

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Glasnik SED):

Strokovno-znanstvena revija Slovenskega etnološkega društva
51 | 2011, št. 3–4

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal
51 | 2011, Issues 3–4

Revija izhaja od leta 1956 kot *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*, od leta 1959 (XV letnikov) kot *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, po letu 1976 pa kot *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*. | The Bulletin had been published under the name *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* (Institute for Slovene Ethnology Bulletin) until 1956; as *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (XV volumes); and as *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izidejo štiri številke. | 4 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO **E**tnološko DRUŠTVO
SLOVENE **E**thnological SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©:

Slovensko etnološko društvo
Zanj | Represented by Tita Porenta

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address:

Slovenski etnografski muzej
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38
Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35
Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si
Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Uredniški odbor | Editorial Board:

Tatjana Vokič Vojkovič: glavna urednica | Editor-in-Chief
dr. Bojan Knific: odgovorni urednik | Editor-in-Charge
dr. Mateja Habinc, mag. Martina Piko-Rustia, mag. Tita Porenta: članice | Members

Prispevke so recenzirali uredniški odbor in zunanji recenzenti. Redakcija št. 3–4, 51 | 2011 je bila končana 20. 11. 2011. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on the 20th of November 2011.

Za znanstveno in strokovno vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Lektorica | Language Editor:

Irena Destovnik

Prevodi angleških povzetkov in izvlečkov | Translation into English:

Nives Sulič Dular

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification:

Breda Pajsar

Oblikovanje | Design:

Ana Destovnik

Računalniški stavek | Computer Typesetting:

Franc Jagodic, s. p. – Jagraf

Tisk | Printed by:

Franc Jagodic, s. p. – Jagraf

Naklada | Circulation:

550 izvodov | 550 copies

Spoštovane bralke in spoštovani bralci!

V uredniškem odboru smo zadovoljni, da pozorno spremljate objave v *Glasniku SED* in nam, bodisi ob priložnostnih pogovorih in srečanjih bodisi po pisni poti pošiljate svoje predloge, zamisli, pohvale in konstruktivne kritike ter ideje za nadgradnje in izboljšave. Tako v pričujoči številki vpeljujemo novo stalno podrubriko Starinarna, v kateri Iztok Ilich predstavlja za stroko zanimive knjižne izdaje starejšega datuma. Z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani smo prejeli pobudo za objavo tematskega bloka Južna Azija v raziskavah etnologije in kulturne antropologije v naslednji številki *Glasnika SED*. Sourednika sta doc. dr. Peter Simonič in dr. Boštjan Kravanja, podrobnosti poziva si lahko ogledate v rubriki Razpisi, vabila, obvestila. V sodelovanju z vodji delovnih skupin Slovenskega etnološkega društva si želimo znova obuditi nekatere tematske rubrike, ki so v prejšnjih številkah predstavljale raziskovalne in strokovne dosežke etnologije in kulturne antropologije.

Zanimanje za objavo člankov presega prostorske in finančne zmogljivosti *Glasnika SED*. Določene spremembe v uredniškem postopku se obetajo z vzpostavitvijo elektronskega založniškega sistema Portal znanstvenih in literarnih revij, katerega nosilec je Javna agencija za knjigo RS, eden izmed sofinancerjev *Glasnika SED*. Več o projektu v rubriki Poročila. Na prijazno povabilo dr. Mojce Šorn z Inštituta za novejšo zgodovino so vsebine *Glasnika SED* odslej dostopne tudi na portalu slovenskega zgodovinskega društva Slovenije – Slstory (<http://www.slstory.si/publikacije/?menu=231>), glasilo pa lahko prelistate tudi na portalu Issuu (http://issuu.com/glasnik_sed).

V rubriki Razglabljanja objavljamo deset znanstvenih in strokovnih člankov. Mirna Buić analizira identifikacijske procese in procese »drugačenja« na primeru izbranih govornih praks v Izoli. Breda Čebulj Sajko objavlja drugi del prispevka o arhiviranem spominu avstralskih Slovencev, tokrat predstavlja pomen in delovanje Historičnega arhiva za Slovence v Avstraliji. Liza Debevec interpretira prakse vsakdanjika prebivalcev Bobo Dioulassoja z vidika gledanja televizije in prehranjevanja. Boža Grafenauer se ukvarja s turistično animacijo v hotelskem in gostinskem okolju na Bledu v povezavi z etnološkimi vsebinami. Sledita dva članka, pri katerih je v ospredju analiza (pripovednosti) fotografij dveh vidnih slovenskih fotografov; Sandra Jazbec nam predstavi haloškega fotografa Stojana Kerblerja, ki se je posvečal predvsem kmečkemu okolju, medtem ko Anja Jerin analizira fond fotografij Frana Vesela, ki ga hrani dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja in katerega fotografija krasi naslovnico *Glasnika SED*. Vera Klopčič predstavi pravne podlage in možnosti socialnega vključevanja pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji ter analizira s tem povezane evropske projekte. Objavljamo tudi prvi del članka Bojana Knifca, v katerem podrobno obravnava oblačenje moških spodnjih hlač od srednjega veka ter dejavnike za njihovo uveljavitev v pripadnostnem kostumiranju Gorenjcev. Miha Kozorog razvija tezo o festivalski produkciji lokalnosti na izbranih primerih festivalov v Sloveniji. Rubriko končuje Tina Lorbek z opisom delovnih nalog etnologa konservatorja in predstavitev rezultatov terenskega dela na območju občine Sevnica.

V začetku leta 2011 je bil Slovenski etnografski muzej s sklepom Ministrstva za kulturo RS določen za novega Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine. S tem je prevzel naloge in obveznosti prejšnjega Koordinatorja, Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Več o tem v rubriki Poročila, kjer poročamo tudi o uvrstitvi prazgodovinskih kolišč na Ljubljanskem barju na Unescov seznam svetovne dediščine, interdisciplinarni delavnici suhozidne gradnje na Krasu in etnološkem taboru v Martjancih, treh slovenskih regionalnih rokodelskih središčih, sejmu »Vesna«, novem projektu Skupnosti muzejev Slovenije in Ministrstva za kulturo, mednarodnem posvetu o začetkih spomeniške službe v Istri in konferenci turističnih društev s podeželja. Muzej novejše zgodovine Celje je tudi letos izvedel projekt Urbani fenomeni | muzejske perspektive, tokrat s poudarkom na spregledanih urbanih prostorih in ljudeh. Pišemo tudi o prizadevanjih za zaščito sira trničja na Veliki planini, rubriko pa zaokrožujemo s predstavitev možnih načinov vključevanja stroke v evropske projekte za najmlajše in starejše. Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine v Kamniku so pridobili status mednarodnega festivala CIOFF, Občina Beltinci je Mirku Ramovšu podelila naziv častnega občana, poročamo tudi o tradicionalni Kraški ohceti. V rubriki Knjižne ocene in poročila predstavljamo deset novih tiskov, v že omenjeni Starinarni pa o priložniku za gospodinjstvo iz leta 1942. Poročamo o štirih razstavah, projektih slovenske skupnosti zunaj državnih meja, Murkovih nagradjenih za leto 2011 in drugih društvenih dogodkih.

Uredniški odbor *Glasnika SED* in zunanji sodelavci se vam zahvaljujemo za sodelovanje in vam želimo mirne in prijetne praznične dni.

Tatjana Vokić Vojkovič
glavna urednica

		Razglabljanja	Reflections
5	Mirna Bučič	»Šrajati« ali govoriti: Jezikovne ideologije in govorne prakse dveh generacij v izoli Vernacular or Learned Language? Language Ideologies and Speech Practices of Two Generations in Izola	
14	Breda Čebulj Sajko	Arhivirani spomini avstralskih Slovencev: Historični arhiv za Slovence v Avstraliji; Drugi del Archived Memories of Australian Slovenes: Historical Archives for Slovenian Australians (Part Two)	
19	Liza Debevec	Vloga televizije v vsakdanjem družinskem življenju v urbanem Burkina Fasu The Role of Television in Everyday Family Life in Urban Burkina Faso	
28	Boža Grafenauer	Vključevanje etnološke dediščine v hotelsko in gostinsko animacijo Integration of Ethnological Heritage in the Hospitality Service Industry	
33	Sandra Jazbec	Mnogovrstnost pogledov na fotografijo Stojana Kerblerja Diverse Aspects of Stojan Kerbler's Photographic Opus	
40	Anja Jerin	Fond fotografij Frana Vesela v Slovenskem etnografskem muzeju Fran Vesel's Photographic Collection in the Slovene Ethnographic Museum	
46	Vera Klopčič	Evropske razsežnosti položaja Romov European Dimensions of the State of the Romani People	
54	Bojan Knific	»Gate čez štebale«: Historični pregled oblačenja moških spodnjih hlač; Prvi del Historical Overview of the Wearing of Men's Underpants (Part One)	
61	Miha Kozorog	Festivalizacija Slovenije in festivalska produkcija lokalnosti Festivalisation of Slovenia and Festival Production of Locality	
69	Tina Lorbek	Evidentiranje etnološke stavbne dediščine v občini Sevnica Registration of Ethnological Architectural Heritage in the Municipality of Sevnica	
		Poročila	Reports
78	Iztok Ilich	25. Kraška ohcet v Repentabru 25 th Karstic Wedding in Repentabor Monrupino	
79	Rebeka Kunej	Dolgoletni sodelavec folklornega festivala postal častni občan občine Beltinci Longtime Associate of the Folklore Festival Becomes an Honorary Citizen of the Municipality of Beltinci	
80	Sebastjan Weber	Urbani fenomeni Muzejske perspektive: Urbana zakulisja Urban Phenomena Museum Perspectives: Urban Backstages	
81	Ana Svetel in Tjaša Kunst	Oder kot zakulisje in zakulisje kot oder The Stage as a Backstage and the Backstage as a Stage	
82	Ana Bezek in Ana Beno	Kaj pa zdaj, ko sem upokojen?: Etnološko-antropološki pogled na problematiko starejših Celjanov I Am Retired – Now What? An Ethnological/Anthropological Study on Senior Citizens in Celje	
84	Senka Hočevar Ciuha in Dušana Findeisen	Zgodba človeka na zgodbo človeka tke pripoved kraja: O ustni zgodovini na Univerzi za tretje življenjsko obdobje A Person's Story upon a Person's Story Creates the Story of a Place: Oral History at the Third Age University of Slovenia	
85	Tina Mučič	Vključevanje dediščine v turistično ponudbo: Primer projekta »Prisluhni glasu vasi« Integrating Heritage in the Tourist Offer: <i>Listen to the Voice of the Villages</i> Project	
87	Špela Spanžel	Prazgodovinska kolišča na Ljubljanskem barju na Unescovem seznamu svetovne dediščine Ljubljana Marshes Prehistoric Pile Dwellings on UNESCO World Heritage List	
88	Ana Brancelj in Anja Mljač	Delavnica suhozidne gradnje How to Build a Dry Wall (Workshop)	
90	Marija Demšar	Center DUO v Škofji Loki DUO Center in Škofja Loka	
91	Irena Roškar	DUO center Rogatec: Mrežni čezmejni informacijski center domačih in umetnostnih obrti DUO Center in Rogatec: Networking Cross-Border Information Center of Arts and Crafts	

92	Janez Krnc	Center DUO Veržej: Pet let delovanja The Fifth Anniversary of the DUO Center in Veržej	
93	Magdalena Tovornik	Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine v Kamniku pridobili status mednarodnega festivala CIOFF <i>Days of National Costumes and Clothing Heritage – Kamnik Have Been Awarded the Status of a CIOFF International Festival</i>	
94	Lilijana Stepančič	Sejem »Vesna«: Muzejske trgovine ter kulturne in kreativne industrije <i>Vesna Fair: Museum Shops and Cultural and Creative Industries</i>	
97	Deborah Rogoznica	Začetki spomeniške službe v Istri: Študijski dan o istrski kulturni dediščini Beginnings of Monument Protection Service in Istria: A Study Day on Istrian Cultural Heritage	
99	Jasmina Papić	Etnološki tabor Martjanci skozi čas <i>Martjanci through History (Ethnological Research Camp)</i>	
101	Alenka Černelič Krošelj	Kulturna dediščina – slovenski gradovi in dvorci na podeželju: Konferenca turističnih društev s podeželja Cultural Heritage – Slovene Castles and Country Manors (A Conference of Rural Tourist Associations)	
102	Anja Jerin	Slovenski etnografski muzej, Koordinator varstva žive kulturne dediščine Slovene Ethnographic Museum as the Coordinator of the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage	
104	Boža Grafenauer in Lea Kužnik	Vloga etnologije v projektu »Kulturno žlahtenje najmlajših« <i>The Role of Ethnology in the Cultural Ennoblement of the Youngest Project</i>	
105	Tatjana Vokić Vojkovič	Portal znanstvenih in literarnih revij Portal of Scientific and Literary Journals	
		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
106	Marija Makarovič	Bojan Knific: Folklornikom s(m)o vzeli noše: Kostumiranje folklornih skupin – med historično pričevalnostjo in istovetnostjo We Have Taken the Costume from the Folklorist: The Costuming of Folk Dance Groups between Historic Accuracy and Identity	
108	Maja Zupančič	Martin Hostnik: Cerkev sv. Martina na Igu, žegnanjska slovesnost: Obnovitvena dela 2006–2010 Martin Hostnik: Patron Saint Ceremony at St. Martin's Church in Ig: Restoration 2006-2010	
109	Tatjana Vokić Vojkovič	Mojca Barbič: Rojena v ognju: Glina, keramika in krasilne tehnike Mojca Barbič: Born from the Fire: Clay, Ceramics, and Decorative Techniques	
110	Tatjana Vokić Vojkovič	Nina Klavdija Lojen in Tatjana Zalokar (ur.): Marijina romarska pot: Zbornik Nina Klavdija Lojen and Tatjana Zalokar (Eds.), Mary's Pilgrimage Route (Anthology)	
111	Iztok Ilich	Starinarna: Najnujnejše znanje o sodobnem kuhanju Antiquaria: Indispensable Knowledge about Modern Cooking	
112	Iztok Ilich	Novi tiski na kratko Briefly on New Prints	
		Razstave	Exhibitions
114	Sandra Jazbec	Razstava Čar lesa in čar lesa v delih Janeza Suhadolca The Exhibit <i>The Magic of Wood</i> and the Magic of Wood in the Creations of Janez Suhadolc	
116	Milojka Magajne	Medicinske sestre skozi čas: Razstava o zgodovini zdravstvene nege Nurses through Time: An Exhibit on the History of Health Care	
118	Mateja Huber	»Čist moraš s tega sveta«: Spodnje perilo, higiena in lepotni ideal v Pomurju <i>You Have to Leave This World Clean: Underwear, Hygiene, and the Beauty Ideal in Pomurje</i>	
120	Bojan Knific	Spremembe oblačenja v sliki, obleki in preobleki: O razstavi Alenke Pakiž ob 41. Dnevh narodnih noš in oblačilne dediščine Dressing Changes in Images, Clothes, and Folkloric Costumes: The Exhibit of Alenka Pakiž at the 41 st Days of National Costumes and Clothing Heritage - Kamnik	

		Slovenci zunaj meja RS	Slovenes Living Beyond the Borders of the Republic of Slovenia
122	Marija Kozar-Mukič	Pavlovo jubilejno leto Jubilee Year of Avgust Pavel	
124	Martina Piko-Rustia	Živa dediščina v zamejstvu: Koroška Intangible Heritage beyond the Borders of Slovenia: Carinthia, Austria	
		Etnologija je povsod	Ethnology is Everywhere
127	Marko Smole	Leto v Palčavi šiši v Pleščih A Year at the Palčava Šiša in Plešče	
		Društvene strani	Society Pages
129	Marija Klobčar	Prva rajža Slovenskega etnološkega društva v letu 2011 The First Jaunt of the Slovene Ethnological Society in 2011	
130	Marko Smole	Na rajži z delovno skupino za ljubitelje etnologije v Šentjoštu nad Horjulom Journeying with Amateur Ethnologists Work Group to Šentjošt nad Horjulom	
131	Helena Rožman	Mala šola etnologije v letu 2011 Junior School of Ethnology in 2011	
132	Ana Beno	Predstavitvev SED na Festivalu LUPA Presentation of the Slovene Ethnological Society at the LUPA Festival	
133	Janez Bogataj	25. podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine 25 th Murko Awards	
136	Ingrid Slavec Gradišnik	Med Drsteljo in Desternikom: Matija Murko Between Drstelja and Drstenik: Matija Murko	
138	Marko Terseglav	Nagovor lanskoletnega Murkovega nagrajenca The Recipient of the 2010 Murko Awards	
		Razpisi, vabila, obvestila	Tenders, Invitations, Notices
139		Južna Azija v raziskavah etnologije in kulturne antropologije South Asia in Ethnological and Anthropological Studies	
140		Navodila za avtorje Instructions for Authors	

»ŠRAJATI« ALI GOVORITI: JEZIKOVNE IDEOLOGIJE IN GOVORNE PRAKSE DVEH GENERACIJ V IZOLI

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Zgodovinske okoliščine, migracije, drastične spremembe v etnični sestavi, množični mediji, šola, formalni status dvojezičnega območja in (osebna ter skupinska) prepričanja so dejavniki, ki oblikujejo oziroma vplivajo na govorne prakse govorcev. Avtorica skuša z izbranimi primeri jezikovnih ideologij in govornih praks v Izoli prikazati in razložiti strategije, s katerimi govorniki dveh generacij ideološko ter situacijsko vzdržujejo in zabrisujejo ločnice med različnimi skupnostmi in jezikovnimi variantami. Govorniki so s tem vpleteni v identifikacijske procese in procese »drugačenja«.

Ključne besede: Izola, jezikovne ideologije, govorne prakse, jezikovne strategije, identitete, ločnice, kodno preklapljanje, naglas

Abstract: There are a number of factors that create, and influence, speech practices of speakers, for example historical circumstances; migrations; drastic changes of ethnic structure; mass media; school; formal bilingual area status; and (personal and group) beliefs. Based on select cases of language ideologies and speech practices in the town of Izola, the texts presents and explains strategies with which speakers of two generations ideologically and situationally maintain and diminish the boundaries between communities and speech variants. By doing this, the speakers are involved in the processes of identification and »othering«.

Key Words: Izola, language ideologies, speech practices, language strategies, identities, boundaries, code switching, accent

Uvod

Posamezniki kot pripadniki različnih skupin uporabljajo jezik glede na družbene konvencije in lokalno konstituirane sisteme pomenov. Pri tem gre za (situacijsko) vzdrževanje ali brisanje ločnic¹ (glej Barth 1969; Urciuoli 1995) med različnimi skupinami, govorniki in jezikovnimi skupnostmi ter med jezikovnimi variantami, oziroma rečeno bolje, med jezikovnimi zavestmi (Bakhtin 1981: 429). Zlasti v mestih, kjer »narečja in jeziki [ter različni govori] vplivajo drug na drugega, prihaja do vedno pogostejših interakcij med različnimi skupinami. Urbanizacija močno razjeda jezikovne meje« (Wardhaugh 2002: 123) in je generatorka novih govornih oblik in variant (Gumperz 1978; Spitulnik 1999).

Slovenska Istra, predvsem pa njeni urbani deli, je zaradi zgodovinskih, družbenih, političnih in ekonomskih procesov jezikovno in kulturno heterogena in območje (med)jezikovnih stikov. Zgodovinske okoliščine, migracije, hitre in drastične spremembe v etnični sestavi, množični mediji, šola, formalni status dvojezičnega območja (z institucionalno dvojezičnostjo) in (osebna ter skupinska) prepričanja so dejavniki, ki ne vplivajo zgolj na jezikoslovne značilnosti lokalnega govora v Izoli, temveč na samo govorno (jezikovno) informativnost govorcev, ki se (je) s časom in glede na okoliščine ter položaj (govora) spreminja(la). Prav tako vplivajo na prepričanja o samem verbalnem vedenju in na odnos do jezikovnih variant.

Prikazala in pojasnila bom izbrane primere jezikovnih ideologij in (deloma na njihovi podlagi) govornih praks dveh generacij v Izoli zlasti v okviru slovensko-italijanskega jezikovnega stika.² Obravnavala bom kolektivna in individualna prepričanja o jezikih in go-

vorih ter njihovi rabi in strukturi ter tudi mnogotere, heterogene in protislovne interpretacije (Gal 1998: 320; Tsitsipis 1995), s katerimi posamezniki racionalizirajo rabo jezika na podlagi družbenih odnosov (Silverstein 1998: 124). V ospredje postavljam jezik kot heteroglosično³ in indeksikalno družbeno prakso, govorce, njihove vloge, norme in vrednote ter tudi (re)produciranje identitet, kategorij, vrednot, stereotipov, itd. (Gal 1998: 32; Woolard 1998: 18). Osredotočila se bom na družbene strategije ter družbena pogajanja posameznikov kot pripadnikov nehomogenih in fluidnih govornih skupnosti (Wardhaugh 2002: 112), in sicer v kontekstu širših družbeno-kulturnih vplivov nasproti lokalnim govornim praksam ter upoštevajoč medgeneracijske in znotrajgeneracijske interakcije.

Prva obravnavana generacija so sogovornice med 82 in 86 letom, ki so se v Izolo po drugi vojni preselile iz okoliških vasi (Baredi in Malija) in so pred vojno obiskovale italijanske šole. Te še vedno bolj ali manj govorijo v istrskem narečju (šavrinski govor) (Logar 1996: 87) in poleg italijanščine znajo aproksimativno tržaško, natančneje *izolansko* narečje. Prav tako so nosilke govora, katerega prvine so postale del novonastale mestne govorice.⁴ Sogovorniki mlajše generacije, potomci različnih priseljencev, so rojeni in živijo na obravnavanem območju. Uporabljajo sinkretično mestno govorico, stari pa so med 22 in 28 let. Obiskovali so šole s slovenskim učnim jezikom, italijanščino so se učili kot jezik okolja in večina jo obvlada že od malih nog – vsaj njene nižje govorne zvrsti (glej Mikolič 2004: 251).

1 Meje ali ločnice so v družbenem smislu vzpostavljene na simbolni ravni in so zato dogovorne in fluidne ter kompleksni in mnogoplastni kulturni konstrukti, ki jih je mogoče ponovno umisliti oziroma si jih izmisliti (Cohen 1994: 29; Muršič 2000: 490).

2 Jezikovni stik razumem kot družbeno-kulturni proces in prakso (glej Garrett 2006).

3 Heteroglosija pomeni simultano uporabo različnih vrst govora, jezikovnih zvrsti ali kodov, tenzijo med njimi in njihov konflikt ali dialoški odnos (Bakhtin 1981: 428).

4 Po drugi svetovni vojni se je pojavila neobičajna smer prevzemanja govornih prvin vas – mesto, saj mesta niso nikoli imela avtohtonega slovenskega govora. Priseljenci, govorniki najrazličnejših dialektov, so v stikih s priseljenim vaškim prebivalstvom prevzemali besede iz podeželskih govorov (Filipi 1999: 291–292). Pozneje se je smer izposojanja »normalizirala« zaradi izoblikovanja mestnih govorice.

* Mirna Buić, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 6310 Izola, Ulica Mihaela Škapin 8, E-naslov: mirna.buic@gmail.com

Kratek pregled raziskovalnega polja

Preden se osredotočim na analizo, naj na kratko predstavim raziskovalno polje. (Jezikovne) ideologije so bile v antropologiji (kot tudi v lingvistiki in sociolingvistiki) dolgo postavljene na stranski tir (Woolard 1998: 11). Michael Silverstein je v šestdesetih letih 20. stoletja uvedel pojem »metapragmatičnega zavedanja«, tj. sposobnost govorcev, da govorijo o pragmatiki⁵ svojega jezika (glej 1977), in poudaril pomen povezanosti družbenega konteksta in struktur jezika. Te naj bi bodisi spodbujale bodisi ovirale govoročev sposobnost interpretiranja pragmatičnega naboja specifičnih jezikovnih oblik. Torej gre za pokazatelj meta-pragmatičnega zavedanja in zavedanja ali ugibanja pragmatične moči, ki jih imajo določene izjave (Silverstein 1977: 5–7).

Hkrati je Dell Hymes – v sodelovanju s kvalitativnim sociolingvistom Johnom Gumprezom – v sociolingvistiko uvedel etnografski pristop (glej Hymes 1993) in v sedemdesetih letih revitaliziral lingvistično antropologijo (Duranti 2001: 6).⁶ Hymesov program je v grobem zajemal dve pomembnejši točki, in sicer je želel preučevanje jezika postaviti v ospredje antropološkega proučevanja ter razširiti koncept jezika onkraj meja ozkega preučevanja jezikovnih struktur, torej spodbuditi preučevanje jezika kot kulturne prakse (Duranti 2000: 15). Zavzemal se je za preučevanje jezikovne rabe (glej Duranti 2000: 23) in različnih 'načinov govornenja' (*ways of speaking*), pri čemer je poudarjal variantnost (raznolikost) samega jezika in jezikovne rabe ali stila (glej Hymes 1993) ter (interdisciplinarno) preučevanje »emskih« modelov govora« (natančneje, opisov načinov govora, za katere akterji menijo, da so primerni) (Caton 1987; glej tudi Stanonik 1995: 61).

Tako je Hymsov, Gumperzov in Silversteinov doprinos k preučevanju jezika, jezikovnih in govornih praks spodbudil preučevanje zelo širokega področja jezikovnih ideologij.⁷ V lingvistični antropologiji so se od osemdesetih let 20. stoletja vrstile raziskave, ki so na podlagi družbene in njej komplementarne jezikovne razslojenosti in hibridnosti obravnavale ideološke procese v ozadju. Tako so na podlagi določenih registrov in narečij ter naglasov obravnavali prakse medkulturnega in medspolnega učenja ter medkulturne komunikacije (glej Duranti 2001: 24; Charnela 2004), procese identifikacije in stereotipiziranja (glej Agha 2003). Z njimi so analizirali družbeno razdelitev in družbene vloge posameznih skupin (glej Irvine 1990) ter spole, oziroma način, kako sta razmerje med spoloma in spolna identiteta konstruirana v jeziku ter v posameznih govornih situacijah; preučevali so na primer tudi »jezik žensk« (Inoue 2001; Kulick 1993).

5 Silverstein definira pragmatiko kot način, »kako so govorne oblike uporabljene kot učinkovito dejanje v določenem kulturnem kontekstu« (1977: 1). Torej gre za točno določena družbena pravila, ki povezujejo ali določajo elemente govora s točno določenimi govornimi položaji (Silverstein 1977: 1).

6 Na podlagi preučevanja dialektov in jezikovnih variant ter jezikovnega stika (v JV Aziji) je uvedel »etnografijo govornenja« in pozneje »etnografijo komunikacije« ter nato v sedemdesetih letih ponovno uvedel raba poimenovanja »lingvistična antropologija« (Duranti 2001: 4).

7 To področje preučevanja, ki se pogosto sklicuje na Foucaultov koncept moči in diskurza, Gramscijev koncept hegemonije in Bourdieujeve koncepte habitusa, kulturnega kapitala in jezikovnega trga, zelo pogosto označujejo ali naslavljajo kot »jezik in moč«. V ta sklop spadajo tudi raziskave političnega jezika in tradicionalne retorike kot formalizirane oblike moči in solidarnosti, pismenosti, idr. (po Duranti 2001: 26–29).

Posebej plodne so raziskave o jezikovnem kontaktu. Slednje so se osredotočile bodisi na razkritje identifikacijskih procesov na podlagi jezikovne hierarhije – zlasti v nekdanjih kolonialnih mestih – in uporabo jezikovnega (kodnega) preklapljanja (glej Swigart 2001) ali pa na jezikovni kontakt in njegove prvine kot obliko jezikovne kreativnosti, ki spodbuja konstrukcijo, ohranjanje in barantanje s kulturnimi stereotipi, na podlagi katerih govorcev z uporabo statusu primerne stopnje jezikovnega preklapljanja namenoma vzdržujejo hierarhijo v družbi (glej Hill 1985; Gal 1987). Pogoste so to raziskave jezikovnega preklapljanja kot takega. Pri teh gre za ugotavljanje makro- in mikrokonteksta, v katerem se pojavljajo, ter za ugotavljanje njihove (strateške) funkcije v bodisi širšem kontekstu bodisi samo v kontekstu preučevanega govornega položaja ali dogodka (glej npr. Auer 1998; Gal 1987; Heller 1988; Myers Scotton 1988).⁸ Sorodne raziskave so tiste o zamenjavi in ohranjanju jezika, purizmu (Kulick 1998), tenziji med jezikoma ali jeziki – tako standardnimi in nacionalnimi kot nižjimi variantami – in jezikovni politiki (Irvine in Gal: 60–72), o jezikovnih strukturah, ki nakazujejo določeno ideologijo (Hill 1985), ipd.

Poleg interakcij iz oči v oči lingvistični antropologi danes preučujejo vpliv medijev na govorce ter vsakdanjo komunikacijo. Naj kot primer navedem raziskavo rekontekstualizacije sporočil, ki jih je izvajal nacionalni radio v Zambiji. V njej je dokumentiran bogat zbir jezikovnih transferjev in transformacij iz medijskega v vsakdanji diskurz (Spitulnik 1999).

Pričujoči članek je ena od redkih raziskav v Sloveniji in ožje v (urbanih delih) slovenske Istre, ki je umeščena v raziskovalno polje jezikovnih ideologij. Samo obravnavano območje je že zaradi svoje heterogenosti izredno zanimivo. Kljub temu pa primanjkuje (jezikoslovnih, sociolingvističnih in zlasti lingvistično-antropoloških ter drugih družboslovnih) raziskav, ki bi obravnavale predlagano tematiko zlasti v Izoli in nasploh v slovenski Istri. Podobne so ji le nekatere raziskave, kot sta na primer kvantitativna sociolingvistična raziskava o jezikovni sporazumevalni zmožnosti in (med)etnični ozaveščenosti v slovenski Istri (Mikolič 2004) ter psiholingvistična o stališčih do dvojezičnosti (Furlan 2002). Raziskavi na nek način obravnavata le slovensko-italijanske jezikovne stike.⁹ Jezikovno heterogenost območja je zajela sociologinja Mateja Sedmak pri preučevanju pomena jezikov na podlagi biografskih zgodb sogovornikov v okviru raziskave o etnično mešanih zakonskih zvezah v slovenski Istri (Sedmak 2002).

Raziskava Tanje Petrović (2006), ki sicer obravnava Srbe v Beli krajini, njihove jezikovne ideologije in zamenjavo jezika, je moji

8 S tovrstnimi raziskavami so povezane raziskave konteksta in kontekstualizacije (glej Goodwin in Duranti 1992) ter raziskave, ki obravnavajo intertekstualnost ali transcendiranje teksta, tako v sklopu (folklorističnih) raziskav poetike (Bauman 2004: 1–14) kakor tudi v okviru identitetnih in reprezentacijskih procesov.

9 Pomanjkljivosti vidim v obravnavi slovenske Istre, ožje pa obalnega območja kot jezikovno in kulturno heterogenega, saj se velika večina raziskav nanaša zgolj na institucionalno dvojezičnost in slovensko-italijanske jezikovne (in kulturne) stike in govorne položaje (npr. Slavec 2003). Kar zadeva metodološke pristope, opažam prevlado statističnih raziskav (o stališčih govorcev) in raziskav, usmerjenih v pedagoške okvire učenja jezika. Menim, da je premalo raziskav, ki bi obravnavale dejansko verbalno vedenje govorcev.

najbolj sorodna.¹⁰ Preučevanje jezikovnega vedenja govorcev na podlagi jezikovnih ideologij ponuja namreč možnost presečnega, hkratnega in celostnega obravnavanja različnih diskurzov, (re)produkcije pomenov, identitetnih praks, »drugačenja«, družbenih odnosov in vlog na lokalni in širši (državni in naddržavni) ravni.

Vrednotenje jezikovnih variant in identitete

Povezava med jezikom in mislijo je v lingvistični antropologiji doživela veliko razlag, ki so v ospredju tudi pri pojmovanju jezikovnih ideologij (Kroskriky 2006: 496). Toda pri raziskovanju jezikovnih ideologij ne gre zgolj za preučevanje idej in prepričanj, ampak tudi dejanskih pojavov in praks, ki jih ta ideologija spodbuja in diktira ter skozi prakse reproducira.¹¹ Koncept jezikovnih ideologij je alternativa pri preučevanju »variacij v idejah, idealih in komunikacijskih praksah« (Kroskriky 2006: 496) in razkriva načine, kako identitete nastajajo in se kažejo prav z njihovo pomočjo.

Emske interpretacije in razlage mojih sogovornikov izpostavlja nekatera ključna »ideološka jedra« (Tsitsipis 1995), na katerih temeljijo identitetne prakse, ločevanje »nas« od »Drugih«. Tako se na primer zdi, da je poglobljena razlika med mlajšo in starejšo generacijo, sodeč po izjavah sogovornic starejše generacije, v tem, da one *šrajajo*,¹² mladina pa govori – in to »pravilno« slovensko, kar pripisujejo tudi govorcem iz notranjosti Slovenije. Podobna mnenja so prisotna med mladimi, ki poudarjajo, da starejši ne znajo govoriti:¹³ »Z *nonoti* uporabljam več italijanskih ali kvazi italijanskih in narečnih izrazov, ker tako boljše razumejo. Ne znajo govorit.« Zlasti taka mnenja in dejstva so vplivala na samopercepcijo govora starejše generacije.

Pomembna institucija pri uresničevanju jezikovne politike in širjenju lingvističnega habitusa je šola, ki pomembno vpliva na učenje slovenskega in italijanskega jezika. Toda šola, natančneje učni načrt, »zajema le del stvarnosti in ne more spremeniti družbenih razmer« (Baloh in Slavec 1998: 785). Na lokalni ravni so v vsakdanjem življenju velika odstopanja od ideala (standardnega jezika). Tako je pri mlajši generaciji opaziti zanimiv pojav: do učenja jezika (z razvijanjem komunikacijske kompetence) ter različnih jezikovnih zvrsti (je) prihaja(lo) predvsem zaradi spremljanja italijanske televizije in ne zaradi šolanja ali neposrednega jezikovnega in kulturnega stika, kot je bilo značilno za starejšo generacijo. Sogovornik je razložil opisano razliko med generacijama:

... Oni imajo narečje, mi imamo italijanščino, neko pogovorno, televizijsko ..., ki je lahko neka mešanica iz popolno južnih predelov. Jaz imam v mojem govoru, kar imam mešanice besed in fraz; so od Barija do Milana ... Pa ni tisto vpliv zaradi bližine meje, ma vpliv zaradi spremljanja

10 V Sloveniji so pogoste sociolingvistične (kvantitativne) raziskave obmejnih in dvojezičnih območij, ki obravnavajo različna stališča govorcev do jezikov njihovega okolja, o položajih jezikov na teh območjih, jezikovnem prilagajanju in dvojezični vzgoji (npr. Nečak Lük 2009; Novak-Lukanovič 2003) ter o jezikovnih ideologijah in politiki (npr. Vodopivec 2008).

11 Opozoriti moram na dejstvo, da nikoli ne pride do popolne usklajenosti med ideologijo in družbeno realnostjo.

12 *Šrajati* je eksonim, ki izhaja iz nemške besede *schreien* – 'kričati, vpiti'.

13 Tudi pripadniki starejše generacije gojijo nekoliko kritičen odnos do mladine, ki ne pozna narečja.

televizijskih programov, samo zaradi tega ...¹⁴

Med mladimi je opaziti večjo socialno distanco v odnosu do Italijanov in Italije ter bližnjega Trsta (primerjaj Sedmak 2005: 131).¹⁵ Z italijanskim kulturnim prostorom prihajajo v stik v glavnem ob nakupih, italijanski jezik in kulturo spoznavajo preko televizije, nimajo pa v tem prostoru prijateljskih stikov oziroma so ti redki: »Med obalnimi mesti in Trstom je berlinski zid,« trdi sogovornik.

Starejša generacija v Istri je med svojim šolanjem pridobivala znanje v tujem jeziku (s katerim so bili sicer v stiku tudi zunaj šole), kar je vplivalo na njihovo jezikovno kompetenco: »Ko je prišla kle Slovenija, nismo mogle razumet, kaj govorijo in oni nas tudi ne. Mi smo šrajale po našo ... Ma mi smo imeli to srečo, da dol kam prodajajo blago, je bila una sz Trsta. Italijansko sem govorila sz njo.«¹⁶ Nepoznavanje knjižne norme je večkrat privedlo do nesporazumov:

So prišli Slovenci¹⁷ in sem vprašala za hlače [žabe] in mi dajo te [pokaže na moje hlače] in sem rekla »Ma ne, hlače.« »Ma gospa moja, to so hlače!« »Ne, to so brageše,« sem rekla. »Ma ne gospa moja, iz kje ste vi?« reče. »Od tle sem jst ma vi pa iz kje ste?« Ona vidi gleda gleda pole je ena druga rekla: »Veš oni govorijo v dialeti.«

V obdobju fašizma je bil njihov »mešni« govor še posebej pomemben izraz njihove nacionalne identitete. Zaradi njega so jih tudi šikanirali (glej Brumen 2000: 402); zaradi polpreteklih zgodovinskih dogodkov pa imajo dokaj ambivalenten odnos tudi do italijanščine. Tako italijanščina kot istrsko-beneški govor sta njim bližji varianti kot knjižna slovenščina (tudi Brumen 2000: 181), ki so se jo morale hitro naučiti – včasih pod taktirko slovenistov: »Se spomnite A. v šoli ko smo prišle v šolo na govorilne ure kaj vam je rekla ki ste rekla lumbrela ['dežnik'], ki vam je rekla da ne smete ... tako govorit ...«

Odkar so »pod Slovenijo«, njihovo *šrajanje* ni več »prava slovenščina«, ampak (le) dialekt (na katerega so ponosne), ki ga dojemajo kot mešanico slovenščine in italijanščine.¹⁸ Mladi ga denimo imenujejo tudi *istrijsko* narečje, dojemajo pa ga kot podeželskega in obenem (paradokсно) mestnega, saj je zanje zaradi (slovenskih) govorcev starejše generacije ena od referenčnih točk identifikacije.¹⁹

14 Ne glede na vsebino je bil televizijski spored v italijanskem jeziku za mlajše sogovornike pomembno orodje pri pridobivanju sociolingvistične kompetence v italijanščini.

15 Starejše sogovornice so poleg v danes slovenska istrska mesta hodile prodajat izdelke in po nakupe v Trst.

16 S knjižno slovenščino so se srečevale pred in med drugo svetovno vojno večinoma v religioznem življenju.

17 Starejše sogovornice pogosto razumejo Slovence kot Druge (tudi Brumen 2000: 388).

18 »Mi mešamo italijansko in slovensko.« Toda v praksi ne uporabljajo samo italijanskih elementov.

19 Nosilec istrskega govora hkrati deluje kot »notranji« Drugi (po poreklu in generacijsko) ter kot enak, in je (vsaj za nekatere posameznike) nekakšna referenčna točka pri invenciji lokalne identitete. Ta vključuje časovno mlajšo hibridnost, ki je nujno potrebna za identifikacijo prebivalcev brez »globljega« (lokalnega) porekla ali drugačnega porekla staršev (primerjaj Baskar 2002: 209–211). Sicer mladina v svojo govorico vpleta elemente narečja v obliki ironičnih imitacij in humornih dodatkov, ki niso del mestnega govora.

Zanimivo, da podobno velja še za eno *istrijsko* narečje, in sicer istrsko-beneško ali *triestinščino* oziroma *izolanščino*. Sklicujoč se na kolektivni spomin (primerjaj Cavanaugh 2009), istrsko-beneški diskurz in diskurz o avtentičnosti Izolanov ter njihovega govora mladi, kljub njegovi redki rabi, razumejo kot nekaj tipičnega tako za starejšo obravnavano generacijo kakor tudi za mesto. Starejše sogovornice pa se z *izolanščino* ne identificirajo, čeprav jim je čustveno blizu.

Pred in med drugo svetovno vojno so starejše sogovornice, vaščanke, s tedanjim mestnim prebivalstvom govorile v istrsko-beneškem narečju, ki pa je bil zaradi šolanja bliže knjižni italijanščini (tudi Brumen 2000: 240).²⁰ Ta dihotomija vas – mesto je očitno, kar zadeva govor, še močno prisotna, saj so mlajši sogovorniki večkrat primerjali svoj govor z govorom »hribovcev«. Zanimivo pa je, da so nekateri omenjeno dihotomijo povezovali s pomanjkljivim znanjem italijanščine v formalno enojezičnem zaledju (primerjaj Brumen 2000: 293).²¹ »Štekam vse, tudi govorim. Pol pa prideš na gimnazijo in tisti furešči [tujci], ki so petsto metrov nad tabo na hribu, nimajo pojma italijansko ...« Italijanščina igra pomembno vlogo pri definiranju značilnosti govora ali govorov mladine v primerjavi z govorom starejše generacije. V primerjavi s svojo govorico pa so zelo pogosto omenjali »statičnost«²² govora starejše generacije in poudarjali hitro spreminjanje svojega mestnega govora, ki so ga opredeljevali tudi generacijsko (kot sleng): »Ta naš govor, lahko generacijski, ma tudi mestni je zanimiv, ker ni stalen. Se razlikuje od istrskega narečja prav po tem, ker mnogo izrazov pride v uporabo za kratek čas in se pozneje pozabijo, tako da niso stalnica v govorici.« S tem povezane pa so tudi razlage o »uporabnosti« in »zabavnosti« ali stilskem dodatku govoru:

Mi uporabljamo novejšje izraze, ki smo jih pridobili iz medijev, televizije. Starejši pa uporabljajo besede, ki so nujno potrebne, večinoma pod vplivom tržaščine. Mi pa samo krasimo slovenščino z italijanščino, italijanščino uporabljamo, ker je to zanimivo, zabavno ...

Italijanski vs. slovenski jezik: vpletanje

V zvezi s knjižno slovenščino je treba omeniti izraženo jezikovno negotovost: sogovorniki in sogovornice poročajo, da jo slabo oziroma je ne obvladajo. Mlajši sogovornik je mestni govor svoje generacije označil celo kot »najbolj nikakvo slovenščino«, večina sogovornikov pa meni, da je to tako zaradi spremljanja italijanskega televizijskega sporeda.

Poudarjali so tudi težave, s katerimi se spopadajo pri uporabi knjižne slovenščine in naj bi bile rezultat vpliva italijanskega je-

zika.²³ Eden od sogovornikov recimo doživlja uporabo knjižne slovenščine kot izrazito drugačno: »Uporaba slovenščine je čisto drugačna, ni samo dvojina, čeprav to je ena od močnejših sprememb, ki jih narediš, če hočeš preskočit na slušno boljši približek knjižni slovenščini ...« Sogovornica je izpostavila eno najznačilnejših napak, ki kaže na prekrivanje dveh jezikovnih sistemov: »Že ta vrstni red, ki ko se ga nekdo uči pri jeziku, ti manjka« Sicer so ponosni na svoj (nepravilni) govor, »primorščino«, celo kvintesenčno primorščino,²⁴ in poudarjajo, da je drugim všeč: »Paše na uho, ker je s temi italijanskimi vmeski zelo prijeten jezik. Pogledaj, v Sloveniji vsak uživa, ko posluša primorščino in vsakemu je naš italijanizirani govor všeč.« Prav italijaniziranost je tisti element, ki ga nekateri sogovorniki izpostavljajo pri gradnji regionalne (primorske ali »obalne«) identitete.²⁵ Sogovornica jo je na primer definirala kot »protiljubljansko« in poudarila jezikovni purizem tako pri rabi knjižne slovenščine kot primorščine, ki ne sme vsebovati interferenc govorov drugih regij. Cinično je povedala: »Mislim, da so italijanski izrazi tudi del protiljubljanske identitete in podzavestno oboževanje italijanske televizijske idile.« Samoumevnost italijanskega jezika in njegovega znanja skoraj vsi sogovorniki povezujejo z gledanjem italijanske televizije: »Mislim, da italijanščino znam predvsem zaradi gledanja italijanske televizije že od otroštva. Kot otroci smo gledali samo italijansko televizijo in slovensko bolj ali manj prezirali.« Televizija kot največji dejavnik vplivanja na govor mlajše generacije se pogosto pojavlja v razlagah (diskurzih) vzpostavljanja lokalne ali regionalne identitete. Pri tem sogovorniki mlajše generacije pogosto primerjajo slovensko televizijo (vsebine), ki širi »nepriemerne« iztočnice za identifikacijo; vse to pa v okviru (ne)rabe knjižnega jezika:

V javnem govoru podpiram dosledno uporabo knjižne slovenščine. Zato mi gre tudi na živce, ko gledam slovenske oddaje, ki so preplavljene z ljubljansko in ljubljanskim slengom. To nisem jaz, ni moje narečje, govorica ... Po moje to tudi izkrivlja podobo slovenščine pri otrocih ali mladih, jim popači izoblikovanje identitete, povezane s slengom ... [V] Italiji na nacionalni televiziji boš težko videl, da kdo uporablja sleng ali narečje.²⁶

Sicer je poudarjanje »čistosti« slovenščine (jezikovnega purizma) med sogovorniki obeh generacij močno ravno v okviru jav-

20 Danes ga uporabljajo s (starejšimi) pripadniki italijanske manjšine oziroma s »purimi« (čistimi) Izolani, kar naj bi same ne bile, saj so priseljenke iz vasi. Mestno prebivalstvo jim je pravilo, da so *de campagna* ('s podeželja') in tako so večkrat okarakterizirane še danes.

21 Starejša generacija, »nekdanji hribovci«, pa veljajo za »poznavalce« italijanščine in (predvsem) tržaščine. Toda poudariti je treba, da percepcija sogovornika o neznanju italijanščine v zaledju ni nujno skladna z dejanskim stanjem oziroma znanjem tamkajšnjih govorcev.

22 Pojmovanje načina govora in tudi dialektov nasploh kot nesprenjinjajočih, je napačno. Njihov govor se je po vsaj šestdesetih letih bivanja v mestu spremenil. Še zlasti ena od sogovornic precej pravilno govori slovensko (v standardnem smislu) in začne intenzivno vpletati italijanske oziroma narečne izraze ob »psihološkem doživlajaskem preskoku«, ko začne govoriti o svoji mladosti (Bokal 1997: 141).

23 Večjim interferencam sicer botruje tudi pomanjkljivo znanje slovenskega jezika, ki ni nujno prenosorazmerno z obvladovanjem italijanščine, in obratno (Mikolič 2004: 251).

24 Govor, ki se uporablja v Izoli in širše na slovenski obali, naj bi bil edina prava primorščina. Mlajša generacija jo včasih (sicer nerodno) poimenuje obalščina, ko pa se sklicuje na ožje lokalne govorne prakse (mdr. sleng), omenja izolanščino.

25 Obstajajo diskurzi, ki legitimirajo podobnost in bližino z Italijani – bolj kot s kontinentalnimi Slovenci (Baskar 2002: 51). (Hkrati pa obstaja določena mera nestrpnosti do Italijanov.) Meje oblikujejo identiteto ljudi, ki živijo ob njih, in ti poudarjajo, da se ta razlikuje od preostalih identitet v državi (Wilson in Donnan 1998: 4).

26 Kljub idealiziranemu opisu ter nekoliko subjektivni in nenatančni oceni je nujno tovrstne izjave obravnavati resno, saj izpostavljajo problem jezikovnega purizma in avtentičnosti (na knjižni in nižji jezikovni ravni): na eni strani kot delovanje jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja (glej Bergoč 2010: 51–53), na drugi strani kot lokalno normo o (paradoksn) čistem mešanem govoru (primerjaj Petrovič 2006: 116–119), ki se ves čas ponavlja kot eden od diskurzov obeh generacij.

nega formalnega govora. Le eden od sogovornikov je poudaril, da »mešanja« jezikov ne mara v nobeni situaciji in se temu izogiba. Pogosto so mlajši informatorji omenili, da svoj interferiran govor uporabljajo v večji meri v pogovoru s prijatelji. S starši denimo pa veliko manj ali sploh ne (ne glede na njihovo poreklo), kar kaže, da prihaja do večjih generacijskih razlik. Poleg omenjenega interferiran govor uporabljajo tudi z obravnavano starejšo generacijo – vsaj tisti, ki imajo stare starše, s katerimi je to mogoče in včasih tudi potrebno, saj »nekaterih pravih slovenskih izrazov ne poznajo«.

Sogovorniki mlajše generacije dojemajo italijanščino kot vrednoto, utilitaristično kot prednost in privilegij: »Žal za tiste, ki niso imeli te možnosti, ker popolnoma po naravni poti imaš en jezik več, ki ga čisto podzavestno uporabljaš.« Znanje italijanskega jezika je za sogovornike neke vrste »naravna danost«, ki jo govorci obeh generacij »imajo« že od zgodnjih let: »Italijanščino znam, že od kar pomnim,« ali: »Imam jo v ušesu.« Sogovornica mi je tudi povedala, da je v njenem vsakdanjem življenju italijanščina enaka maternemu jeziku (slovenščini), saj je del njenega življenja,²⁷ čeprav je ne uporablja veliko »v čisti obliki«. Zanimivo je prav to, da sogovorniki pogosto utemeljujejo rabo in znanje italijanščine z njenim vpletanjem v slovenski govor, to pa zato, ker italijanščino kot tako poredko uporabljajo. Svoj način govora je sogovornik opisal tako: »Italijanski jezik v vsakodnevnem življenju pogosto uporabljam. Večinoma zgleda tako, da vmešavam kratke stavke, reke in posamezne besede v slovensko govorico.« Drugi preprosto pove, da se je z vpletanjem italijanskih jezikovnih elementov izoblikovala »neke vrste obalno iznakažena italijanščina« in »slovensko-obalni sleng«.

Poleg zgornjih argumentov o navajenosti na italijanski jezik in njegovi nezavedni rabi se pojavljajo tudi razlage o barvitosti in spevnosti italijanščine: »Moje mnenje je, da sam jezik je bolj barvit in z njim krasimo slovenščino.« Sogovornik ga nato takoj primerja s slovenščino, ki jo pojmuje kot »trd jezik, slišat je, kot da bi postavljali kose železa«. Drugi sogovornik je potrdil ta opažanja: »[Italijanski jezik] je bolj balasten, bolj napihnjen, imaš vse ... Ni tako plehek, ker slovenski jezik je plehek in ni tako speven ...« Bogat besedni zaklad italijanskega jezika je po mnenju ene od sogovornic izrednega pomena pri vpletanju italijanščine v govorico. Druga pa je prepričana, da »se da določene stvari boljše povedati« v italijanščini in tako specificirati ter bolje izraziti čustva zaradi »občutka boljše izraznosti«. »Izraznost italijanščine je bolj pestra, emocionalna,« trdi sogovornik: »Zato jo uporabljam predvsem v povezavi z detajlnejšimi opisovanji doživetij, občutkov in kot poudarek na kaj. Zelo veliko uporabljam na primer kletvice.«

Pri obeh generacijah je bila pogosta tudi naslednja razlaga uporabe mešanega govora: »Pač, tako govorimo.« Starejša sogovornica je samoumevnost mešanega govora povezala z obmejnimi značajem območja: »[T]ako je na konfinih ...«²⁸ Ta politični konstrukt pa v veliki meri določa in uokvirja družbeni prostor (glej Brumen 2000), v katerem delujejo spreminjajoče se in mnogovrstne identitete.

27 Pri večini sogovornikov je statična dihotomija domače – tuje presežena (Mlinar 1994: 251).

28 Nasploh je diskurz o mejah pri starejši generaciji zelo izpostavljen. Meje doživljajo kot izrazito spremenljive in premikajoče; sebe pa razumejo kot statične, podvržene vplivom nove oblasti (tudi Brumen 2002: 375).

Preostali jeziki?

Diskurz o italijanskem jeziku in njegovi rabi je nedvoumno opazen v sami razlagi sogovornikov o vnašanju romanizmov v vsakdanji govor. Italijanska komponenta je v mestnem diskurzu priveligirana (Baskar 2002: 67), kar vpliva na emsko razlago in percepcijo govorov – pri mlajši in starejši generaciji.

Pri izjavah mlajših sogovornikov sem opazila kontradiktornost: na eni strani poudarjajo pomembnost italijanskih variant v svojem vsakdanjem govoru, na drugi pa nekateri priznavajo čedalje manjšo rabo italijanščine, in sicer zaradi službe, študija, čedalje večje potrebe po rabi knjižne slovenščine, pomanjkanja potrebe po neki (mladinski) skupinski pripadnosti, razširjenosti medijskih vsebin v angleščini, idr.²⁹ Nekateri so omenili, da se je njihova raba italijanskih jezikovnih elementov zmanjšala na račun angleških, ki so sicer zelo pogosti predvsem v slengu. »Danes mladi dosti več uporabljamo tudi angleške izraze v vsakdanjem govoru ... zaradi dostopnosti medijev in vsestransko in nujno uporabo angleškega jezika.«

Pojavljajo se tudi drugi diskurzi: denimo tisti, povezani z rabo germanizmov. Konec koncev je tudi beseda »šrajati« germanizem. Starejše sogovornice so z veseljem pripovedovale o »zlati dobi pod Avstrijo«, ko so njihovi »noniči« lahko mirno govorili slovensko in se šolali v slovenščini (glej tudi Brumen 2000: 138): »Mi smo vedno rekli žajfa pa sladkor mi smo rekli cuker ... Moj nonič oni pa so govorili po nemško ne, ko so bli pod Avstrijo ... Moj oče oni pa so hodili v šolo slovensko.«

Pri mlajših sogovornikih tega ni bilo opaziti. Oboji niso posebej izpostavljali uporabe (srbo)hrvatizmov, ki jih je kar nekaj, razen dveh sogovornic, in sicer kot vpliv govora drugih priseljencev (iz nekdanje Jugoslavije) in ne prevzetih prvin narečja. Torej je raba (srbo)hrvatizmov povezana z jezikom priseljencev, do katerih naj bi bili prebivalci Obale nestrpni: »Prebivalci Obale so nestrpni do »Južnjakov«, hkrati pa v govor umeščajo njihove izraze.«

Odnos do (srbo)hrvaščine se je po razpadu Jugoslavije spremenil; (v splošni javnosti) je (srbo)hrvaščina postala jezik tujih imigrantov (Čurin Radovič 1999: 161 in 165). Na percepcijo jezika, kakršna se je pojavila v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Čurin Radovič 1999: 166) ter traja še danes (vprašanje meje med Slovenijo in Hrvaško), je močno vplival (negativni) nacionalizem. To je obenem povzročilo nastanek jezikovnega purizma in čedalje večjega izrinjanja srbohrvaških vplivov v slovenskem jeziku, kar se je promoviralo tudi v javnosti in šoli (glej Mlinar 1994: 254).

Po mojem mnenju je italijanski jezik pozitivneje sprejet delno že samo zaradi njegovega statusa: je uradni jezik in jezik okolja. Vendar pa ga prebivalci obalnih mest (kot so mi potrdili tudi sogovorniki) zelo malo uporabljajo, niti (oziroma še najmanj) v njem ne govorijo s pripadniki italijanske skupnosti: »Še vedno obstaja italijanska manjšina, ampak nima tako velikega vpliva na slovensko populacijo.«³⁰

29 Vedno bolj pa je opaziti vpliv angleščine in deloma upad rabe ter znanja italijanščine (glej Čok 2009: 100–102).

30 Vzroke za zanemarjanje italijanščine lahko iščemo v slabi načrtovalni politiki, ki naj ne bi dovolj dobro vplivala na to, da se bolj ali manj razvit občutek pripadnosti skupnemu prostoru pokaže tudi v praksi (Slavec 2003: 127–128). Elen Slavec celo meni, da gre pri slovenskem prebivalstvu v veliki meri za pasivno dvojezičnost (2003: 48), priseljenci ali

MJ: S: J:	Pelje N. ne na letališče/ Ma te prosim// si ne upam peljat z njo na tako dolgih relacijah ((smeh)) bi blo po poročilih 'Dieci Slavi morti sulla A4 in un incidente stradale ma passiamo al calcio' ((smeh))	v prometni nesreči na avtocesti A4 je umrlo deset Slovanov, ampak preidimo na nogomet
-----------------	---	---

Preglednica 1

E:	veš kako so smešni ti Italijani ko jih kličeš ... in vprašaš za nekoga in reče 'Da dove chiama lei. Disney, cos'è' ne štekajo ali pa najbolj smešni so tiste donne delle pulizie 'No no non posso segnare non ho penna no no' ((smeh)) nič nima ne svinčnika nanka ne zna pisat <u>Filippina</u>	'Od kod kličete, Disney, kaj je to' snažilka (ne-Italijanka); 'Ne ne ne morem si zapisat nimam kemičnega svinčnika ne ne'; niti (narečno) Filipinka
----	--	--

Preglednica 2

J:	ja ta E. je bil grozen on je bil en <u>fasciston</u> ma žleht ... ko smo hodile v fabrko tam je blo jok 'juze' je kričal nam vsako buh hvari da si šrajala po našo ... ko so čuli jezus marija v fabriki Kortežanke <u>te sarà zita sciavona</u>	velik fašist (trž.) kmetice (trž.) boš tiho Slovanka/sužnja (trž.)
----	--	--

Preglednica 3

L: M:	... dej grem plačat kam greš/ ne stoj je <u>poravnato</u> ... ((smeh))	Poravnano; napačna spregatev kot aluzija na neznanje slovenščine s strani osebe iz BiH
----------	---	--

Preglednica 4

Nekaj primerov govornih praks

V nadaljevanju bom pokazala zgolj nekatere primere govornih praks. Gre za družbene prakse in strategije, ki so na obravnavanem območju, tako pri mlajši kot pri starejši generaciji, zelo pogoste. So pomemben prispevek k verbalnemu repertoarju posameznikov in »govorni ekonomiji« skupnosti ter posameznikovi sposobnosti uspešnega barantanja z družbenimi, stilističnimi in referencialnimi pomeni ter ločnicami (Heller 1988: 16).

Naj kot prvino, ki razkriva prekoračevanje ločnic, družbenih vlog in domen ter interese različnih skupin po ohranjanju ali brisanju jezikovnih in družbenih ločnic (Rampton 1997),³¹ posebej izpostavim pomen kodnega preklapljanja.³² Tako reflektira in konstituira socialne procese v večjezičnih situacijah, vključujoč tudi jezikovne variante skupnosti, ki niso dvo- ali večjezične v ožjem smislu (Bailey 2001: 238).

njihovi potomci pa se lahko spopadajo z večjimi težavami pri usvajanju italijanščine. Kar zadeva rabo italijanskega jezika pri italijanski manjšini, pa se je pokazalo, da pri večini njenih pripadnikov italijanščina ni nujno dominantni jezik (Slavec 2003: 68).

31 V velikem številu primerov preklapljanje nima nobenega strateškega in metaforičnega pomena. Gre za preprosto konverzacijsko strategijo za doseg interakcijskih ciljev in stilističnih učinkov, še najmanj pa za nepoznavanje slovenskih ekvivalentov. Večkrat prihaja do preklapov, ker se govorniki ne morejo spomniti izraza ali pride do psihološkega doživljajskega preskoka. Govorniki uporabljajo različne oblikoslovne, leksikalne interференce, frazeme, prihaja do prevzemanja, izposojanja, kalkiranja, kovanja hibridnih besed in besednih iger na osnovi simultanosti.

32 Grobo rečeno gre za uporabo dveh ali več jezikov, variant ali kodov v isti govorni izmenjavi dvo- ali večjezičnega govornika. Kathryn Woolard pa poudarja, da posamezniki niso dejavni v samo enem kodu (zaporedno), pač pa so lahko v dveh ali več hkrati (npr. prevzete prvine, prvine, ki pripadajo več kodom) (1999).

Ti preklopi temeljijo na modelu 'zaznamovanosti' (angl. *markedness model*) (Myers Scotton 1988: 160) in delujejo kot metafora za določen socialni svet, skozi katerega se reproducirajo lokalni pomeni (Auer 1998: 2 in 17) ter celo ideološka pojmovanja in stereotipi – tudi tisti denimo, ki cirkulirajo v italijanskih medijih (ki zadevajo pereče problematike) (primerjaj Spitulnik 1997), in ne samo v njih. Torej gre za to, da pri preklapljanju poleg barantanja s kodi pride do barantanja z družbenimi položaji in pomeni (Woolard 2006: 79). Zato gre za neke vrste »pogajalske strategije« (Myers Scotton 1988: 151; Heller 1988: 3), saj jo govorniki uporabljajo intencionalno, in sicer v smislu, da je usmerjena proti nečemu oziroma rabi kot indikator nečesa (Preglednici 1, 2). Premi govor kot oblika ali element (zaznamovanega) kodnega preklapljanja v dvo- in večjezičnih situacijah ter okoljih deluje kot strategija, s katero govorniki izražajo in kodirajo (Tsitsipis 1995) jezikovne ideologije na ravni diskurza (konverzacije). Za premi govor je značilno, da ima za »referencialni objekt govor drugega in hkrati pokaže govorčev odnos do njegove izjave« (Lee 1997: 281).

Do zaznamovanega preklopa pa lahko pride tudi zaradi same teme pogovora, ki se nanaša na (preteklo) zgodovinsko dogajanje in na (nekdanje) družbene implikacije, kot je razvidno iz preglednice 3.

Kodni preklap v določenem trenutku deluje kot prečkanje družbenih ali etničnih ločnic v smislu prehoda v zunajskupinsko varianto.³³ Ne deluje kot nekontroverzni del posameznikovega govornega repertoarja – kljub temu, da so sogovorniki zaradi zelo pogoste uporabe navajeni na njegov »eksces«. Po navadi je prehod deležen lokalnega vrednotenja; rabo nepričakovanega koda po navadi

33 Zato mu Rampton pravi *code-crossing*, 'kodni prehod' ali 'prečkanje' (1997).

V:	ma che minchia me ne futti a mia če ne zna//	se mi jebe (eno od južnoitalijanskih narečij; najverjetneje sicilijansko)
----	--	---

Preglednica 5

N:	... čips/ kaj delaš vse//	pojdi v rit (narečje iz Bergama – S Italija)
B:	čips tiramisu ful dobre torte-]	
NF:	[ma vada via en cul	

Preglednica 6

M:	... ma jaz sem ful navajena gledat Dr. House	»Italijanska« izgovorjava brez h
----	--	----------------------------------

Preglednica 7

L:	sem gledala spet tisti dokumentarec o uni igralki ki je šla med nune	predstojnica samostana slovenščina (aluzija na slabo obvladovanje slovenščine s strani priseljencev iz nekdanje Jugoslavije) slovenščina (it. stereotipna izgovorjava)
M:	ja mislim da ta kako je/ <u>madre superiora</u> ((smeh)) ne <u>slovenština</u>	
L:	ja ((smeh))	
M:	pravzaprav <u>slovenscina</u>	

Preglednica 8

J:	... ja dej naredi <u>pene all'arabiata</u> ((smeh))	penis; vrsta testenin, ki se jim reče »penne all'arrabbiata« ali peresniki v pikantni omaki
S:	ma joj ((smeh))	

Preglednica 9

spremljajo predstave o določenih skupinah (Preglednica 4).

Ali nasprotno; kodni preklap osvetli idejo o tem, da z njegovo pomočjo govorci raziskujejo etničnost in identitete drugih ljudi. Predstavlja pa tudi nekonvencionalne jezikovne izbire, ki destabilizirajo hegemonične oblike, za katere se morda išče alternativo prek improvizacije in inovativnosti ter posameznikovega okusa (Rampton 1997) (Preglednici 5, 6).

Status preklopa nasploh je odvisen od statusa in (emškega občutka) bližine kodov (pri čemer je v ospredju vzpostavljanje ločnic med kodi), ki se lahko sčasoma spremenita, in realnosti, ki jo ti indeksirajo. Vsi sogovorniki se strinjajo, da te prvine niso del govora v Izoli, temveč kvečjemu del posameznikovega govornega stila oziroma repertoarja. To tudi pomeni, da ne sprejemajo vsakega vpliva kot dela lokalnega ali ožjegeneracijskega govora. Mnenje o tem, katere prvine dojemajo kot »domače« ali »udomačene« in katere kot »tujek«, seveda sodi v sklop vprašanj o tem, katere prvine reprezentirajo govorne skupnosti.

Naj poudarim še prvino, ki se kaže tudi v kodnem preklapljanju; in sicer naglas kot konverzacijsko in družbeno prakso.³⁴ Meta-diskurz, ki tipificira naglas, je institucionaliziran in legitimiran ter predstavlja velik del družbene zakonitosti govorne valorizacije (Agha 2001: 214). Gre za diskurz, ki razlaga pragmatiko govornih oblik, kot so na primer imena jezikovnih variant, stereotipi o uporabnikih določenega repertoarja, standardi o pravilni in primerni uporabi. Naglas temelji na družbenem ozadju ali poreklu govorcev in njihovem zavedanju družbene vrednosti, ki

34 V okviru emskih razlag obstajajo ljudje, ki »imajo« (pravilen ali napačen) naglas ali ga »nimajo«, ljudje, ki te spretnosti nimajo popolnoma izoblikovane, in ljudje, ki bi naglas radi imeli in ga zgolj imitirajo ter ga ne morejo imeti, ker jim to ni dovoljeno.

jih določen naglas »vsebuje« (Agha 2001: 213).³⁵ Zelo pogosto je naglas tisti, ki nakaže pripadnost posameznikov, ki so tarča imitacij in posmeha (Preglednici 7, 8).

Zanimivo pa je tudi to, da se pojavljajo imitacije govora oseb (večinoma Neprimorcev), ki italijanskih izrazov ne izgovarjajo pravilno. Te imitacije inkorporirajo samopercepcijo o »pravilnem naglasu« in pravilni izgovorjavi ter tudi o »napačnem« in posredno stereotipnem. Prek imitacije in norčevanja pa nekako izražajo »primat« nad italijanskim jezikom oziroma izgovarjavo, ki naj bi veljala za pravilno (Preglednica 9).

V zgornjem primeru so se sogovorniki posmehovali napačni izgovorjavi italijanskih izrazov in tudi napačnemu zapisu (ki so ga zasledili v eni od ljubljanskih restavracij). Sogovornika enačita ta tip naglasa (izgovorjave) z ljubljanskim in ga pogosto tudi posplošita s slovenskim. Naj dodam še primer »*tota panacota*«, ki aludira na »štajersko« ali »mariborsko« napačno izgovarjavo italijanske sladice (*pannacotta*).

Zaključek

Temeljno načelo lingvistične antropologije, ki ga je formuliral že Dell Hymes, je preučevanje jezika kot prakse v vseh njegovih kontekstih (po Duranti 2000: 15). Preučevanje jezikovnega vedenja govorcev skozi jezikovne ideologije ponudi možnost presečnega, hkratnega in celostnega obravnavanja različnih diskurzov, (re)produkcije pomenov, identitetnih praks, »drugačenja«, stališč, družbenih odnosov in vlog na lokalni in širši (državni in naddržavni) ravni. Samo osredotočanje na metapragmatično zavest govorcev in metapragmatiko skupaj z opazovanjem dejanske govorne prakse tudi pokaže jezik v svoji fluidnosti in hetero-

35 Ne smemo pozabiti, da vrednost in vrednotenje vedno izhajata iz deviacije (Bourdieu 1997: 60).

genosti, govorce pa kot aktivne akterje, ki prek jezika zabrisujejo in postavljajo meje med skupinami in skupnostmi.

Diskurzi, ki se pojavljajo med sogovorniki, so mnogoteri in na obravnavanem območju persistentni. Vzporedno z diskurzom o »mešani« identiteti Istranov cirkulirajo tudi tisti o avtohtonosti, o zlati dobi pod Avstrijo, »italijaniziranosti« prebivalcev in govora, o znanju italijanskega jezika, odlični bilingvistični (in celo plurilingvistični, če ne že o multilingvistični) kompetenci, (istrsko-)beneškem diskurzu, ipd. Uporabljajo pa se seveda tudi diskurzi o »Drugem«, pravilnem in nepravilnem govoru ali jeziku, nespremenljivem in dinamičnem jeziku ali o jeziku v stalnem spreminjanju, »čistem« in »mešanem« jeziku, o tipičnem in avtentičnem govoru (ki temelji na kolektivnih identitetah), primernem in neprimernem, estetskem, idr. Tako se je na primer pri sogovornikih italijanščina (manj pa njene zvrsti) pokazala kot vrednota, prestižni jezik (kljub njeni redki rabi), ki ga sogovorniki poudarjajo v mestni govorici, slengu in narečju. Drugim jezikovnim vplivom (še zlasti srbohrvaškimi) pa pogosto pripisujejo negativne konotacije ali jih celo »spregledajo«. Navsezadnje je diskurz o lokalnih kulturnih kot tudi jezikovnih mejah najuspešnejši takrat, »ko njegovim nosilcem in naslovljencem ostanejo skrite tiste resonance in afinitete, ki ga lokalizirajo« (Baskar 2002: 19; primerjaj Gal in Irvine 1995: 976–977).

Pri obravnavani problematiki je treba nujno upoštevati vsaj dvojni kontekst, ali bolje: prepletenost makrokonteksta in mikrokonteksta, ki ga proizvaja sama konverzacija na lokalni ravni. Tako so se govorne prakse in jezikovne ideologije mojih sogovornikov pokazale kot izrazito kompleksne: kazale so se kot enotne (kot skupinski označevalci), obenem pa sem obravnavala posameznike z različnimi osebnimi načini govora in prepričanji. Konec koncev je asociacija med komunikacijskim stilom, načinom govora in skupinsko identiteto simbolična; ne more napovedati dejanske rabe.

Viri in literatura

AGHA, Asif. Register. V: Alessandro Duranti (ur.): *Key Terms in Language and Culture*. Malden in Oxford: Blackwell Publishers, 2001, 212–215.

AGHA, Asif. The social life of cultural value. *Language & Communication* 23(3–4), 2003: 231–273.

AUER, Peter. Introduction: Bilingual Conversation Revisited. V: Peter Auer (ur.): *Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity*. London in New York: Routledge, 1998, 1–22.

BAILEY, Benjamin. Switching. V: Alessandro Duranti (ur.): *Key Terms in Language and Culture*. Malden in Oxford: Blackwell Publishers, 2001, 238–240.

BAKHTIN, Mikhail M.: *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press, 1981.

BALOH, Barbara in Elen Slavec: Vzorci govornega vedenja koprskih gimnazijcev. *Primorska srečanja* 22(211), 1998: 785–790.

BARTH, Fredrik: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969.

BASKAR, Bojan: Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju. *Knjižnica Annales* 29. Koper: ZRS RS in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2002.

BAUMAN, Richard: *A World in Other's Words. Cross-Cultural Perspectives on Intertextuality*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell, 2004.

BERGOČ, Simona: *Slovenščina med Balkanom in Evropo: O slovenščini in njenih govornih in govorkah v obdobjih politične odcepitve in integracije*. Koper: UP ZRS Koper, Univerzitetna založba Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2010.

BOKAL, Ljudmila: Etnična identiteta s stališča sociolingvistike. *Traditiones* 26, 1997: 135–143.

BOURDIEU, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity, 1997.

BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf, 2002.

CATON, Steven C.: Contributions of Roman Jakobson, 1987, <http://links.jstor.org/sici?sici=00846570%281987%292%3A16%3C223%3ACORJ%3E2.0.CO%3B2-8>, 15. 11. 2007.

CAVANAUGH, Jillian R.: *Living Memory: The Social Aesthetics of Language in a Northern Italian Town*. Malden in Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.

CHARNELA, Janet: The Politics of Language Acquisition: Amazon Language Learning as Social Modeling in the Northwest Amazon. *Women & Language* 27(1), 2004: 13–21.

COHEN, Anthony P.: *Self Consciousness: An Alternative Anthropology of Identity*. London in New York: Routledge, 1994.

ČOK, Lucija (ur.): Italijanščina kot drugi jezik ob angleščini kot prvem tujem jeziku. V: *Izobraževanje za dvojezičnost v kontekstu evropskih integracijskih procesov*. Koper: Založba Annales, 2009, 89–102.

DURANTI, Alessandro: *Antropologia del linguaggio*. Rim: Meltemi, 2000.

DURANTI, Alessandro: Linguistic Anthropology: History, Ideas, and Issues. V: Alessandro Duranti (ur.): *Linguistic Anthropology: A Reader*. London in New York: Blackwell Publishers, 2001, 1–32.

FILIPPI, Goran: Diahrono in sinhrono prepletanje govorov v slovenski Istri v primerih oronitonskega gradiva. V: Zinka Zorko in Mihaela Kolitnik (ur.): *Zora 8. Logarjev zbornik*. Maribor: Slavistično društvo, 1999, 287–297.

FURLAN, Marina: Stališča do dvojezičnosti in njihova povezanost z okoljem ter »jezičnostjo«. *Annales* 12(1), 2002: 146–160.

GAL, Susan: Code-switching and Consciousness in the European Periphery, 1987, <http://www.jstor.org/stable/645318>, 16. 2. 2010.

GAL, Susan: Multiplicity and Contention among Language Ideologies: A Commentary. V: Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard in Paul V. Kroskrity (ur.): *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York: Oxford University Press, 1998, 317–331.

GAL, Susan in Judith T. Irvine: The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference. *Social Research* 62(4), 1995: 968–994.

GARRETT, Paul B.: Language Contact and Contact Languages. V: Alessandro Duranti (ur.): *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishing, 2006, 46–72.

GOODWIN, Charles in Alessandro Duranti (ur.): Rethinking context: An introduction. V: *Rethinking context: Language as an interactive phenomenon*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, 1–42.

GUMPERZ, John: Dialects and Conversational Inference in Urban Communication, 1978, <http://www.jstor.org/stable/4167024>, 16. 2. 2010.

HELLER, Monica (ur.): Strategic Ambiguity: Code-Switching in the Management of Conflict. V: *Code-Switching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin, New York in Amsterdam: Moutin de Gruyter, 1988, 77–95.

HILL, Jane: The Grammar of Consciousness and the Consciousness of Grammar, 1985, <http://links.jstor.org/sici?sici=00940496%28198511%2912%3A4%3C725%3ATGOCAT%3E2.0.CO%3B2-P>, 21. 12. 2007.

HYMES, Dell: Ways of Speaking. V: Richard Bauman in Joel Scherzer (ur.), *Explorations in the ethnography of speaking*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press, 1993, 433–451.

INOUE, Miyako: Speech without a speaking body. »Japanese women's language« in translation. *Language & Communication* 23, 2003: 315–330.

IRVINE, Judith: Registering Affect: Heteroglossia in the linguistic expression of affect. V: C. A. Lutz in L. Abu-Lughod (ur.), *Language and the Politics of Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 126–161.

IRVINE, Judith in Susan Gal: Language Ideology and Linguistic Differentiation. V: Paul V. Kroskrity (ur.), *Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe: School of American research Press, 2000, 35–84.

- KROSKRITY, Paul V.: Language Ideologies. V: Alessandro Duranti (ur.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Oxford: Blackwell, 2006, 496–517.
- KULICK, Don: Speaking as a Woman: Structure and Gender in Domestic Arguments in a New Guinea Village. *Cultural Anthropology* 8(4), 1993: 510–541.
- LEE, Benjamin: *Talking Heads: Language, Metalanguage, and the Semiotics of Subjectivity*. Durham in London: Duke University Press, 1997.
- LOGAR, Tine: Slovenski govori v Istri in njihova geneza. *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1996, 86–92.
- MIKOLIČ, Vesna: *Jezik v zrcalu kultur: Jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med)etnična ozaveščenost v slovenski Istri*. Koper: UP ZRS Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.
- MLINAR, Zdravko: Jezikovne spremembe in odpiranje Slovenije v svet. *Traditiones* 23, 1994: 249–261.
- MURŠIČ, Rajko: *Trate naše in vaše mladosti: Zgodba o mladinskem rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.
- MYERS SCOTTON, Carol: Code switching as indexical of social negotiations. V: Monica Heller (ur.): *Codeswitching: Anthropological and sociolinguistic perspectives*. Berlin, New York in Amsterdam: Moutin de Gruyter, 1988, 151–181.
- NEČAK LÜK, Albina: Primerljivost različic izobraževalnih modelov v etnično mešanih okoljih: Primerljivost neprimerljivega. V: Lucija Čok (ur.), *Izobraževanje za dvojezičnost v kontekstu evropskih integracijskih procesov*. Koper: Založba Annales, 2009, 29–37.
- NOVAK-LUKANOVIČ, Sonja: Jezikovno prilagajanje na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji. *Slavistična revija* 58(4): 405–418.
- PETROVIČ, Tanja: *Ne tu, ne tam: Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.
- RAMPTON, Ben: Language Crossing and the Redefinition of Reality: Implications for Research on Codeswitching Community, 1997, <http://moodle.nuim.ie/mod/resource/view.php?id=32068>, 15. 10. 2007.
- SEDMAK, Mateja: Kri in kultura. *Etnično mešane zakonske zveze*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2002.
- SILVERSTEIN, Michael: The Uses and Utility of Ideology: A Commentary. V: Bambi B. Schieffelin, Hathryn A. Woolard in Paul V. Kroskrity (ur.): *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York: Oxford University Press, 1998, 123–145.
- SILVERSTEIN, Michael: *The Limits of Awareness*. Neobjavljen transkript seminarja. Cambridge: Harvard University, 1977.
- SLAVEC, Elen: *Jezikovni položaj v slovenski Istri v luči javne komunikacije*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2003.
- SPITULNIK, Debra: The Social Circulation of Media Discourse and the Mediation of Communities. *Journal of Linguistic Anthropology* 6(2), 1997: 161–187.
- SPITULNIK, Debra: The Language of the City: Town Bemba as Urban Hybridity. *Journal of Linguistic Anthropology* 8(1), 1999: 30–59.
- STANONIK, Marija: Naš živi jezik. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 35(2–3), 1994: 61–62.
- SWIGART, Leigh: The Limits of Legitimacy: Language Ideology and Shift in Contemporary Senegal. *Journal of Linguistic Anthropology* 10(1), 2001: 90–130.
- TSITSIPIS, Lukas D.: The Coding of Linguistic Ideology in Arvanitika (Albanian) Language Shift: Congruent and Contradictory Discourse, 1995, <http://www.jstor.org/stable/30028334>, 24. 4. 2010.
- URCIUOLI, Bonnie: Language and Borders, 1995, <http://www.jstor.org/stable/2155948>, 15. 3. 2010.
- VODOPIVEC, Nika: *Language practices, ideologies, and planning in the cross-border area of Nova gorica (Slovenia) and Gorizia (Italy) – from case study to models of analysis and planning in European borderlands*. Doktorska disertacija. Trieste: Università degli studi di Trieste, 2008.
- WARDHAUGH, Ronald: *An Introduction to Sociolinguistics*. Malden, Oxford, Melbourne in Berlin: Blackwell Publishing, 2002.
- WILSON, Thomas M. in Hastings Donnan (ur.): Nation, state and identity at international borders. V: *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, 1–30.
- WOOLARD, Kathryn A. (ur.): Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry. *Language Ideologies. Practice and Theory*. New York: Oxford University Press, 1998, 3–47.
- WOOLARD, Kathryn: Simultaneity and Bivalency as Strategies in Bilingualism, 1999, <http://moodle.nuim.ie/mod/resource/view.php?id=320689>, 21. 1. 2008.
- WOOLARD, Kathryn: Codeswitching. V: Alessandro Duranti (ur.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishing, 2006, 73–94.

Vernacular or Learned Language? Language Ideologies and Speech Practices of Two Generations in Izola

The text is based on select cases of language ideologies and speech practices of speakers of two generations in the town of Izola. The age span of the first group, whose members received their education in Slovene schools, is between 22 and 28; with their life span between 82 and 86, members of the other group were schooled in Italian schools during the fascist era. The principal aim of this investigation is to demonstrate how language variants in contact are subjected to contradictory and circulatory discourses within the frame of negotiating with social boundaries; speech variants; meanings; norms; beliefs; and explanations. Analyzed are collective and individual beliefs about speeches and their usage and structures, as well as their diverse, heterogeneous, and contradictory interpretations. These elucidate identification processes within the context of numerous persistent discourses.

The principal difference between the two generations is in the adoption and usage of Italian and Slovene linguistic genres. The Italian language is generally perceived as symbolically privileged at the expense of other languages of immigrant groups living in Izola, with its use limited almost to the point of intertwinement. Respondents from the younger generation are increasingly influenced by English while their use, as well as their command, of Italian has been partially decreasing. The »mixed« dialect, local, and idiolect speeches serve primarily to establish individual and group identities of the speakers in everyday interaction.

Rather than a means of mere communication, the speech in this case is perceived as a social practice. The second part of the article therefore focuses on examples of communication strategies (code switching, accent, direct speech) and demonstrates how the speakers use them as a strategy of »othering« on the local, state, and international levels.

ARHIVIRANI SPOMINI AVSTRALSKIH SLOVENCEV: HISTORIČNI ARHIV ZA SLOVENCE V AVSTRALIJI

Drugi del

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: V drugem delu članka avtorica piše o uspešnem delovanju Historičnega arhiva za Slovence v Avstraliji. Prikaže njegovo vsebino, metode zbiranja in obdelavo gradiva ter probleme, ki vplivajo na njegovo prihodnost. Nakaže nadaljnjo vlogo etnološkega raziskovanja izseljenstva: iz osvetljevanja preteklega delovanja izseljenskih skupnosti naj ta preide v proces raziskovanja aktualnih družbenih dogajanj v izselitveni in sočasno vselitveni državi. Le tako bodo vzroki za različno manipuliranje z etnično identiteto izseljencev in njihovih potomcev postali jasni in prepoznavni kot tisti dejavniki, ki v določeni fazi procesa ohranjanja etnične identitete zavirajo njen povsem naraven razvoj zgolj še na ravni zavedanja, in ne več na ravni tradicionalnega načina ohranjanja.

Gljučne besede: Historični arhiv za Slovence v Avstraliji, avstralski Slovenci, etnična identiteta, etnologija izseljenstva, arhivi izseljenčev

Abstract: The second part of the essay initially presents the successful operation of the Historical Archives for Slovenian Australians in New South Wales, its activities, methods of collecting relevant material, and the processing of that material. Discussing the pressing issues that bear significant influence on the future of the Archives, the author suggests the role of ethnological research of immigration in the future. The hitherto prevalent practice of investigating past activities of immigrant communities should evolve into the study of current social events and activities in the country of origin and simultaneously in the host country. It is only in this manner that the reasons for various types of manipulation with the ethnic identity of immigrants and their descendants shall become obvious and clear. They will be identified as factors that in a given phase of the preservation of ethnic identity hinder its entirely natural development by reducing it to the level of mere awareness rather than the traditional manner of preservation.

Key Words: Historical Archives for Slovenian Australians, Australian Slovenes, ethnic identity, ethnology of immigration, immigration archives

HASA NSW – specifičnost etnološkega terenskega dela v času njegovega nastajanja in pomen delovanja arhiva za prihodnost raziskovanja slovenskega izseljenstva v Avstraliji

Najmlajša in trenutno najdejavnejša slovenska ustanova v NSW in nasploh v Avstraliji je *Historični arhiv za Slovence v Avstraliji – v državi Novi Južni Wales* (HASA-NSW), neformalno ustanovljen 3. decembra 2002, uradno pa 30. aprila 2004. Njegov ustanovitelj je Znanstvenoraziskovalni center SAZU, HASA NSW pa je njegova samostojna enota.¹ Arhiv ima prostore v slovenskem verskem središču v Merrylandsu in je odprt za javnost. V njem je zbrano, dokumentirano in shranjeno pisno in fotografsko gradivo vseh že opisanih oblik delovanja Slovencev v NSW, urejeni so številni fondii posameznikov. Svoje področje delovanja v zadnjem času vsebinsko širi še na zbiranje ustnih virov – življenjskih zgodb, geografsko pa na preostale avstralske Slovence, živeče tudi zunaj meja NSW. Deluje kot *nacionalni* in ne društveni, klubski ali cerkveni arhiv.

Takšno je trenutno stanje v arhivu. Pot do njega pa je bila, v skrajšanem prikazu, naslednja: Kot sem že omenila, sega ustanovitev HASA NSW v čas izvajanja prvega ciljnoraziskovalnega projekta Inštituta za slovensko izseljenstvo (ISI) ZRC SAZU in

ZRS Koper v Avstraliji. Evidentirano je bilo arhivsko, knjižnično in muzejsko gradivo v slovenski skupnosti v državi Viktoriji (opravil ga je zgodovinar, ZRS Koper) in v NSW (opravila ga je etnologinja, ZRC SAZU). Takrat, leta 2002, je v Melbourneu že deloval arhiv Slovenskega društva Melbourne (SMD), ki se je imenoval Historični arhiv za Slovence v Avstraliji – HASA Melbourne.² V zaključkih projekta je bilo ugotovljeno, da je bilo gradivo v omenjenem arhivu urejeno po strokovnih kriterijih, razdeljeno po različnih fondih in ustrezno dokumentirano (Kalc 2004: 201). Zajemalo je predvsem društveno dokumentacijo SMD ter prostovoljno podarjeno arhivsko gradivo nekaterih posameznikov tudi iz drugih delov Avstralije. Podobno urejeno je bilo tudi gradivo verskega središča sv. Cirila in Metoda ter dokumentacija o delovanju Inštituta za slovenske študije v Viktoriji. Po urejenosti gradiva je bil HASI Melbourne podoben tudi Zgodovinski arhiv Slovencev v Queenslandu, ki pa ima neuradno značaj zasebnega arhiva. Gradivo preostalih slovenskih organizacij v Viktoriji pa je bilo neurejeno.

Med Slovenci v NSW je bilo arhivsko gradivo v popolnoma neurejenem stanju, shranjeno v razpadajočih kartonastih škatlah v zaprašenih skladiščih ali pisarnah. Izjema je bilo le *Slovensko*

¹ Ta status je urejen z *Dogovorom o medsebojnem sodelovanju med ZRC SAZU in HASA NSW*, podpisanim maja 2009 (dogovor je shranjen v arhivu uprave ZRC SAZU in HASA NSW).

² Več o tem na <http://thezaurus.com>; vodila ga je pokojna Milena Brgoč, začetnica strokovnega dokumentiranja arhivskega gradiva med Slovenci v Avstraliji in udeleženka prvega seminarja za izseljenske arhivarje v Ljubljani leta 1999. Po njeni smrti (2006) HASA Melbourne miruje in občasno sprejema darove SDM in posameznikov.

* Dr. Breda Čebulj Sajko, doktorica etnoloških znanosti, znanstvena svetnica, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje pri ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: bredacs@gmail.com

avstralsko društvo *Planika v Newcastleu*, pri katerem je bila ves čas delovanja zaposlena ista tajnica, zato je društvena dokumentacija še danes urejena po enotnem sistemu (kronološko in tematsko) ter shranjena v njenih zasebnih prostorih.

Terensko delo, ki tokrat ni bilo osredotočeno na raziskovanje določene tematike, sem si zaradi pričakovane nastale situacije *in situ* zastavila v naslednjih korakih:

Evidenca obstoječega gradiva po društvih, klubih, organizacijah, v verskem središču ter pri posameznikih

Pri tem delu mi je koristilo moje predhodno poznavanje slovenskih izseljencev od osemdesetih let prejšnjega stoletja, torej od začetkov sistematičnega raziskovanja slovenske emigracije v Avstraliji. Kot sem omenila, je tedaj izseljensko (predvsem društveno, klubsko) gradivo šele začelo nastajati ali pa je (predvsem zaradi osebnih in redkih nagnjenj do dokumentiranja) bilo šele na začetku laičnega načina shranjevanja. Evidenco sem opravila na vseh javno dostopnih lokacijah, kjer so se nahajali prepereli dokumenti preteklega časa, ter pri večini posameznikov, ki so bili v preteklosti povezani z ustanavljanjem in delovanjem slovenskih organizacij v Sydneyju, Wollongonu in Newcastleu. Nastal je seznam – popis obstoječega pisnega in fotografskega arhivskega gradiva, knjižničnega gradiva ter muzejskih predmetov kakor tudi popis manjkajočega pisnega gradiva, ki ga za določena obdobja organiziranega delovanja Slovencev v NSW na navedenih lokacijah ni bilo mogoče najti.³

Izdelava poročila o stanju obstoječega gradiva

To je bil tudi osnovni cilj projekta,⁴ ki pa sem ga, prav zaradi svoje etnološke naravnosti, želela preseči z namenom, da »informatorec« obvestim o rezultatih terenskega dela takoj po njihovem nastanku ter s tem morda med njimi spodbudim zanimanje za zbiranje arhivskega gradiva. Poročilo sem v slovenski radijski oddaji na državnem etničnem radiu SBS⁵ posredovala najširšemu krogu Slovencev v NSW. Oddaja je sprožila predvideno:

Ozaveščanje Slovencev v NSW o pomenu zbiranja, evidentiranja in ohranjanja njihovega gradiva za prikaz obstoja in razvoja slovenske skupnosti v Avstraliji

Glede na zelo dober odmev poslušalcev na vsebino radijske oddaje so se med izseljenci začela porajati povsem strokovna vprašanja o tem, kaj je arhivsko gradivo, kako ga hraniti, komu ga lahko zapustijo, ipd. Pojavili so se tudi posamezniki – nekdanji društveni funkcionarji, ki so imeli v zasebni lasti del manjkajočega gradiva iz zgoraj omenjenega popisa; interes za izvajanje pro-

jekta se je prav gotovo povečal, ko je bila skupnost seznanjena o tedanjem trenutnem stanju ohranjene dokumentacije.⁶ Razširila in dodatno osmislila se je tudi zavest tistih, ki so že imeli svoje zasebne arhive, a so jih hranili predvsem za svoje potomce in manj z namenom, da bodo, tako kot društveni, klubski, cerkveni arhivi, tudi njihovi nekoč enakovredno dopolnjevali zgodovino Slovencev v Avstraliji.

Ustanovitev arhiva

Vsebinsko zadnje faze terenskega dela sem oblikovala na podlagi interesa izseljencev in poznavanja njihovega preteklega delovanja. To je bilo, večinoma zaradi različnih pogledov na politični sistem v izvorni državi, bolj ali manj neenotno in večkrat usodno razdeljeno. Zavedanje o svoji fizični minljivosti ter o pomenu pionirskega dela, ki so ga z gradnjo svojih organizacij in cerkva opravile prve povojne generacije Slovencev na petem kontinentu, pa je v danem trenutku leta 2002 pretehtalo nekdanja nesoglasja. In izključno zaradi tega je bilo mogoče ustanoviti Historični arhiv v Sydneyju, katerega člani so postali predstavniki vseh še obstoječih klubov in društev v NSW in verskega središča v Merrylandsu. Ustanovni sestanek je bil po dvajsetih dnevih terenskega dela. Sprejeta so bila osnovna izhodišča⁷ za delovanje arhiva, ki so pozneje – v ustanovni listini, postala del poslanstva HASA NSW.

Arhiv po ustanovitvi ni imel ustreznega financiranja, ustreznega usposobljenega kadra, svojih prostorov in pravil delovanja ter ustrezne registracije svoje dejavnosti v okviru avstralske zakonodaje. Zato je bilo to začetno obdobje njegovega delovanja obdobje »neformalne ustanovitve«, delovanje v tem času pa je bilo odvisno izključno od entuziazma in volje posameznikov ter njihovega brezplačnega dela. Arhiv je bil odprt in uradno razglašen po poldrugem letu.

V tem vmesnem času je arhiv pridobil uradni status dobrodelne organizacije⁸ s svojim pravilnikom delovanja in svoje prostore

3 Moj natančen popis vsega pregledanega gradiva Slovenskega društva Sydney, Kluba Triglav v vseh njegovih statusnih oblikah, verskega središča v Merrylandsu ter vseh naštetih in predstavljenih slovenskih organizacij v NSW (glej prejšnje poglavje Slovenci v NSW: Kronologija mejnikov v njihovem delovanju) je ohranjen v rokopisu (Čebulj Sajko 2009) in ga pripravljam za nadaljnjo objavo. Popis obsega 120 strani. Naj še omenim, da mi je pri pregledovanju arhiva SDS v začetni fazi pomagala Kristina Toplak, tedaj podiplomska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani.

4 Na osnovi evidenc so nastali že citirani članki (Kalc 2004), (Drnovšek 2004) in (Čebulj Sajko 2004a, 2004b).

5 Intervju na radiu SBS je potekal 29. 11. 2002 v Sydneyju (vodja slovenske radijske oddaje: Tanja Smrdel).

6 Kot primer naj navedem, da me je izseljenec iz Sydneyja, ki se je leta 1947 izselil v Avstralijo iz političnih razlogov, povabil v svojo hišo v zahodnem predmestju. Stene vseh prostorov v hiši so bile polepljene z izvornimi fotografijami in dokumenti o njegovem življenju v avstrijskem taborišču med letoma 1945 in 1947, o potovanju z ladjo do Avstralije, o njegovih prvih zaposlitvah v avstralski notranjosti, o njegovi razpadli družini, itd. V posebni sobi so bili shranjeni in kronološko urejeni vsi izvodi najstarejših slovenskih časopisov, ki so že v petdesetih letih prejšnjega stoletja izhajali v Avstraliji. Izseljenec je leta 2003 ali 2004 svoj arhiv podaril arhivu Studia Slovenica, ki ima svoje prostore v Zavodu sv. Stanislava v Ljubljani. Prav med mojim terenskim delom leta 2002 so namreč med Slovenci v Sydneyju krožili letaki s pozivi izseljencem k darovanju njihovih arhivov Studiu Slovenica. V seznamu darovalcev v *Vodniku po arhivskem gradivu Studia Slovenica* je tudi ime omenjenega izseljenca (glej Klasine Škofljanec 2005).

7 Predstavila sem jih v Čebulj Sajko (2002). Izhodišča delovanja HASA NSW so temeljila na zbiranju, dokumentiranju in hranjenju različnega dokumentarnega gradiva o preteklem življenju sprva prvih generacij avstralskih Slovencev, pozneje – ko bi arhiv že utečeno deloval, pa tudi vseh preostalih generacij; dolgoročno so nakazala prihodnjo vlogo arhiva kot centralnega slovenskega nacionalnega arhiva v Avstraliji ter njegov pomen za humanistično in družboslovno znanost.

8 Tako registrirana dejavnost, ki ne ustreza dejanskemu poslanstvu arhiva, je v Avstraliji oproščena plačevanja davkov na različne donacije. Delo arhiva finančno podpirajo Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, ZRC SAZU, slovenska društva v NSW ter posamezni avstralski Slovenci.

v verskem središču v Merrylandsu, ki so klimatsko in tehnično opremljeni po za to dejavnost zahtevanih standardih; poleg tega je v tem času vodja arhiva opravila strokovni tečaj o arhivskem delu in svoje znanje posredovala še trem sodelavkam: v letu in pol so zbrale in dokumentirale vso tedaj dosegljivo pisno in fotografsko gradivo v prejšnjem poglavju prikazanih slovenskih organizacij v NSW ter v Canberri. Nastala je publikacija o opravljenem delu (Lah 2004). Urejeno gradivo so shranile v ognjevarnih premičnih omarah v brez kislinških škatlah in ga razvrstile v naslednje zbirke in fonde:

- a) društva, organizacije;
- b) dejavnosti (igralske skupine, šolstvo ...);
- c) periodika (slovenska, slovensko-avstralska).

Arhiv je po uradnem odprtju v letu 2004 močno razširil svoja področja delovanja: poleg dopolnjevanja že zbranega gradiva so sodelavke začele delati na terenu: fizično so obiskovale in še vedno obiskujejo zainteresirane rojake, s katerimi skupaj izpolnijo vprašalnike o poteku njihovih življenjskih poti. Zgodbe posameznikov nato dopolnijo še z njihovim osebnim gradivom (dokumenti, fotografijami, pismi, ipd.) in na osnovi vsega zbranega oblikujejo fonde v zbirki Posamezniki.⁹ Med njimi imajo prednost starejši Slovenci, pred drugo svetovno vojno in takoj po njej priseljeni v Avstralijo.

Od leta 2005 HASA NSW obeležuje tudi različne obletnice kulturnega delovanja avstralskih Slovencev.¹⁰ Ta so pomembna zaradi intenzivnega zbiranja dokumentacije o obeleževanem dogodku. Celotno zbrano gradivo je na razstavah, v publikacijah ali na video-filmih prikazano občinstvu, po prireditvi pa postane last HASA NSW.

Sodelavke arhiva gradivo popisujejo ročno, v letu 2009 pa so začele postopno digitalizirati fotografije.¹¹

Korak naprej v razvoju HASA NSW? Korak naprej v dojemaju kulturne dediščine izseljencev?

V svojem kratkem obdobju delovanja je HASA NSW pridobil potrebno zaupanje ne le Slovencev v NSW, temveč tudi v drugih delih Avstralije. Njegovo uspešno delo poznajo tudi raziskovalci v Sloveniji,¹² obiskujejo ga vladne delegacije RS,¹³ v člankih ga omenjajo kot primer pravilnega reševanja problematike izseljenskega gradiva (Toplak 2005: 218;¹⁴ Drnovšek 2008: 259). Arhiv je torej zaživel in je nekakšen kašpot matični državi pri reševa-

9 Do konca leta 2010 je bilo urejenih okoli 200 fondov. V »čakalni vrsti« na intervjuje in popise osebnega gradiva čaka približno 300 oseb. Med njimi ni pripadnikov druge generacije.

10 Na ta način je bila prikazana zgodovina poučevanja slovenskega jezika v Avstraliji, zgodovina dramske skupine Merrylands; HASA NSW je bil tudi glavni organizator »zlatih srečanj« Slovencev – vseh tistih, ki že petdeset let živijo v Avstraliji; sodelavke arhiva so v letu 2009 organizirale tudi praznovanje 40-letnice delovanja slovenskega verskega središča, itd.

11 Sodelavke arhiva so upokojenke in v skupnosti zelo aktivne Slovenke, ki so se v Avstralijo priselile v petdesetih letih prejšnjega stoletja.

12 Letno poročilo o delu HASA NSW občasno izhaja v *Letnem poročilu ZRC*.

13 Zadnji uradni obisk predstavnika slovenske vlade je bil obisk ministra brez listnice Boštjana Žekša z Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, 21. avgusta 2010 (več na www.glasslovenije.com.au).

14 V članku ni navedena pravilna letnica ustanovitve HASA NSW.

nju etnične identitete izseljencev.¹⁵

Začetna temeljna izhodišča delovanja arhiva so obrodila želene rezultate, množica zbranega in še neurejenega gradiva pa narekuje spremembe v načinu delovanja arhiva predvsem z vidika tehnično sodobnejših pristopov pri njegovi obdelavi, kakor tudi z vidika pridobivanja novega kadra in vsebin, ki se v zbiralni politiki arhiva ne navajajo. Etnologa pa zanimajo predvsem te: v arhivu se namreč ustrezno dopolnjujejo zbirke organiziranih oblik delovanja avstralskih Slovencev, ki so tekoče urejene in popisane. Tu etnolog za svoje raziskovanje slovenskega izseljenstva v Avstraliji najde izčrpne vire o prvih začetkih zbiranja avstralskih Slovencev, o njihovi tedanji kulturni dejavnosti, o poselitveni, poklicni in socialni strukturi, o načinih bivanja, oblačenja, prehranjevanja; v bogati zbirki periodike so tudi podatki o njihovem petju, literarnem ustvarjanju, geografskem obzorju, svetovnonazorskih pogledih, bogata so tudi sporočila o praznovanjih različnih praznikov ter o običajih, vključenih v ta praznovanja. Oglasi nam prikazujejo odnose Slovencev z okolico, s soseditvom, z večinsko družbo, na delovnih mestih, ipd. Podobni viri so na voljo za vsa obdobja povojne slovenske skupnosti v Avstraliji, še zlasti v NSW. Področja raziskovanja, ki jih odpira zbrano arhivsko gradivo, so še širša, saj sem našela le nekatere. Problem pa se kaže v zbirki Posamezniki, v kateri je v osebnih arhivih predvsem gradivo o odhajanju, potovanju in prihodu izseljenca na avstralska tla. Podatki so si med seboj podobni glede na zgodovinski čas dogajanja (večinoma prvi dve desetletji po drugi svetovni vojni) in tudi interpretacije enih in istih, sicer pretresljivih dogodkov, so si med seboj podobne ali pa se vsaj ne razlikujejo v takšni meri, da bi odpirale nove in še neodkrite poglede na npr. življenje v taborišču Bonegilla leta 1950. Izrazit primanjkljaj podatkov o drugih življenjskih področjih v novejšem času je posledica neustrezno zastavljene vprašalnika,¹⁶ po katerem arhivarke zbirajo osebne zgodbe. V odgovorih ne izvemo skoraj nič o vsakdanjem življenju priseljenca ne v začetnem ne v poznejšem obdobju njegovega bivanja v novem okolju. Zbrano arhivsko gradivo je kljub temu zelo povedno za zgodovinarje, nekoliko manj, a še vedno zelo uporabno pa je prav tako za etnološke in slavistične raziskave. Zaradi zbiralnega pristopa, ki temelji na prepričanju trenutnega prostovoljnega kadra v arhivu, »rešiti vse, kar je še mogoče rešiti«, selekcija zbiranja gradiva izključuje dogajanja v življenju mlajših posameznikov in skupnosti. »Krivec« za nastalo situacijo je zagotovo pripadnost sodelavk arhiva generaciji, o kateri se zbira gradivo.

Med praznovanjem pete obletnice delovanja HASA NSW je zato bilo izpostavljeno vprašanje vključevanja mlajših strokovno usposobljenih dvojezično govorečih kadrov,¹⁷ ki bi v arhiv vnesli

15 V letu 2008 sta bila na pobudo tedanjega slovenskega generalnega konzula v Slovenskem narodnem domu v Clevelandu ustanovljena Slovenski muzej in arhiv. Ustanova je v začetni fazi svojega delovanja (več na <http://www.smacleveland.org>).

16 Vprašalnik je dosegljiv na spletni strani www.glasslovenije.com.au.

17 V Sydneyju, Canberri, Melbourne so diplomirani arhivarji in bibliotekarji – avstralski Slovenci druge generacije izrazili pripravljenost za sodelovanje pri ureditvi arhiva po sodobnih, v Avstraliji veljavnih standardih. Temeljijo, tako kot pri nas, na uporabi računalniških programov za vnašanje podatkov v seznam popisa gradiva ter na digitalizaciji gradiva. Takšno delo v Avstraliji financirajo različne fundacije in državni projektni razpisi, na katerih bi HASA NSW lahko uspešno pridobila finančna sredstva.

sodobno tehnologijo obdelovanja podatkov, vzpostavili pove-zovanje arhiva z drugimi sorodnimi inštitucijami v Avstraliji in po svetu,¹⁸ uresničili idejo o centralnem nacionalnem arhivu za Slovence v Avstraliji ter začeli zbirati arhivsko gradivo vsaj še druge generacije.¹⁹ Pobude,²⁰ ki so nakazale prihodnji napredek in razvoj v delovanju HASA NSW, kljub večinskemu odobravanju vseh članov HASA NSW in kljub zavedanju prihajajočih proble-mov niso bile sprejete. Delo se je nadaljevalo po ustaljeni praksi. V letu 2010 je nastal še zadnji poskus »posodobitve« delovanja arhiva: ZRC SAZU je kot soustanovitelj arhivu predlagal sode-lovanje v raziskovalno-aplikativnem projektu, v katerem bi z do-sedanjo kadrovske sestavo nadaljevali dosedanji način zbiranja gradiva v okviru že obstoječih zbirk, poleg tega pa bi z novim kadrom iz vrst mlajših avstralskih Slovencev uvedli nove zbirke z gradivom mlajših generacij, ki bi bilo evidentirano skladno s sodobnimi arhivskimi standardi. Temu načinu popisovanja bi se sčasoma priključilo tudi gradivo starejšega izvora. Tako bi arhiv, ki bi uradno uredil svoj status, imel vse možnosti za shranjevanje svoje dokumentacije v digitalni obliki tako v avstralskem nacio-nalnem arhivu (National Archives of Australia) kot v Arhivu RS. Zagotovljeni bi bili skladno delovanje starejše in mlajše gene-racije v okviru istega dela, prihodnost obstoja arhiva in njegova postopna profesionalizacija.²¹

Kljub iskrenim poskusom je bil tudi ta predlog za vodstvo ar-hiva prenašljiv. HASA NSW uradno tako še danes deluje kot dobrodelna ustanova, finančno odvisna od istih donatorjev kot ob svojem nastanku. Tako ostaja v svoji izvorni obliki delovanja z enako kadrovske zasedbo in enakim številom zbirk, ki se do-

18 V kolikor bi želeli dejansko vzpostaviti takšne kontakte ter se včlaniti v Avstralsko društvo arhivistov (Australian Society of Archivists), bi HA-SA NSW morala spremeniti svoj status (iz dobrodelne v arhivsko organi-zacijo). V Avstraliji sta v seznamu arhivov samo še dva arhiva, ki delujeta na nacionalni ravni etnične skupine: židovski (Jewish Historical Society (NSW) Archives; Archive of Australian Judaica) in estonski (Estonian Archives in Australia: Library, Archives and Information Centre); o tem glej <http://www.archivists.org.au> in <http://directory.archivists.org.au>.

19 Avstralski Slovenci druge generacije so povprečno stari 40 let in več.

20 Omenjene pobude, kadrovske in vsebinske nadgradnje dosedanjega arhi-va z nakazanimi konkretnimi rešitvami sem delno predstavila na sestanku vseh sodelavcev arhiva, 20. oktobra 2009, nekaj mesecev pozneje pa sem dopolnjeno vsebino oblikovala v: Čebulj Sajko (2010). Dokument hranita HASA NSW in Uprava ZRC SAZU. V bližnji prihodnosti bo objavljen v reviji *Arhivi*.

21 Glede na spremembo delovnega mesta v okviru ZRC SAZU (od leta 2005 nisem več zaposlena na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in mig-racije (ISIM) pri ZRC SAZU, temveč v Sekciji za interdisciplinarno ra-ziskovanje) sem vsebino projekta oblikovala v funkciji zastopnice ZRC SAZU v urejanju zadev s HASA NSW, na katero sem bila na pobudo HASA NSW in s strani ZRC SAZU imenovana maja leta 2007 (od 13. julija 2010 to funkcijo opravlja ISIM ZRC SAZU). V projektu je bilo delo arhiviranja v HASA NSW prvič finančno ovrednoteno. Sredstva za njegovo izvajanje sprva v HASA NSW, pozneje pa v vseh sloven-skih skupnostih v Avstraliji, naj bi pridobili tako iz slovenskih kot tudi iz avstralskih virov. Projekt bi izvajali poskusno eno leto, nato pa bi na podlagi izkušenj, izboljšav, itd. postal vzorčen primer za delovanje tudi drugih slovenskih arhivov po svetu. Za projekt so pokazali interes vsi vladni predstavniki, ki se ukvarjajo z vprašanji izseljenstva, poleg njih tudi Arhiv RS, ZRC SAZU, predvsem pa Slovenian Media House v Syd-neyju kot njegov tehnični izvajalec. Zaradi nepredvidljivih manipulacij z vsebino projekta je bil ta še pred resno obravnavo njegove vsebine med člani HASA NSW zavrnjen.

polnjujejo z enakim načinom evidentiranja, dokumentiranja in hranjenja zgodovinskega pisnega gradiva kot na začetku svojega delovanja. Edina izjema pri tem je fotografsko gradivo, ki se, kot rečeno, postopoma digitalizira.

Arhiv še naprej ostaja tudi najdejavnejša slovenska nacionalna organizacija v Avstraliji, ki v okviru skupnosti na nek način potrjuje smisel preteklega življenja predvsem starejših prvih gene-racij avstralskih Slovencev in s svojim gradivom ohranja vez z uradno domovino. Odločitev tistih, ki so svoje dokumente, zgod-be, predmete, dnevnike, fotografije, ipd. podarili arhivu, temelji na zavesti, da so s tem doprinesli svoj delež k oblikovanju zgo-dovinske resnice o življenju Slovencev v Avstraliji. Za ta korak so bili pripravljeni pretrgati svoj čustveni odnos do gradiva, ki je dokumentiralo njihovo življenjsko usodo, in ga tako rekoč ponu-diti v javno uporabo za različne namene. Postal je del »pospravljene«, »urejene«, »dokumentirane« zgodovine, a hkrati tudi del druge zgodbe, ki govori o požrtvovalnem arhivarskem delu so-delavk arhiva ter o njihovem subjektivnem podoživljanju časa, ki ga ni več in ki ga je treba v »dobrobit« skupnosti vedno znova in znova, ob vsakem dokumentu, oživiti. Poteka te zgodbe pa, kot kažejo izkušnje terenskega dela, mlajše generacije za zdaj ne morejo spremeniti; prav tako je znanost lahko samo njen opa-zovalec in razlagalec. Kot smo pred časom prebrali v dnevnem časopisju: »Največ škode pri ohranjanju etnične identitete nare-di ravno težnja po tem ohranjanju in poudarjanje ogroženosti te identitete« (Vogel 2007: 2).

Naj kljub temu spomnim na misel, zapisano na začetku pričujočega prispevka, ki pravi, da so arhivi »pomembni za razvoj nacionalne zavesti in identitete in predstavljajo zelo pomemben del nacionalnega spomina«. Po tem sporočilu se postavlja ponovno aktualna vprašanja: čigava je dediščina izseljencev? Komu pripadata njihov spomin in etnična zavest? Do kdaj bo raziskovanje etnične identitete izseljencev ostajalo le akadem-sko delo, ki je, kljub svoji raziskovalni ambiciji, bolj ali manj informativnega značaja za vse tiste, ki bi ga morali uporabiti pri oblikovanju odgovorov na zastavljena vprašanja.

Zaključek

Etnološko raziskovanje slovenskega izseljenstva je v svojih raz-ličnih intervalih prisotnosti v sami vedi prišlo do tiste faze, ko že samo analiziranje in prikazovanje preteklega in sedanjega stanja vsakdanjega življenja slovenske emigracije izkazuje pogloblje-no poznavanje problematike stanja (predvsem in tudi) na terenu med samimi izseljenci, še zlasti, če se naša tovrstna spoznanja primerjajo s spoznanji sorodnih znanstvenih disciplin. Terensko delo je tisto, ki nas – etnologe – poglobljeno sooča s ključnimi problemi izseljenca in njegove skupnosti, zaradi katerih se ne na-zadnje oblikujejo potek, razvoj in selekcija ohranjanja izseljen-ske dediščine ter njena interpretacija. V tej povezavi bi kazalo v prihodnje še posebno pozornost nameniti družbenim silam in interesom tako izselitvene kot priselitvene države, ki vzdržujejo usodno stanje »razdvojene« prve generacije in »razcepljenost« druge in morda tudi tretje generacije, vsaj v primeru avstralskih Slovencev, zagotovo pa tudi v širši izseljenjski populaciji. Zaradi tega menim, da je predvsem po osamosvojitvi Slovenije v etno-loškem raziskovanju slovenskega izseljenstva prišel čas njegove preusmeritve iz akademskega, teoretično naravnane razisko-vanja v konkretno aplikativno in družbeno angažirano razisko-vanje vzrokov za nastalo stanje v emigraciji.

Viri in literatura

ČEBULJ SAJKO, Breda: Historični arhiv Slovencev v Avstraliji – center Sydney (The Historical Archiv of Slovenians in Australia – centre Sydney) v ustanavljanju. *Glas Slovenije* 10(183–184), 2002: 10.

ČEBULJ SAJKO, Breda: Arhivsko gradivo izseljencev – neprecenljiv vir za raziskovanje življenja avstralskih Slovencev. *Arhivi* 27(2), 2004a: 193–198.

ČEBULJ SAJKO, Breda: Arhivi slovenskih izseljencev – dolgoročni projekt Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU in njegovih sodelavcev. *Arhivi* 27(2), 2004b: 189–191.

ČEBULJ SAJKO, Breda: Terenski zapiski, posamezniki, Sydney, Wollongong, Newcastle, november–december 2009.

ČEBULJ SAJKO, Breda: *Strategija nadaljnega delovanja HASA NSW / The Strategy for Further Cooperation of the HASA NSW*. Ljubljana, 2010, 9 str. (tipkopis).

DRNOVŠEK, Marjan: Kje je arhivsko gradivo izseljenskih društev v Franciji in Luksemburgu? *Arhivi* 27(2), 2004: 205–208.

DRNOVŠEK, Marjan: Društveni arhivi v Nemčiji: Med preteklostjo in sedanjostjo. *Arhivi* 31(2), 2008: 251–261.

<http://directory.archivists.org.au>, 31. 3. 2011.

<http://thezaurus.com>, 1. 3. 2011.

<http://www.mk.gov.si/delovna>, 16. 3. 2011.

<http://www.glasslovenije.com.au>, 30. 3. 2011, 1. 4. 2011.

<http://www.archivists.org.au>, 31. 3. 2011.

<http://www.smacleveland.org>, 28. 3. 2011.

<http://zgodbe.zrc-sazu.si>, 1. 4. 2011.

KALC, Aleksej: Izkušnja ZRS Koper pri izvajanju ciljno-raziskovalnega projekta Stanje arhivskega, muzejskega in knjižničnega gradiva pri slovenskih izseljencih. *Arhivi* 27(2), 2004: 199–203.

KLASINC ŠKOFLJANEC, Andreja: *Vodnik po arhivskem gradivu Studia Slovenica*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2005.

LAH, Olga (ur.): *The Fruits of Our Slovenian Heritage / Sadovi slovenske dediščine: An Overview of the History of the Slovenian Community*. Sydney: Historical Archives for Slovenian Australians (HASA), 2004.

TOPLAK, Kristina: Kulturna dediščina Slovencev v Avstraliji: Med etnično identiteto in nostalgijo. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.): *Dediščina v obeh znanosti*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (Županičeva knjižnica; 12), 2005, 209–219.

VOGEL, Milan: Posvet Slovencev na avstrijskem Koroškem. *Delo*, 9. marec 2007.

Archived Memories of Australian Slovenes: Historical Archives for Slovenian Australians (Part Two)

The research of Slovene immigration has a long-standing tradition in Slovene ethnology. It enables a continuous examination of the beginnings, culmination, and gradual decrease of activities of the Slovene community in Australia, and particularly in New South Wales. The first generation of Slovene immigrants, who immigrated to Australia after the Second World War and represent the principle holders of organized forms of activities within the Slovene community, established in 2002 the Historical Archives for Slovenian Australians. Operating on the national level rather than on the level of immigrant associations and clubs, or being affiliated with the church, the Archives represents one of the very few, and possibly even the only one, institutions of Slovene immigrants that continuously collect, register, classify, and preserve according to professional standards the archival material pertaining to the Slovene community in Australia; in this manner it documents its existence far from the country of its origin and augments the national memory. Despite the tasks that are based on national consciousness the principal target group of the Archives remains the oldest generation of Australian Slovenes. The institution has so far not been actively engaged in the collection of material on contemporary issues connected with the second generation or with even younger members of the Slovene Australian community.

Although this phenomenon is entirely symptomatic from the viewpoint of ethnology it has not yet been adequately studied. It has also acquired new social dimensions after Slovenia has become an independent state. The transformation of the traditional culture in Slovenia has been subject to globalization processes that are gradually yet persistently diminishing the differences between world countries. The struggle for the survival of folklore tradition in the host country namely profoundly affects, and is affected by, the decisions of what to collect and what to neglect; what to archive and what to discard; and whether to sacrifice the younger generations in this process. The consequences of these decisions in the further study of the lifestyle of Australian Slovenes shall become apparent in due time, but it is already clear that these decisions no longer concern exclusively the immigrant community but should be examined in relation to current events both in the country of origin and in the host country. More applied and socially critical ethnological research of the phenomenon of immigration will significantly help in clarifying the question in whose interest the immigrant heritage is being created and to whom it should belong.

VLOGA TELEVIZIJE V VSAKDANJEM DRUŽINSKEM ŽIVLJENJU V URBANEM BURKINA FASU

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Članek analizira gledanje televizije, ki poleg nakupovanja, kuhanja in tudi branja spada med aktivnosti, ki po De Certeauju sestavljajo prakso vsakdanjega življenja. Pogovor o televiziji avtorica uporablja hkrati kot vir informacij in metodološko orodje za razumevanje dejanj in besed prebivalcev Bobo Dioulassoja. Raziskava in interpretacija nadaljujeta tradicijo raziskav materialne kulture in potrošnje z namenom, da bi (s predmeti in prakso) interpretirali družbeno življenje. Na podlagi etnografskega gradiva članek obravnava naslednje teme: tradicijo in sodobnost, nove oblike skupnega prehranjevanja, lokalizacija globalnih oblik, odkrivajoče in prikrivajoče oblike obrekovanja.

Ključne besede: televizija, skupno prehranjevanje, Zahodna Afrika, Burkina Faso, urbanost, etnografija

Abstract: The article provides an analysis of television watching that, following de Certeau, like shopping, cooking or reading, has become one of the activities that constitute the practice of everyday life. The author uses »TV talk« both as a source of information and as a methodological tool for understanding the actions and words of the inhabitants of Bobo-Dioulasso. The research is a continuation in the tradition of the study of material culture and consumption in order to interpret social life (through material objects and practices). The ethnographic data provides the following themes for discussion: tradition and modernity; new forms of commensality; localisation of global forms; and revealing and concealing forms of gossip.

Key words: television, commensality, West Africa, Burkina Faso, urbanity, ethnography

Uvod

Večina antropologov in sociologov, ki preučuje odnos do televizije v različnih svetovnih družbah in kulturah, zagovarja idejo, da vpliva televizije na določeno skupnost in pa odnosa do nje in televizijskega programa ni mogoče razumeti brez upoštevanja načinov, na katere ljudje v teh družbah govorijo o televiziji (Wilk 2002; Askew 2002; Schulz 2001; Abu-Lughod 2005). V študiji o gledanju televizije v družinah iz različnih delov sveta je James Lull ugotovil, da so pogovori gledalcev o tem, kar se dogaja na televizijskem ekranu, »ena od najmočnejših oblik empiričnih dokazov, ki jih je treba upoštevati«, če želimo verodostojno raziskati družbene in kulturne aspekte televizije. Kot pravi Lull, »se občinstvo oblikuje na podlagi [govora] o televiziji« (1988:17). V pričujočem članku ne raziskujem zgolj povezav med televizijo in družbo, temveč predstavljam analizo gledanja televizije, ki poleg nakupovanja, kuhanja in tudi branja spada med aktivnosti, ki sestavljajo prakso vsakdanjega življenja (de Certeau 2007; de Certeau, Giard & Mayol 1998), pogovor o televiziji pa hkrati uporabljam kot vir informacij in metodološko orodje za razumevanje dejanj in besed prebivalcev Bobo Dioulassoja. To, da so ljudje »preokupirani« z gledanjem televizije, lahko razumemo kot del širše politike potrošnje, ki nam sporoča o 'bivanju v svetu' (*being-in-the-world*) (Hansen 1999: 220). Podobno kot pri uživanju hrane gre pri gledanju televizije za uživanje podob, s čimer gledalci izražajo svoj položaj v družbi. Tako moja raziskava in interpretacija nadaljujeta tradicijo raziskav materialne kulture¹ in potrošnje z namenom, da bi (s predmeti in prakso) interpretirali družbeno življenje² (Miller 1995; Appadurai 1986; Friedman 1994).

V moji etnografiji gledanja televizije in spremljevalnih diskusij o temah, povezanih (in nepovezanih) s televizijskim programom, so na dan prišla številna za antropologijo zanimiva vprašanja. Problematika tradicije in sodobnosti, oziroma boljše rečeno kontinuitete in sprememb, nove oblike komensalnosti, lokalizacija globalnih oblik, odkrite in prikrite oblike obrekovanja so le nekatere med temami, ki bi jih na podlagi zbranega gradiva lahko obravnavali. V pričujočem članku se bom ukvarjala predvsem s tem, kako je v trenutku, ko je televizija postala prestižni objekt, okoli katerega se odvijajo družabne interakcije, gledanje televizije skupaj s prehranjevanjem oblikovalo novo obliko komensalnosti oziroma skupnega prehranjevanja – uživanja; obravnavala bom tudi pogovore, ki spremljajo gledanje televizije, na primer obrekovanje, pogovor o dogodkih iz vsakdanjega življenja, obrekovanje ljudi in televizijskih programov. Komentarji ob gledanju televizije pričajo tudi o tem, kako si ljudje s pomočjo družbenih mrež zagotavljajo mesto v svoji skupnosti. V članku bom vse omenjene teme obravnavala na podlagi etnografskih primerov pogovorov na dvoriščih oziroma v domovih in vzporednih opisov vsebine televizijskih programov. Prav tako bom predstavila nekatere reakcije javnosti, ki se o televizijskem programu občasno pojavijo v lokalnem časopisju. Etnografsko gradivo o gledanju televizije v urbanem Burkina Fasu bom analizirala tudi s stališča obstoječe antropološke literature o gledanju televizije.

izšla leta 1996, pa tudi zbornikov in monografij, so se v sodobnih antropoloških raziskavah Sloveniji pojavile šele v zadnjih nekaj letih (glej Lunaček 2010; Debevec 2010; Mlekuž 2011; Gregorič Bon 2011). V Sloveniji je bila materialna kultura dolgo časa predmet etnoloških raziskav na slovenskem ozemlju in ne antropoloških raziskav na zunajevropskem terenu.

1 Glej tudi pregledni tekst Victorja Buchlija (2002).

2 Medtem, ko so od druge polovice osemdesetih let 20. stoletja v Veliki Britaniji tovrstne raziskave prišle v ospredje s pomočjo številnih znanstvenih revij, kot na primer *The Journal of Material Culture*, ki je prvič

* Dr. Liza Debevec, socialna antropologinja, znanstvena sodelavka na Inštitutu za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU in gostujoča predavateljica, docentka, na Oddelku za socialno antropologijo Univerze v Addis Ababi, Etiopija. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: liza.debevec@zrc-sazu.si

Televizija kot vir zabave in znak prestiža

Za boljšo umestitev v lokalni kontekst naj začnem s kratkim orisom zgodovine televizije v Burkina Fasu, tako z vidika televizorja kot luksuznega predmeta, ki uteleša »sodobnost in [človeške] dosežke« (Silverstone 1994: 78), kot tudi z vidika televizije kot nacionalne institucije.

V Bobo Dioulassoju, kot tudi drugje v Burkina Fasu in Afriki, igra televizija pomembno vlogo v vsakdanjih družbenih odnosih/interakcijah (Rowlands 1994; Abu-Lughod 1995; Schulz 2001). Preden je televizor v številnih gospodinjskih srednjega sloja postal nekaj vsakdanjega, so ljudje poslušali radio in pogosto preživeli večer ob pripovedovanju in poslušanju zgodb. Kljub temu, da lokalne radijske postaje še vedno predvajajo oddaje s pripovedmi v lokalnih jezikih, je danes pripovedništvo skorajda izginilo iz vsakdanjega življenja urbanih Burkinafascov, radio pa je postal drugotnega pomena. Tako kot so se v preteklosti zbirali okoli pripovedovalca ali pa radijskega sprejemnika, se danes ljudje zbirajo pred televizijskim sprejemnikom. Televizija je nadomestila radijski sprejemnik kot predmet, ki lastnika pred opazovalci prikazuje kot nekoga, ki je »kuk« in »civiliziran« (Touré 2003: 1). Televizor največkrat zaseda osrednje mesto v dnevni sobi, stoji na zgornji polici velike omare ali na posebno oblikovani televizijski omarici, in kadar ni v uporabi, je pokrit s kosom blaga ali posebej zanj skvačkanim ali izvezenim pregrinjalom.

Seveda televizijskega sprejemnika ne premore vsak in zato ta ostaja predmet poželenja – statusni simbol – ki si ga želijo številni prebivalci Bobo Dioulassoja. Tisti, ki doma nimajo televizorja, se pogosto odpravijo na obisk k bližnjim sorodnikom ali sosedom, ali morda do najbližjega lokala ali trgovine, katere lastniki, da bi privabili redne stranke, pogosto investirajo v televizijski sprejemnik. V malih trgovinah, ki so skoraj na vsakem vogalu rezidenčnih delov mesta, prodajajo v glavnem suha živila, kot so mleko v prahu, sladkor, moka, riž, kruh, jajca, kava in čaj, ter tudi milo, praški in kreme. Moški tu kupujejo cigarete, otroci bombone in žvečilke. Premožnejši lastniki trgovine imajo v kotu trgovine TV sprejemnik, ki ob večerih privabi ljudi k spremljanju telenovel in preostalega TV programa. Ob spremljanju programa moški kupijo več cigaret, otroci več slaščic, torej televizija poskrbi tudi za zaslužek. Spremljanje TV programa v trgovini ali baru je primerno samo za moške (in otroke), saj posedanje zunaj hiše ni primerna dejavnost za ženske, kadar te niso v spremstvu moža ali drugih starejših moških sorodnikov.

Télévision Nationale du Burkina (TNB) – Nacionalna televizija Burkina Faso je program prvič predvajala 5. avgusta 1963.³ Med letoma 1973 in 1982 je predvajala oddaje štirikrat tedensko od 19. do 21. ure, od leta 1984 pa od torika do sobote med 19. in 22. uro. Od septembra 1998⁴ je predvajala 75 ur oddaj tedensko,⁵ tudi v času mojega doktorskega terenskega dela med novembrom 2000 in februarjem 2002. TNB ima en sam kanal, ki danes predvaja dnevni program.⁶

3 Več informacij o razvoju gledanja televizije v Podsaharski Afriki najdemo v Zeleza (2009).

4 Podatki so povzeti po spletni strani TNB in so žal pomanjkljivi.

5 Glej: <http://www.tnb.bf/institution/historique.php>, 23. 4. 2004.

6 Ob poznejših terenskih obiskih, od julija 2002, sem zabeležila gledanje novih televizijskih postaj, predvsem po letu 2005, ko so številne družine srednjega sloja, med katere spadajo tudi Bationojevi, dobile satelitske

Gledanje televizije kot skupna oblika prehranjevanja pri urbanih družinah

Nekega večera sredi tedna pridem na domače dvorišče. Na prašni cesti pred hišo ni nikogar razen ženske, ki prodaja ocvrtke, in njenih strank. Pred trgovino na vogalu zagledam množico ljudi, otroci se prerivajo, da bi se približali vratom. Iz trgovine prihaja znana melodija. Vem, da je čas za večerno nadaljevanko.⁷ Danes je to Catalina in Sebastian. Pred nekaj meseci morda Terra Nostra, Santa Barbara, Ciquinha Gonzaga, Café, La beauté du diable ali kaka druga med stotinami južnoameriških telenovel, ki so uspešno omrežile lokalne TV gledalce. V osemnajstih mesecih bivanja pri družini Bationo⁸ v času moje doktorske raziskave so jih ves čas predvajali in gledalci so se odzivali nanje z izjemnim navdušenjem. Kadarkoli je le mogoče, ljudje odložijo trenutno opravilo in spremljajo svoje najljubše TV oddaje.

Na našem dvorišču so zbrani vsi, od najmlajših, Souleymane in Kadi, do odraslih žensk, Mamou, Fati Fitinin in Fati Koroba, ki so pohitele z večernimi molitvami, da ne bi zamudile nadaljevanke. Gluhonemi prijatelji Yacoube, Youssoufa in Assetou so tudi tam in živahno razpravljajo o dogodkih v nadaljevanki. Sedijo na terasi pred dnevno sobo Mamou in Fati Fitinin, kjer čez dan televizijski sprejemnik stoji na prenosni omarici, pogrnjen s kosom blaga, ki preprečuje, da bi se širil. V deževni dobi družina televizijo največkrat gleda v dnevni sobi, toda takrat so nekateri člani družine prikrajšani, saj je dnevna soba premajhna, da bi v njej sedeli vsi. Čeprav načeloma nihče nikogar ne prežene, pa velja nepisano pravilo, da nekateri mlajši člani družine in njihovi gostje ne sedijo na foteljih ali stolih v dnevni sobi, če niso bili posebej povabljeni. Odrasli imajo vedno prednost.

Edina oseba v družini, ki nikoli ne gleda televizijskega programa, je Mama,⁹ ki kot večina starejših muslimank in muslimanov večere preživi ob molitvi v lokalni mošeji. Po vrnitvi domov se usede pred svojo hišo in poje večerjo iz pogrehtih ostankev kosila, včasih pa pripravi še kakšno dodatno jed. Med nadzorom kuhanja (Mama priskrbi sestavine, kuha pa eno izmed mladih deklet ali dekla) prebira molitve ali prešteva zaslužek dnevne prodaje karitejevega masla ali muslimanskih molekov. Mama je na nek način utelešenje tradicije v družini Bationo, saj je edina, ki vedno je z roko (ne uporablja pribora) in pri tem največkrat sedi na tleh; redno moli; ne gleda televizije in ne posluša radia, in ko kuha, največkrat uporablja tradicionalno ognjišče in ne plinskega gorilnika kot mlajše in največkrat premožnejše sodobne gospodinje. Nekateri med TV gledalci, predvsem otroci, ob spremljanju TV programa večerjajo pogrete ostanke kosila, riž ali koruzni močnik z omako. Tisti, ki so ta dan imeli srečo in jim je kdo podaril kakšen kovanec (vse od 25 do 100 FCFA),¹⁰ so si pri uličnih prodajalcih morda kupili ocvrt sladki krompir, jam ali morda porcijo kuhane-ga fižola, da ga primešajo k rižu in omaki, ki sta ostala od kosila. Vsi pa z največjo pozornostjo »požirajo« podobe s TV ekrana.

sprejemnike in lahko spremljajo številne mednarodne programe. Vendar to ni znatno vplivalo na obliko in vsebino pogovorov ob spremljanju TV programa.

7 Silverstone je zapisal: »Televizija je ciklični fenomen« in njeni redno predvajani programi nudijo »okvir za ure, dneve in tedne v letu« (1994: 15).

8 Imena informatorjev so spremenjena z namenom zaščite osebne identitete.

9 Mama je najstarejša oseba v družini in mama Mamou, Fati in Amadouja.

10 1€ = 655 FCFA.

Šele, ko se je današnja epizoda nadaljevanke končala, si Fati Fitinin in Mamou, ki sta prav tako že zmolili večerno molitev, postrežeta večerjo. Sedeta na udobne sedeže in krožnike in posodo s hrano postavita na malo mizico pred njima. Mamou in Fati imata majhen plinski štedilnik z dvema ploščama v svoji dnevni sobi, kjer pogrejeta jedi in si občasno pripravita tudi kakšno dodatno jed. V času, ko zelena solata in paradižnik nista predraga (od septembra do februarja), si ob večerih pogosto pripravita skledo mešane solate iz zelene solate, paradižnika in kumar. Solato zabelita z oljem (v katerem so prej cvrli meso ali ribe), s soljo, kisom in z jušno kocko. Če si to lahko privoščita, k solatnemu prelivu dodata tudi majonezo ali gorčico. Včasih si za večerjo pripravita 'špagete'¹¹ (*spaghetti*). V nasprotju z evropskim načinom kuhanja testenin v Burkina Fasu in tudi v sosednjih državah testenine pripravljajo podobno kot rižoto, kar pomeni, da najprej skuhamo osnovno omako, ki naj bi vsebovala vsaj malo mesa, nato pa ji dodajo vodo. Ko ta zavre, vanjo stresejo testenine, ki jih, potem ko so jih enkrat dobro premešali, kuhajo, dokler voda popolnoma ne povre in so testenine mehke oziroma že kar razpadle. V nasprotju z nami Burkinafasci redko kuhajo testenine ločeno od omake in ne marajo *al dente* skuhanih testenin, saj so po njihovem mnenju le dobro zmehčane zares prežete z okusom omake. Ker so testenine drago živilo (500 g testenin stane med 300 in 500 FCFA in nahrani največ štiri osebe), si Mamou in Fati jed največkrat pripravita le zase, za Mamo (in med mojim bivanjem pri družini tudi zame) in včasih še majhen krožnik za Amadouja in Fati Koroba, starejšega brata in njegovo ženo. Če jed ostane, jo razdelita po natančni hierarhiji, najprej bratom (od starejšega do mlajšega) in šele na koncu ženi mlajšega brata ali otrokom in deklam.¹² Kot sem zapisala že na drugem mestu, se s podarjanjem ali z nepodarjanjem hrane jasno izraža tako fiksen (starost, spol, prispevek k družinskemu proračunu) kot tudi bolj fleksibilen (trenutna volja, nedavni spori, itd.) del družinske hierarhije (Debevec 2004). Mamou nam (meni, Fati F., Mami in sebi) postreže večerjo med našim spremljanjem večernih poročil na državnem TV kanalu.

Tradicionalno prakso prehranjevanja oseb istega spola iz iste sklede je že pred časom nadomestilo individualno prehranjevanje, pri katerem ima vsak član družine svoj krožnik. Kljub temu, da vsak jé s svojega krožnika, pa največkrat sedijo skupaj. Vsak s svojim krožnikom v roki ima priložnost, da se pridruži preostalim, ki sedijo pred TV sprejemnikom in skupaj z njimi uživa hrano in podobe z ekrana.

Takšen način gledanja televizije ni značilen samo za družino Bationo. V večini primerov ljudje sedijo ob TV sprejemniku in delno spremljajo program, delno govorijo o dogodkih preteklega dne ali pa le komentirajo dogajanje na TV ekranu. Dejavnost gledanja televizije je v veliki meri omejena na urbano okolje, saj v večjem delu ruralnega Burkina Fasa ali ni električne napeljave ali ni televizijskih sprejemnikov. Toda povsod, kjer je televizija, lahko prepoznamo spremembe v interakciji med ljudmi. V naslednjem delu bom predstavila izsek dneva na terenu, ki sem ga preživela pri družini Sanou.

11 Tudi v lokalnem jeziku jih imenujejo *spaghetti*, kar je generično ime za vse vrste testenin; občasno jih imenujejo *macaroni* ali *les pâtes* (francoski izraz za 'testenine').

12 V vsaki družini imajo hišno pomočnico oziroma dekle, ki po navadi v mesto z dežele pride za nekaj let, da bi zaslužila za doto.

Sobota zjutraj, januar 2002

Za intervju z Edwige sem se dogovorila že pred časom, toda zaradi drugih obveznosti ga je vedno znova prestavljala. Jaz sem redno prihajala na njen dom, v upanju, da jo bom nekoč tam tudi našla. Neko sobotno jutro sem prišla na dvorišče okoli 8.30, z namenom, da bi jutro preživela v kuhinji z mladimi dekletimi ter tam počakala Edwige, ko bo opoldne prišla iz mesta, in z njo posnela intervju.

Ko vstopim skozi dvoriščna vrata, me pozdravita Edwigina otroka, osemletna Celestine in štiriletni Paul. Celestine vztraja, da bo ona potisnila moj moped na dvorišče,¹³ jaz pa ji rečem, da je še premajhna in da je moped zanjo pretežak. Na velikem dvorišču me pozdravi Grande maman (babica), ki slabo sliši in moram kričati v pozdrav. »*Aw ni sogoma, Mama!*« »*I danse, I danse, n deenmisen! Aw somogowdow?*« »*Heere doron ...*«¹⁴

Medtem ko se na dolgo pozdravljava, drži mojo roko in jo ves čas po malem stresa. Babičine starosti ne poznam, toda Edwige, ki je njena vnučinja, je stara 32 let, mamin najstarejši sin pa ima več kot 50 let. Babica je vedno vesela mojega obiska in z mano klepeta v lokalnem jeziku džula.

Povem ji, da sem se prišla pogovarjat z Edwige. Odgovori, da Edwige ni in da ne ve, kdaj se bo vrnila. Odgovorim ji, da vem in da bom to jutro pomagala pri pripravi kosila. Pravi, da je tako prav in potem s prefriganim izrazom na obrazu pristavi »*I tina dolo min?*«¹⁵ Dobro ve, da bom verjetno odklonila proseno pivo, zato se tako smeji. Sama je velika ljubiteljica prosenega piva¹⁶ in prav tako rada žveči tobak. Meni dekleta postrežejo z vodo in pridružim se jim pred kuhinjo, kjer začnemo pripravljati kosilo. Okoli 11^h pokliče Edwige in sporoči, da bo pozna, ker ima v šoli, kjer uči, sestanek. Rečem ji, da jo bom počakala. Opoldne me babica vpraša, ali sem lačna. Vljudno odgovorim, da sem dobro, in ona? Pravi da je sita od prosenega piva, toda jaz naj seveda jem, ker me voda pač ni mogla nasititi. Ugodim ji in si pri mizi v dnevni sobi postrežem kosilo. Paula in Celestine vprašam, ali bi rada jedla. Celestine pravi, da ni lačna, zato postrežem samo Paulu, ki mi daje natančna navodila za pravo kombinacijo omake in močnika. Skuhali smo omako iz okre, ki jo ponavadi jedo z 'mesnim prelivom' (*naan jii*), a tega Paul ne mara. Jaz pa ne maram lepljive 'okrine omake' (*gwaan naan*), zato smo zame pripravili še 'špinačno in arašidovo omako' (*furaburu ani tigemugunaan*), ki jo jem s koruznim močnikom, imenovanim *tô*. To je moja najljubša omaka.

Ko tako sedimo in jemo v babičini dnevni sobi, na televiziji začnejo predvajati brazilsko telenovelo z naslovom *La beauté du diable*. Paul je ves navdušen in začne vpiti »*La beauté du diable! La beauté du diable ...!*« Pritečejo tudi dekleta, vendar ne le z njihovega dvorišča, pridejo še štiri sosede, ki doma nimajo televizije. Vsi kot prikovani zrejo v ekran, komentirajo dogajanje in

13 Gre za izkaz spoštovanja do obiskovalca in nekaj, kar vsak dober gostitelj naredi za osebo, ki je od nje starejša ali uživa višji družbeni položaj. Ob odhodu se to ponovi in včasih gostitelj za obiskovalca moped celo vžge.

14 Prevod: »Dobro jutro, Mama.« »Dobrodošla, dobrodošla, moja hči (otrok). Kako je tvoja družina?« »Dobro so ...«

15 Prevod: »Ne boš pila prosenega piva?«

16 Ljudje iz etnične skupine Bobo, iz katere je babica, so veliki ljubitelji prosenega piva (razen tistih, ki so se spreobrili v islam). Na podeželju je *dolo* v določenem letnem času glavni vir hrane. Uživajo ga od jutra do večera, ponudijo ga tudi majhnim otrokom.

tiste med njimi, ki so zamudili prejšnji del, obveščajo o tem, kaj se je zgodilo. Na foteljih in sedežih v dnevni sobi sedijo glede na njihov položaj v družini. Najstarejši sedijo na udobnih foteljih, mlajši na stoli in najmlajši (oziroma dekle) na lesenih pručkah. Britanski antropolog Michael Rowlands, ki je raziskoval materialno kulturo v Kamerunu, meni, da »komensalnost oziroma 'skupno prehranjevanje' (ang. *commensality*) ne obsega samo hrane in pijače« in da je televizija »združevalna sila, ki zbliža sosede in družinske člane v intenzivno dejanje skupnega prehranjevanja« (1994: 158). Lull ravno tako meni, da je ena med družabnimi funkcijami televizije ravno 'povezovanje' (ang. *affiliation*) (1980: 203). Po njegovem mnenju lahko družina doživi solidarnost ob gledanju TV programa, ki sproži »smeh, žalost, jezo ali intelektualno stimulacijo« (Katz in Folkes v Lull 1980: 203). Takšno skupno »prehranjevanje« še vedno sledi mnogim zapovedim glede spolnega, starostnega in družbenega razslojevanja, ki so ključni del zahodnoafriškega vsakdana. Ni si mogoče predstavljati trenutka, ko bi si bili člani bobojske družine, ki sedijo pred televizijskim sprejemnikom, med seboj enaki. Mlajši člani družine morajo biti na primer vedno pripravljeni, da jih kdo med starejšimi pošlje nekaj opravil, ne glede na to, kako zanimiv je program v tistem trenutku. Prav tako mladi ne smejo s kletetom motiti starejših, ki gledajo televizijo, medtem ko odrasli lahko preglasijo TV program, pa mlajši pri tem nimajo besede. Kljub temu, da ljudje uživajo podobe v skupini, se vsak posameznik dobro zaveda svojega položaja. Kot je razvidno iz etnografskih primerov, je televizija postala nov predmet potrošnje, zato obiskovalcem, ki pridejo »uživat« televizijske podobe, ni treba ponuditi hrane oziroma pijače. Pomembni gostje bodo dobili boljši sedež z dobro vidljivostjo TV ekrana. Purnima Mankekar je pri raziskovanju gledanja televizije v Severni Indiji ugotovila, da je starejša generacija sedela na maloštevilnih stoli, medtem ko so otroci čepeli ali sedeli na tleh. Prav tako ženske niso mogle vedno prosto spremljati TV programa, kadar je bilo treba opraviti hišna opravila (1993: 549). Podobno za hierarhijo pri spremljanju TV programa in ženska opravila navaja tudi Dorothea Schulz v sosednjem Maliju (2001: 357).

Obrekovanje, kritiziranje in mreženje ali kako televizija odseva vsakdanje življenje

Kot sem omenila že uvodoma, so komentarji informatorjev ob gledanju televizije pogosto bolj zgovorni kot izjave, ki jih antropolog zbere z intervjujem. V takšnih pogovorih ljudje pogosto izrazijo svoje mnenje in prenašajo informacije, ne da bi se bali sodbe sogovornikov, saj je pogovor veliko manj nadzorovan, ker so ljudje osredotočeni na gledanje televizije in pogosto pogovoru ne sledijo pozorno. Ti mali klepeti se lahko sprevržejo v obrekovanje, ki ga v tem kontekstu lahko razumemo tudi kot »obliko neformalne komunikacije« (Paine 1967: 287) in »družabno aktivnost« (Van Vleet 2003: 492), ki pomaga doseči in obvarovati osebne interese (Paine 1967: 287). Nadalje pa obrekovanje »posamezniku ponudi zemljevid družbenega okolja s podatki o dogodkih, prebivalcih in njihovih dispozicijah« (Rapport 2002: 267). V nadaljevanju bom predstavila različne komentarje in pogovore, ki sem jih zabeležila pri Bationojevih med gledanjem televizije. Komentarje sem razdelila glede na oddajo, ob gledanju katere so nastali.

Ko burkinafaške ženske gledajo poročila, se njihovi komentarji pogosteje nanašajo na napovedovalce/ke in njihova oblačila kot pa na vsebino poročil. Kadarkoli je napovedovalka ženska, ko-

mentirajo, kako je oblečena. Ker so napovedovalke največkrat oblečene v ekstravagantna oblačila iz raznovrstnega afriškega blaga, po navadi pohvalijo izbor blaga in občudujejo njeno eleganco. »*A fani ce kanyi!*¹⁷ *Kako lepo je oblečena! To je prava afriška ženska, ne pa tiste suhljate tekmovalke za Miss Burkina, ki so jih kazali zadnjič!*«

Ko se poročila nadaljujejo in na ekranu spremljamo poročila o različnih dogodkih v državi, se gledalci pogosto ukvarjajo predvsem s tem, ali bodo na ekranu koga prepoznali. Zanimive so predvsem reakcije o političarkah in njihovih frizurah in oblačilih. »*A fle!*¹⁸ *Kakšno frizuro ima? In strašno se je zredila, pa ta obleka ji prav nič ne pristoji!*«

Poleg tega gledalci radi oznanjajo drugim prisotnim, da nekoga na ekranu osebno poznajo. Mamou in Fati F. se radi pohvalita, da poznata ljudi na pomembnih položajih, in tisti, ki se pojavljajo na televizijskih ekranih, veljajo še za posebej pomembne. »*Tisto je gospa Sawadogo, saj jo poznaš. Dela na ministrstvu za decentralizacijo. Njena sestrična je svakinja od naše prve sosede, veš tista, ki ima stojnico z oblekami ob glavni tržnici. Njena mama je iz iste vasi kot žena našega strica ...*«

Ob vseh teh tematikah, modi, lepoti in poznanstvih, se zdi vsebina poročil skoraj brez pomena. Le večji politični dogodki o hudih zločinih, vojnah in terorizmu dobijo »pravo« pozornost gledalcev. V času, ko so se začeli Natovi letalski napadi na Afganistan, oktobra 2001, so Bationojevi pozorno spremljali poročila, odrasli pa so pogosto diskutirali o dogajanjih. Eno najbolj živahnih diskusij sta v tem času vodila Fati F. in gluhonemi prijatelj njenega brata, Yacoube (ki je prav tako gluhonem). Prijatelja smo poznali po imenu *Tailleurce* (v jeziku džula: 'krojač'), saj je kot krojač delal na glavni mestni tržnici. *Tailleurce* je kristjan in z velikim zanimanjem sledi aktualnim političnim dogodkom, o katerih mu s televizije in z radia poročajo njegovi slišéči prijatelji. Je proameriško usmerjen in meni, da so Osama Bin Laden in večina preostalih muslimanov z Bližnjega vzhoda bolj kot ne kriminalci. Vsakič, ko je v oktobru 2001 prišel na obisk Bationojevim, je izzival Fati F. s svojimi proameriški izjavami. Fati F., ki je izjemno pobožna muslimanka, meni, da je njena moralna dolžnost, da se v diskusiji vedno opredeli za muslimane, in je tako vztrajala, da je Osama Bin Laden rešitelj zatiranih muslimanov. *Tailleurce* je pristopil k njej in pokazal znak za Američane ter znak, da so OK, nato pa znak za Arabce, ki mu je sledil znak za norost. Fati F. je v svojem polomljenem znakovnem jeziku, ki se ga je naučila od brata, odgovorila, da je ravno obratno. Bin Laden je dober in Američani so nori. Tako sta si nekaj minut v veliko zabavo vseh prisotnih izmenjevala hvalo in žaljivke. Toda večina domačih je, kadar so na televiziji kazali ranjene Arabce ali druge muslimane, vedno sočustvovala z Arabci oziroma muslimani. Zanimivo je, da se najstarejši in najbolj izobražen član družine, Amadou, nikoli ni spuščal v razprave z njimi; prav tako je redko gledal poročila na televiziji in je raje poslušal radijsko postajo Radio France Internationale, o njihovih poročilih pa razpravljajal s prijatelji zunaj družinskega okolja.

Zaradi zapletenosti lokalne politične situacije so diskusije o lokalni politiki omejene na ožji krog ljudi, ki jim človek lahko zaupa. Ko so v Bobo Dioulassouju leta 2001 izvolili novega

17 Prevod: »Njena obleka je lepa.«

18 Prevod: »Poglej!«

župana, so se mnenja glede na etnično pripadnost sogovornika zelo razlikovala. Etnična skupina Bobo, ki je avtohtona in je že tradicionalno imela večino v lokalni vladi, je bila nezadovoljna z rezultati, ki so na mesto župana postavili predstavnika etnične skupine Samo s severa države. Ko smo nekega večera pri Bationojevih med obiskom družine Sanou iz etnične skupine Bobo spremljali poročila, se je na ekranu pojavil novi župan s svojo izjavo. Fati F. se je ponorčevala iz njegove manjše govorne nape, kar je pri Dieudonnéju Sanouju vodilo v čustveno izjavo o nepravilnosti volitev in o tem, da ni primerno, da je župan po rodu iz drugega konca države. Mamou in Fati F. njegovega izbruha v njegovi prisotnosti nista komentirali. Ko je odšel, pa sta dolgo razpravljali o tem, kako nadležni so Bobo, ki se obnašajo, kot bi mesto pripadalo le njim. »*Saj so bili strašno dolgo na oblasti, naj vendar prepustijo možnost še komu drugemu.*« Ko so Sanoujevi ponovno prišli na obisk, so jih gostoljubno sprejeli in se o politiki niso pogovarjali.

Antropologi so zabeležili dejstvo, da je »moralizirajoči diskurz« pogosto ključni element obrekovanja in da so takšni diskurzi povezani s posameznikovim dojemanjem lastnega družbenega statusa (Van Vleet 2003: 505). S kritiziranjem neprimernega obnašanja drugih se človek predstavi kot nekdo, ki je moralno večvreden, saj se zna primerno vesti in hkrati tudi prepoznati napake drugih ljudi. Čeprav je pri do sedaj navedenih izjavah mogoče prepoznati moralizirajoči podton, menim, da so telenovele še zlasti navdihujoč teren za moje informatorje, ki so ob gledanju teh programov še zlasti zgovorni. Ko sem konec leta 2000 prvič prišla na teren v Burkina Faso, je bila na večernem sporedu nadaljevanka Santa Barbara, ki je bila pred nekaj leti zelo popularna tudi v Sloveniji. Osnovna zgodba se vrti okoli izjemno premožne družine, ki živi v kalifornijskem mestu Santa Barbara. Glavna junakinja, hči bogatašev, pa je zapletena v mitsko ljubezensko zgodbo s policistom mehiškega rodu. Kot v večini ameriških telenovel,¹⁹ so glavne tegobe junakov povezane z velikimi posli, gala sprejemi in so svetlobna leta oddaljene od življenja povprečnega Burkinafasca. Kljub temu, ali morda ravno zato, so bili ljudje v Burkina Fasu nad njo navdušeni in niso hoteli zamuditi nobenega dela. Glavna privlačnost je verjetno univerzalnost ljubezenske zgodbe med bogatimi in revnimi junaki, ki lahko preseže vse kulturne, prostorske in časovne okvire. Vsakič, ko je v nadaljevanki rdeča nit zapletena ljubezenska zgodba, so gledalci očarani. Poleg ljubezenske zgodbe lokalne gledalce privlači tudi bogastvo TV junakov. Številni gledalci, predvsem tisti, ki niso šolani, verjamejo, da je življenje na TV ekranu realen odsev življenja na Zahodu in da vsi belci živijo v palačah, tako kot junaki Santa Barbare in podobnih nadaljevank. K takemu prepričanju pripomorejo tudi nekateri belci, ki živijo v Burkina Fasu, predvsem predstavniki velikih podjetij in zaposleni na veleposlaništvih, ki živijo v izjemno razkošnih vilah in se prevažajo z ogromnimi avtomobili. Burkinafasci tako težko verjamejo, da povprečen belec živi v majhnem stanovanju in se vozi z javnim prevozom.

Ljudi zanimivo življenje »bogatih in slavnih« sicer privlači, toda dogodke na ekranu analizirajo in kritizirajo, in pogosto, kot sem že zapisala, o njih moralizirajo. Brazilska telenovela Terra Nostra, zasnovana na zgodovinskih dejstvih o italijanskih migran-

tih, ki so imeli v lasti kavne plantaže v okolici Sao Paola, je bila močan magnet za takšne komentarje. Ena med bolj kontroverznimi zgodbami v nadaljevanki je govorila o mladem dekletu, ki je bilo v romantičnem razmerju s sinom lastnika plantaže, njen oče pa je bil tam vodja delavcev. Zaradi razrednih razlik so fantovi starši nasprotovali zvezi ter so sina prisilili v poroko z bogatim dekletom. Kljub poroki je mladenič nadaljeval staro ljubezensko zvezo in je ljubici v mestu kupil hišo. To zunajzakonsko razmerje je sprožilo veliko razpravo med Bationojevimi ženskami. Ob spremljanju programa so ljubico zmerjale z različnim žaljivkami in menile, da je njeno obnašanje popolnoma nesprejemljivo. To so počele kljub temu, da so vse vedele, da je bila ena med gledalkami, Fati F. (ki je bila ravno tako ogorčena nad nezvestobo junaka) že dalj časa ljubica poročenega moškega. Fatijino vedenje je treba razumeti v smislu, da kljub temu, da je v Burkina Fasu poligamija uradno dovoljena in jo ljudje največkrat razumejo kot del lokalne tradicije, razmerje s poročenim moškim ni priljubljena niti odobravana oblika partnerske zveze. Fatijine zveze v njeni družini sicer niso obsojali, vendar tudi ne odobraval²⁰ saj nobena burkinafaška ženska ni vesela, če ima njen mož še eno žensko, pa čeprav se z njo namerava poročiti. Fati je pogosto dejala: »*Ne bi me motilo, če bi imel moj mož že prvo ženo. Če bi za obe skrbel kot je treba, v tem res ne vidim nobenega problema.*« Njena izjava je zaradi njenega razmerja v konfliktu z njeno kritično reakcijo do ljubice poročenega moškega v nadaljevanki. Toda okoliščine, v katerih je to izjavila, so izjemno pomembne za naše razumevanje Fatijinega položaja. Identiteta posameznika ni fiksna, markerji identitete pa so pri posamezniku lahko včasih med seboj v konfliktu. Kot je zapisala že Katherine Ewing, »pri ljudeh iz vseh kultur lahko opazimo, da projicirajo večje število med seboj nekonsistentnih samoreprezentacij, ki so odvisne od konteksta in se lahko hitro spreminjajo« (Ewing 1990: 251). Nadalje pravi: »Posameznik se pogosto ne zaveda teh sprememb in nekonsistentnosti in kljub njihovi prisotnosti doživlja celostnost in kontinuiteto« (ibid.). Reakcijo Fati F. lahko pojasnimo tudi z mislijo Isaiaha Berlina, da »če pride do konflikta vrednot v posamezniku, to ne pomeni, da so ene prave in druge napačne« (1990: 12). Fati F. tako izjave podaja glede na njeno trenutno prepričanje in osebno sodbo dane situacije. Poskuša se čim bolj znati glede na omejitve svojega položaja, njene izjave pa so njena oblika sporočanja ljudem o tem, kakšno je njeno trenutno stanje in kaj so njene ambicije v prihodnje. Njene protislovne izjave odsevajo njen »dvoumen« položaj znotraj družine in širše skupnosti. Ker je pri poznih tridesetih še vedno neporočena, je v lokalnem smislu še vedno *sunguru*, 'dekle'. Hkrati pa njena finančna neodvisnost (ki je posledica zaposlitve) in to, da ima moped ter bogatega ljubimca (čeprav je poročen), v določeni meri relativizirajo njen samski status. Zato v izjavah pogosto nastopa z avtoriteto, ki pripada poročenim ženskam njenih let. Zunaj družinskega okolja nastopa veliko manj gospodovalno; kadar sem jo obiskala na delovnem mestu, je bila v interakciji s kolegi vedno bolj tiha, čeprav v zasebnem življenju poudarja svojo vlogo delovne in neodvisne samske ženske. Lahko rečem, da v različnih kontekstih uporablja bodisi idealno bodisi realno verzijo svojega življenja. Kadar je njen sogovornik nekdo, ki ne pozna njenega

19 Za podrobno analizo ameriških nadaljevank glej Anger (1999).

20 Po slabem letu se je z njim razšla, ker je ugotovila, da z njo ni imel resnih namenov.

družinskega položaja, lahko nastopa kot samostojna in uspešna samska ženska. Te vloge ne more igrati v družinskem okolju, kjer so vsi seznanjeni z dejstvom, da poročeni ljubimec z njo nima preveč resnih namenov.

Drugi ljudje v družini, predvsem Fati K. in Mamou, se največkrat razburijo, ko kateri med TV junaki kaže preveliko povzpetništvo ali pohlep. V mehiški telenoveli Catalina in Sebastian je mati glavne junakinje hčerkinji ljubezenski zvezi močni nasprotovala, dokler ni ugotovila, da je potencialni zet izjemno bogat. Med klepetom in obrekovanjem ljudje v Bobo Dioulassou pogosto obsodijo tiste, ki pozabijo na tradicionalne vrednote in so »pokvarjeni«. Na podoben način so ženske in mladi v Bationojevi družini reagirali na dejanja pohlepne matere na TV ekranu. Kritika, ki jo gledalec usmeri v junaka na TV ekranu, je lahko izražena z večjo svobodo, kot kadar je namenjena resničnim ljudem. Tako ima lahko pogovor ob TV sporedu osvobajajoč učinek na govorce, saj lahko človek vedno reče, da je bila kritika namenjena televiziji in ne resničnim osebam, toda to še zdaleč ne pomeni, da gre za površno retoriko.²¹ Gre le za to, da so norme pravičnega obnašanja v Bobo Dioulassou stroge in pogosto ne dovoljujejo, da bi na tiste, ki »grešijo«, pokazali s prstom in jih soočili z njihovimi nemoralnimi dejanji. Zatožiti ali neposredno kritizirati sorodnika bi bilo družbeno nesprejemljivo početje (Olivier de Sardan 1999: 251), zato ljudje to počnejo na posreden način, pogosto tako, da kritiko namenijo podobnim dejanjem na TV ekranu.

Lokalna TV produkcija: dekolonizacija malega ekrana ali neljuba podoba vsakdanje resničnosti

Prisotnost ameriških nadaljevanj na burkinafaški televiziji lahko interpretiramo kot obliko tujega vdora in negativni učinek globalizacije. Ljudi bombardirajo s podobami, ki niso del njihovega vsakdana in zato nimajo možnosti zares ovrednotiti tega, kar gledajo. Toda napačno bi bilo trditi, da vsak TV gledalec v Burkina Fasu televizijske podobe jemlje dobesedno oziroma jih razume kot odsev resničnosti. Prav tako uživanje podob s TV ekrana ni pasivno početje. Kljub temu, da številni verjamejo idealiziranim podobam ameriškega življenja, ne moremo govoriti o popolni lahkovernosti, saj so Burkinafasci pri spremljanju komedij in nanizank iz lokalne produkcije bolj zadržani in tudi bolj kritični.

Richard Wilk pravi, da se gledalci na TV program odzivajo na tri načine: prvi je »dominirani« gledalec, ki TV zamenjuje za resničnost; drugi je »nasprotujoči« gledalec, ki ima kritični odnos do programa; tretji pa je »pogajalec«, ki ne »razpravlja o pomenu« tistega, kar vidi na TV ekranu, vendar »interpretira in prilagaja« informacije glede na lastne izkušnje in interese (2002: 289–90). V preteklosti je veljalo prepričanje, da vsi revni ljudje, ker niso izobraženi, spadajo v skupino dominiranih. A kot so ugotovili že raziskovalci pred menoj, je vsak gledalec, tudi najmanj izobražen, sposoben zavzeti kritični odnos do tega, kar v določenem trenutku vidi na televiziji, in tudi najbolj izobražen človek podleže dominaciji nekega programa (Wilk 2002: 290; Ang 1985).

V odstavkih, ki sledijo, bom predstavila burkinafaško komično nanizanko z naslovom *Les Bobodioufs*, ki je bila posneta v Bobo

Dioulassouju in naj bi prestavljala vsakdanje življenje v tem mestu iz komičnega zornega kota. Oddaja je bila izjemno popularna in je po mojih opažanjih²² privabila verjetno prav takšno število gledalcev kot najpopularnejše telenovele. Les Bobodioufs so nastali v produkcijski hiši Frame Burkina, ki jo vodi v Burkina Fasu živeči Švicar Patrick Martinet, ki je bil scenarist, producent, snemalec in režiser nanizanke. Njegova produkcijska hiša je posnela tudi nanizanko *Au royaume d'Abou*, ki so jo na TNB z velikim uspehom predvajali med letoma 1998 in 2000. Uspeh Les Bobodioufs je bil podoben, in serijo so odkupile ter predvajale tudi televizije sosednjih frankofonskih držav. Igralci v nanizanki so šli na turneje po regiji, na nastopih so za gledalce v Mavretaniji, Senegal, Slonokoščeni obali in Togu odigrali skeče iz oddaj.

Uspeh lokalno produciranih programov je presenetljiv, saj so v preteklosti burkinafaški gledalci kazali zelo malo zanimanja za lokalne oddaje, ki jih občasno predvajajo na TNB. Še zlasti so bili razočarani, kadar je bil namesto priljubljene telenovele na sporedu afriški film (*Touré 2003: 1*). Toda v nasprotju z večino dolgometražnih afriških filmov pa so od konca prejšnjega stoletja komične nanizanke izjemno popularne. Oddaje, kot sta Kadi jolie in *Vis à vis*, imajo zveste gledalce v vsaki družini, in izjave junakov teh oddaj so postale del vsakdanje govornice. Enako velja tudi za serijo Les Bobodioufs, ki je bila med mojo doktorsko raziskavo na višku popularnosti.

Les Bobodioufs

Osnovna zgodba v nanizanki se vrti okoli razširjene družine, ki živi v mestu Bobo Dioulasso. Tonton Brama in Tantie Awa imata dve hčerki, Oumou in Maï. Maï je poročena z Amadoujem, sinom Tonton Drissa in Tantie Abi, ki imata tudi hčer z imenom Fati. Fati in Amadoujeva nepismena bratranca Siriki in Souké sta pred časom prišla na obisk iz vasi in se ne nameravata vrniti. Oumou je poročena s Salifom, ki ima precej neuspešno kariero in jo vara s številnimi ženskami, med drugimi tudi z njuno sosedo. Tu je še Amadoujev bratranec Souleymane, ki ima svojo hišo in dela kot sodobni *marabout* (muslimanski 'vedeževalec'), saj uporablja za vedeževanje prenosni računalnik namesto tradicionalnih *kauri* školjk.

Vsak med junaki ima vsaj eno moralno sporno lastnost ali pa je zaradi lastne neumnosti nedolžna žrtev enega od drugih junakov. Maï je dominantna v odnosu z možem Amadoujem in ga ima pod zelo hudim nadzorom. Ne more razumeti, kako njena sestra dovoli, da se ji mož vlačí po mestu ter izkoristi vsako priložnost, da žali »neumno« sestro in njenega »ničvrednega« moža. Ker Maï meni, da vse težave v zakonu izvirajo iz vmešavanja sorodnikov, poskrbi, da njena mama in tašča le redko prideta na obisk, in če je treba, ju dobesedno vrže iz stanovanja. Maïna sestra Oumou pa nima nobenega nadzora nad svojim možem in s težavo dobi denar, da nahrani otroka, saj Salif ves denar zapravi za ženske. Ko se po moralno in finančno pomoč obrne k družini, jo ta po navadi odžene z besedami »saj smo ti rekli« ali pa »boš že potrpela, saj nisi edina ženska v takšni situaciji«.

Tonton Brama, oče Oumou in Maï, je mojster za vse in ves čas v stanovanju precej neuspešno kaj popravlja. Njegove žene njegovo mojstrovanje ne zanima in mu raje ukazuje ter ga zmerja. Ker Brama opravila vodijo tudi z domačega dvorišča, se v enem

²¹ Tu bi lahko potegnili paralelo z raziskavami Olivier de Sardan-a o korupciji v Afriki. Olivier de Sardan zastopa stališče, da čeprav je korupcija ves čas obsojana, tako v javnem in zasebnem diskurzu, pa so vsi ljudje na tak ali drugačen način vpleteni v različne oblike male korupcije (1999: 250–251).

²² Uradni statistični podatki o gledanosti posameznih oddaj niso na voljo.

delu nanizanke zaplete z mlado žensko, h kateri je šel popraviti televizor.

Drissa in Abi imata nadarjenega sina Amadouja, ki ima dobro službo in katerega edina napaka je pomanjkanje samozavesti v odnosu do gospodovalne žene Maï. Hči Fati je Amadoujevo popolno nasprotje. Ni končala šole, je izjemno lena in ves čas čaka, da bo kdo odkril njene strašne talente in ji ponudil službo z odlično plačo. Pogosto poskuša dobiti denar od brata, vendar jih največkrat, še preden uspe govoriti z njim, dobi po grbi od svakinje Maï. Drissa in Abi na njuno nesrečo že nekaj mesecev gostita revna nečaka iz vasi, Siriki in Souké. Ta dva sta tipičen komičen duo, ki se v vsakem delu nanizanke zaplete v težave. Kot sezonska delavca delata na gradbišču, toda ves čas ju odpuščajo, saj svoje delo opravljata slabo, predvsem pa, saj je Siriki nenehno zelo lačen, vsako jutro za dve uri izgineta na malico. Souleyman, *marabout*, znan tudi kot *souleymane.bf*, je goljuf, ki s svojim delom goljufa naivne stranke, predvsem ženske, ki jih pogosto izkoristi tudi za spolne usluge.

Vsak del nanizanke se vrta okoli novega dogodka, ki je po navadi komične narave. Rdeča nit nanizanke so negativne značajske poteze junakov. Vsak junak posebej neko negativno značajsko potezo: pohlep, naivnost, zaostalost, neumnost, nepoštenost ali ukazovalnost, ki so predstavljene v komičnih situacijah, ob katerih se gledalci valjajo od smeha. Čeprav Les Bobodioufs predstavljajo ekstremno obliko vsakdanjega življenja v Bobo Dioulassoju, zgodbe temeljijo na konkretnih primerih. Številni ljudje so mi dejali, da je to njihova najljubša oddaja in da je naravnost fantastična. Toda oddaja ima prav tako številne kritike, ki pravijo, da so scene pretirane in da mečejo slabo luč na prebivalce Bobo Dioulassoja. Pri Bationojevih sta bila najbolj kritična Fati K. in Ahmed, ki sta dejala, da so ustvarjalci prešli meje dobrega okusa in da v Bobo Dioulassoju ni ljudi, kot so junaki Les Bobodioufs. Njuno kritiko moramo razumeti tudi v kontekstu konflikta med glavnim mestom Ouagadougoujem in Bobo Dioulassoju, ki je drugo največje mesto in kljub pogostemu govoru o decentralizaciji pogosto igra drugo violino v državni politiki. Prebivalci Ouagadougouja pogosto govorijo o Bobojcih kot o lenobah, ki čakajo na vbôgajme.

Kritika oddaje je bolj poglobljena verjetno tudi zato, ker je zgodba zasnovana na lokalnem življenju, ki ga ljudje dobro poznajo, medtem ko jim je življenje junakov telenovel popolnoma tuje in nimajo možnosti, da bi preverili avtentičnost dogodkov na ekranu. Prav tako norčevanje iz junakov Les Bobodioufs nekateri doživljajo kot norčevanje iz lastne kulture, ki se jim zdi nesprijemljivo. Gledanje televizije v tem primeru ni več varna dejavnost, saj na nek način televizija, ko začne kritizirati življenje v domačem okolju, vrne udarec.

Zaključek

V preteklosti so se člani bobojske družine zbrali v večjih skupinah, odrasli moški skupaj, ženske z otroki, mladi fantje skupaj, in jedli iz iste sklede. Danes je to tradicijo zamenjalo individualno prehranjevanje, ko vsak je s svojega krožnika (Debevec 2004). Pri Bationojevih danes občasno iz iste sklede jesta samo Mamou in Fati, medtem ko drugi jedo vsak s svojega krožnika. Kljub temu, da ljudje ne jedo več iz iste sklede, kar je bil nekoč najbolj značilen element »afriškega sloga prehranjevanja«, še vedno jedo v skupini, a marsikdaj pred televizijskim ekranom. Televizija na Zahodu velja za glavnega krivca izumiranja skup-

nih družinskih obrokov (Murcott 1997), v Afriki pa je na nek način nova oblika skupnega prehranjevanja, saj ljudi na svojevrsten način zbližuje (Rowlands 1994; Schulz 2001). Ženske in moški po tradiciji niso mogli jesti skupaj, v preteklosti so pogosto jedli celo v ločenih prostorih ali ob drugem času. V nekaterih družinah je žena postregla moške in jedla šele, ko so oni končali. Z vstopom televizije v vsakdanje življenje moški in ženske pogosto jedo drug ob drugem, vsak s svojega krožnika.

Seveda skupno prehranjevanje še ne pomeni enakosti. Kljub temu, da televizija ljudi zbližuje, ostaja cela vrsta nenapisanih pravil o tem, kako v burkinafaški družini gledati televizijo. Sedežni red odraža razslojenost po spolu in starosti, ki je ključni del burkinafaškega in vseafriškega vsakdana.

V Bobo Dioulassoju se TV gledalci vključujejo v cel kup pogovorov, ki sogovornika (in morebitnega opazovalca/poslušalca) obveščajo o govornem družbenem položaju, samopodobi in ambicijah. Prav tako poslušalec iz komentarjev spozna govorničev pogled na svet in moralo.

Popularni diskurz na Zahodu prebivalce afriškega kontinenta pogosto predstavlja kot pasivne potrošnike vsega, kar izvira z Zahoda, toda antropološke raziskave zadnjih dveh desetletij so pokazale, da so takšne predstave napačne. Pri gledanju televizije in drugih aktivnostih (kot recimo izbiri oblačil ali pripravi hrane) prebivalci Burkina Fasa (in drugih afriških držav) aktivno izbirajo in se odzivajo na tisto, kar razumejo kot napačne predstave, prirejanje resnice in zgolj neprimerno obnašanje. Pri sprejemanju zahodnjaških elementov v svoje življenje niso pasivni. Kot povsod po svetu pa so tudi oni lahko občasno žrtve manipulacije medijev in politike. Sodobnosti oziroma bolje rečeno zahodnih oblik sodobnosti ne sprejemajo brez zadržkov. Preizkusijo jo, in v primeru, da jo sprejmejo, to storijo v procesu udomačitve in kreolizacije, dokler ne ustreza lokalnim potrebam in standardom (Debevec 2007). Lila Abu-Lughod pravi, da nas televizija »prisili, da ljudi iz oddaljenih vasi predstavimo kot del istih kulturnih svetov, kot je naš – svetov množičnih medijev, potrošnje in razpršenih domišljjskih skupnosti« (1997: 128).

V članku sem se ukvarjala predvsem z dogodki iz domačega okolja, vendar so komentar na dogodke iz zunanega okolja oziroma sveta, pa naj bo to ulica, mesto ali kje daleč stran. Če je televizija v bistvu »domač medij« (Silverstone 1994: 25), pa nudi podoben neodomačenih prostorov in ljudem omogoča, da si ustvarijo mnenje o manj znanih ali popolnoma neznanih delih sveta.

Viri in literatura

- ABU-LUGHOD, Lila: The Objects of Soap Opera: Egyptian Television and the Cultural Politics of Modernity. V: Daniel Miller (ur.), *Worlds apart: Modernity through the Prism of the Local*. London: Routledge, 1995, 190–210.
- ABU-LUGHOD, Lila: The interpretation of culture(s) after television. *Representations* 59, 1997: 109–134.
- ABU-LUGHOD, Lila: *Dramas of Nationhood: The Politics of Television in Egypt*. Chicago: Chicago University Press, 2005.
- ANG, Ien: *Watching Dallas: Soap opera and the melodramatic imagination*. New York: Routledge, 1985.
- ANGER, Dorothy C.: *Other Worlds: Society seen through Soap Opera*. Letchworth: Broadview Press, 1999.
- APPADURAI, Arjun: *Social Life of Things: Commodity in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- ASKEW, Kelly: Introduction. V: Kelly Askew in Richard Wilk (ur.), *The Anthropology of Media – A Reader*. Oxford: Blackwell, 2002, 1–13.

- BERLIN, Isaiah: *The Crooked Timber of Humanity: Chapters in the History of Ideas*. London: John Murray Publishers, 1990.
- BUCHLI, Victor (ur.): *The Material Culture Reader*. Oxford: Berg, 2002.
- de CERTEAU, Michel: *Iznajdba vsakdanjosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2007.
- de CERTEAU, Michel, Luce Giard in Pierre Mayol: *The Practice of Everyday Life, Volume 2: Living and Cooking*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- DEBEVEC, Liza: *V Afriki nihče ne je sam, ali pač? Hierarhija v prehranjevalnih navadah burkinafaške družine*. *Emzin* 14, 2004: 73–76.
- DEBEVEC, Liza: *Z Maggi kocko do dvojno dobrega okusa: Spremembe in kontinuiteta v vsakdanji prehrani v urbanem Burkina Fasu*. *Glasnik SED* 47(3–4), 2007: 12–16.
- DEBEVEC, Liza: *Kontinuiteta in spremembe v praznični prehrani pri muslimanih v urbanem Burkina Fasu*. *Dve domovini* 31, 2010: 37–49.
- EWING, Katherine: *The Illusion of Wholeness: Culture, Self and the Experience of Inconsistency*. *Ethos* 18, 1990: 251–278.
- FRIEDMAN, Jonathan (ur.): *Consumption and identity*. Chur: Harwood Academic Press, 1994.
- GREGORIČ BON, Nataša: *Materialna življenja in potovanja žensk v Dhermiju/Drimadesu, južna Albanija*. *Dve domovini* 34, 2011: 21–34.
- HANSEN, Karen Tranberg: *Second-hand Clothing Encounters in Zambia*. V: Richard Fardon, Wim van Binsbergen & Rijk van Dijk (ur.), *Modernity on a Shoestring*. Leiden: EIDOS, 1999, 207–225.
- LULL, James (ur.): *World Families Watch Television*. Newberry Park: Sage, 1988.
- LULL, James: *The Social Uses of Television*. *Human Communication Research* 6, 1980: 197–209.
- LUNAČEK, Sarah: *Potovanje pomenov tuareškega zagrinjala skozi različne kontekste*. *Dve domovini* 31, 2010: 13–35.
- MANKEKAR, Purnima: *National Texts and Gendered Lives: An Ethnography of Television Viewers in a North Indian City*. *American Ethnologist* 20, 1993: 543–563.
- MILLER, Daniel (ur.): *Worlds Apart: Modernity Through the Prism of the Local*. London: Routledge, 1995.
- MLEKUŽ, Jernej (ur.): *Klepetavi predmeti: Ko predmeti spregovorijo o nas in drugih*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- MURCOTT, Anne: *Family meals – a thing of the past*. V: Pat Caplan (ur.) *Food, Health and Identity*. Routledge, London, 1997, 32–49.
- OLIVIER DE SARDAN, Jean-Pierre: *African Corruption in the Context of Globalization*. V: Richard Fardon, Wim van Binsbergen & Rijk van Dijk (ur.), *Modernity on a Shoestring*. Leiden: EIDOS, 1999, 247–268.
- PAINE, Robert: *What is Gossip About? An Alternative Hypothesis*. *Man* 2, 1967: 278–285.
- RAPPORT, Nigel: *Gossip*. V: Alan Barnard in Jonathan Spencer (ur.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. 2. izd. London: Routledge, 2010, 337–338.
- ROWLANDS, Michael: *The Material Culture of Success: Ideals and Life Cycles in Cameroon*. V: Jonathan Friedman (ur.), *Consumption and Identity*. Chur: Harwood Academic Press, 1994, 147–166.
- SCHULZ, Dorothea E.: *Music Videos and the Effeminate Vices of Urban Culture in Mali*. *Africa* 71, 2001: 345–372.
- SILVERSTONE, Roger: *Television and Everyday Life*. London: Routledge, 1994.
- TOURÉ, D.: *Ces feuilltons qui font courrir les téléspectateurs – Les Bobodiouf, des héros aux couleurs burkinabè*. *L'hebdomadaire du Burkina* 239, 2003, www.fasonet.bf/hebdo/actualite2/hebdo239/grosplanbobodiouf239/htm, 23. 2. 2004.
- VAN VLEET, Krista: *Partial Theories: On Gossip, Envy and Ethnography in the Andes*. *Ethnography* 4, 2003: 491–519.
- WILK, Richard R.: *»It's Destroying a Whole Generation«: Televisions and Moral Discourse in Belize*. V: Kelly Askew in Richard R. Wilk (ur.), *The Anthropology of Media – A Reader*. Oxford: Blackwell, 2002, 286–298.
- ZELEZA, Paul Tiyambe: *The media in social development in contemporary Africa*. V: Kimani Njogu in John Middleton (ur.), *Media and identity in Africa*. Edinburgh: Edinburgh University Press for International Africa Institute, 2009, 19–35.

The Role of Television in Everyday Family Life in Urban Burkina Faso

The idea that the study of the influence of television on society and its reception by the viewers cannot be understood without taking into consideration the ways in which people talk about television is commonly adhered to by most anthropologists and sociologists studying television reception in the different world societies (Wilk 2002; Askew 2002; Schulz 2001). In his study on television watching among the families from various parts of the world James Lull argued that the viewers' conversations about what happens on the television screen are »one of the most powerful forms of empirical evidence to be considered« if one is to produce a valid piece of research on the social and cultural aspects of television. This chapter is an analysis of television watching that, like shopping, cooking or reading, has become one of the activities that constitute the practice of everyday life (Certeau 1988; Certeau, Giard & Mayol 1998), and I use »TV talk« both as a source of information and as a methodological tool for understanding the actions and words of the inhabitants of Bobo-Dioulasso. People's preoccupations with television watching can be seen to »comprise a politics of consumption that tells us something about being-in-the-world« (Hansen 1999: 220). As is the case with food, people are consuming images and making a statement about their position within the society. Thus my work continues in the tradition of the study of material culture and consumption in order to interpret social life (through material objects and practices) (Miller 1995; Appadurai 1986; Friedman 1994).

Issues of tradition and modernity, new forms of commensality, localisation of global forms, and revealing and concealing forms of gossip emerge from my ethnography of television watching and of the accompanying discussions of issues related and non-related to the programme. The article explores how, as television became an object (of prestige) around which social interactions take place, television viewing has, together with eating, created a new form of commensality. Conversations that accompany television watching, such as gossip about everyday life and about the people and programmes appearing on the television screen, are also analyzed. This activity also reveals the ways in which people use social networks to assure their place within their community. All these topics are discussed through ethnographic accounts of the conversations that take place in the compounds and through parallel descriptions of the contents of television broadcasts. Reactions of the public and of journalists to television programmes, which occasionally appeared in the Burkinabe press, are also taken into account in the analysis. Finally the article situates the Burkinabe ways of watching television within the existing anthropological literature on this subject.

VKLJUČEVANJE ETNOLOŠKE DEDIŠČINE V HOTELSKO IN GOSTINSKO ANIMACIJO

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Avtorica se v članku ukvarja s turistično animacijo, ki je kot del turistične ponudbe neposredno povezana s preostalo ponudbo določene destinacije. Poudarja, da pri pisanju scenarijev hotelskih in gostinskih animacij avtorji vse bolj pogosto izhajajo iz dediščine lokalnega okolja, pri čemer so največkrat obremenjeni z iskanjem tipičnih »slovenskih« elementov etnološke dediščine in z namenom gosta zabavati in mu narediti bivanje čim bolj zanimivo. V članku so predstavljene pristopi in izvedbe animacijskih programov z etnološkimi vsebinami na Bledu.

Ključne besede: turistična animacija, interpretiranje kulturne dediščine, Bled, etnologija

Abstract: As a segment of tourist offer, tourist animation (entertainment) programs are directly linked with other elements of tourist offer available at a specific destination. When creating scenarios for animation programs of hotel and other catering business establishments their authors increasingly draw on local heritage. Aiming to entertain their guests and make their stay as interesting as possible, they generally tend to search for, and emphasize, those elements of ethnological heritage that are perceived as typically »Slovene«. This article analyzes the approaches to accomplishing this aim and the realization of several animation programs in Bled that contain ethnological elements.

Key Words: tourist animation, interpretation of cultural heritage, Bled, ethnology

Uvod

Pojem animacija izhaja iz latinske besede *animare* ali *anima*, kar pomeni 'duša' ali 'nekaj oživiti', 'vdihniti življenje'. Animacija je torej dejavnost, katere cilja sta oživiti turistično ponudbo in ji vdahniti življenje z novo vsebino, ter motivirati turiste, da pri tem sodelujejo.

Pionirja turistične animacije sta Gerard Blitz in Gilbert Trigano, ki sta leta 1949 ustanovila Club Mediteranee. Hkrati z njim so v petdesetih letih 20. stoletja nastale francoske počitniške vasice, ki so že od začetka v svoji turistični ponudbi ponujale animacijske programe. V nemškem okolju se je animacija v turistični ponudbi pojavila šele v sedemdesetih letih 20. stoletja, in sicer z gradnjo nemških počitniških klubov, kot sta Robinson Club in Club Aldiana; tako je animacija našla pot v počitniške hotele v vseh turističnih deželah Srednje in Južne Evrope. Animacija ima v svetovni turistični ponudbi posebno mesto. Najbolj znani so tipi animacije, ki se odvijajo v Clubu Mediteranee vzdolž Azurne obale ter v drugih klubih po vsem svetu. V ZDA se pojavlja nov tip pasivne animacije v obliki managementa prireditev (Hiti 2010: 38).

Cilji in področja animacije

Glavni cilj animacije je doseči zadovoljstvo gostov z namenom, da se ti vrnejo in s seboj pripeljejo še druge goste. Prav zato je treba poznati strukturo gostov in tudi njihova pričakovanja. Uspešnost animacijskih programov temelji na vsebinski zasnovi, prilagojeni različnim ciljnim skupinam gostov. Pri tem je treba poznati in upoštevati tudi kulturna okolja, iz katerih gostje prihajajo.

Glede na vsebinske aktivnosti ima animacija številna podpodročja, med katere spadajo: športna animacija, zabavne aktivnosti, igre, kulturno-umetniške aktivnosti, aktivnosti v naravi, zdravstvenorehabilitacijske aktivnosti, izleti, ustvarjalne in izobraževalne dejavnosti ter sprostitvene tehnike (Krippendorf 1984; Mihovilović 1984 v: Šolar idr. 2005).

Poklic turističnega animatorja

Animacije izvajajo za to usposobljeni turistični animatorji. Opredelitev in naloge poklica turistični animator so natančno definirane tudi s poklicnimi standardi, ki so podlaga za nacionalne poklicne kvalifikacije (NPK). Poklicni standard je povezovalni člen sistema poklicnega izobraževanja in sistema certificiranja nacionalnih poklicnih kvalifikacij.

Ključna dela turističnega animatorja so zastavljena izredno široko. Animator naj bi organiziral svoje delo in delo delovne skupine za izvedbo prireditev, pripravljaj prostor za animacijo, sprejemal goste in jih informiral, organiziral in izvajal sprehode in izlete, izvajal dnevno, večerno (*show time*) in športnorekreativno animacijo, posebne tematske dogodke, itd. Opis poklicnega standarda zajema tudi številne spretnosti in znanja turističnih animatorjev, ki se neposredno navezujejo na poznavanje predvsem lokalne dediščine in okolja. Animator naj bi med drugim zbiral informacije o lokalnih dogodkih, sestavljal programe animacij za goste, gostom predstavljal kraj in ponudbo v njem, poznal bonton in protokol, pripravljaj informacije o animacijskih dogodkih v hotelu in okolici, poznal osnovne zgodovinske in geografske podatke o kraju, hotelu, osnovnih etnoloških značilnostih, seznanjen naj bi bil z aktualnim družbenim položajem kraja in s kulturnimi, športnimi in z drugimi dogodki, tematsko pripravljaj izlete, itd. (Internetni vir 2).

Evalvacija animacijskih programov s področja etnološke dediščine

Uspešnost izvedenega animacijskega programa je na koncu treba tudi ovrednotiti. Organizacija ICOMOS je izoblikovala kriterije za ocenjevanje kakovosti interpretacije območij kulturne dediščine, ki so oblikovani na podlagi dolgoletnih izkušenj in primerov dobrih in slabih praks. Gre za javno objavljene kriterije in načela, ki so univerzalno uporabni in dostopni na svetovnem spletu. Ti kriteriji so lahko osnova tudi za evalvacijo animacijskih pro-

* Dr. Boža Grafenauer, dipl. univ. etnol. in kult. antropol. in soc. kult., predavateljica predmetov Turistična geografija in kulturna dediščina in Dopolnilne turistične dejavnosti, Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem Bled, 4260 Bled, Prešernova 32, E-naslov: boza.grafenauer@vgs-bled.si

gramov. Kot ključna načela kakovostne interpretacije navajajo: dostopnost, razumljivost, prilagojenost lokalnim okoliščinam, avtentičnost, trajnostno naravnost, možnost vključevanje vseh skupin – domačinov in obiskovalcev, ljudi s posebnimi potrebami, manjšin – posvečanje ustrezne pozornosti raziskovanju, strokovnim podlagam, usposabljanju, izobraževanju in prispevek k ohranjanju snovne in nesnovne kulturne dediščine ter naravnih in duhovnih vrednot območja (Internetni vir 3). Animacijski program lahko načela izpolnjuje v celoti ali le delno, pomeni vodilo in pomoč k izboljšavam in neprestanemu preverjanju v praksi. Pri tem pa je pomembno, da je način predstavitve animacije, ki izhaja iz dediščine, interaktiven in kontekstualen (Kužnik 2009: 159).

Učinkovitost šolskih programov preverjamo z zbiranjem mnenj udeležencev animacijskih programov, s presojami dediščinskih strokovnjakov, z opazovanjem vedenja obiskovalcev, intervjuji, anketami in s štetjem udeležencev na dogodku.

Vključevanje etnološke dediščine v hotelirstvu in turizmu

V slovenski turistični animaciji nedvomno primanjkuje inovativnih animacijskih programov s poudarkom na lokalni kulturi. Strokovnjakov s področja etnološke dediščine, ki bi sodelovali pri pripravi scenarija in črpali iz etnološke dediščine in lokalnih zgodb določenega kraja ali območja, skorajda ni. Na turističnem trgu pa obstaja zanimanje za programe, ki izhajajo iz poznavanja lastne kulturne in naravne dediščine ter so zabavni, vendar zato nič manj strokovni. Etnologi v igro vstopimo na koncu, ko z distance kritično ocenjujemo različne bolj ali manj strokovne elemente vključenosti lokalne dediščine v turizem.

Problem je še zlasti pereč na področju hotelske in gostinske animacije, kjer prihaja zaradi nepoznavanja elementov dediščine in možnosti njenega vključevanja v turizem do številnih nestrokovnih programov. Pisanje vsebinskih programov je prepuščeno podjetjem, ki se ukvarjajo z animacijo, ali ljubiteljem, ki elemente lokalne dediščine interpretirajo na svoj način.

V nadaljevanju članka bom predstavila poletni animacijski program ene med večjimi hotelskimi verigami na Bledu. Animacijske programe za blejske hotele zadnja leta oblikuje in izvaja Podjetje Aktivni oddih.¹ Podatke, uporabljene v analizi, sem pridobila iz lastnih raziskav, opirala pa sem se tudi na raziskave študentov pri predmetih,² ki jih predavam na VGŠ Bled.

V analizo sem vključila le programe, ki temeljijo na etnološki dediščini ali se vsaj delno navezujejo nanjo. Izbrani primer tako po scenariju kot po tematiki ne izstopa (v negativnem ali v pozitivnem smislu) od tovrstne animacijske hotelske ponudbe na Bledu in na drugih koncih Slovenije. Gre zgolj za primer scenarija interpretacije etnološke dediščine za potrebe hotelskih gostov oziroma elementov, ki jih avtorji animacije razumejo kot etnološke.

Vsi animacijski programi v nadaljevanju so ponujeni programi, se pravi vnaprej načrtovani za skupine hotelskih gostov v poletni sezoni 2008.³ Organizatorji so se pri izvedbi določenih programov

animacije povezali z že obstoječimi kulturnimi društvi ali institucijami v lokalnem okolju, kot so Igralska skupina viteza Gašperja Lambergarja in Zavod Triglavski narodni park, pri preostalih programih pa so scenarije pripravili animatorji sami. Gostom so ponudili programe Bled skozi čas, I feel Slovenia, Čarobni svet TNP-ja, obisk Informacijskega središča Triglavskega narodnega parka – Triglavska roža na Bledu, Sprehod z baklami, Sprejem pri graščaku, Družinske kmečke igre in Titova kava na Bledu.

Program Bled skozi čas je obsegal voden ogled po Bledu in predstavitev splošnih informacij, opis zgodovine Bleda z otokom, Blejskega gradu, omembo začetnika zdraviliškega turizma na Bledu, Švicarja Arnolda Riklija, in predstavitev blejskih značilnosti, kot so pletnje in kremna rezina.

Program I feel Slovenia je zajemal kratko predavanje o Sloveniji z diaprojekcijo in narodno-zabavno glasbo v ozadju. Animator je predaval oblečen v »gorenjsko narodno nošo«. Goste so ob prihodu kot del dediščine gostoljubnosti postregli s kruhom in soljo.

Program Čarobni svet TNP-ja je obsegal sprehod z Rudnega polja do muzejsko urejene Pocarjeve domačije v Zgornji Radovni, najstarejše datirane hiše v zgornjesavskem delu Triglavskega narodnega parka. V ponudbo vodene animacije je spadal tudi obisk Informacijskega središča Triglavskega narodnega parka – Triglavska roža na Bledu.

Med animacijskimi programi je bil najbolj obiskan program Sprehod z baklami ob jezeru. Obiskovalci so se z animatorjem z baklami sprehodili ob obali Blejskega jezera. Sprehod so začeli pred Hotelom Park na Bledu, kjer je animator obiskovalce seznanil z osnovnimi informacijami o Bledu in njegovi zgodovini. Nato so se sprehodili do spomenika Arnolda Riklija⁴ v Zdraviliškem parku in spoznali različne zdravilne metode švicarskega zdravnika. Animator se je z gosti ustavil na naslednji postaji pred spomenikom dr. Franceta Prešerna, ki ga je leta 1883 postavil Ljubljanski literarno-zabavni klub, in je prvi spomenik, s katerim je slovenski narod počastil svojega pesnika.

Sprejem pri graščaku je animacijski program, pri katerem so sodelovali z Igralsko skupino viteza Gašperja Lambergarja, ki obiskovalcem na Blejskem gradu že vrsto let prikazuje utrinke iz poznosrednjeveškega grajskega življenja.⁵

Pri programu Družinske kmečke igre je avtor scenarija izhajal iz izbranih elementov gospodarskega prizadevanja kmečkega prebivalstva v preteklosti. Animator je v oblačilnem videzu knjižnega lika Rožleta in ob spremljavi narodno-zabavne glasbe obiskovalce spodbujal pri vožnji samokolnice, učenju hoje s hoduljami in pri spravi sena.

se začela sistematično ukvarjati leta 2008. V nadaljevanju omenjeni programi se v poletnih sezonah 2009 in 2010 vsebinsko niso spreminjali.

- 4 Švicarja Arnolda Riklija (1823–1906) štejemo za začetnika zdraviliškega turizma na Bledu. Bil je utemeljitelj naravnih metod zdravljenja, vodilo njegovega zdravljenja je bilo: voda seveda koristi, še bolj zrak, najbolj pa svetloba. Svoj Naravni zdravilni zavod je postavil na najlepšem prisojnem delu jezerske obale pod grajsko skalo. Bolnike je namestil v preproste kočice, jim predpisal stroge diete (brez mesa, alkohola in kave), klistirje, kopeli vseh vrst, golo sončenje, bosonogo hojo po jutranji rosi, ... (Benedik 2003).
- 5 Skupina 30 članov ob spremljavi glasbe prikazuje interpretacijo različnih plesov iz 14. in 15. stoletja, plese z baklami, zastavami, s čašami, z meči in devjiškim ples. Dogodek popestrijo še prikazi borb z meči in požigalec ognja.

1 Podjetje Aktivni oddih deluje na področju animacije v gorenjski regiji. Izvajajo animacijske programe in izlete za mnoga slovenska podjetja, sodelujejo pri animaciji na različnih svetovnih turističnih sejmih in so vključeni v večino prireditev za otroke in odrasle na Bledu.

2 Predmeta Turistična geografija in kulturna dediščina in Dopolnilne turistične dejavnosti.

3 Z raziskavo vključenosti dediščine v hotelsko in gostinsko animacijo sem

Dekoracija mize za martinovo; delo študentov.
Foto: arhiv VGŠ Bled

Program Titova kava na Bledu je bil namenjen predstavitvi dediščine Josipa Broza - Tita na Bledu. Animator se je z udeleženci sprehodil do Vile Bled, nekdanje letne rezidence jugoslovanske kraljeve družine, ki je pozneje postala predsedniška rezidenca Josipa Broza - Tita, in jim predstavil dediščino Titovega obdobja na Bledu.

V poletni sezoni, ki je trajala od srede junija do začetka septembra, se je zgoraj navedenih animacijskih programov udeležilo 652 gostov. Hotelski gostje so se v največjem številu udeležili sprehoda z baklami po Bledu (236 obiskovalcev), sledilo je predavanje I feel Slovenia (170 udeležencev), programa Titova kava na Bledu se je udeležilo 36 gostov, sprejema pri graščaku 37, predavanja Bled skozi čas 18 gostov, informacijski center je obiskalo 20 gostov, najmanj obiskana aktivnost so bile Družinske kmečke igre. Struktura gostov je bila raznolika, prevladovali so Angleži in Italijani, sledili so Nemci in Slovenci (Avdič 2010: 21).

Glede na obisk posameznih programov lahko sklepamo, da si gostje želijo predvsem predstavitev destinacije, v kateri bivajo, vendar na inovativen način, in pa programe, s katerimi bi spoznali Slovenijo.

V tam namen je skupina študentov Višje strokovne šole za gostinstvo in turizem Bled (Matjaž Čebulj, Andreja Zore, Tina Vovk in Damjan Karba) pri predmetu Dopolnilne turistične dejavnosti napisala scenarij za animacijo hotelskih gostov z naslovom Potovanje po Sloveniji. Scenarij je napisan na podlagi poznavanja ponudbe animacijskih programov v hotelih na Bledu, zasnovan pa je tako, da se lahko izvaja tudi v drugih krajih Slovenije. Pri vsebini so izhajali iz najbolj prepoznavnih elementov slovenske dediščine in jih združili v zgodbo Potovanje po Sloveniji. Goste so popeljali po navideznem zemljevidu Slovenije, se ustavljali na posameznih destinacijah in tam izvajali kratke animacijske točke. Izpostavili so zgodbo planiške velikanke, v Trenti omenili soško postrv, poudarili kulturno raznolikost obmejnega območja Nove Gorice in se udeležili prepira med Pirančani in Izolčani za figov top. Pot so nadaljevali v Postojnski jami, obiskali čarovnice na Slivnici, nadaljevali v Ribnici, se v Laškem udeležili Festivala piva in cvetja in v Mariboru obiskali Festival Lent. Animacijski program se je nadaljeval v Ljubljani in se končal

Študentje sami oblikujejo in izvedejo animacijski program.
Foto: arhiv VGŠ Bled

na Bledu. Program so končali z zabavnimi inovativnimi igrami pantomima blejskih simbolov in igro, imenovano »kremšnita«. Gostom so za spomin podarili zvončke želja. Odziv vseh udeležencev je bil izredno dober. Prikazali so inovativno interpretacijo slovenske kulturne in naravne dediščine, s pomočjo katere bodo Slovenijo bolje razumeli, predvsem pa se je v njih sprožila želja, da si »v živo« ogledajo predstavljene točke.

Animacijski programi se vedno bolj uveljavljajo tudi v gostinstvu. Vse več gostincev svojo ponudbo z dodatnimi programi širi z željo biti bolj konkurenčni na trgu, povečati obisk ali zgolj dopolniti siceršnjo ponudbo z drugačnimi vsebinami. Z animacijo lahko na zanimiv način predstavimo jedi in pijačo in popestrimo večerjo, seveda pa je animacija v povezavi z jedmi in s pijačo specifična, saj zahteva dobro usklajenost kuhinje, strežbe in animatorjev. Animacijski program je dodatek kulinarčni ponudbi, po navadi jo nadgrajuje. Vsebina animacije mora biti smiselno povezana s ponudbo hrane in pijače.

Pri organizaciji vedno bolj modnih tematskih večerov ali zabav je animacija le dopolnilo in nadgradnja hrani in pijači. Animacijski program se izvaja med posameznimi obroki, zato morajo biti vsi sodelujoči med seboj dobro usklajeni.

V najširšem smislu lahko gostinske animacijske programe⁷ po vsebini razdelimo na:

- 6 »Tako imenovani »zvonček želja« je leta 1534 vлил Franziskus Patavinus v italijanski Padovi. Nekako v tem času je na blejskem gradu živela mlada, neutolažljiva vdova. Moža so ji ubili razbojniki, njegovo truplo pa vrgli v jezero. Zbrala je vse svoje srebro in zlato ter dala viliti zvonček za kapelo na otoku. Vendar tja ni prispel. Hud vihar ga je potopil z ladjico in s čolnarji vred. Še dandanes pa se včasih v jasnih nočeh oglašča iz globin. Obupana vdova je po tej nesreči prodala vse svoje imetje, izkupiček darovala za novo cerkev na otoku, sama pa stopila v samostan v Rimu. Tam je pobožno živela do smrti. Po njeni smrti je papež posvetil nov zvon in ga poslal na blejski otok. Kdor s tem zvonom pozvoni in svojo željo sporoči usmiljeni »gospe z jezera«, se mu želja izpolni. Tako pripoveduje legenda, ki vključuje mednarodno sago o »potopljenem« zvonu in idealiziran zgodovinski nastanek »zvončka želja« (Internetni vir 1).
- 7 Pri razdelitvi sem izhajala iz informacij, pridobljenih na spletnih straneh gostinskih in drugih obratov. Slovenske večere izvajata tudi zavod Židana marena.

- Vsebine, povezane s prazniki letnega cikla, npr. pustovanja, novodobni valentinovi večeri, martinovanja, itd.
- Vsebine, povezane s prazniki življenjskega cikla, npr. praznovanje rojstnih dni, porok, itd.
- v zadnjo skupino pa lahko uvrstimo tematske večere predstavitve kulinarike določene dežele z različnimi animacijskimi vložki, npr. argentinski, dalmatinski, slovenski večeri.⁸

Slovenski večeri po navadi vsebujejo sprejem gostov v narodnih nošah s kruhom in soljo. Med večerjo gostje spremljajo prikaze plesov iz različnih delov Slovenije, po večerji pa lahko sodelujejo pri zabavnih igrah, kot so: *pouštertanc*, osamljeni stol, šivanje, ples s klobuki, kačo vit, ipd. Ob koncu večera animacijska skupina gostom podari rdeče nageljne in jih ob vriskanju ter zvokih harmonike pospremi do izhoda.

Na Višji strokovni šoli za gostinstvo in turizem Bled morajo študenti v okviru študijskega programa vsako leto izvesti več tematsko različnih projektov, pri katerih spoznajo organizacijsko in izvedbeno strukturo dogodkov in prirediteljev. Po koncu študija se številni odločijo za delo v hotelskih in gostinskih obratih, kjer se pogosto znajdejo v vlogi piscev scenarijev različnih animacijskih programov. Prav zato jih moramo med študijem pripraviti na samostojno delo in vključitev v delovni proces. Študenti so pod vodstvom mentorjev vsako študijsko leto odgovorni za celotno izvedbo vnaprej določenega projekta. Pridobiti morajo naročnika, pripraviti hrano in pijačo, organizirati postrežbo in izpeljati animacijski program.

Martinovanje

Potek in izvedbo vsebinskega dela projekta s področja dediščine bom prikazala na primeru organizacije martinovanja za znanega naročnika v novembru 2010. Primer navajam le kot enega med možnimi pristopi vključevanja etnološke dediščine v tematske večere v gostinstvu. Pri orisu se bom osredotočila le na vsebinski del animacijskega programa in izpustila natančne utemeljitve izbora hrane in pijače, ki pa se morajo z vsebino animacije seveda vedno dopolnjevati. Študenti so poskrbeli za vodenje prireditve, izvedbo animacijskega programa, dekoracijo miz in prostora, sestavo in pripravo Martinovega menija s štirimi hodi ter strežbo. Želja naročnika je bila organizacija dobrodelne prireditve ob sv. Martinu za 54 gostov v šolskem hotelu Astoria. Želeli so animacijski program, ki bi izhajal iz bogate dediščine vinogradništva na Slovenskem in bi obenem imel še izobraževalno noto. Animacija naj bi se odvijala med obroki in ne bi smela trajati več kot sedem minut.

Po natančni seznanitvi z dediščino šeg in navad ob sv. Martinu na Slovenskem v začetku 20. stoletja so se odločili za interpretacijo šeg in navad na Primorskem in v Beli krajini. Razloga za izbor sta bila dva: postrežena vina na večerji so bila iz omenjenih vinorodnih okolišev, prav tako pa nekaj študentov prihaja z omenjenih območij in so lahko v animaciji prikazali tudi narečno raznolikost. Študenti so pri vsebinski zasnovi animacije izhajali iz martinovanja v sodobnosti in skozi posamezne elemente izpostavili dediščino vinogradništva na Primorskem⁹ in v Beli krajini v

preteklosti. Na zabaven način so predstavili merski enoti kvartin in osminko, šego kozarček za verne duše,¹⁰ z zgodbo predstavili vini Belokranjec in Metliško črnino in se na koncu zgodbe s taksijem odpeljali domov.¹¹ Dekoracija je bila usklajena z vsebino, na mizah so bili namreč postavljeni martinčki¹² (jabolka z vejicami brinja, lovorja, sivke, žajblja in rožmarina), ki so pomagali napovedovati letino.

Po uspešno izpeljanem projektu so vsi udeleženci večerje izpolnili anketne liste, v katerih so ocenjevali tudi primernost animacijskega programa. Prav vsi udeleženci so program ocenili pozitivno, kot korektnega, poučnega in izhajajočega iz naše dediščine.

Pri oblikovanju animacijskih programov s študenti skušamo vedno izhajati iz konkretne raziskave kulturnega pojava, povezanega s časom, krajem in socialno skupino. Le z razumevanjem in poznavanjem določenega kulturnega pojava v preteklosti lahko študent poda svoje videnje in interpretacijo pojava v sedanjosti. S primernim vodenjem in usmerjanjem študentov pogosto pridemo do nadvse izvirmih rešitev in interpretacij, ki jih strokovnjaki, tudi zaradi svoje »strokovne omejenosti«, spregledamo. S tem posledično vzpostavimo potrebo po oblikovanju povezav med različnimi interesnimi skupinami, delujočimi na različnih ravneh.

Zaključek

Pri oblikovanju animacijskih programov v hotelirstvu in turizmu moramo biti torej izredno pozorni, saj razne oblike kulturne dediščine ne morejo zaživeti brez primerne in kvalitetne interpretacije, ki bo uravnotežila potrebe obiskovalcev, strokovnjakov in tistih, ki jo pripravljajo. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da pri naša tudi tovrstno delovanje etnologov svojevrsten izziv. Vsak (turistični) program nosi v sebi mnogo lokalnih značilnosti, posebnosti in tradicij, ki jih lahko na zanimive načine raziskujemo, interpretiramo in tržimo.

Ohranjanje dediščine namreč razumem kot proces, ki ustvarja spremembe in nove pojavne oblike v okolju, v katerem živimo. Animacija v turizmu je med tistimi področji, kjer se lahko učinkovito podaja vedenje o Sloveniji. Promoviranje Slovenije z

skem pride mlad študentski par martinovat. Sedeta za mizo in naročita vino. Gospodar ju vpraša: »Koliko vsakega? Po kvartin ali po osminko?« Mladi par: »Kakšne merske enote pa so to?« Gospodar: »En kvartin sta dve osminki.« Mladi par: »Saj je vseeno. Prinesite nama vsakemu po en kvartin. Kar bo, pa bo.« Gospodar ju postreže. Mladi par: »A se vam ne zdi to malce velika merica?« Gospodar: »Toliko ste naročili. En kvartin je dva deci in krat dva je pol litra.«

10 Mlad par se s Primorskega odpravi v Belo krajino. Udeležita se martinovanja v imaginarni gostilni. Sedeta za mizo in naročita mlado vino. Gospodinja prinese majoliko in tri kozarce. Mladi par vpraša, zakaj so trije. Gospodinja v narečju razloži: »Ko gostje odidejo, puste na mizi majoliko, napolnjeno z vinom in pa kozarce, da bi bile tudi verne duše v vicah deležne praznovanja, če bi se slučajno oglasile pri nas.«

11 Na tak način so prikazali in apelirali na odgovoren odnos vseh udeležencev v prometu ob tovrstnih praznovanjih.

12 V program so ga vključili takole: Mlad par: »Zakaj pa imate na tem sodu postavljeno tole jabolko z zelišči?« Gospodar: »To je martinc. V Goriških brdih so gospodinje na predvečer Martina v večje jabolko zabolde vejice brinja, lovorja, pelina, sivke, žajblja in rožmarina ter ga postavile na prešo ali sod. V naslednjih dneh so jabolko opazovali: če se je lepo posušilo, so verjeli, da bo vino dobro. Če pa je zgnilo, se bo vino pokvarilo. Vidite, kako lepo se suši.«

8 Slovenski večeri se npr. izvajajo v restavraciji Skriti kot v Ljubljani in v gostilni Šestica.

9 Izsek animacijskega programa bom zapisala v knjižnem jeziku, čeprav je bil program izveden v narečju okolij, iz katerih so prihajali animatorji, iz Bele krajine, Kopra, s Krasa in iz Vipave. V gostilno nekje na Primor-

animacijskimi programi bi se moralo bolj sistematično razvijati. Gostje iz tujine prihajajo v Slovenijo v želji spoznati nekaj drugačnega, »avtentičnega«, in s sistematično vsebinsko ponudbo animacijskih programov jim lahko uspešno podamo zgodbo naše kulture in načina življenja.

Turistična animacija s poudarkom na dediščini ne bi smela biti prepuščena posameznikom, ki se bolj ali manj uspešno znajdejo v vlogi pisca scenarija vsebin, ki jih ne poznajo ali pa jim niso blizu. Animacija je priložnost, da gost na nekonvencionalen način spozna kraj in širšo okolico in ju tudi zaradi njune izvirnosti ohrani v spominu.

Seveda pa ni mogoče pisati strokovnih in inovativnih animacijskih programov brez poznavanja specifik predstavljenega kulturnega okolja. In prav na tej točki se etnološka znanja pokažejo kot izredno uporabna in dragocena. V praksi se vsi, ki delujemo v turizmu, dnevno srečujemo z iskanjem kompromisov in primerne ravnovesja med strokovnim vključevanjem etnološke dediščine v animacijske programe na eni strani in naročniki, ki si želijo predvsem programe, ki bodo vedno znova privabljali nove goste, na drugi. Pod strokovnim vključevanjem razumem interpretacijo dediščine, temelječe na odkrivanju, raziskovanju, dokumentiranju, varovanju ter predstavitvi (Bogataj 1992: 19). Pri tem je lahko »prevelika« strokovnost pogosto tudi omejujoča in oblikovalce programov odvrne od sodelovanja s strokovnjaki.

Viri in literatura

AVDIČ, Mirza: *Poletni animacijski programi za hotele Sava hoteli Bled*. Bled: Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem, 2010.

BENEDIK, Božo: *Bled nekoč in danes*. Bled: Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem, 2003.

BOGATAJ, Janez: *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.

HITI, Tina: *Dopolnilne turistične dejavnosti*. Bled: Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem, 2010.

Internetni vir 1: <http://www.bled.si/default.asp?id=839>, 1. 7. 2011.

Internetni vir 2: <http://www.nrpslo.org/ris/previewkatalog.aspx/81200011>, 9. 9. 2011.

Internetni vir 3: <http://www.enamecharter.org/>, 9. 9. 2011.

KRIPPENDORF, Jost idr.: *Arbeitsgesellschaft im Umbruch – Konsequenzen für Freizeit und Reisen*. Bern: Forschungsinstitut für Fremdenverkehr der Universität Bern, 1984.

KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. Zbirka kulturna dediščina 3. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009.

ŠOLAR, Janez idr.: *Dopolnilne turistične dejavnosti – interni priročnik za študente višje šole*. Bled: VGŠ, 2005.

Integration of Ethnological Heritage in the Hospitality Service Industry

Critically analyzing the content of animation (entertainment) programs in the hospitality service industry, the article uses several case studies to present opportunities for including the expertise of ethnologists in such programs. Aiming to entertain guests and make their stay as interesting as possible, such entertainment programs represent a segment of additional tourist offer. Hotel and restaurant owners and managers endeavor to enhance the existing tourist offer with additional programs and activities that will give them a competitive edge in the market, increase the number of visitors, or merely supplement their existing offer with additional, or different, elements.

In order to achieve this aim they generally draw on local heritage, frequently overdoing it. Since tourist animation programs represent an area in which the knowledge related to Slovenia may be transmitted very effectively it needs to be developed in a more systematic manner in the future.

Foreign guests come to Slovenia in order to see something different and »authentic«. By carefully designing animation programs and their content it is possible to convey the story of Slovenia and its way of life quite successfully. An analysis of entertainment programs related to cultural heritage indicates that they generally focus on celebrations of the yearly cycle (the Carnival, the feast of St. Martin, etc.); life-cycle festivities such as birthday celebrations, weddings, etc.; and thematic presentations of the culinary tradition of different geographical areas in Slovenia, enhanced by additional thematic elements such as, for instance, the Argentinean, Dalmatian, and Slovene Nights.

Unfortunately the development of ethnological theory has not yet been successfully translated into practice that would put to use the applicability of new scientific findings also in this particular field. It is important to be aware that by including elements of cultural heritage in entertainment programs and special events, we co-create their preservation and search for new and creative solutions.

MNOGOVRSTNOST POGLEDOV NA FOTOGRAFIJO STOJANA KERBLERJA

Kratki znanstveni članek | 1.02

Izvleček: V pričujočem prispevku, ki je nastal v okviru doktorskega študija, in sicer pri predmetu Vizualni vidiki kulture v fotografiji pod mentorstvom izr. prof. dr. Naška Križnarja, se avtorica osredotoča na mnogovrstnost pogledov v fotografiji Stojana Kerblerja in bralcu razkriva dokumentarni, likovni ter etnološki vidik vrhunskih in hkrati izrazito etnološko obarvanih umetniških stvaritev enega najuspešnejših slovenskih fotografov.

Ključne besede: Stojan Kerbler, fotografija, etnografska podoba Halož, vizualna antropologija, antropologija čutov

Abstract: A part of doctoral study for the course on visual aspects of culture under the mentorship of Naško Križnar, the text investigates diverse aspects of Stojan Kerbler's photographic opus. Discussing the documentary, artistic, and ethnological characteristics of these supreme artistic works created by one of the most distinguished Slovene photographers, the author stresses their distinctly ethnological note.

Key Words: Stojan Kerbler, photography, ethnographic images of Haloze, visual anthropology, sensorial anthropology

O ljudskem fotografu svetovnega slovesa

Stojan Kerbler je mojster fotografije in hkrati eden najbolj uspešnih slovenskih fotografov. Ta sloves si je pridobil z neverjetno dolgim seznamom nagrad in priznanj. Omenjam le zadnji dve: državno odlikovanje z redom za zasluge za vrhunske umetniške fotografske dosežke (2010) ter umetniško udejstvovanje na prestižnem fotografskem sejmu Paris Photo (2010), kjer je bil označen kot »slovenski Cartier Bresson«.¹ V svojem delu se osredotoča na posamezna bivanjska in družbena stanja, kakršna so samota, starost, navezanost na zemljo, obrednost kmečkih opravil in izrinjenost na rob. Pomembne so mu človeške zgodbe, ki jih na posnetkih rahločutno spremlja haloška pokrajina. S fotografiranjem dogajanja na »domačem dvorišču« se pridružuje tisti zvrsti fotografov, ki motive iščejo na rodni grudi: Aleksandru Macijauskasu v Litvaniji (tržnice), Petru Kornissu na Madžarskem (ljudski običaji), Christini Garcia Rodero v Španiji (cerkveni prazniki).

V obeh sveta in posameznikov je pustil pečat z naslednjimi črno-belimi ciklusi: Portreti s ptujskih ulic, Haložani, Koline, Kurenti, Tovarniška fotografija, Dvorišča in Prostori. Kerbler je v navedenih serijah razvil osebni slog, s katerim se je uveljavil tudi zunaj meja takratne Jugoslavije. V jugoslovanskem prostoru je bil med redkimi fotografi, ki so se posvečali ruralnemu okolju.

Vsaka (dobra, op. S. J.) fotografija je večpomenska; videti stvar v obliki fotografije je dejansko srečanje s potencialnim predmetom fascinacije, nas pouči Susan Sontag (2001: 26). Mojo vedoželjnost vznemirja vprašanje, zakaj Kerblerjeve fotografije postanejo predmet fascinacije za večino ljudi, ki se srečamo z njimi, ali drugače povedano: zakaj so njegovi Haložani po mnenju Klavdija Slubana vrhunec fotografije? Slovensko-francoski fotograf, ki je danes ena najpomembnejših osebnosti sodobne francoske fotografije, pojasni, da Kerblerjeve fotografije nadvse ceni zaradi otroštva, ki ga je preživel v podobni vasi v Sloveniji (1995: 40).

1 Henri Cartier-Bresson (1908–2004), eden velikih mojstrov fotografije 20. stoletja, ki slovi po svojem črno-belem umetniškem slogu. Posvečal se je tako umetniški fotografiji kot poročevalskemu žurnalizmu.

Ali ni prav umetnost Stojana Kerblerja tista, ki v vsakem med nami razkriva delček spominov iz otroštva? Prav omenjena univerzalnost in možnost poistovetenja naredita njegove fotografije tako nepozabno priljudne in človečne.

Pri haloški pokrajini ne moremo mimo ugotovitve, da je Kerblerju v približno poldrugem desetletju uspelo ustvariti pravo topografijo haloškega življenja, kakršne nima nobena druga slovenska pokrajina. V obliki estetskih presežkov mu je na pomoč priskočila narava, saj velja za izjemno fotogenično. In katere karakteristike dvigajo njegove fotografije na piedestal vrhunske umetnosti? Ob boku neposredne in univerzalne fotografske govornice nas presunejo z globoko sporočilnostjo, neprecenljivo dokumentarno vrednostjo, s tehnično čistostjo, z izraznostjo in izjemno preprosto grajeno kompozicijo.

Dokumentarni vidik

Vprašanje dokumentarne verodostojnosti fotografije je hkrati vprašanje znanstvene fotografije. Ob pogledu na fotografijo je težko reči, da gre v nekem primeru za znanstveni posnetek, v drugem pa ne. Pravzaprav je ni stvari, ki bi ji lahko vnaprej rekli znanstveni dokument. Ta pomen dajejo vsakemu dokumentu vedno šele interpretacija, znanstveno-raziskovalni aparat in metodologija (Križnar 1991: 45).

Kerblerja smemo brez kančka dvoma uvrstiti med dokumentarne fotografe, saj je pravzaprav vsa njegova fotografija dokumentarna, njegove fotografije (tako kot fotografije vsakega drugega fotografa) pa lahko preučujemo tudi z drugih vidikov, denimo likovnega, etnološkega/antropološkega vidika, itn. (več o tem v nadaljevanju). Gre torej za preučevanje medija, tako kot lahko preučujemo vsak vizualni izdelek. Pri tovrstnem proučevanju ter posledičnem pisanju mora raziskovalec imeti le dovolj znanja in domišljije, da si ustvari svoje stališče in interpretacijo pospremi s prepričljivo zgodbo, saj:

srečanje s slikami (podobami) zahteva od nas veliko več kot mentalne sposobnosti, ki nam jih daje jezik /.../ in ni dobro vztrajati pri tem, da bi slike prilagodili pravilom strokovnega pisanja, ker to vodi v slabe compromise. Če

* Sandra Jazbec, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Celovška 181, E-naslov: sandrantropologinja@gmail.com

z uporabo podob stremimo k novim znanjem, bodo ta prišla v drugih oblikah in z drugačnimi orodji (MacDougall 2006: 2).

Morebiti pa smo etnologi/antropologi v interpretacijah prav pri domišljiji² nekoliko zadržani.

Pred meseci sem v neki pariški galeriji zasledila naslednji Kertész³ citat: »Nikoli ne dokumentiram, s svojimi fotografijami vedno interpretiram. To je velika razlika med mano in mnogimi drugimi. Interpretiram to, kar čutim v danem trenutku. Ne, kar vidim, ampak, kar čutim.« Misel povsem sovпада s Kerblerjevimi fotografskim načinom: »/.../ samo tisto osnovno pa je blo to, kaj sem jaz ob sliki čutu, to mi je blo vodilo.« Zaved lastnega bitja (biti) ni prvenstveno slika, temveč občutek. Toda naše zavedanje biti (v smislu avtonomne eksistence) skoraj vsega na svetu vključuje gledanje (MacDougall 2006: 1), in gledanje Kerblerjevih slik vzbuja močne občutke. Sam o dokumentarnosti lastne fotografije pravi takole:

Vedno izhajam iz tega, kaj je vredno fotografirati, to sem ugotovu, da je to življenje, najprej življenje na sejnih v mestu, al na romanjih na Ptujski Gori, kasneje pa sem se odloču, da bom te ljudi ko sem prej sliku v mestu, sledil na kraj bivanja, in praktično, mene ni zanimalo, al je to dokumentarno al je to-ono, mene je zanimalo sam to, kaj mi je vredno fotografirati, in pravzaprav skozi tega sem se hitro začel zavedat, da slikam⁴ nekaj, kar danes je, jutri pa tega več ni, se pravi, s tega pa pride dokumentarnost, ampak dokumentarnost je lahko tud v tem smislu, jaz nisem, praktično, nič prirrejal, jaz nisem nič ljudi prestavljal, dejansko sm slikal tisto, kar sem videl in samo s prestavljanjem sebe, zornega kota, z dost posnetki sem pravzaprav iskal najboljšo sliko. Po drugi strani je pa to, ne človeka izolirat iz prostora, to zdej govorim predvsem o Haložanih, ampak človeka v prostor postaviti kot eden od elementov, to je pa zdaj spet širša dokumentarnost, ne dokumentarnost samo od človeka, ampak tudi od njegovega bivanja oziroma od prostora, kjer je živel, najprej bolj zunaj, kasneje pa tudi v notranjosti prostorov.

Ali povedano drugače:

Dialog med človekom in okoljem, med posameznikom z enkratno bivanjsko in duhovno usodo ter zunanji okoliščinami, v katere se ta usoda vpisuje, je v Kerblerjevi fotografiji pomenska in vrednostna stalnica, ki pri nobenem avtorjevem sodobniku ni tako očitna (Kovič v Kerbler 2003: 65; glej tudi Bassin 1981: 3).

V danem kontekstu mislim, da je smiselno poudariti neko nasprotje, ki je pritegnilo mojo pozornost; na eni strani haloška

pokrajina, ki je prostorsko zamejena in se zapira navznoter, na drugi strani pa fotografova izrazita ekstravertiranost; kot je zapisal že kritik Dragoljub Tošič,⁵ se Kerbler ne ukvarja s sabo, s fotografijo ne rešuje svojih problemov na ta način, da bi se izpovedoval, da bi sam sebe testiral (1988: 37). Njegova fotografija je vedno pogled navzven; pogled, s katerim v Haložanih in Haložah – v njihovih navidezni posebnosti skuša prepoznati predvsem

univerzalno⁶ človečnost, ki združuje še tako raznolike intimne in skupinske (družinske, stanovske, socialne, etnične ...) usode. To mu tudi mojstrsko uspeva, ker se ne postavlja v vlogo hladnokrvnega zapisovalca, ampak z nadzorovanim pogledom skozi objektiv prehaja od dokumentiranja k izrekanju realnosti, ki je v svojih humanih razsežnostih tako njihova kot njegova (Kovič v Kerbler 2003: 65 in 66).

Subjektivna poetika je torej stalna spremljevalka Kerblerjevega objektivna.

Likovni vidik

Fotografija v Evropi se je v preteklosti pretežno ravnala po pojmih slikovitosti – to je revščine, tujosti, dotrajanosti (Sontag 2001: 63) – in res, na fotografijah je slikovita tudi haloška revščina (Haloze so bile v preteklem stoletju sinonim za gospodarsko in družbeno nerazvitost), a v Kerblerjevi fotografski pripovedi je najlepše prav dejstvo, da te nikoli ne poudarja. Iz njegovega dela ni zaznati ne pomilovanja ne obtožbe. »Ljudje so takšni, kakršni so, ustavljeni v trenutku svojega vsakdana: skoraj zasranjana deklica s prasički, skromna ponosna družina, delavci v vinogradu. Nič artizma, le dokument, nadgrajen z izjemnim občutkom za ljudi, ki jih fotografira« (Pajk v Kerbler 2003: 113).

Da njegovo izjemno pronicljivo razumevanje Haložanov in fotografska interpretacija sovpadata z njihovo lastno predstavo o sebi, potrjuje tudi razglednica s preprosto vsebino izpod peresa neke portretirane Haložanke: »Hvala za slike. Taki smo.« Avtorica bi bila lahko tudi ženska s fotografije Kmečki šopek, 1972 (Fotografija 1).

Prav ta upodobitev me je močno asociirala na misel Susan Sontag, ki pravi, da za fotografijo grozodejstev težko rečemo, da je »lepa«, medtem ko za umetniško sliko, ki upodablja trpljenje, to lahko trdimo (2006: 135). In res, s slike je zaznati ambivalenco; na eni strani težak vsakdan, zapisan na razbrazdan obraz starke, in na drugi nekakšna pomirjenost z njim, saj isto lice izžareva nekakšno svojsko lepoto in občutek harmonije. Ustavimo za hip oko na svojski lepoti; na njegovih fotografijah je vsebina vsekakor nad estetiko, »ampak slika nič ne pomeni, če ni prisotna estetika.« razloži avtor ognjevit. Estetika je torej prvi pogoj za dobro sliko; pri tem ne gre za estetiko lepega, pač pa za tisto pristnost oziroma »dušo«, ki žari iz njegovih slik in jih dela »lepe«. In kakšen je Kerblerjev odnos do portretirancev? Ambivalenten; na eni strani zelo čustven in topel, na drugi pa objektiv. Ali, kot se lucidno izrazi Milan Pajk: »Fotografije določajo skrajne razsežnosti njegovega fotografskega opusa: čustvo in razum, romantiko in stvarnost, poezijo in socialni dokument« (v Kerbler

5 Prijateljstvo s Tošičem, ki je bil na začetku Kerblerjeve fotografske poti že izkušen avtor, mu je pomagalo k hitrejšemu napredovanju.

6 Glej tudi Lampič (1999: 47); Ciglenečki (2003: 245); Messer (2011).

2 Stik z umetniki z različnih področij (fotografija, umetnostna zgodovina, slikarstvo, arhitektura, kiparstvo, itn.) mi vedno znova potrjuje pomembnost domišljije, čutov, čustev ter osebnega pristopa k ustvarjanju (v našem primeru pisanju), ki temu vdihujejo življenje ter presežno vrednost.

3 André Kertész (1894–1985) je bil fotograf madžarskega rodu, znan po temeljnih prispevkih k fotografski kompoziciji in po fotografskih esejih.

4 Kerbler po navadi ob razpravljanju o fotografiji uporablja besedi »slika« in »slikanje«, zato jih večkrat uporabim tudi sama. Tako, kot ju na Ptuj in v širši okolici uporabljajo tudi vsi drugi. S to razliko, da drugi res fotografirajo, Kerbler pa hkrati tudi zares slika, kar v *Delovem* prispevku lepo pojasni Franc Milošič (2011: 16). Seveda gre za soperenki besed fotografija ter slika.

Fotografija 1: Kmečki šopek.
Foto: Stojan Kerbler, Haloze, 1972 (hrani avtor)

Fotografija 2: Kmetica.
Foto: Stojan Kerbler, Haloze, 1973 (hrani avtor)

2003: 112); ob subtilnejšem vpogledu res lahko uvidimo, da so na nekaterih fotografijah prevladujoče note čustvo, romantika in poezija (glej, denimo, Deklico iz Haloz (1972), Kmečki šopek (1972), Zdenko (1973), Metko (1974), V raju 3 (1975) idr.), na drugih pa razum, stvarnost in dokumentarna plat (na primer: Družina (1973), Trgatev (1973), Haložanka (1974), Fant (1975), Deklica (1976), Pred južino (1978) in druge).

Pisalo se je leto 1972, ko je Kerbler segel po širokokotnem objektivu, skozi katerega je pogled drugačen, kot ga vidi človeško oko, saj je človeški zorni kot ožji. S tem dejstvom sovпада tudi MacDougillova misel: »Kljub vzporednosti med gledanjem in izdelavo slik gledanje s kamero⁷ in brez nje ni isto⁸« (2006: 3).

Za Kerblerjeve črno-bele fotografije so značilni horizontalni formati in črn rob. Slednji je nastal v okviru mariborskega kroga⁹ in ponazarja kopiranost kompletnega negativa; to ne pomeni samo, da je sliko uokviril, pač pa tudi, da njena eksaktna grajenost na robovih ni potrebna. Če se je pojavila kakšna belina, jo je z robom zaprl. Rob je mehak, velikokrat neenakomeren in se tonsko vedno prilagaja sliki, ki jo je večinoma gradil tako, da je figura¹⁰

postavljena na sredino in ga gleda. To sta točki, v katerih je kršil obstoječa pravila, in kaže, da je prav to tisto, kar je prispeval k razvoju fotografije.

Nadalje je likovna zgradba njegovih slik zelo enostavna, čista. Reprezentativen primer izjemno preprosto grajene kompozicije je fotografija Kmetica, 1973 (Fotografija 2).

»Če jo hočeš sprejeti, če jo hočeš čutiti, se moraš celo malo potruditi, tako enostavna je,« pojasni – kot so enostavni tudi njegovi Haložani, katere poudarjajo svetlo-temni kontrasti. Izpostavitev slednjih pa ima na fotografijah le poredkoma vnaprej določeno semantično funkcijo, prej smemo trditi, da deluje zgolj na estetski ravni, v smislu poudarjanja kompozicijskih in ritmičnih lastnosti fotografške podobe. Drugače povedano, Kerbler kot opazovalec in mislec nedvomno zasluži oznako realista, medtem ko je Kerbler – fotograf prefinjen esteta (Kovič 1982: 10).

Etnološki vidik

Preostane nam še etnološki vidik, ki je v Kerblerjevi fotografiji zelo izrazit, saj ima v njej osrednjo vlogo haloški človek. Zato za konec v dokaz dejstvu, da ne morem iz kože etnologinje in kulturne antropologinje (ki rdečo nit pisanja doktorske disertacije odvija iz klobčiča Kerblerjeve fotografije), v interpretacijo slik vnašam še etnološko/antropološko iskro. Začenjam s ciklusom Koline ...

Pri pisanju o kolinah ne moremo mimo Minnichove razprave *Koline kot darilo in izražanje identitete v slovenski kmečki družbi* iz leta 1987, ki temelji na terenskem gradivu, zbranim v letih 1974–75¹¹ na subpanonskem območju v zahodnih Halozah, na meji Hrvaške in južno-osrednje Slovenije.

Produkcija in menjava kolin se dopolnjujeta kot povsem različni sredstvi za izražanje družbenih razločkov in moralnih lastnosti;

¹¹ Zanimivo je naključje, da so prve fotografije iz ciklusa Koline nastale le leto poprej (1973), naklonjenega mnenja do njih, ki se očitno odraža v osebni korespondenci, pa ne skriva niti Minnich. Prav zaradi poudarjenega časovnega sovpadanja Minnichovega in Kerblerjevega delovanja v Halozah, razpravi norveškega socialnega antropologa posvečam nekoliko več pozornosti.

⁷ Etnografski film in fotografija imata precej stičnih točk, zato po mojem mnenju podobno kot za kamero velja tudi za fotografski objektiv.

⁸ Film (slika, op. S. J.) je vedno »o nečem«, medtem ko realnost ni. Življenje ni »o nečem«. Uokvirjanje ljudi, dogodkov s kamero (objektivom, op. S. J.) je vedno o nečem. Udomačuje in organizira gledanje (MacDougall 2006: 3).

⁹ V mariborskem krogu so se precej ukvarjali s postopkom v temnici; in-taktnost negativa se je nanašala predvsem na izbor in kompozicijo motiva, avtorji pa so pozitivne izdelovali nadvse skrbno. Pri tem je treba poudariti, da gre (sploh v primerjavi z današnjimi obdelavami fotografij) za minimalne posege v fotografijo; paleta tonov na Kerblerjevih fotografijah je glede na preostale člane mariborskega kroga v splošnem svetlejša, očiten pa je tudi bolj liričen naglas njegovih kompozicij, v središču katerih je vedno človeška zgodba (glej Ciglenceki 2003: 230 in 231). Manj ko je bila fotografija obdelana, manj ko je bila opazna njena obrtna izdelava, bolj ko je bila naivna – tem bolj verjetno je bilo, da bo avtoritativna (Sontag 2001: 52); Kerblerjeve fotografije gledalca prevzamejo prav s to naivnostjo in posledično avtoritativnostjo.

¹⁰ Človek v (haloški) naravi je del prostora, ambienta, ostrina pa se ne omejuje le na njega samega, pač pa je ostra celotna slika, pri kateri leva in desna stran nista nikdar povsem simetrični.

Fotografija 3: Kmetje grejo na ples.
Foto: August Sander, Westerwald, 1914 (Berger, 1980, 5)

prva zaposli Haložane z definiranjem moralnega in družbenega reda, druga pa je izraz njihove zvestobe temu redu. Kot neodtujljivi produkt dela in univerzalna sestavina lokalne materialne kulture koline tako omogočajo obema, posamezniku in gospodinjstvu/kmetiji, katere del je on/ona, da z njihovo uporabo doživljata trdno postavljenost – identiteto – v širšem družbenem in kulturnem svetu (Minnich 1987: 115–123).

Zakol živali je bil torej že od nekdanj obredno dejanje, ki zagotavlja eksistenco (Ciglencečki 2003: 246). Furež privzame naravo obreda prehoda; dejansko ga Haložani občasno imenujejo *bedenje pri prašiču*. Uboj teh najbližjih, v kmečki družini udomačenih družabnikov, njenih svinj, je moralni prekršek, ki doseže vrhunec družbenega in moralnega reda (Minnich 1987: 119). Tega se zaveda tudi avtor sam, saj »kot globoko čuteč človek dobro občuti krutost dogajanja, kot realist pa tudi njegovo neizbežnost« (Avguštin 1987: 1).

Umetnost je kompleksen pojav, ki nastaja iz čustvenih in razumskih osnov. Obe sestavini morata biti enakovredno

Fotografija 4: Haložan.
Foto: Stojan Kerbler, Haloze, 1973 (hrani avtor)

Fotografija 5: Birmanec.
Foto: Stojan Kerbler, Haloze, 1984 (hrani avtor)

udeleženi. Zaradi narave likovne¹² umetnosti moramo upoštevati njene čustvene sestavine, kar pa ne pomeni, da smemo vnašati sentimentalnost. Vse velike dobe likovne umetnosti so znale in zmogle uresničiti skladnost med čustvenimi in razumskimi sestavinami. Ta skladnost je imperativna zahteva dobre umetnosti (Butina 1997a: 11).

Ta skladnost je pri Kerblerju zelo izrazita; o njej najbolje pričaja njegove mojstrovine iz ciklusa Koline. S slednjim je avtorju uspelo mojstrsko odstreti kopreno, s katero kultura pogosto zamagljuje dogajanje in iz našega vidnega polja umika neprijetne prizore ter ločuje vzroke od posledic.

»Naloga umetnosti je spoznanje o nas, o našem svetu, o naši družbi in kulturi, o vsem, kar se nas tiče. Naloga, na katero druge oblike človeškega spoznanja ne morejo ali ne znajo odgovoriti« (Butina 1997a: 160). In ko se pronicljivo zazremo v Koline, katere nas v obliki neposredne in univerzalne govornice presunejo z globoko univerzalno sporočilnostjo, se kaj hitro lahko zamislimo

¹² Po mojem mnenju to velja tudi za fotografsko umetnost.

Fotografija 6: V raju 3.
Foto: Stojan Kerbler, Haloze, 1975 (hrani avtor)

sami nad sabo in hkrati spoznamo, zakaj so umeščene v sam vrh umetnikovih in umetniških stvaritev.

A vrnimo se k ciklu Haložani. V haloškem »romanu« fotograf izhaja iz istega okolja kakor protagonisti njegovih slik. Kot mladenič iz njega odide »v širni svet« – v mesto, na fakulteto – nato pa se čez nekaj let (1965) vrne kot zrel, spremenjen človek; njegovo spremenjenost izdajajo že način oblačenja, komuniciranja, uporabe jezika. Najizraziteje pa njegovo drugačnost oziroma drugost izraža prav objektiv fotoaparata, skozi katerega gleda ljudi, iz katerih je izšel. In ker »mora fotografska upodobitev stvarnosti vselej prikriti več kakor razkriva« (Sontag 2001: 27), poskusimo pobrskati še za latentnimi pomeni fotografij. Na tem mestu bom potegnila vzporednico s fotografijo Kmetje grejo na ples (Westerwald, 1914) nemškega fotografa Augusta Sanderja¹³ (Fotografija 3).

Smo v letu 1914. Trije mladeniči zelo verjetno pripadajo generaciji, ki je na evropskem podeželju nosila moške obleke. Kaj

13 Kaže, da v fotografiji obstajata dve temeljni metodi bolj ali manj zmeraj subjektivnega dokumentiranja, ki se že na prvi pogled izključujeta. Prva je v tesni povezanosti fotografa s tematiko. Kerbler je med fotografiranjem ves čas med svojimi »sosedi«. Ves njegov fotografski opus je ustvarjen v ozki skupini, na majhnem, njemu domačem območju, z dobrim poznavanjem navad in pogosto tudi z osebnim poznavanjem ljudi. Intimno je globoko v snovi, iz katere črpa motive, zato s fotografijo ne raziskuje, ampak le beleži. Na drugi strani pa se je Sander s fotografijo s svojo nacijo v svoji deželi povezal v širši okvir, a zato mnogo bolj brezosebno, sistematično, natančno (glej Pajk v Kerbler 2003: 113). Sanderjevo delo je zgled fotografije kot znanosti. Gre za projekt, ki se ga je leta 1911 lotil z namenom katalogiziranja nemškega ljudstva. Njegove »arhetipske slike« (kot jih je sam imenoval) implicirajo psevdoznanstveno nepristranskost, podobno tisti nevtralnosti, na katero so se sklicevale nekatere prikrito pristranske znanstvene vede, ki so pognale v 19. stoletju – frenologija, kriminologija, psihiatrija, evgenika. Ni šlo toliko za to, da bi Sander izbral posameznike zaradi njihove reprezentativnosti, kot za to, da je – pravilno – sklepal, da fotoaparati ne more drugače, kakor da razodene obraz kot družbeno masko. Vsak od fotografirancev je bil »izvesek« svoje obrti, razreda ali poklica. Vsi njegovi upodobljeni so predstavniki, enakovredni predstavniki dane družbene stvarnosti – svoje lastne (glej Sontag 2001: 59–63). Kljub izpostavljenemu diametralnemu nasprotju (in časovnemu razponu med nastankom izbranih slik) se mi zdi vzporednica, ki sledi, izredno zanimiva in pomenljiva.

Fotografija 7: Deklica iz Halož.
Foto: Stojan Kerbler, Haloze, 1972 (hrani avtor)

lahko s fotografije razberemo o telesnosti obleke in njenem sporočilu? Naredimo preizkus. Prekrijmo obraze mladeničev s papirjem in si oglejmo samo njihova oblečena telesa. Še tako pretirana domišljija nam ne dovoli pomisliti, da ta telesa pripadajo srednjemu ali vladajočemu razredu. Nobenega dvoma ni, da pripadajo kmetom; njihove roke so videti prevelike, njihova telesa previtka, noge prekratke. Sprehajalne palice nosijo, kot bi gnali živino. Samo klobuke znajo nositi, kot bi se jim podali.

Kam nas to pripelje? Kratko malo k sklepu, da si kmetje ne morejo privoščiti dobrih oblek in jih ne znajo nositi? Ne, tukaj gre za nazoren, čeprav droben primer tistega, čemur je Gramsci rekel razredna hegemonija. Zakaj je njihova razredna pripadnost tako očitna? Mar zaradi mode in kakovosti blaga, iz katerega so sešite njihove obleke? V resničnem življenju bi bile take nadrobnoti zgovorne. Na majhni črno-beli fotografiji niso zelo jasne. Pa vendar statična fotografija – morda bolj nazorni kakor življenje – razkriva temeljni razlog, zakaj obleke nikakor ne zakrivajo družbenega razreda tistih, ki jih nosijo, temveč ga še podčrtujejo in poudarjajo (Berger 1999: 5–10).

Sedaj pa si oglejmo Kerblerjevega Haložana, 1973 (Fotografija 4). Mož na sliki kljub suknjiču in trudu sledenja modi zgleda kmečko in nedvomno izdaja svoj družbeni razred podobno kakor preostali Haložani. Šele Birmanec, 1984, zgleda skoraj mestno (Fotografija 5).

Kajpak pa je v enajstih letih, ki so minila med nastankom prvega in drugega posnetka, tudi razlika med mestom in podeželjem (Haloze kot geografsko odmaknjeno območje se v preteklosti dolgo niso spreminjale) nekoliko uplahnila.

Prihod modernega fotoaparata sam po sebi predstavlja vdor modernosti v tradicionalno¹⁴ okolje, na katerega fotograf (zavestno ali nezavedno) gleda s sodobnimi očmi, ki Haložanom govorijo: »Moj danes je vaš jutri.« Z lastno preobrazbo v tem velikem svetu sporoča, kakšni bodo oni nekoč.

14 V našem primeru Haloze, kjer v sedemdesetih in osemdesetih letih še niso poznali sodobnih tehničnih pripomočkov za pomoč pri delu na njivi, ni bilo hladilnih skrinj, pa tudi vse hiše še niso imele elektrike, itn.

Kerblerjevi izbranci torej po svoji osnovni predispoziciji ne morejo biti nosilci nenadoma zajetega trenutka, akcije modernega življenjskega utripa; v svoji otrpli zadržanosti, zazrtosti in na svojevrsten način opravičljivi zunanji pasivnosti delujejo kot monumentalne ostaline in trajne vrednosti v našem vizualnem doživljanju posebne sodobnosti (Bassin 1981: 5).

Mojster v Halozah ujame zadnji dih tradicionalnega življenja, ki kar kriči iz njihovih stanovanj, oblačil ter delovnih metod, in tako se to okolje na nek način sreča z modernostjo in kar naenkrat postane nerazvito (to ni bilo, dokler se ni srečalo z razvitim svetom), kar je najbolj razvidno prav preko očesa kamere. Fotograf, ki skoznje gleda portretirance, z nostalgijo zre na svoje otroštvo (preteklost) in hkrati na izgubljeno otroštvo haloških otrok (tedanja sedanost), ki sicer imajo svoje svetle trenutke (glej Fotografijo 6), pa vendar na večini fotografij zasledimo resne, kar neka-ko izgubljene, celo nebogljenе obraze. Na njih ni radosti, čarov otroškega sveta in hudomušnih nasmeškov kot, denimo, pri nekaterih mestnih otrocih. Ko se Kerbler ponovno sreča s haloškim svetom in se z njim sooča preko fotoaparata, to ni več svet, kakršnega je poznal v otroštvu, vsaj ne v celoti; njegovi otroci živijo drugačno otroštvo, igrajo se z drugačnimi igračami ...

Tukaj smo priča dialogu drugačnosti oziroma srečanju pogledov; tisti, ki ga ne vidimo, postane norma tistega, kar vidimo. Ko ga na življenjski poti sodobni svet dobi v »krepeljce«, se Kerbler preobrazi v drugega človeka, ki ga sicer Haložani gostoljubno sprejmejo oprtih rok in z zaupanjem, a kljub temu ni več povsem eden izmed njih.

Ena deklica, dve drevesi, trije prašički [...] in, kot pri vsaki fotografiji, zavest o času. Deklica (Fotografija 7) je odrasla, lahko se le vprašamo, kaj je z njo danes, prašičke so že davno pojedli, od vse te romantike je ostal le spomin na fotografskem papirju (Pajk v Kerbler 2003: 112).

Zaključna razmišljanja

Vsak posnetek je dokument o nekem človeku, o nekem narodu, o nekem kraju v določenem času (Šapanja 1983: 6), in vsaka vas ima svojo zgodovino, ki bi se jo s kamero dalo ohraniti (Sontag 2001: 57). Kerbler je izdelal obširen in intimen dokumentarni zapis o, kakor je videti, skoraj brezčasnem življenju v vasiči svojega otroštva v Halozah [...] ter tako s svojima lastnima rokama ohranil zgodovino (Messer 2011). Med nastajanjem ciklusa Haložani (sedemdeseta in osemdeseta leta 20. stoletja), ko je v objektiv lovil človeške zgodbe, haloško pokrajino in podobo dejanskega življenja tedanjega časa, se vendarle ni povsem zavedal, da ohranja zgodovino in hkrati potrjuje spoznanje Berenice Abbott: »Fotograf je sodobno bitje *par excellence*; skozi njegove oči zdaj postane preteklost« (po Sontag 2001). Tega se je zelo dobro zavedal tudi francoski milijonar, bankir in filantrop Albert Khan, ki je na začetku 20. stoletja sklenil dokumentirati svet. Tudi sam je veliko potoval, sicer pa je z naročilom, naj čim več poslikajo, razposlal fotografe po vsem svetu. Prepotovali so petdeset držav in posneli okolje in kulturo v tedaj znanem svetu. Prisostvovali so nekaterim najbolj pomembnim dogodkom, posneli pa so tudi vsakdanje življenje navadnih ljudi; pri njih so vzporednice s Kerblerjevimi posnetki malodane neizbežne, kar nas ponovno pripelje do eksplicitnega poudarka njihove univerzalnosti. Prve fotografije, filmski posnetki in prvi barvni posnetki so izjemen kalejdoskop življenja na prelomu 20. stoletja,

prikazan v devetih delih čudovitega britanskega dokumentarnega filma Čudoviti svet Alberta Khana (The Wonderful World of Albert Khan, Velika Britanija, 2007, režija Veronika Hyks). S čedalje hitrejšimi zgodovinskimi premenami je sama preteklost postala najbolj nadrealistična snov od vseh, in tako je – po mnenju Walterja Benjamina – mogoče v izginjajočem uvideti novo lepoto (po Sontag 2001: 75). »Serija fotografij, ki »zamrzne« trenutke nekega življenja ali družbe, je v nasprotju z njuno obliko, ki je proces, tek v času. [...] Življenje niso posamezni pomenljivi – za hip osvetljeni, za vedno obstali – trenutki. Fotografije pa« (Sontag 2001: 80). Kerblerjeve fotografije so neprecenljive prav zato, ker je haloški »danes«, ki je naš včeraj, otel pred pozabo in ga ujel v svojstveno lepe trenutke, ki na simbolni ravni pomenijo mnogo več kot le dokument kmečkega življenja. Ena od funkcij umetnosti in znanosti je pomagati razumeti bit drugih na svetu (MacDougall 2006: 1); raznoterost pogledov, ki se manifestira skozi slike Stojana Kerblerja, nam nedvomno pomaga razumeti bit Haložanov, njihovega življenja v preteklosti ter ne nazadnje načina življenja naših prednikov.

Viri in literatura

- BARTHES, Roland: *Camera lucida: Zapiski o fotografiji*. Ljubljana: ŠKUC, 1992.
- BASSIN, Aleksander: *Haloški človek*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1981.
- BELTING, Hans: *Antropologija podobe: Osnutki znanosti o podobi*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004.
- BENJAMIN, Walter: Umetnina v času, ko jo je mogoče tehnično reproducirati. V: isti, *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998, 145–176.
- BERGER, John: *Rabe fotografije*. Ljubljana: Založba *cf., 1980.
- CIGLENEČKI, Marjeta: Fotografije Stojana Kerblerja. V: *Zbornik za umetnostno zgodovino. Nova vrsta*. Ljubljana: Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2003, 226–259.
- GVARDJANČIČ, Herman: *Herman Gvardjančič*. Ljubljana: Modrijan, 2008.
- JAZBEC, Sandra: *Stojan Kerbler: Ljudski fotograf svetovnega kova*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2010.
- KAMBIČ, Mirko: *150 let fotografije na Slovenskem: 1839–1919* (1. knjiga). Ljubljana: Mestna galerija Ljubljana, 1989.
- KERBLER, Stojan: *Ljudje / People*. Ljubljana: Design Novak, 2003.
- KOMELJ, Milček: *Miheličev Kurent: Zgodba o živem mitu*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 2002.
- KOVIČ, Brane: To bi morali videti, slišati, prebrati. *Teleks*, 20. maj 1982: 10.
- KRESE, Meta: Ocene in poročila: Obrazi. *Fotografija: Revija slovenskih fotografov* 19/20, 2004: 44–45.
- KRIŽNAR, Naško: Izhodišča vizualnih raziskav v etnologiji. *Traditiones* 20, 1995: 143–160.
- KRIŽNAR, Naško: *Vizualne raziskave v etnologiji*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1996.
- LAMPIČ, Primož: *Stojan Kerbler: »Socialnega momenta se sploh nisem zavedal.« Dialogi* 35(3/4), 1999: 45–60.
- MACDOUGALL, David: *The Corporeal Image: Film, Ethnography, and the Senses*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- MESSER, William, Galerija fotografija, <http://www.galerijafotografija.si/slo/razstave/pretekle/datum/35>, 31. 8. 2011.
- MILOŠIČ, Franc: Odkrivamo Ptuj s Stojanom Kerblerjem. *Delo*, 7. julij 2011: 34.
- MINNICH, Robert Gary: Koline kot darilo in izražanje identitete v slovenski kmečki družbi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 27(1/2), 1987: 115–122.

SLUBAN, Klavdij: Dans la cour de Stojan Kerbler. *Photographies magazine* [Francija], december 1995, 8 repr.: 40–45.

SONTAG, Susan: *O fotografiji*. Ljubljana: Študentska založba, 2001.

SONTAG, Susan: *Pogled na bolečino drugega*. Ljubljana: Sophia, 2006.

ŠAPANJA, Milanka: Retrospektiva Stojana Kerblerja, Stradanje je čovjekova sudbina. *Foto-kino revija* 7–8, 1983: 6.

TOŠIĆ, Dragoljub: Artistic Photography. *Review Yugoslav* 3–4, 1988: 36–40.

Diverse Aspects of Stojan Kerbler's Photographic Opus

After the initial introduction of Stojan Kerbler as a master photographer, the article explores his photographic opus and its ethnological characteristics. Kerbler created a number of black-and-white photographic cycles that will linger in the mind of the spectator both at home and abroad: *Portraits from the Streets of Ptuj*; *The People of Haloze*; *Pig Slaughtering*; *The Kurenti*; *Factory Photography*; *Courtyards*; and *Spaces*. Revealing his distinctly personal photographic style, these cycles have garnered in the 1970s and the 1980s considerable interest at home and international recognition beyond the borders of former Yugoslavia. Kerbler was one of merely a handful of Yugoslav photographers who were interested in rural settings. Analyzing the documentary aspect of his photographs, as well as his unique perception of a given subject, the article explains why Kerbler may be classified as a documentary photographer. Discussed are the elements of fine art in his black-and-white photographs with an extremely simple composition, and Kerbler's relation to his subjects. Continuously emphasizing ethnological aspects of these photographs, the author of this article examines the cycle on pig slaughtering, for example, in relation to the study of Norwegian anthropologist Robert Minnich on the same subject. A comparison of Kerbler's photographs with the ones made by German photographer August Sander reveals some latent meanings in Kerbler's opus. In conclusion, the text looks for parallels with the photographs commissioned at the beginning of the 20th century by Albert Khan, a French millionaire, banker, and philanthropist, who wished to document the world around him.

The text investigates the many distinguishing features of Kerbler's photographic depictions that represent a weighty contribution toward the recognition of Slovene photography abroad. Two of the most significant characteristics of his work are certainly the universal character of his photographs and the wealth of data that his images from Haloze convey about the way of life of the local population in the 1970s and the 1980s. The text also stresses the significance of sensorial anthropology and of empathy, which is particularly evident in the manner in which Kerbler's photographs reflect the connection between the photographer and the people he had portrayed with his camera.

FOND FOTOGRAFIJ FRANA VESELA V SLOVENSLEM ETNOGRAFSKEM MUZEJU

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Članek predstavlja del fotografske zapuščine Frana Vesela iz prvih desetletij 20. stoletja, ki ga hrani Dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja. Gre za fotografsko gradivo, ki je motivno etnološko zanimivo, krajevno in časovno raznoliko in obsega 647 črno-belih fotografij, 534 negativov in 81 duplikatov že izdelanih fotografij, ki so v letu 1956 postali last tedanjega Etnografskega muzeja.

Ključne besede: Fran Vesel, fotograf, fotografija, Slovenski etnografski muzej, fotografska dediščina

Abstract: The article presents the part of Fran Vesel's photographic legacy that is stored in the Slovene Ethnographic Museum Documentation Department. Originating during the first decades of the 20th century, these photographs are interesting particularly for ethnologists. Taken in various locations and at different times, the collection contains 647 black and white photographs, 81 duplicate photographs, and 534 photographic negatives, all of which came into possession of the Slovene Ethnographic museum in 1956.

Key Words: Fran Vesel, photographer, photography, Slovene Ethnographic Museum, photographic heritage

Uvod

Fond fotografij Frana Vesela, ki ga hrani Oddelek za dokumentacijo Slovenskega etnografskega muzeja,¹ je le del obsežne fotografske dediščine omenjenega oddelka, ki nam omogoča vpogled v izbrane časovne in prostorske okvire naše kulture. Gradivo je raznovrsten vir za raziskovalce različnih usmeritev, ki jih zanima življenje na Slovenskem v prvih desetletjih 20. stoletja. Med letoma 1906 in 1939 je Fran Vesel s fotografsko kamero zabeležil materialno, družbeno in duhovno kulturo slovenskega prostora, ki se kaže v ohranjenih posnetkih stavbarstva, gospodarskih dejavnosti, noše, prometnih sredstev ter šeg in navad tedanjega človeka.

Veselovo zanimanje za beleženje motivov slovenskega prostora lahko povežemo z delom in usmeritvijo današnjega SEM-a, ki je že od začetkov svojega delovanja usmerjen v raziskovanje človeka in njegovega življenja, povezanega z materialno, družbeno in duhovno kulturo. Tako kot je Vesel med svojim delovanjem v Klubu slovenskih amater-fotografov skušal oblikovati »kataster slovenske zemlje« in v okviru tega dokumentarno zabeležiti motive slovenskega prostora, tako SEM beleži artefakte preteklosti in jih ohranja za prihodnost.

Poleg Veselovega fotografskega gradiva, ki ga hrani SEM in ki je za etnologe zanimiva fotografska dediščina, je del Veselove zapuščine tudi v Narodnem muzeju Slovenije² in rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice³ v Ljubljani, pri čemer gre v glavnem za gradivo drugačne motivike, s poudarkom na portretih znanih Slovencev in osebni Veselovi korespondenci s sodobniki.

O Franu Veselu

Fran Vesel se je rodil 20. 12. 1884 v Ljubljani materi Ani, rojeni Regoršek, in očetu Andreju Veselu, bratu znanega ljubljanskega slikarja Ferda Vesela, ki naj bi usmerjal Veselovo zanimanje za

umetniško ustvarjanje. Fran je imel tudi brata Jožeta, za oba je po smrti matere v letu 1903 skrbel njun oče.

Osnovno šolo in realko je Fran Vesel obiskoval v Ljubljani, sledil je vpis na gimnazijo, kjer je zaradi težav z učenjem končal le en razred, nakar se je prepisal na trgovsko šolo. Po končanem šolanju je verjetno nekaj časa delal v očetovi trgovini, nato pa med letoma 1912 in 1923 delal kot pogodbeni uradnik pri Uradu za zagradbo hudournikov v Ljubljani, kjer mu je njegovo znanje fotografiranja prišlo prav. Leta 1917 je vstopil v črno vojsko v Judenburgu, kjer je do konca prve svetovne vojne opravljal vojaško dolžnost.

Zanimanje za fotografijo je Vesela gnalo na mnoga potovanja, na katerih je fotografiral tako slovenske kot tuje kraje. Znano je, da je potoval v Beograd, na Dunaj, v Sofijo, Carigrad, Prago, München, Salzburg, Benetke, Zagreb, na Rab.

Svoje fotografsko udejstvovanje je Vesel usmeril v ustanovitev Kluba slovenskih amater-fotografov v januarju 1911, v okviru katerega se mu je porodila ideja oblikovanja »katastra slovenske zemlje«, ki je tako postal prvi projekt in osrednji del njihovega programa in je zajemal fotografske topografije območja Bele krajine z okolico, Ljubljane, Celja, vse do Maribora ter območje Gorenjske z motiviko krajevnih, historičnih in narodopisnih posebnosti (Štrumej 1999: 13). Zanimanje za slovenske kraje in ohranitev njihovih posebnosti je Vesela gnalo v oblikovanje zasebnega kulturnega arhiva (Rupert 1999: 19), katerega je po svoji smrti zapustil slovenskemu narodu. Gradivo je pozneje postalo last NMS in NUK. Tako je izgubilo svoj prvotni namen, saj ga je treba obravnavati kot celoto, ki naj bi rabila kot »kompleten izsek iz slovenskega kulturnega življenja od leta 1900 do njegove smrti«.

Med letoma 1921 in 1927 je Vesel na umetniški šoli Probuda poučeval teoretični in praktični pouk fotografije. Umrl je po dolgi bolezni 7. 3. 1944 (Rupert 1999: 20–21, 26–28).

Fond fotografij Frana Vesela v SEM

Današnji fond fotografij Frana Vesela naj bi postal last SEM v letu 1956, o čemer pričajo zapisi o prehodu gradiva iz dokumen-

1 V nadaljevanju SEM.

2 V nadaljevanju NMS.

3 V nadaljevanju NUK.

* Anja Jerin, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustodinja dokumentalistka, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: anja.jerin@etno-muzej.si

Kingl Albin – postrešček v Judenburgu.
Foto: Fran Vesel, Judenburg, datum posnetka neznan (Dokumentacija SEM)

Semenj v Kranju.
Foto: Fran Vesel, Kranj, 25. 4. 1907 (Dokumentacija SEM)

tacijskih fondov tedanjega NM v Etnografski muzej.⁴ Podatki o načinu pridobitve so navedeni na fototečnih kartonih Veselovih fotografij, kjer je zapisano »Dar Narodni muzej, 1956«.

Med delovanjem muzeja se je oblikoval danes kronološko urejen arhiv najrazličnejših dokumentov, ki pričajo o preteklem delovanju SEM. Ob pregledu omenjenega arhiva (Dokumentacija SEM 1947–1976) sem zasledila enoletne »delovne plane«, delovne načrte muzeja, v katerih so opredeljene naloge, ki naj bi jih muzejski uslužbenci v določenem letu izpolnili. Prvo navedbo ukvarjanja z Veselovim gradivom zasledimo v Delovnem planu EM v Ljubljani za leto 1950, kjer je omenjena nabava kopij etnografskih posnetkov iz zapuščine F. Vesela v NM. Ob tem je bilo verjetno mišljeno gradivo iz zapuščine Frana Vesela, kljub zapisu v delovnem načrtu za naslednje leto, kjer pod peto točko zasledimo zahtevo po pregledu gradiva iz zapuščine Ferda Vesela. Okvirni delovni plan EM v Ljubljani za leto 1953 omenja začetek pregledovanja zapuščine F. Vesela, kar nakazuje na to, da se je ukvarjanje s tem gradivom zaradi različnih dejavnosti za nekaj časa zamaknilo.⁵ Kot je mogoče sklepati iz pregleda delovnih načrtov in poročil o opravljenem delu, se je s pregledovanjem Veselovega gradiva, ki je bilo shranjeno v podstrešnih prostorih tedanjega NM, v glavnem ukvarjala Fanči Šarf.⁶ S tem je začela v letu 1953, nadaljevala v naslednjem (SEM 1953), leta 1955 pa poskrbela za kopije etnografskih posnetkov, jih inventarizirala in uredila (Šarf 1955) v primerno fototeko. Enake naloge so bile predpisane tudi za naslednje leto (SEM 1954), s pregledom pa naj bi Šarfova končala v letu 1956 (Šarf 1955). Podatke o dejanskem pregledovanju Veselove zapuščine najde-

mo v njenih poročilih, kjer navaja, da je v prvem tromesečju leta 1955 v depozitu NM na podstrehi pregledala štiri velike zaboje fotografskih plošč, ki naj bi nastale v obdobju od 1906 do 1933, izmed njih izbrala okoli 500 etnografsko pomembnih, nakar naj bi ji ostal še en zaboj (SEM 1955), s pregledom katerega pa je končala v naslednjem tromesečju istega leta (SEM 1955a). Podobne navedbe zasledimo v Poročilu o delu EM v Ljubljani v letu 1955, kjer je navedeno, da je bilo iz Veselove zapuščine izbranih okoli 900 foto plošč in okoli 500 kopij. Zapisano je bilo tudi, da NM gradiva ni bil pripravljen odstopiti EM, zato je bila načrtovana pridobitev po ene kopije iz vsakega negativa ter njihovo ustrezno oštevilčenje (SEM 1955). Gradivo naj bi bilo dokončno pregledano v drugem tromesečju leta 1956 (Šarf 1956) in urejeno v tretjem tromesečju istega leta.⁷ Iz zapisa Borisa Orla (Orel 1956), naslovljenega na ravnateljstvo tedanjega Narodnega muzeja, zasledimo podatke o pregledanem gradivu iz Veselove zapuščine, kjer je naštetu za EM zanimivo »fotogradivo etnografskega značaja: 282 foto-negativov (plošč) brez kopij, 224 foto-negativov (plošč) s kopijami, 180 foto-kopij brez negativov, 187 duplikatov foto-kopij«. Ob tem je zapisano, kako je pregledovanje potekalo (dodajanje tekočih številčnik negativom in ustreznim kopijam) ter prošnja muzeja za odstop omenjenih kopij in duplikatov. Negativi naj bi ostali v hrambi NM, s možnostjo stalnega dostopa. Navedeno je tudi, da so bili že takrat nekateri izmed steklenih negativov »pokvarjeni«,⁸ kar naj bi bila predvsem posledica nepravilne hrambe v neustreznih pogojih. Kot piše Šarfova, je bilo na koncu izbranih 223 negativov s kopijami in okoli 300 negativov brez kopij (Šarf 1957).

Pregledano gradivo nam kaže na dolg proces ukvarjanja z Veselovim gradivom (od 1950–1957) v EM, ki danes predstavlja zani-

4 V nadaljevanju EM.

5 Ker so se delovne naloge, ki so bile ponavadi načrtovane za leto dni vnaprej, zaradi različnih dejavnikov časovno zamaknile, lahko ob koncu Delovnega plana EM v Ljubljani za leto 1950 (SEM 1949: 3) zasledimo zapisano Orlovo opombo: »Izpolnitev gornjega delovnega plana je odvisna predvsem od odobritve predloženega proračuna za leto 1950, od nastavitve potrebnih delovnih moči in seveda tudi od nabave potrebnega materiala«.

6 Pri tem sta ji občasno pomagali Pavla Štrukelj (Šarf 1955a: 1) in Sibila Nekrep (Nekrep 1956: 1).

7 Tako omenjata Nekrep in Šarf v svojih poročilih o delu v III. tromesečju (Nekrep 1956a: 1; Šarf 1956a: 1), vendar lahko v Delovnem planu EM v Ljubljani za leto 1957 (SEM 1956: 3) in Delovnem planu za leto 1957 (Šarf 1956b: 1) zasledimo nadaljnje načrte o ureditvi fotografij in negativov iz omenjene zbirke v NM.

8 Orel navaja: »Plošče morajo biti ločene druga od druge z vmesnim papirjem, biti morajo v suhem prostoru s stalno temperaturo, ki pa ne sme iti preko 10° nad ničlo« (Orel 1956).

Streljanje z možnarji.

miv fond preteklega časa, ki se je ohranil predvsem zaradi vestnega in natančnega dela nekdanjih in današnjih uslužbencev SEM.

Obseg gradiva

Zbirka Veselovega gradiva obsega 647 inventariziranih fotografij, 534 negativov na steklu in poliestrskem nosilcu ter 81 duplikatov že izdelanih fotografij. Fotografije so bile pridobljene iz negativov, ki jih je muzej pridobil od NM v letu 1956.

Fotografsko gradivo je glede na svojo motivno vsebino razdeljeno v 9 klasifikacijskih sklopov (1. interier, 2. prevozna sredstva, 3. noša, 4. gospodarstvo, 5. obrt, 6. šege – družbena kultura, 7. stavbarstvo, 8. cerkve, znamenja in gradovi, 9. kozolci, pastirski stanovi, plotovi, mostovi, mlini, drvarnice, sušilnice, vodnjaki in čebelnjaki), med katerimi je najboljše predstavljena materialna kultura z 9 fotografijami različnih interierov, 18 fotografijami prevoznih sredstev, s 112 posnetki noš, 100 fotografijami gospodarskih dejavnosti in obrti ter 378 fotografijami s stavbarskimi motivi. Preostali del fonda predstavljajo fotografije šeg in družbene kulture (27 fotografij).

Pogled na Veselovo fotografsko zbirko nam razkrije tudi krajevno in časovno raznolikost Veselovega ustvarjanja, ki je posledica njegovega zanimanja za zbiranje motivov celotnega slovenskega okolja, s čimer je začel že zelo zgodaj. V obdobju med letoma 1906 in 1939⁹ je obiskal mnogo slovenskih krajev in po fotografijah sodeč se je na ista mesta vračal večkrat, saj je mnoge motive posnel v različnih letnih časih. Analiza podatkov o krajih fotografiranja nam razkrije, da je v Veselovem fondu največ fotografij iz Ljubljane in njene okolice (131 fotografij) ter iz gorenjskih (118 fotografij) in štajerskih (93) krajev, medtem ko so drugi kraji, npr. na Goriškem (10 fotografij), Notranjskem (22 fotografij), Dolenjskem (30 fotografij), v Zasavju (5 fotografij), Beli krajini (52 fotografij) in tujini (4 fotografije) v zbirki slabše zastopani. Časovno umestitev Veselovih fotografij nam narekujejo ob fotografijah in negativih zapisani datumi, ki so ponekod znani v celoti (dan, mesec in leto fotografiranja so znani pri 190

Foto: Fran Vesel, okolica Maribora, datum posnetka neznan (Dokumentacija SEM)

fotografijah), delno znani, pri katerih je znan samo mesec z letnico slikanja, kar lahko zasledimo pri 21 fotografijah, ali pa je znano samo okvirno leto fotografiranja (pri 44 fotografijah). Na fototečnih kartonih je pri določenih posnetkih podano ocenjeno časovno obdobje, v katerem naj bi fotografije nastale (1909–1915: 1 fotografija, 1909–1914: 19 fotografij, 1910–1915: 5 fotografij, 19.–20. stoletje: 7 fotografij). Pri 357 posnetkih datum fotografiranja ni poznan.

Hramba gradiva

Zbirka Veselovega gradiva je shranjena v dokumentacijskih prostorih SEM, kjer je pod ustreznimi pogoji poskrbljeno, da se ohranja njeno trenutno stanje. Za dolgotrajno shranjevanje fotografskega gradiva¹⁰ je izrednega pomena ustrezna stalna relativna vlaga, ki se lahko giblje med 30 in 40 odstotki. V prostoru je nameščena klimatska naprava, ki uravnava ustrezno stalno temperaturo. Za črno-bele fotografije in negative je priporočljiva hramba pri temperaturi, nižji od 18 °C. Pri omenjenih pogojih je izrednega pomena predvsem neizpostavljenost gradiva velikim nihanjem v temperaturi in relativni vlagi. Naslednji pogoj, ki nam omogoča primerno varovanje, se nanaša na svetlobo, ki lahko povzroči hitrejše propadanje in posledično uničenje fotografskih zbirk. Primerno shranjevanje pomeni hrambo v temi, ob rabi in pregledovanju fotografskega gradiva pa moramo biti pozorni na to, da je gradivo čim krajši čas izpostavljeno svetlobi. Ob tovrstnem rokovanju z originalnimi fotografijami in negativi je treba upoštevati tudi priporočila strokovnjakov, ki ob tem narekujejo uporabo zaščitnih rokavic (Vodopivec 2003: 71–72). Gradivo je danes v celoti digitalizirano, zato tudi ni več potrebe po direktni manipulaciji z originali, saj nam digitalni zapisi omogočajo lažjo, hitrejšo in uporabnikom prijaznejšo rabo tega dokumentacijskega fonda. Digitalizacija Veselovega gradiva je bila izvedena v devetdesetih letih 20. stoletja, ko so se s postopkom skeniranja podobe pretvorile v digitalne zapise. Ponovna digitalizacija je bila izvedena v letu 2011, predvsem zaradi potreb po boljši kvaliteti slik.

⁹ Iz tega obdobja so Veselove fotografije, ki jih hrani dokumentacija SEM.

¹⁰ Pri tem mislim na hrambo črno-belih fotografij in negativov.

Veselove fotografije (647) so pritrjene na fototečne kartone, ki so opremljeni s podatki o vsebini posnetka, klasifikaciji, avtorju, kraju in datumu fotografiranja. Treba je tudi omeniti, da so bili v preteklosti k posameznim izbranim fotografijam dodani podrobnejši opisi vsebin (19 fotografijam), ki so jih oblikovali različni strokovnjaki. Glede na klasifikacijski sistem razvrstitve fotografij so fototečni kartoni vloženi v posamezne sklope, ki so temu primerno označeni v predalniku, kjer gradivo hranimo. Znotraj posameznih klasifikacijskih kategorij so fotografije razvrščene glede na njihovo inventarno številko od nižjih k višjim številkam. K fotografijam so priloženi tudi duplikati (81), ki so prav tako opremljeni s prej omenjenimi podatki.

Vsi negativi (533) so vloženi v PAT¹¹ testirane prozorne vrečke, razvrščeni v negativoteki glede na njihovo inventarno številko od nižjih k višjim številkam. Kot sem že omenila, so določeni negativi opremljeni s podatki o času in kraju fotografiranja, pri nekaterih zasledimo tudi zapise o fotografirani osebi ali drugem motivu na posnetku. Ob pregledovanju negativov in fotografij sem bila pozorna na ujemanje podatkov, navedenih na obeh medijih, pri čemer sem uredila nekaj nepravilnosti, ki sem jih opazila med urejanjem zbirke. Večino negativov predstavljajo stekleni negativi (481), nekaj jih je tudi na poliestrskem nosilcu (37), nekaj v formatu leica (15), v nekaterih vrečkah pa je ustrezno ločeno shranjenih tudi po več negativov, zabeleženih z ujemajočimi se inventarnimi številkami. Nekaj negativov na steklenih nosilcih je poškodovanih,¹² trije manjkajo.¹³

Sklep

Fotografija, ki jo lahko opredelimo kot »posebej izbran trenutek, preobražen v tanek predmet« (Sontag 2001: 21), je vizualni medij, ki si zaradi svoje dolge zgodovine in izredne priljubljenosti skozi čas vse do današnjih dni zasluži posebno mesto. Vsak trenutek, ki mine, je preteklost, ki jo lahko ujame v minljivi sedanjosti in s pomočjo fotografije analiziramo ter spoznavamo dejanja, dogajanja, katerih del nismo bili ali se jih ne spominjamo. Predstavlja določen trenutek, ki ga izberemo, in omogoča, da ta ni vplivan s prihodnjimi momenti. Je določen fragment, izsek časa in prostora, ki je kot tak dislociran, ločen od toka življenja, iz katerega je bil ob svojem nastanku in pridobitvi karakterja in kvalitete, s katerimi se nam vtisne v individualni in kolektivni spomin, izključen. V tem smislu lahko na fotografije gledamo kot na »surovine preteklosti«, ki nas s svojo vsebino in resnicoljubnostjo seznanjajo s svojimi pomeni, ki jih umeščamo v okvir našega zanimanja (Edwards 2001: 5–6, 8, 27).

Pregled Veselovega fotografskega gradiva je omogočil oblikovanje ocene stanja gradiva in možnosti njegove nadaljnje uporabe. Danes je gradivo predmet mnogih raziskav, ki vključujejo zanimanje za materialno, družbeno in duhovno kulturo slovenskega prostora. Predstavlja fond, ki je zanimiv zaradi svoje motivne raznolikosti in omogoča rabo na različnih področjih etnološkega raziskovanja. Motivno gledano so Veselove fotografije odsev njegovega časa in lahko rabijo kot slikovno gradivo pri mnogih

objavah v periodičnih in monografskih publikacijah, v preteklosti pa je bilo Veselovo gradivo uporabljeno tudi na nekaterih razstavah in multimedijskih predstavitev.

Današnja doba nam omogoča enostavno in hitro približanje različnih vsebin čim večjemu krogu uporabnikov, ki jih določena tema zanima. Spletne vsebine tako predstavljajo medij, ki je danes dostopen najširšemu krogu ljudi in nam omogoča hiter, jasen, v veliki meri vizualno podprt dostop do gradiv najrazličnejših vrst. Celoten fond Veselovih fotografij v SEM je digitaliziran in na voljo na spletni strani Slovenskega etnografskega muzeja (Internetni vir 1). Pri tem ostaja cilj objavljjanja tovrstne dediščine na spletu enak: približanje gradiva uporabnikom in hkrati njegova zaščita pred mehanskimi poškodbami in obrabo zaradi fizične manipulacije. Ob pripravi različnega gradiva v okviru projekta Athena¹⁴ je bil v nabor izbranih vsebin vključen tudi Veselov fond iz SEM-a, ki je na voljo na spletnem portalu Europeana (Internetni vir 2).

Fond Veselovih fotografij je tako izjemen prispevek k spoznavanju življenja slovenskega človeka v prvih desetletjih 20. stoletja, saj s svojo izpovednostjo izbrani motivi sami pričajo o posameznih elementih vsakdanjega življenja. Vesel je s svojim načinom fotografiranja postal prepoznaven kot zapisovalec vsakdanjika in praznika, ki je s svojo fotografsko kamero zabeležil mimoidoče, znance, prijatelje, arhitekturo, dogodke. Pri tem je bil pozoren na detajle, ki dopolnjujejo njegove motive v celoto. Deloval je tako v urbanem kot ruralnem okolju, svoja potovanja po slovenskih krajih večkrat ponovil ter ob tem naredil veliko posnetkov, ki jih lahko še danes umestimo v konkreten prostor in na podlagi njihove vsebine skozi čas zasledujemo spremembe v ožjem in širšem okolju.

Zanimivost njegovega dela je v raznolikosti njegovega ustvarjanja, etnološki usmerjenosti in subjektivno izbrani predstavitvi realnega sveta, ki pa ni vedno tako pristno posredovano, kot bi lahko v tistem času še bilo. Pri fotografiji kot mediju, ki nam omogoča ujetje posameznih preteklih trenutkov in njihovo reprodukcijo v neskončnost (Barthes 1992: 13), se namreč pojavlja dilema, ki nam fotografijo na eni strani opredeljuje kot nek objektivni posnetek sveta in s tem verodostojen dokument, na drugi strani pa naj bi bila fotografija ob svojem nastanku vedno zaznamovana s subjektivnostjo pogleda tistega, ki stoji za kamero. Ob tem avtor fotografije s svojimi željami po posnetku, z zmožnostmi, ki so omejene na lastnosti tehnične opreme, ki jo uporablja, ter svojimi izkušnjami ustvari posnetek, ki je zaznamovan na eni strani z objektivnostjo fotografske kamere, ki nam omogoča »verodostojno in nepristransko reproduciranje življenja«, kar ji daje vrednost dokumenta, in s subjektivnostjo posameznika, ki prica o zanimanjih in dejanjih avtorja posnetka (Hederih 1996: 6). Fotografske podobe so tako subjektivni kulturni in družbeni artefakti, ki so podvrženi posameznikovim verjetjem, dvomom in izrazom (Sturken 2001: 280). Tako kakor je gledalcem ponujena možnost neštetih interpretacij vsebine fotografij, je ista možnost dana tudi fotografom ob njihovem ustvarjanju. Vsebinska fotografije je tista, ki gledalca spodbudi k razmišljanju in v njem vzbudi zanimanje, interes po njenem spoznavanju. Opozovalec s svojim vidom pride do vsebine fotografije, pri kateri

11 PAT – Photographic Activity Test – sprejela Mednarodna organizacija za standardizacijo (C. von Waldthausen 2004).

12 Poškodovanih je 9 negativov (neg. št. 819, 826, 873, 1471, 1493, 1509, 1970, 1980, 2014).

13 Trije negativi manjkajo (neg. št. 2211, 2434, 2621).

14 Evropski projekt, osredotočen na popularizacijo muzejske dediščine na spletnem portalu evropske digitalne knjižnice Europeana.

je pozoren na posamezne predmete, ki so prikazani, prostorsko dimenzijo, bolj natančne podatke o tem, kdo ali kaj je na sliki, ter na posamezne detajle, s spoznanjem katerih pridobi znanje, vednost o podobi. Vsako »branje« slike pomeni povezovanje z določenimi pomeni, skozi katere iščemo sporočila podob, ki jih je fotograf »zapisal«. S tem osmišljamo svet, ki nas obdaja, ter si na nam razumljiv način razlagamo njegove posamične elemente. Objektivnost in subjektivnost vsake podobe sta dva dejavnika, ki se ju je treba zavedati in ju zaradi pomembne vloge upoštevati pri samem ustvarjanju fotografij in njihovi poznejši interpretaciji. Današnja raba fotografij je v primerjavi z rabo iz preteklih obdobj povsem drugače ovrednotena. Fotografija je danes med nami prisotna v tolikšni meri, »da je od nenehnega gledanja skorajda ne vidimo« (Hederih 1996: 5). Čas je namreč privedel do tega, da so fotografije postale izdelki množične kulture in del našega vsakdana. Pomembno je, da tovrstne fotografije, kot je predstavljeno gradivo, spoznamo in v luči sedanjosti pravilno ovrednotimo ter ustrezno poskrbimo za njegovo hrambo. Skozi vsebino fotografije namreč lahko sledimo stvarnosti človeškega staranja, njeno moč pa lahko vidimo predvsem v dejstvu, da njena vsebina ohranja za vpogled trenutke, ki jih normalni tok časa nemudoma izpodrine z novimi (Sontag 2001: 69, 107).

Seznanitev s tovrstnim gradivom mi pomeni prvi korak k oblikovanju celostne slike Veselovega življenja in dela, spoznanje njegovega načina fotografiranja pa mi omogoča lažje vživetje v fotografov čas in kraj dela. Nadaljnje raziskovanje, preučevanje predstavljenega fonda, uporaba fotografij kot virov informacij in njihova pravilna interpretacija pa od raziskovalca zahteva dodatno seznanitev s časom ter z gospodarskimi in kulturnimi razmerami obdobja, v katerih je gradivo nastalo (Sosič 2001: 200). Podobe preteklosti, ki so bile ob svojem času ujetе v fotografsko kamero in so danes del zgodovine, ki jo imamo možnost spoznavati, nam s svojo vsebino reprezentirajo vse sfere kulture in načina življenja ljudi. Z njih lahko razberemo materialne, socialne in duhovne elemente v določenem času in prostoru ujetih trenutkov. Uporaba fotografije, interpretacija in predstavitev so odvisne od narave našega dela, saj je povednost njene vsebine odvisna od naše uporabe izbrane metodologije, znanstvenega aparata in zastavljenih ciljev raziskave.

Fotografije so podobe, ki služijo interpretaciji stvarnega sveta (Sontag 2001: 143). So sledi, ki neposredno kot stopinje posnemajo ujeto realnost, s čimer se strinja tudi Berger, ki pravi, da fotografija nikoli ne deluje kot prikaz nekega izbranega predmeta oziroma objekta slikanja, temveč kot njegova sled (Berger 1999: 35), sled preteklosti, ki se je izvila iz sedanjosti.

Viri in literatura

BARTHES, Roland: *Camera Lucida: Zapiski o fotografiji*. Ljubljana: ŠKUC, FF in Studia Humanitatis, 1992.

BERGER, John: *Rabe fotografije*. Ljubljana: Cf* in Sorosov center za sodobne umetnosti, 1999.

C. VON WALDTHAUSEN, Clara: Razstavljanje fotografskega gradiva v knjižničnih in arhivskih zbirkah. V: Jedert Vodopivec (ur.), *Razstavljanje arhivskega in knjižničnega gradiva ter likovnih del na papirju*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2004, 175–188.

EDWARDS, Elizabeth: *Raw Histories: Photographs, Anthropology and Museums*. Oxford in New York: Berg, 2001.

HEDERIH, Jerneja: Človek, fotografija in etnologija. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 36, 1996, 5–6.

Internetni vir 1: <http://www.etno-muzej.si/sl/fran-vesel>, 3. 2. 2010.

Internetni vir 2: <http://www.european.eu/portal/brief-doc.html?start=1&view=table&query=fran+vesel>, 31. 3. 2010.

RUPERT, Marijan: Spomin in pozaba: Fran Vesel in problem nastajanja zasebnega kulturnega arhiva. V: *Fran Vesel (1884–1944): Fotografski kronist z začetka stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 1999, 19–31.

SONTAG, Susan: *O fotografiji*. Ljubljana: Študentska založba, 2001.

SOSIČ, Barbara: Družinska fotografija kot eden od virov pri etnoloških raziskavah. *Etnolog* 62, 2001, 200.

STURKEN, Marita in Lisa CARTWRIGHT: *Practices of looking: An Introduction to Visual Culture*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2001.

ŠARF, Fanči: Delo Etnografskega muzeja v Ljubljani od 1. januarja 1954 do 31. decembra 1956. *Slovenski etnograf* 10, 1957, 201–211.

ŠTRUMEJ, Lara: Ohraniti preteklost ali kako s fotografijo ukaniti čas. V: *Fran Vesel (1884–1944): Fotografski kronist z začetka stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 1999, 9–18.

VODOPIVEC, Jedert: Hraniti in ohraniti fotografsko gradivo. V: Darko Knez (ur.), *Zborovanje Slovenskega muzejskega društva: Ptuj 9.–11. 10. 2003*. Ljubljana: Slovensko muzejsko društvo, 2003, 68–78.

Arhivski viri

Dokumentacija SEM, mapa RA286, podmapa Zgodovina muzeja: načrti, poročila, 1947–1976:

NEKREP, Sibila: *Poročilo o delu v II. tromesečju (april, maj, junij) 1956*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1956.

NEKREP, Sibila: *Poročilo o delu v III. tromesečju (julij, avgust, september) 1956*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1956a.

SEM: *Delovni načrt Etnografskega muzeja v Ljubljani za leto 1956*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1955.

SEM: *Delovni plan Etnografskega muzeja v Ljubljani za leto 1950*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1949.

SEM: *Delovni plan Etnografskega muzeja v Ljubljani za leto 1951*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1950.

SEM: *Delovni plan Etnografskega muzeja v Ljubljani za leto 1953*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1952.

SEM: *Delovni plan Etnografskega muzeja v Ljubljani za leto 1955*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1954.

SEM: *Okvirni delovni načrt Etnografskega muzeja v Ljubljani za leto 1954*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1953.

SEM: *Poročilo o delu v II. tromesečju (april, maj, junij) 1955*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1955.

SEM: *Poročilo o delu v III. tromesečju (julij, avgust, september) 1955*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1955a.

SEM: *Delovni plan Etnografskega muzeja v Ljubljani za leto 1957*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1956.

ŠARF, Fanči: *Okvirni načrt dela za leto 1955*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1954.

ŠARF, Fanči: *Okvirni načrt dela za leto 1956*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1955.

ŠARF, Fanči: *Poročilo o delu v III. tromesečju (julij, avgust, september) 1955*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1955a.

ŠARF, Fanči: *Poročilo o delu v II. tromesečju (april, maj, junij) 1956*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1956.

ŠARF, Fanči: *Poročilo o delu v III. tromesečju (julij, avgust, september) 1956*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1956a.

ŠARF, Fanči: *Delovni plan za leto 1957*. Ljubljana: Etnografski muzej, 1956b.

OREL, Boris: Dopis EM Narodnemu muzeju. *Akti 1956–1960*, št. 580, 8. 6. 1956.

Fran Vesel's Photographic Collection in the Slovene Ethnographic Museum

Working in the first several decades of the 20th century, photographer Fran Vesel used his camera to capture material, social, and spiritual characteristics of the way of life of people of that period. Representing an excellent source for the research of daily life as well as of festive occasions, this photographic legacy is stored in three institutions in Ljubljana, namely the Slovene Ethnographic Museum, the National and University Library, and the National Museum of Slovenia. The article examines the photographs stored in the Slovene Ethnographic Museum Documentation Department, and particularly their timeline, geographic origins, and diverse motifs that may be of considerable interest to a number of researchers. The material contains 647 black and white photographs, 81 duplicate photographs, and 534 photographic negatives. When it came into possession of the Slovene Ethnographic museum in 1956, Fanči Šarf had undertaken the task of documenting and classifying this extensive legacy. The entire collection has now been digitized and is available to users on the Museum's website as well as on the Europeana online portal.

EVROPSKE RAZSEŽNOSTI POLOŽAJA ROMOV

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Avtorica izhaja iz podmene, da zgodovinske okoliščine in nekdanje odklanjanje in preganjanje Romov vplivajo tudi na današnje razumevanje identitete romske skupnosti ter na opredelitev in uresničevanje pravic Romov v sodobnem času. V članku predstavi pravne podlage in možnosti socialnega vključevanja pripadnikov romske skupnosti v Sloveniji ter podrobneje analizira nekatere rezultate, dosežene v okviru evropskih projektov, ki zlasti na področju izobraževanja potekajo v Sloveniji.

Ključne besede: Romi, človekove pravice, identiteta, predsodki, socialno vključevanje

Uvod

Na deklarativni ravni so postali Romi eno od prioriteten razvojnih vprašanj v procesih evropske integracije v kontekstu nove Evrope, kot tema, ki je nenehno prisotna tako v znanosti, širši javnosti in v medijih, kakor tudi v vsakdanjem življenju. Spremembe v razumevanju romske identitete, ki so se v Evropi pojavile v drugi polovici 20. stoletja, so povezane s premiki v razumevanju kulturne raznolikosti kot bogastva in z uveljavljanjem modela sožitja ob sprejemanju drugačnosti.¹ Skupne evropske razsežnosti zajemajo zlasti naslednja področja: ovrednotenje prispevka Romov in romske kulture k evropski kulturni raznolikosti, pravni status in možnosti politične participacije Romov na evropski ravni ter izredni pomen socialnega vključevanja in odprave predsodkov.

Kljub temu, da predsodki do drugačnega načina življenja in različne oblike rasizma in ksenofobije še danes ovirajo integracijo pripadnikov romske skupnosti v Evropi, je v evropskem merilu le prišlo do kvalitativnega preobrata v obravnavi položaja Romov. Prvič v evropski zgodovini je bil tak pristop celovito predstavljen v Priporočilu Parlamentarne skupščine Sveta Evrope št. 1203 »Cigani v Evropi« (1993), ki med drugim ugotavlja, da Romi »v veliki meri prispevajo h kulturni raznovrstnosti Evrope«.² Vse te tematike so vsebinska podlaga številnih evropskih projektov, namenjenih socialnemu vključevanju Romov, ki se financirajo iz sredstev strukturnih skladov Evropske unije, Dekade

1 Ta pristop ponazarja Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin (1995), ki med drugim določa, »da bodo pogodbenice spodbujale duh strpnosti in medkulturnega dialoga in sprejele učinkovite ukrepe za spodbujanje medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter sodelovanja med osebami, ki živijo na njihovem ozemlju, ne glede na njihovo narodno, kulturno, jezikovno ali versko identiteto, še zlasti v izobraževanju, kulturi in javnih občilih (1. odstavek 6. člena). Sprejele bodo ustrezne ukrepe za varstvo oseb, ki jim lahko grozi diskriminacija zaradi njihove kulturne, narodnostne, jezikovne ali verske identitete« (2. odstavek 6. člena).

2 Vsi citirani dokumenti Sveta Evrope so dostopni na spletni strani »coe.int.«

Abstract: The principal premise of this text is that historic circumstances and former rejection and persecution of the Romani people continue to influence the present perception of the Romani identity and the definition and implementation of the Romani rights. The text discusses the legal basis and possibilities of social integration of members of the Romani community in Slovenia. A detailed analysis is made of results gained within the framework of certain European projects that have been taking place in Slovenia, particularly in the field of education.

Key Words: Romani, human rights, identity, prejudice, social integration

za pomoč Romom in številnih drugih donatorskih mrež. Namen prispevka je na kratko orisati pomen teh projektov za razumevanje identitete romske skupnosti v zgodovinskem kontekstu in za opredelitev pravic Romov v večkulturnih družbah, v primerjavi z evropskimi standardi in dokumenti.³

Percepcije značilnosti romske kulture v različnih zgodovinskih obdobjih

V tem okviru izstopajo nekatere vsebine, ki so povezane z zgodovino in dožemanjem Romov kot različnih od preostalega prebivalstva in se zrcalijo v široki paleti zaznavanja te »drugačnosti« – od neposredne obsodbe in odklanjanja romskega načina življenja kot nesprejemljivega v polpretekli zgodovini, do sodobnejših interpretacij »kulturoloških« značilnosti načina življenja, drugačnosti in posebnosti Romov.⁴ Poudarjanje teh različnosti, bodisi v obliki negativnih ali pozitivnih posplošenih predstav, vodi k fenomenu današnjega anticiganizma, ki se izraža v številnih evropskih državah z izbruhi sovraštva in nestrpnosti do Romov. Predvsem zaradi zgodovinskih okoliščin in predsodkov so Romi tudi danes pogosto žrtve kolektivnega sovraštva in stigmatizacije.⁵

Razprave o vzrokih za negativen odnos pogosto zanemarjajo pomen zgodovinskih okoliščin, ki osvetljujejo, kako se je ustvarjal splošni stereotipni pogled na Rome in kako se je izoblikovalo dožemanje identitete Romov v romskih skupnostih. Ko so Romi pred šest ali več stoletji kot nomadi prišli v Evropo, so bili za domače prebivalstvo tujci z drugačnim videzom in načinom življenja in so izstopali od okolja. V posameznih zgodovinskih obdobjih so jim njihove obrti, veščine in znanja sicer omogočale preživetje, vendar pa so tako prostorsko kot družbeno živeli

3 Skladno s sklepi Svetovnega kongresa v Londonu iz leta 1971 v besedilu uporabljam izraz »Romi« ali »romska skupnost«. Pri navajanju zgodovinskih virov ali dokumentov navajam poimenovanje kot v izvirniku.

4 V besedilu uporabljam izraz »drugačnost« zlasti v prikazu percepcije preostalega prebivalstva v preteklosti.

5 Glej navedbe primerov v poročilu Alvara Gil-Roblesa, nekdanjega Komisarja Sveta Evrope za človekove pravice (Internetni vir 1).

na robu družbe. Zaradi zgodovinskih okoliščin in izključevanja iz življenja večinskih skupnosti so pripadniki romske skupnosti ustvarili 'vzporedni svet' (*Romano them*) in vzpostavili posebna pravila obnašanja, spoštovanja hierarhije, 'sistema vrednot' (*Rromanipen*) in komunikacije v skupnosti. Na ta način so ohranjali notranjo kohezivnost in gradili ščit pred sovražnim odnosom večinskega prebivalstva. Ne glede na velike razlike v samih romskih skupnostih, so 'Neromi' v različnih dialektih romskega jezika označeni kot *gadže* in v romski skupnosti za komunikacijo z njimi veljajo drugačna pravila. Tudi v sodobnem času Romi pogosto ne želijo, da bi se Neromi učili njihov jezik in se seznanjali z njihovo kulturo, ki naj ostane v njihovem okolju in naj ne preseže zasebne sfere. Vse to pa jim daje določen pridih skrivnostnosti, ki so ga na različne načine upodabljali umetniki zlasti v glasbi, filmu in literaturi.

Zgodovinske okoliščine in rigidni koncept nacionalne države niso bili naklonjeni potujočemu življenjskemu načinu Romov. Številni strokovnjaki ugotavljajo, da je težko najti skupnost, ki bi bila tako sistematično preganjana, kot so Romi (Halbreiner 2003: 67).⁶ Edini možnosti socialnega vključevanja posameznikov, pripadnikov romske skupnosti na območju habsburške monarhije in Avstro-Ogrske, sta bili prisilna asimilacija in odpoved jeziku, kulturi in potujočemu načinu življenja, ki so ga pripisovali »ciganski nadlogi«. Občine so sprejemale posebne odgonske protokole za pregon klateštva, beračenja in potepuštva, Rome pa so praviloma povezovali s takim načinom življenja. Tako Odlok ministra notranjih zadev Avstro-Ogrske iz leta 1916 o ukrepih v boju proti ciganskemu neredu prepoveduje ciganom potovanje po deželi.

Kot cigani v smislu tega odloka se štejejo nomadske osebe s potujočim načinom življenja, katerih običaj je, da živijo brez rednega prebivališča, ter sami ali z družino ali v skupini potujejo in si zagotavljajo sredstva za preživljanje z izvajanjem potujočih obrti in s trgovanjem ali z beračenjem in na drug nepravilen način (Novak-Lukanovič 1991).

V preteklih obdobjih je Rome označeval način življenja na robu družbe in ne etnična ali narodna pripadnost. Stigmatizacija Romov kot skupine, ki se ukvarja z ilegalnimi posli in s prestopništvom ter je vpletena v različna kriminalna dejanja, pa se v številnih evropskih državah nadaljuje do današnjih dni. Tako

6 Halbreiner izhaja iz primerjave položaja različnih verskih in etničnih manjšin v zgodovini na omejenem geografskem prostoru, ter v monografiji svojo ugotovitev podkrepi z navajanjem pravnih določb in ukrepov, ki so bili sprejeti izključno z namenom izključevanja Romov iz družbe. Sodobni evropski koncept enakega obravnavanja zajema širši nabor ranljivih manjšinskih skupnosti, ki so diskriminirane in stigmatizirane na podlagi katere od osebnih okoliščin (narodnosti, rase ali etničnega porekla, spola, spolne usmerjenosti, starosti, invalidnosti, verskega ali drugega prepričanja). Mnoge od teh skupin so bile v preteklosti in so pogosto tudi še danes zatirane in preganjane. Kljub napredku na mnogih področjih družbenega življenja in na področju varstva človekovih pravic nasploh pa smo v sodobnem času priča tudi posebnemu fenomenu, ki se zrcali v dejstvu, da obstajajo posamezne kategorije ljudi, npr. ilegalni imigranti ali begunci v čolnih, ki so v celoti izključene iz pravnega varstva in družbe. V naši novejši zgodovini so se v takem brezpravnem položaju znašli »izbrisani« prebivalci Slovenije. To je seveda tema za novo študijo in razpravo. V kontekstu tega prispevka naj omenim le dejstvo, da so bili med izbrisanimi tudi Romi iz nekdanje skupne države.

npr. nemško-slovenski slovar iz leta 1980 pri prevodu besede *gauner* navaja 'slepar, lopov, cigan' (Tomšič 1980: 277).

Sodobne oblike rasizma in nestrpnosti do Romov

V pravnem pogledu se je njihov položaj spremenil v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja, vendar pa so usedline dojemanja romskega načina življenja kot nevarnega za družbo ostale prisotne do danes. V sodobnosti se odvijajo protislovni procesi, ki črpajo snov iz kulturološke različnosti Romov. Prvi proces označuje pozitivni predznak k spodbujanju razvoja in ohranjanja značilnosti romske kulture s strani zagovornikov pravic Romov ob konstruktivni idealizirani, romantični podobi romske kulture. Na nasprotnem bregu pa se poudarjanje kulturnih razlik in zgodovinskih dejstev v primerih konflikta med večinskim prebivalstvom in Romi uporablja za utrjevanje stereotipov na obeh straneh, ter se tako opravičuje ohranjanje segregacije Romov in getoizacija romskih naselij.

Strokovnjaki, ki se ukvarjajo s preučevanjem položaja Romov, se usmerjajo zlasti na preučevanje kulture in jezika, odpravo predsodkov in izboljšanje neugodnega socialnega položaja, saj so vse te dimenzije prepletene in soodvisne. Največja razhajanja so v vrednotenju politične subjektivitete romskega naroda, ki jo podpira le en del strokovne javnosti, drugi pa izražajo določene pomisleke o politični mobilizaciji Romov. Tako npr. Barany v svoji znani monografiji o politični mobilizaciji Romov v Srednji Evropi ugotavlja, da se lahko hitro zgodi, da tisti, ki preučujejo Rome, »zaradi resnično bednega položaja, v katerem živi večina Romov, izgubijo objektivnost in postanejo *de facto* romski aktivisti« (Barany 2002: 18).⁷ V besedilu najprej pojasni, da pri svojem delu poskuša biti predvsem objektivni raziskovalec, v nasprotju z omenjeno skupino »*de facto* romskih aktivistov«, ter da želi kot avtor študije podati čim bolj objektivno sliko o položaju Romov v Srednji Evropi.

Poleg tega so vplivni predstavniki večinskih skupnosti že razvili posebne zaščitne mehanizme, s katerimi zanikajo in opravičujejo rasizem, ki ponuja vzorce za integracijo ali vključevanje marginalnih skupin v okviru vnaprej določenih in predvidljivih shem, namenjenih zgolj tem skupinam. Na ta način se ohranja vzorec izključevanja marginalnih skupin iz življenja in družbenih tokov celotne družbe.⁸

Še zlasti so občutljiva sklicevanja na »kulturne značilnosti Romov« v primerih, kadar gre za interpretacijo internih pravil komunikacije, običajev in tradicije romskih skupin, s katerimi se opravičuje diskriminacija posameznih članov skupnosti, največkrat romskih žensk. Feministična kritika multikulturnega državljanstva izhaja iz dejstva, da so vse kulture v zasnovi patriarhalne ter da nosilci moči zlorabljajo kolektivne pravice skupnosti in izolacijo teh skupnosti iz širše družbe za zatiranje šibkejših članov skupnosti. Ana Bogdanić v prispevku Multikulturno gradjanstvo i Romkinje u Hrvatskoj označi ta proces kot »lažno« multikulturno državljanstvo. V prispevku analizira tri empirične

7 Ob branju teh vrstic sem se nehote vprašala, ali tudi sama spadam v skupino *de facto* romskih aktivistov. Odgovor je lahko samo pritrdilen, saj se že vrsto let ukvarjam z varstvom človekovih pravic in se zavzemam za izboljšanje položaja Romov, tako *de iure* kot *de facto*.

8 V publikaciji rezultatov raziskave *Stigmata*, Segregated schooling of Roma in Central and Eastern Europe so prikazani primeri, ki kažejo, da gre pri zahtevah staršev neromskih otrok za ločeno izobraževanje romskih otrok za *de facto* rasizem.

primere, med drugim tudi medijski odziv v časopisu *Novi list* z Reke na sodno odločbo v primeru posilstva trinajstletne romske deklice, ki jo je posilil njen svak (sestrin mož). Odvetnik obdolženca je v tem primeru zatrjeval, da je bil obdolženec v »pravni zmoti«, saj je izhajal iz dejstva, »da so taki odnosi sprejemljivi v romski kulturi« in je bil prepričan, da zaradi tega ne bo kaznovan. Po navedbah članka je sodišče v tem primeru te navedbe delno upoštevalo ter storilcu dodelilo nižjo kazen od zagrožene, saj je zagrožena kazen za to kaznivo dejanje najmanj eno leto zapora, sodišče pa je storilca v tem primeru obsodilo le na osem mesecev zaporne kazni (Bogdanič 2004: 341–342).

V celoti se strinjam z argumenti avtorice, ki ugotavlja, da ta primer krši individualne pravice multikulturne državljanke pod izgovorom multikulturalizma (Bogdanič 2004: 360). Večinske institucije, ki bi morale zaščititi pravice žrtve kaznivega dejanja, v tem primeru še otroka, pa na ta način prispevajo k utrjevanju patriarhalnih vzorcev znotraj manjšinskih skupnosti, kar je ena od temeljnih ugotovitev feministične kritike multikulturalizma. Resen problem se zrcali tudi v obliki institucionalnega rasizma, ki se izraža v prikriti ali neposredni obliki. V javnih razpravah v posameznih državah so še vedno prisotne rasistične tendence in zaničevalne besede o romski skupnosti, ki ostajajo nekaznovane, saj na Rome nekateri še vedno gledajo kot na drugorazredne državljane. Pogosto se dogaja, da so izvajalci in nosilci javnih pooblastil ali političnih funkcij, ki bi morali skrbeti za varstvo pred diskriminacijo, sami pobudniki nestrpnosti do Romov. Značilna je izjava nekdanjega predsednika Slovaške, Vladimíra Meciarja, ki je med drugim dejal »Slovaki produciramo prvovrstne vrednosti, Romi reproducirajo samo sami sebe« (Younge 2003: 3).

Pravni status in možnosti politične participacije Romov na evropski ravni

V zgodovini Romi nikoli niso imeli enakih statusnih in političnih pravic do participacije v političnem in družbenem življenju, tako kot pripadniki večinskih narodov ali drugih narodnosti. Specifičnost položaja romske skupnosti v odnosu do drugih narodnih ali etničnih skupin se odraža tudi v urejanju njenega pravnega statusa na mednarodni in notranji ravni, saj so Romi obenem narodna, etnična, socialno ogrožena in kulturna manjšina. Pravni položaj Romov v sodobnem času opredeljujejo določbe v pravnih instrumentih za zagotavljanje spoštovanja človekovih pravic vsakemu posamezniku brez diskriminacije, kot tudi zagotovila za varstvo etničnih ali narodnih manjšin kot skupin.

Raven varstva je zelo različna in temelji na individualnih in le delno tudi na kolektivnih pravicah, saj šele sedaj nastajajo strokovne podlage za primerjalno empirično preučevanje njihovega položaja kot narodne skupnosti/manjšine. V nekaterih državah jim priznavajo status narodne ali etnične manjšine in s tem povezane pravice do uporabe jezika, izobraževanja, izražanja in razvoja kulture in ustanavljanja organizacij ter politične participacije. Pomen tega dejstva je predvsem v simbolni naravi priznanja manjšinske identitete. Uresničevanje manjšinskih pravic v praksi je zagotovljeno le pod določenimi pogoji in na različnih ravneh, saj je odvisno od interpretacije koncepta manjšinskega varstva in v veliki meri od političnega pragmatizma. Zato ni enotnega odgovora ali modela varstva, ki bi zajel vsa vprašanja o njihovem položaju, identiteti in perspektivi razvoja na tako sistematičen način, kot je o tem mogoče razpravljati glede položaja drugih narodnih ali etničnih manjšin.

Varstvo romske skupnosti je v sklop manjšinskega varstva mogoče umestiti šele v novejšem času, ko so manjšinske pravice postale del mednarodnopravnega varstva človekovih pravic in ne le predmet političnih pogajanj med državami. V začetnem obdobju mednarodnopravnega varstva med obema vojnoma so bile subjekt varstva le klasične narodne manjšine, to je deli naroda, ki so v procesih razmejitve med državami ostali na območju druge nacionalne države. Teoretično-strokovni in praktični problem je v tem, da na mednarodni ravni ni jasne definicije, kaj je to manjšina, niti kakšne so obveznosti države, tako da kljub sprejetim zavetom v mednarodnih dokumentih o izboljšanju položaja Romov v praksi prihaja do razlik med državami, ki obravnavajo Rome kot narod, etnično skupnost ali socialno ogrožene prebivalce.

V evropskih državah (npr. v Franciji, Grčiji), v katerih sploh ne priznavajo nacionalnih ali etničnih manjšin, se ukrepi za izboljšanje položaja romske skupnosti izvajajo v okviru programov za pomoč socialno ogroženim skupinam, verskim manjšinam ali etnično neopredeljeni skupini »potujočega ljudstva«. V številnih drugih evropskih državah imajo Romi že priznan status narodne ali etnične manjšine (Avstrija, Hrvaška, Madžarska, Črna gora, Češka, Slovaška, Srbija, Švedska, Poljska). V urejanju pravnega statusa je v evropskem merilu izvirno poimenovanje v Republiki Makedoniji, ki je z amandmaji k ustavi opredelila varstvo romske skupnosti kot varstvo pravic »delov romskega naroda«, ki živi v Makedoniji (*Službeni vesnik* 2001). Skladno s tako ureditvijo imajo Romi v teh državah zagotovljene možnosti izražanja in razvoja kulture in politične participacije predstavnikov Romov v različnih skupnih predstavniških telesih, ki jih oblikujejo bodisi sami ali v sodelovanju s predstavniki vladnih ustanov in drugih manjšin. Tako imajo npr. na Hrvaškem Romi enega skupnega predstavnika v parlamentu skupaj s predstavniki treh drugih manjšin, na Poljskem pa imajo zagotovljeni dve mesti v skupnem manjšinskem odboru (Republika Poljska 2005).

Priporočilo Parlamentarne skupščine Sveta Evrope št. 1557 o pravnem položaju Romov v Evropi (2002) spodbuja države, naj Romom priznajo status etnične ali narodne manjšine. Ta resolucija ima dolgoročen pomen za nadaljnjo obravnavo, saj upošteva nove poglede in razvoj manjšinskega varstva na mednarodni ravni in velja kot posredni pravni vir pri oblikovanju pravnih podlag drugih mednarodnih organizacij in v notranji zakonodaji. To je pomemben dosežek, saj imajo države članice EU zelo različne koncepte o varstvu narodnih manjšin, in se v tem pogledu ta resolucija razlikuje od splošnega pristopa.

Skladno z izhodišči citirane resolucije je Evropski parlament sprejel Resolucijo o Romih (2005), v kateri priporoča državam, naj priznajo Romom status narodne ali etnične manjšine, v sprejetih programih za socialno vključevanje pa naj posebej obravnavajo potrebne ukrepe za izboljšanje njihovih življenjskih razmer. Resolucija Evropskega parlamenta med drugim »opozarja, da je holokavst nad Romi enako grozovit zločin kot drugi zločini nacističnega režima. Ker je bil njegov cilj izbrisati Rome z zemljevida Evrope, si žrtve zaslužijo polno priznanje in ustrezno spoštovanje« (Evropski parlament 2005). To dejstvo je bilo v preučevanju holokavsta v Evropi dolgo časa prezrto. Šele ob koncu sedemdesetih let prejšnjega stoletja so začeli zbirati dokumente in fotografije iz zbirnih taborišč, zaporov, delovnih taborišč in taborišč smrti, pričevanja preživelih Romov ter analizirati dokumente nacističnega režima o načrtih za »končno rešitev romskega vprašanja« (Djurić 2006: 330–331).

Mednarodno romsko gibanje

Sodobno evropsko romsko gibanje, ki je nastalo v drugi polovici 20. stoletja, je nova kvaliteta na evropskem političnem prizorišču. Sklic prvega Svetovnega kongresa Romov v Londonu leta 1971 je mejnik v politični mobilizaciji in organiziranju Romov. Od takrat se vizija romskega naroda uveljavlja na mednarodni in nacionalni ravni, vzporedno z nastankom nove politične in intelektualne elite Romov (Bašič 2000: 55). Gibanje se zavzema za narodnostno emancipacijo Romov in za oblikovanje sodobnejše interpretacije konceptualnih vprašanj identitete romskega naroda. Ravno zaradi aktivnega sodelovanja, politične participacije in samoorganiziranja Romov je oblikovanje pravnega varstva romske skupnosti izviren, dinamičen in ustvarjalen proces.

Zanimivo je slediti nastanku in razvoju ideje o posebni etnični in politični identiteti Romov v Evropi. Skladno s prevladujočim konceptom o varstvu »klasičnih narodnih manjšin«, ki praviloma imajo svojo matično državo, so se v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v nastajajočem romskem gibanju na mednarodnem prizorišču začele iskati poti za formalno uveljavitev Indije kot matične države. Potekala so tudi dogovarjanja v okviru gibanja neuvrščenih, tako da sta se predsednik Indije Nehru in predsednica Indira Gandhi večkrat srečala s predstavniki Romov. Cilj in smisel romskega gibanja izražajo besede prvega predsednika Svetovnega romskega kongresa, Slobodana Berberskega, ki je zapisal: »Nacija smo, nismo cigani« (Acković 2001: 19).

Temeljna vodila gibanja, ki temeljijo na skupnem poreklu in zgodovini, so etnična sorodnost, kultura in jezik. O povezovalnih elementih etnične identitete Romov sicer v strokovni literaturi obstajajo različna mnenja, saj nekateri avtorji menijo, da gre v tem primeru zgolj za vsiljeno etnizacijo Romov. Jezernik meni, da je iskanje korenin romskega jezika in običajev v indijski pramovini bistvena sestavina etničnih definicij Romov, zgrajenih na predpostavki, da je dokaz indijskega porekla določenih kulturnih praks hkrati tudi dokaz njihove etnične pripadnosti. Vendar so lingvistični dokazi o indijskem poreklu Romov problematični (Jezernik 2006: 28).

Ne glede na te pomisleke, romske mednarodne organizacije in združenja na mednarodnem prizorišču opravljajo vlogo političnega zagovornika, ki jo pri drugih manjšinah opravljajo države matičnega naroda. V sodelovanju s širšim krogom strokovnjakov in nevladnih organizacij romske organizacije in združenja sodelujejo pri izpopolnjevanju standardov za varstvo in zaščito interesov romske skupnosti ter opozarjajo na hude kršitve temeljnih človekovih pravic Romov v posameznih konkretnih primerih. V okviru romskega gibanja se uresničujejo zamisli o emancipaciji romskega naroda na različnih področjih – od politične participacije na vseh ravneh do usposabljanja romskih študentov in predavateljev v okviru študija romologije na Univerzah v različnih evropskih mestih (Beograd, Bukarešta, Pariz, Novi sad, Berlin) in oblikovanja Romske akademije znanosti in umetnosti v Beogradu v septembru 2011.

Evropski vključevalni pristop

Skupna ugotovitev na evropski ravni je, da živijo Romi zaradi zgodovinskih okoliščin in odklanjanja večinskega prebivalstva v neugodnih socialnih razmerah in so še vedno diskriminirani in izpostavljeni predsodkom. Kljub sprejetim ukrepom in programom socialnega vključevanja večina Romov v Evropi živi

v pomanjkanju in revščini na obrobju družbe. V začetku novega tisočletja so številne mednarodne organizacije začele raziskovati dejanski položaj pripadnikov romske skupnosti in ugotavljati potrebe in interese njihovih pripadnikov. Tako je npr. Mednarodni razvojni sklad Združenih narodov (UNDP) v posebni študiji o položaju Romov v letu 2002 med drugim ugotovil, da so življenjske razmere Romov v nekaterih državah v Vzhodni Evropi na ravni držav Podсахarske Afrike (UNDP 2002). Odvisnost od socialnih pomoči je skupen problem, ugotavlja UNDP. To dejstvo negativno vpliva na možnosti socialnega vključevanja, saj ohranja segregacijo in modele življenja v getu.

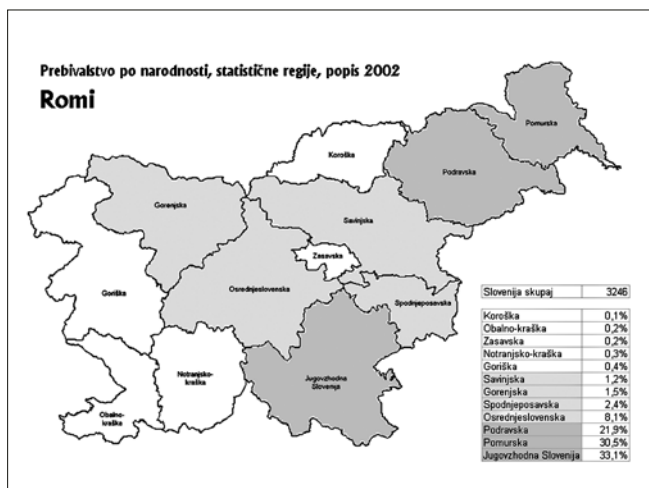
Študija o položaju Romov v razširjeni Evropski uniji (2004) obravnava odprta vprašanja vključevanja Romov na različnih področjih življenja, npr. pri urejanju bivalnih razmer, v izobraževanju, zdravstvu in zaposlovanju (Evropska komisija 2004). Temelji na izsledkih raziskave v enajstih državah. Na koncu študije so objavljena priporočila, ki se nanašajo zlasti na zagotovitev učinkovite participacije Romov, spoštovanje človekovih pravic ter preseganje nestrpnosti in antiromskega rasizma. Glede na razširjeno diskriminacijo pripadnikov romske skupnosti predlagajo celo sprejem posebne EU direktive, ki bi obvezovala države k sprejemu posebnih ukrepov za vključevanje Romov. V okviru Temeljne agencije za človekove pravice je bila v letu 2009 pripravljena posebna študija o bivanjskih razmerah Romov v posameznih državah EU, saj so prav na tem področju Romi najbolj izpostavljeni segregaciji in preganjanju (Internetni vir 2).

Tudi podatki iz drugih študij in mednarodnih poročil opozarjajo na še vedno neustrezen socialno-ekonomski položaj romske skupnosti v Evropi ter na nezadostno raven implementacije mednarodnih standardov o spoštovanju človekovih pravic in programov boja proti rasizmu, nestrpnosti in ksenofobiji. Izsledki raziskav javnega mnenja Eurobarometer o diskriminaciji v EU iz leta 2006 pa kažejo, da so Romi v mnogih državah članicah EU najbolj diskriminirana skupina, ter da 77 odstotkov anketiranih državljanov EU meni, da biti Rom pomeni socialni handicap (Special Eurobarometer 2006).

V zadnjem desetletju so se že izoblikovale dejavne mednarodne povezave za izmenjavo izkušenj in rezultatov mednarodnih programov za skupno financiranje projektov za izboljšanje položaja in socialno vključevanje romske skupnosti, zlasti v državah Srednje in Vzhodne Evrope pa so bila temu namenjena znatna finančna sredstva.⁹ Prioritetna področja so: izobraževanje, bivalne razmere ter preprečevanje diskriminacije in odprava predsodkov (Internetna vira 4 in 5).

Z mednarodnimi izmenjavami in s posredovanjem primerov dobrih praks se ob vključevanju Romov in najvidnejših ekspertov oblikujejo standardi za izvajanje v praksi in se skupaj identificirajo indikatorji za realistično spremljanje izvajanja. Predstavitev primerov, ki so uspešni v drugih državah, in regionalno sodelovanje na sploh prispeva k dodatnemu usposabljanju za življenje v večkulturni družbi ter obenem prispeva k oblikovanju narodne samozavesti in identitete med Romi, utrjevanju zaupanja med Romi in Neromi in k motivaciji Romov za nadaljnje izobraževanje. Kljub nedorečenemu odnosu Evropske unije do sprejema posebnih določb o varstvu manjšinskih skupnosti je trend podpore

⁹ Ena od teh povezav deluje v okviru Dekade za vključevanje Romov 2005–2015 (Internetni vir 3).

Odstotek romskega prebivalstva po slovenskih regijah.
Vir: SURS 2002

socialnemu vključevanju Romov prisoten v vseh njenih tovrstnih dejavnostih in je v Evropski platformi za vključevanje Romov (2011) opredeljen kot njena prednostna naloga.

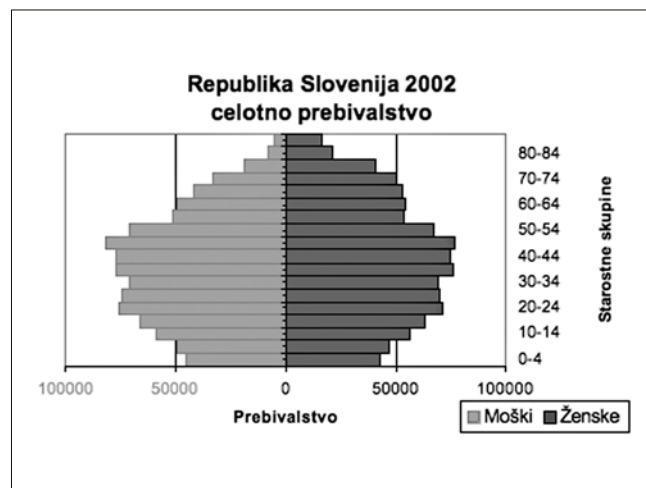
Osrednje mesto med vprašanji, ki na mednarodni ravni zaznamujejo različne pristope k nadaljnjemu razvoju in varstvu romske skupnosti, ima danes v Evropi razprava o tem, ali je položaj Romov evropski ali zgolj nacionalni problem. Romske organizacije poudarjajo, da je položaj Romov specifičen po tem, da so transnacionalna manjšina, ki živi v skoraj vseh evropskih državah in da je zaradi tega potreben panevropski pristop. Nasprotno stališče izražajo države, ki želijo to odgovornost prenesti na tiste države, v katerih so Romi nastanjeni v večjem številu, to je v državah izvora in ne v razvitejših, imigrantskih državah. V iskanju odgovora na izzive ob izgonu nelegalno naseljenih romunskih Romov iz Francije so politični predstavniki držav članic Sveta Evrope na sestanku na najvišji ravni v Strasbourgu 20. oktobra 2010 sprejeli Strasbourško deklaracijo, ki med drugim v uvodu poudari primarno odgovornost držav, od koder Romi prihajajo, in ne tistih, kamor so emigrirali. V poglavju o socialnem vključevanju Deklaracija ne prinaša veliko novega; omenja pomen izobraževanja mediatorjev za izboljšanje stikov med pripadniki romske skupnosti in večino, ter spodbuja mednarodno sodelovanje in izmenjavo dobrih praks. Na podlagi te zaveze je bil sprejet poseben program za izobraževanje romskih mediatorjev, ki ga skupaj izvajata Svet Evrope in Evropska unija.

Romi v Sloveniji, demografski podatki, status in pravni položaj

V tem orisu so zajeti demografski podatki o naseljenosti romske skupnosti v Sloveniji in podatki o starostni strukturi (po podatkih popisa prebivalstva v RS v letu 2002) v primerjavi s preostalim prebivalstvom in etnično opredeljenimi Slovenci ter osnovni podatki o pravnem položaju romske skupnosti v Sloveniji (Klopčič 2007).

Romi v Sloveniji so v večjem številu tradicionalno naseljeni na območju Prekmurja, Dolenjske in Bele krajine.¹⁰ Romi, ki so se

¹⁰ Kraji z najvišjim številom uradno opredeljenih Romov so: Maribor 613,

Vsi prebivalci RS po starostnih skupinah.
Vir: SURS 2002

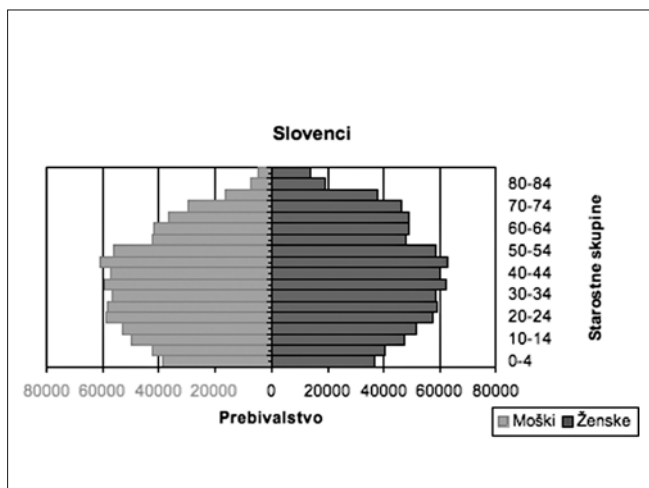
v Slovenijo priselili iz drugih krajev nekdanje skupne države, živijo predvsem v urbanih središčih in mestih Ljubljana, Maribor, Velenje in Jesenice. Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 je število narodnostno opredeljenih Romov v Sloveniji 3.246.¹¹ Podatki o starostni strukturi izkazujejo, da so Romi v Sloveniji, tako kot v drugih evropskih državah, izrazito mlada populacija. Primerjava starostne strukture Romov s starostno strukturo celotnega prebivalstva kaže na bistven razkorak po posameznih starostnih skupinah. Taka starostna struktura pojasni utemeljenost vlaganj v izobraževalne projekte, saj se bodo mladi izobraženi Romi lažje vključili v družbo.

V Sloveniji je pravno varstvo romske skupnosti podrobno urejeno, vendar ne ponuja definitivnega odgovora, ali so Romi v Sloveniji narodna ali etnična skupnost. Ustava Republike Slovenije določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon (Ur. list RS 1991).¹² S to ohlapno ustavno določbo so le nakazane možnosti, ki vključujejo bodisi sprejem posebnih zakonskih določb v sistemskih zakonih ali pa sprejem posebnega zakona. Določbe o pravnem varstvu Romov so zajete v štirinajstih področnih zakonih, od leta 2007 pa tudi v posebnem Zakonu o romski skupnosti. V drugem členu Zakon izhaja iz dejstva, da imajo pripadniki oziroma pripadnice romske skupnosti zaradi posebnega položaja romske skupnosti v Republiki Sloveniji za uspešno vključevanje v slovensko družbo poleg pravic in obveznosti, ki pripadajo vsem državljanom oziroma državljanom Republike Slovenije, zagotovljene še posebne, z zakonom določene pravice.

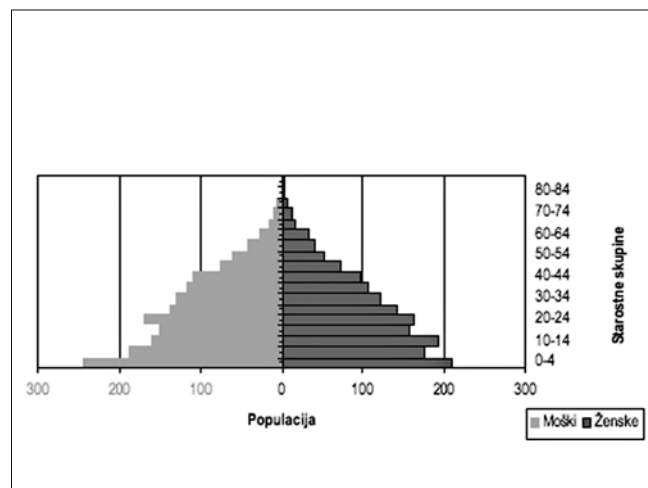
¹¹ Novo mesto 562, Murska Sobota 439, Ljubljana 218, Puconci 137, Kočevje 127, Šentjernej 98, Metlika 90, Lendava/Lendva 86, Tišina 86 in Črnomelj 85.

¹² Po neuradnih ocenah živi v Sloveniji okoli 7.000 do 10.000 Romov.

¹² Ob ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin in Evropske listine za varstvo regionalnih ali manjšinskih jezikov je Vlada Republike Slovenije podala izjavo, da bo skladno z Ustavo RS in notranjo zakonodajo uporabljala določbe Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin in Evropske listine za varstvo regionalnih ali manjšinskih jezikov za avtohtoni italijansko in madžarsko narodno manjšino in smiselno tudi za romsko skupnost, ki živi v Sloveniji.

Prebivalci slovenske narodnosti v RS po starostnih skupinah.
Vir: SURS 2002

Prebivalci romske narodnosti v RS po starostnih skupinah.
Vir: SURS 2002

Poleg polemik o opredelitvi statusa romske skupnosti v Sloveniji kot etnične skupnosti ali narodne manjšine se je razprava ob sprejemanju in po sprejetju tega Zakona osredotočala zlasti na vprašanja o pojmu avtohtonosti oziroma tradicionalne poselitve romske skupnosti kot potujočega ljudstva ter narodnostnega (ne)opredeljevanja in organiziranosti Romov.

Pravni položaj romske skupnosti podrobneje urejajo določbe posameznih zakonov, ki se nanašajo na področje izobraževanja, politične participacije na lokalni ravni, itd. V pravnem urejanju in v sodni praksi se v nekaterih segmentih uporablja analogni pristop k varstvu romske skupnosti, kot se uporablja za obe avtohtoni manjšini. Poleg tega je Vlada Republike Slovenije v letu 2010 sprejela Nacionalni program za Rome 2010–2015, ki zajema dejavnosti različnih državnih organov na tem področju. Za izboljšanje položaja Romov pa so pomembni tudi drugi vladni programi socialnega vključevanja, boja proti revščini in socialni izključenosti in celoten sklop protidiskriminacijske zakonodaje.

Evropski projekti v Sloveniji na področju izobraževanja in ohranjanja romske kulture

V Sloveniji trenutno potekajo trije obsežni evropski projekti, ki jih sofinancira Ministrstvo za šolstvo RS in so namenjeni izboljšanju vključevanja Romov na področju izobraževanja in posredno vplivajo tudi na izboljšanje možnosti medkulturnega dialoga. Ti projekti poudarjajo izobraževanje pripadnikov romske skupnosti kot najpomembnejšo in najučinkovitejšo pot iz socialne izključenosti.

»Projekt o izobraževanju in usposabljanju romskih pomočnikov« koordinira Zveza Romov Slovenije, ki je za ta projekt prejela tudi posebno evropsko priznanje. Pomen izobraževanja romskih pomočnikov je dvojen, saj se strokovno usposablja za nudenje pomoči romskim učencem in staršem pri premagovanju ovir in težav v konkretnih situacijah, po drugi strani pa je to pomemben korak za usposabljanje mladih romskih vodij, ki s tem izobraževanjem in usposabljanjem pridobivajo znanja o lastni identiteti in nujno potrebne spretnosti in znanja za komunikacijo v javnosti. »Projekt o uspešnem vključevanju Romov v izobraževanje / UVRVI«, ki ga koordinira Zavod za izobraževanje in kulturo iz Črnomlja, je namenjen usposabljanju učnega osebja za delo v

večkulturni skupnosti in seznanjanju z vsebinami o romski zgodovini, kulturi in jeziku. Ob koncu projekta so v maju 2011 že izdali zbornik in pripravili zaključno konferenco (Internetni vir 6). V projektu »Dvig socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo predstavniki romske skupnosti« (koordinator Inštitut za narodnostna vprašanja) potekajo dejavnosti nudenja učne pomoči romskim učencem, postavitve večnamenskih centrov, »inkubatorjev«, v romskih naseljih ter spodbujanja ustvarjalnosti pripadnikov romske skupnosti (Internetni vir 7).¹³ Temeljni cilj tega projekta je ustvarjanje možnosti za preseganje družbene izključenosti pripadnikov romske skupnosti z ustreznim dvigom socialnega in kulturnega kapitala v okoljih, kjer živijo.

V okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013, ki jih sofinancira Ministrstvo za kulturo RS,¹⁴ Evropska unija iz sredstev Evropskega socialnega sklada delno financira tudi projekte usposabljanja in izobraževanja Romov. Projekti, ki so namenjeni povečanju zaposlovanja Romov in zmanjševanju odvisnosti od socialnih pomoči in se izvajajo v okviru projekta »Dvig zaposljivosti ranljivih družbenih skupin na področju kulture in podpora njihovi socialni vključenosti«, spodbujajo samozaposlovanje Romov in uvajajo nove poklicne dejavnosti, kot so npr. promotor romske kulinarike, ambasador romske kulture, itd. Na ta način so izkoristili ustvarjalni potencial in bogato kulturno izročilo romske skupnosti ter možnosti za vključevanje pripadnikov romske skupnosti na področju ohranjanja in oživljanja romske kulturno-etnološke dediščine in tradicionalnih romskih obriti.

To je prispevek k ozaveščanju Romov in Neromov, da se ob spoznavanju drugih kultur zavedajo vrednosti romske kulture, saj se le tako lahko razvije dialog na podlagi medsebojnega spoštovanja in partnerstva ter spodbudi vključevanje v družbo, ne da bi se morali Romi ob tem odpovedati svoji kulturni in jezikovni identiteti.

¹³ Projekt financirata Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada ter Ministrstvo za šolstvo in šport RS. Obdobje trajanja projekta: september 2010–avgust 2013.

¹⁴ Razvojne prioritete »Enakost možnosti in spodbujanje socialne vključenosti«, prednostne usmeritve: »Dvig zaposljivosti ranljivih družbenih skupin na področju kulture in podpora njihovi socialni vključenosti«.

V tem trenutku še ni mogoče podati celovite ocene o vplivih evropskih projektov in praks na spremembe v percepciji identitete Romov in urejanje položaja romske skupnosti v Sloveniji. Lahko podamo le splošno ugotovitev, da so evropski projekti pozitivno vplivali na urejanje položaja romske skupnosti in na možnosti njenega vključevanja v javno življenje. Projekti, namenjeni izboljšanju modelov izobraževanja in usposabljanja Romov, ki se financirajo iz Evropskih skladov, upoštevajo tako integrativno in protektivno funkcijo teh programov in projektov, ki omogočajo vključevanje Romov v družbo in zmanjšujejo njihovo odvisnost od socialnih pomoči, kakor tudi socializacijske in promocijske cilje v smislu ohranjanja in razvoja elementov etnične identitete romske skupnosti in učinkovite participacije v življenju celotne družbe. V tipologiji dejavnosti Evropske unije jih uvrščamo med modele za spodbujanje kulturne raznovrstnosti in medkulturnega dialoga, odpravo diskriminacije in za socialno vključevanje ranljivih skupin.

Sklepne misli

Evropski manjšinski standardi ne dajejo jasnega in enotnega odgovora na vprašanja o vlogi percepcije kulturne raznolikosti v celotni sferi javnega interesa in skupnega razumevanja v posameznih družbah. Vprašanje, koliko raznolikosti posamezno okolje sploh tolerira, ostaja eno najbolj kontradiktornih vprašanj sodobnih družb, s katerim se ukvarjajo različne znanstvene discipline, mednarodne ustanove, nevladne organizacije pa tudi snovalci in izvajalci razvojnih strategij. Tej tematiki so se posvetile tudi odmevne in živahne razprave, ki so potekale v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja o koncu zgodovine, spopadu civilizacij in vzponu ali propadu ideje multikulturalizma.

Sodobni koncept etnično pluralnih družb temelji na interakciji različnih dejavnikov, tako na individualni kot tudi skupinski ravni. Pravila medsebojne komunikacije v etnično pluralnih družbah niso več samo enostransko vsiljena pravila večinske populacije, ki naj jih država le sankcionira in pravno uredi v pozitivni zakonodaji, temveč (p)ostajajo vsakdanji izziv tako za zagovornike kot tudi za nasprotnike kulturnega pluralizma.

Paradoks sodobnega časa je v tem, da je dinamika medetničnih odnosov iz zornega kota različnih disciplin obdelana do podrobnosti, vendar pa kljub temu v realnosti ostaja nepredvidljiva. Še zlasti ta ugotovitev velja za romsko skupnost, saj se v romskih skupnostih uveljavljajo zelo različni interesi. Na tako kompleksnem področju se prepletajo konkretni družbenointegracijski cilji za vključevanje ranljivih skupnosti z dolgoročnimi cilji na področju ozaveščanja, odprave predsodkov in spoštovanja človekovih pravic v večkulturnih okoljih.

Model države socialne pravičnosti, značilen za demokratične evropske države, se v procesih globalizacije in gospodarske krize sooča z na videz bolj uspešno »poslovno perspektivo«, ki temelji zgolj na zakonitostih trga, konkurence in individualne uspešnosti. Vztrajanje pri pomembnosti socialne pravičnosti, pozitivne diskriminacije in socialnega vključevanja za vse skupine pomeni zato v sodobnem trenutku posebno vrednoto prav za družbeno ranljive skupine, kot so v celotnem evropskem prostoru prav Romi.

Viri in literatura

- ACKOVIČ, Dragoljub: *Nacija smo a ne cigani*. Beograd: Rominterpress, 2001.
- BARANY, Zoltan: *The East European Gypsies/Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Austin: University of Texas, 2001.
- BAŠIČ, Goran: Položaj Roma u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi. V: *Cigani/Romi u prošlosti i danas*. Beograd: Srpska Akadenija nauka i umetnosti, 2000, 49–69.
- BOHTE, Irena idr. (ur.): *Uspešno vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje (UVRVI): zbornik projekta: profesionalno usposabljanje strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju v letih 2008, 2009, 2010 in 2011 v okviru Operativnega programa razvoja človeških virov za obdobje 2007–2013*. Crnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo, 2011.
- BOGDANIČ, Ana: Multikulturalno gradjanstvo i Romkinje u Hrvatskoj. *Migracijske i etničke teme* 4, 2004: 339–367.
- DJURIĆ, Rajko: *Istorija Roma*. Beograd: Politika, 2006.
- Evropska komisija, Roma in an Enlarged European Union. Bruselj, 2004.
- Evropski parlament, Joint motion for a resolution on the situation of the Roma in the European Union, Bruselj, 25. 4. 2005.
- Internetni vir 1: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=962605&Site=COE>, 23. 9. 2011.
- Internetni vir 2: http://fra.europa.eu/fraWebsite/research/publications/publications_per_year/2009/pub-cr_roma-housing_en.htm, 27. 10. 2011.
- Internetni vir 3: <http://www.romadecade.org/5091>, 23. 10. 2011.
- Internetni vir 4: http://www.romadecade.org/decade_of_roma_inclusion_documents, 23. 10. 2011.
- Internetni vir 5: http://www.coe.int/lportal/web/coe-portal/roma_reference-texts, 23. 9. 2011.
- Internetni vir 6: <http://www.zik-crnomelj.eu/projekti/uspesno-vkljucivanje-romov-v-vzgojo-in-izobrazevanje.html>, 23. 10. 2011.
- Internetni vir 7: <http://www.khetanes.si>, 23. 10. 2011.
- JEZERNIK, Božidar (ur.): *Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi. Narativne podobe Ciganov/Romov*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2006.
- KLOPČIČ, Vera: *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007.
- HALBREINER, Heimo: *Po sledeh protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše, knjiga 2b).
- NOVAK-LUKANOVIČ, Sonja in KLOPČIČ, Vera (ur.): *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1991 (Razprave in gradivo; 25).
- Republika Poljska, Zakon o narodnih ali etničnih manjšinah in o regionalnem jeziku, 6. 1. 2005.
- Služben vesnik na Republika Makedonija 91, 2001.
- Special Eurobarometer, Discrimination in the European Union, 263, 2006.
- Stigmata: Segregated schooling of Roma in Central and Eastern Europe*. Budimpešta, European Roma Rights Center (ERRC), 2004.
- SURS (Statistični urad RS): Rezultati popisa 2002, <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm>, 17. 3. 2011.
- TOMŠIČ, Franc: *Nemško-slovenski slovar*, 4. izdaja. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- UNDP (United Nations Development Programme), *Avoiding the Dependency Trap*, 2002.
- Uradni list RS, 65. člen Ustave RS, 33, 1991.
- YOUNGE, Gary: Shame of the Continent. *The Guardian*, 8. januar 2003.
- Zakon o romski skupnosti v Republiki Sloveniji, Uradni list RS, št. 33, 2007.

European Dimensions of the State of the Romani People

In all periods of history, the Romani have been largely characterized by their lifestyle rather than by their ethnic or national affiliation. The first conditions for social integration of members of the Romani community in the Hapsburg Monarchy and in Austria-Hungary were forced assimilation and an imperative to renounce their own language, culture, and nomadic lifestyle.

Persistent stigmatization of the Romani as a group involved in illegal dealings, delinquency, and criminal practices still exists in many European countries. The prejudice against a different lifestyle, in addition to different forms of racism and xenophobia, still hinders integration of the Romani. Yet it needs to be said that during the last several decades of the 20th century there has been in Europe a marked improvement in the dealing with the Romani issues. The highest political bodies have adopted numerous provisions on the importance of social integration of the Romani and the abolition of prejudice against them. This provides an international platform for extensive programs and projects financed by the European Union Structural Funds, the Decade of Roma Inclusion initiative, and a number of other donator networks.

Yet in spite of these programs and projects aiming at their social integration, the Romani in Europe still live in poverty, social exclusion, and with no possibility of retaining their own language and culture.

»GATE ČEZ ŠTEBALE«

Historični pregled oblačenja moških spodnjih hlač

Prvi del¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Avtor v članku obravnava oblačenje moških spodnjih hlač, in sicer na podlagi omemb od srednjega veka dalje, bolj poglobljeno pa iz 19. stoletja. Sprašuje se, kdaj so se na Slovenskem spodnje hlače pojavile pri nižjih plasteh prebivalstva in zakaj so se tako močno uveljavile v pripadnostnem kostumiranju Gorenjcev. V analizi časopišnih člankov iz srede in druge polovice 19. stoletja ter nekaterih drugih virov ugotavlja, da so bile moške spodnje hlače tedaj dobro znane ljudem višjih družbenih plasti in da so se začele pojavljati tudi že pri posameznikih iz najnižjih družbenih plasti. Že vsaj ob koncu 19. stoletja so se uveljavile v pripadnostnem kostumiranju, njihovo splošno uveljavljenje med kmeti pa je bilo zelo dolgotrajno.

Ključne besede: oblačenje, pripadnostno kostumiranje, noša, spodnje perilo, moške spodnje hlače

Abstract: Focusing particularly on the 19th century, the article explores the history of the wearing of men's underpants that as an article of clothing were first mentioned in the Middle Ages. It tries to establish when the undergarment first appeared among the common people living in the territory of present-day Slovenia; when it gained wide acceptance; and why it has become such an important element of affiliated costuming among the male population of Gorenjska. An analysis of newspaper articles from the middle and from the second half of the 19th century, in addition to other sources, indicates that in that period underpants were already not only widely worn by upper-class males but started to be worn also by some men from the lower walks of life. While underpants became a prominent feature of affiliated costuming at least toward the end of the 19th century the habitual wearing of underpants by the male farming population was adopted very gradually.

Key Words: clothing, affiliated costuming, national costume, underwear, men's underpants

Uvod

Spodnje perilo, tako tudi spodnje hlače, je navadno, čeprav nikakor ne nujno, očem skrito in se razen z bližnjimi in v intimnih oziroma z erotiko prepletenih stikih večinoma o njem ne pogovarjamo in ga ne gledamo. Spodnje hlače so kot sestavina današnjega spodnjega perila tako samo po sebi umeven kos človekove garderobe, da se sodobniki le s težavo soočimo z dejstvom, da ne obstajajo že od »nekdaj«. A vsaka stvar, ki jo v življenju poznamo, je nekoč nastala, vzniknila iz nečesa oziroma se iz nečesa, kar je obstajalo pred tem, preoblikovala. Tako je bilo tudi z moškimi spodnjimi hlačami, ki so se med drugim v zadnjem poldrugem stoletju uveljavile kot ena bistvenih prvin pripadnostnega kostumiranja Gorenjcev.

Večina raziskovalcev pretekle oblačilne kulture na Slovenskem se je s spodnjim perilom ukvarjala obrobno, vezano predvsem na širša, v zvezi s kulturo oblačenja povezana vprašanja, in na bolj ali manj naključno najdene vire. Za čas, ko so raziskovalcem kulture oblačenja najpomembnejši ustni viri, so pisali o njem nekoliko bolj obširno (glej npr. Žagar 1994; Makarovič 1999a, 2000; Pakiž 2009) in izjemoma v samostojnih prispevkih prinesli podrobna pričevanja o njem (npr. prispevek s konca devetdesetih let 20. stoletja, v katerem je opisana bala Radovljičanke, rojene 1887 (glej Žagar 1998)). Tri razprave o spodnjem perilu, od katerih je prva strnila dotedanja spoznanja o oblačenju žen-

skega spodnjega perila v začetku 20. stoletja (Curk 2006), druga prinesla historični pregled oblačenja ženskega spodnjega perila (Paladin 2006), tretja pa je nastala skupaj z razstavo spodnjega perila v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota (Pšajd 2011), so bile objavljene v času, ko se je predmet raziskav oblačilne kulture razširil tudi na bolj obrobna in od temeljnih prizadevanj etnologije 20. stoletja odmaknjena področja. Prvi navedeni razpravi ne obravnavata spodnjega perila v celoti, temveč se ukvarjata le z ženskim spodnjim perilom, tretja, iz Pomurja, pa na kratko obravnava tudi moško spodnje perilo.

Slovenske in tuje literature o moškem spodnjem perilu, zlasti pa o oblačenju moških spodnjih hlač je bistveno manj kot literature, ki obravnava žensko spodnje perilo. Na Slovenskem deloma zato, ker imamo vsaj za starejša obdobja o moških spodnjih hlačah zelo pičle podatke, predmetnih pričevanj pa sploh ni, za obdobja, katerih oblačenje je mogoče raziskovati s pomočjo ustnih virov, pa so bila vprašanja raziskovalcev kulture oblačenja najpogosteje usmerjena v iskanje resnice o tem, ali so jih moški sploh nosili. Tudi s pričujočo razpravo, ki želi odgovoriti na vprašanje, kdaj so moški, pripadniki različnih družbenih plasti na Slovenskem, začeli nositi spodnje hlače, imenovane *spodnjice*, *svitice*, *gate*, *gače*, bo tako, želja je le, da bi tančica, ki leži nad tem vprašanjem, postala nekoliko bolj prosojna.

A najprej vprašanje o tem, kaj bi spodnje perilo, posledično spodnje hlače, sploh bile? Redki tuji avtorji, ki so se podrobneje ukvarjali z zgodovino oblačenja spodnjega perila, so ga iskali že v najstarejših virih, ki pričajo o obstoju človeka (Benson 1996), oziroma v srednjem veku (Cunnington 1992), ter pri tem

¹ Članek zaradi dolžine objavljamo v dveh delih. Drugi del bo objavljen v *Glasniku SED* 52 (1,2), 2012 (op. ur.).

* Dr. Bojan Knific, dr. etnol. in kult. antropol., samostojni strokovni svetovalec za folklorno dejavnost na Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti – JSKD. 1000 Ljubljana, Štefanova 5, E-naslov: bojan.knific@jskd.si

kot moško spodnje perilo obravnavali srajce, hlače, steznike, spodnje telovnike, tudi naramnice, ipd. Kot spodnje perilo je obravnavana večina oblačilnih kosov, ki pokriva telo med vratom in gležnjem, in sicer tistih, ki se oblačijo neposredno na telo oziroma imajo lastnost, da se čeznje oblačijo še druga vrhnja ali zgornja oblačila. Pravzaprav je v veliko primerih oblačenje zelo težko ali pa pravzaprav nemogoče določiti, ali gre pri določenem oblačilnem kosu za spodnje ali vrhnje oblačilo, kajti lahko je eno in drugo hkrati. Tako je npr. z moško srajco, ki je pri večini prebivalstva, živečega v zadnjih nekaj stoletjih na Slovenskem, spodnje in vrhnje, zunanji opazovalcem vidno oziroma deloma zakrito oblačilo hkrati, ki se oblači prek spodnje majice ali neposredno na telo. Podobne težave so tudi z moškimi hlačami, ki so bile zlasti v nekaterih različicah oblačenja na Slovenskem hkrati spodnje in vrhnje oblačilo hkrati. Ne glede na to težavo v nadaljevanju obravnavam oblačenje moških *spodnjih hlač* – hlač, ki se niso nosile samostojno, ampak v kombinaciji z vrhnji hlačami. V nekaterih primerih se zaradi želje po historičnem pregledu in iskanju razvojnih različic dotikam tudi hlač, ki niso opravljal le funkcije spodnjega perila, in različicam oblačil, ki so jih moški oblačili neposredno na telo in so pokrivala del med gležnjem in pasom.

Do srede 19. stoletja

Drugačna anatomija moških in žensk vključno z njuno različno družbeno vlogo je v vsej zgodovini vplivala na oblikovanje spodnjega perila, ki je varovalo telo pred mrazom in pred zgornjimi oblačili, omogočalo boljšo osebno higieno, rabilo erotiki, bilo predmet slojnega ločevanja, zlasti pri ženskah pa je v nekaterih obdobjih omogočalo spreminjanje telesnih oblin in njihovega videza (Cunnington 1992: 14–17). Sodobni koncept oblačilne mode se je začel razvijati v drugi četrtini 14. stoletja, ko so se v oblačenju začele postavljati ostreje meje med družbenimi razredi, te pa so se sprva odražale v vrhnji – vidni – obleki in šele pozneje v spodnji. Nošenje hlač pri moških je bilo v zgodnjem srednjem veku neobičajno, kjer in kadar so jih nosili, pa so te bile spodnje in vrhnje oblačilo hkrati. Različice spodnjih hlač so se v oblačilni modi pojavile v drugi polovici 12. stoletja (Cunnington 1992: 27) in so se pozneje do 15. stoletja pri višjih družbenih slojih spreminjale glede dolžine in širine. Tudi v poznejših stoletjih se je moda oblačenja spodnjih hlač spreminjala. V 18. stoletju so se v oblačilni modi uveljavile platnene in bombažne spodnje hlače, ki so segale do kolen, pred tem so bile v navadi krajše in daljše, prav tako kot na začetku 19. stoletja, ko so krajše spodnje hlače pripadniki višjih družbenih slojev le še izjemoma nosili k podkolenskim vrhnjim hlačam, daljše, tudi take s stopalom, pa k dolgim. V drugi polovici 19. stoletja so se v oblačilni modi uveljavile volnene spodnje hlače (Cunnington 1992).

Angelos Baš v razpravi *Hlače v srednjeveški ljudski noši na Slovenskem* analizira vire, ki pričajo o oblačilni kulturi v prvi polovici prvega tisočletja, in ugotavlja, da prvi pomembni viri, povezani z ustoličevanjem karantanskih vojvod v visokem srednjem veku, jasno navajajo oblačilne kose, ki sestavljajo moško opravo, a ne omenjajo hlač. Na podlagi vira, ki se nanaša na 11. stoletje, Baš sklepa, da hlače tedaj na Slovenskem niso bile viden del kmečke obleke ali pa se sploh niso nosile. Drugi, prav tako z ustoličevanjem karantanskih vojvod povezan vir se nanaša na konec 13. stoletja, ko se v oblačenju kmetov omenja nošenje dveh hlačnic – dveh nogavic, ki zgoraj očitno nista bili združeni,

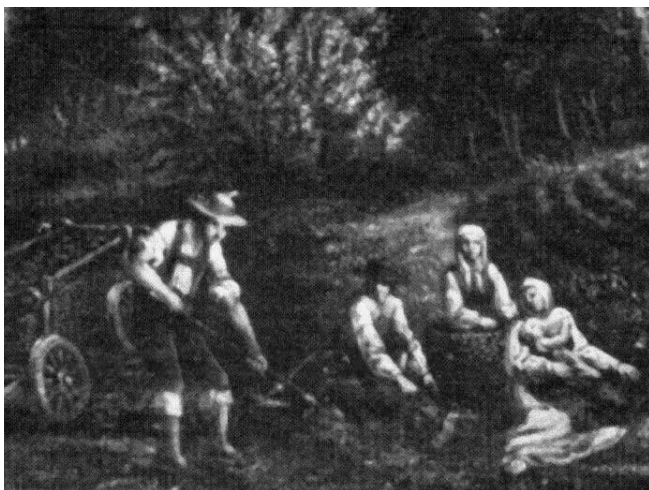
ni, tretji vir iz tridesetih let 14. stoletja pa ponovno ne omenja ne nošenja hlačnic ne hlač nasploh. Na podlagi navedenega Baš sklepa, da se hlače – ne zgornje in ne spodnje – tedaj v kmečkem okolju niso nosile. Dokazujejo jih nekoliko mlajše freske iz 14. in 15. stoletja – predvsem oblačenje hlačnih nogavic – vendar ne prav pogosto (Baš 1960: 463–467; 1962: 59–69).

Če za 17. in 18. stoletje pogledamo slovarje, v katere je vključeno slovensko besedišče, ugotovimo, da so v 18. stoletju hlače v slovenskem jeziku označene z različnimi imeni, med drugim tudi kot *gače* ali *svitice*, s čimer bi bile morda lahko mišljene spodnje hlače.² V 17. stoletju se spodnje hlače omenjajo pri oblačenju meščanov, a redko. Izdelane so bile iz cajga, sukna ali pralnega platna (Baš 1992: 31). Podobno redke omembe spodnjih hlač je mogoče najti v 18. stoletju, ponovno pri meščanih, katerih spodnje hlače so bile izdelane iz barhenta ali platna, tudi pralnega. V 2. polovici 18. stoletja sodi podatek iz kopalškega reda, ki je bil v veljavi v Dolenjskih Toplicah, in sicer, da se kopalci niso smeli kopati nag, temveč so morali biti v srajci in spodnjih hlačah (po Baš 1992: 222), kar brez dvoma potrjuje, da so ljudje višjih družbenih plasti, ki so zahajali v toplice, spodnje hlače poznali in nosili. Da jih niso nosili pripadniki vseh družbenih slojev, je jasno, in to potrjuje tudi omemba Antona Tomaža Linharta, ki v opisu oblačenja kmetov na Gorenjskem v 18. stoletju piše, da ti spodnjega perila niso poznali (Linhart 1981 [1791]: 278).

V prvi polovici 19. stoletja je že izpričana prodaja konfekcijsko proizvedenih spodnjih hlač – torej spodnjih hlač, ki so bile narejene vnaprej in ne po naročilu kupca – pretežno izdelanih iz platna (Baš 1987: 94). Spodnje hlače so ob opisu oblačenja moškega omenjene leta 1816, ko sta s Koroškega čez Kranjsko potovala izobraženca – botanika z Bavarskega.³ Pričevanja dokazujejo prisotnost moških spodnjih hlač na Slovenskem v 17., 18. in prvi polovici 19. stoletja, hkrati pa potrjujejo, da te niso sestavljale oblačilne oprave pripadnikov vseh slojev prebivalstva. Kot že navedeno, Linhart odsotnost spodnjih hlač omenja za konec 18. stoletja, Janez Trdina pa še za leto 1830 zapiše, da kmetje v Mengšu in okolici spodnjih hlač (*gat*) niso poznali (po Baš 1987: 224). Podobno navaja France Kotnik, ki v dvajsetih letih 20. stoletja na podlagi pisnih in slikovnih virov

2 V leta 1603 objavljenem Megiserjevem slovarju poseben izraz za spodnje hlače ni naveden (navedene so *hlače* in *bregeše*, slednje v nemškem prevodu *Gesässbruch*) (Megiser 1977 [1603]), niti ga ni v slovarju Gregoria Alasia da Sommaripa, izdanem v Udinah leta 1607 (Alasia 1993 [1607]). *Gače* se kot *Niederkleyd*, kar je v stari visoki nemščini sinonim za *Unterkleid*, a redko rabljen, pojavijo v slovarju, objavljenem dobro stoletje pozneje (Bohorič 1715), in podobno v slovarju, objavljenem leta 1744, kjer so zapisane *gače* (*Niderklaid*) (Megiser 1744). Zgolj *hlače* so ponovno omenjene v slovarju iz leta 1758 (*Grammatica* 1758), leta 1781 je v Pohlinoem slovarju *Tu malu besediše treh jezikov* naveden izraz *svitice*, kar bi glede na pojasnitev, da gre za *Unterhosen*, težko razumeli drugače kot spodnje hlače (Pohlin 1972 [1781]), in leta 1789 v Gutsmanovem slovarju *gače* (*Niederkleid*) (Gutsman 1999 [1789]). V Pohlinoem slovarju iz leta 1792 spodnjih hlač ponovno ni (Pohlin 1973).

3 Nosila sta platnene spodnje hlače, ki so segale navzdol do gležnjev in se zavezovale čez spodnje nogavice, zgoraj pa so se zapenjale čez spodnji jopič (Baš 1987: 208–209). Da se je treba snažno oblačiti in da v snago sodi tudi redno preoblačenje spodnjih hlač, je bilo zapisano leta 1840 v *Stoletni Pratici devetnajstega stoletja*, in sicer z besedami »[s]prebleci večkrat srajco in spodnje hlače, če jih nosiš« (Baš 1984: 158), kar kaže, da so spodnje hlače ljudje višjih družbenih plasti tedaj na Slovenskem nosili, a so jih nekateri preredko preoblačili.

Upodobitev kmetov v okolici Kamnika avtorja F. K. pl. Goldensteina iz let 1848/49, na kateri bi bile lahko pri vsakdanjem oblečenem moškem upodobljene spodnje hlače, ki spodaj gledajo izpod zgornjih podkolenskih hlač.

Vir: Baš 1987: 243

obravnava oblačenje kmečkega prebivalstva v Savinjski dolini v tridesetih letih 19. stoletja, da moški spodnjih hlač tedaj niso nosili (Kotnik 1926: 174). To govori v prid spoznanju, da kmetje v prvi polovici 19. stoletja posebnih spodnjih hlač niso poznali, čeprav se pojavljajo tudi omembe, ki zamegljujejo našo predstavo o tem, kdaj se spodnje hlače kot oblačilni kos, ki ga ni mogoče nositi kot zgornje hlače, v kmečkem okolju resnično pojavijo.⁴ Primož Trubar je v 16. stoletju nemško zloženko *Niederkleid*, v primerjavi z *Unterkleid* redko rabljeno besedo v visoki nemščini, poslovenil v *brigeše* (Orožen 1986: 40), ki je v izpeljankah, uveljavljena predvsem kot oznaka za hlače, izdelane iz nebarvanega lanenega blaga, pri starejših ljudeh predvsem na panonskem oblačilnem območju ostala znana praktično do danes (*brigeše*, *bergeše*, *breguše*, *bregüše* ...). Vendar pa ta kos oblačila pravzaprav ni spodnje perilo v današnjem pomenu te besede, temveč označuje oblačilni kos, ki je bil najpogosteje verjetno spodnje

4 V rokopisu Emila Korytka, ki se navezuje na trideseta leta 19. stoletja, se pri predmetih oblačilne porabe iz kmečkega okolja za Loški Potok ob hlačah navaja »*sdučajne hlače*« (po Baš 1984: 60). Ob hlačah in irhastih hlačah Korytko »*pertene hlače*« navaja tudi za Bohinjsko Bistrico, od hlač zgolj »*gače*« za Metliko in ob hlačah še »*pertenice*« za Ribnico. A navedenih *gač*, *pertenih hlač* in *pertenic* ni mogoče neposredno povezati s spodnjimi hlačami, kajti ti izrazi so se uporabljali tudi za označevanje zgornjih hlač, izdelanih iz platna. Navedbam, da kmetje na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja spodnjih hlač niso nosili, nasprotuje poročilo iz Prekmurja, ki priča, da »[m]oški nosijo tesne gaty (spodnjice) iz lanenga platna ali konopljin« (po Baš 1984: 12). Navedbo *gaty* (*spodnjic*) težko razumemo drugače, kot da je imel avtor neposredno v mislih spodnje hlače, še zlasti zato, ker je zapisal, da so bile *tesne*, torej povsem drugačne od *brigeš* – hlač, izdelanih prav tako iz lanenega ali konopljenega platna, ki so jih nosili Prekmurci do prevzema sodobnih vrhnjih hlač, izdelanih po srednjeevropski oblačilni modi. Podatek imamo še iz križevske fare v Prlekiji za leto 1808, kjer so kmetje pozimi nosili čez »*platnene hlače suknene*« (Makarovič 2010: 96). V slednjem primeru so platnene hlače res opravljale funkcijo spodnjih hlač – so bile oblečene pod zgornjimi – a so bile to hlače, ki so se v poletnem času nosile samostojno, torej niso bile izdelane posebej za namen spodnjih hlač.

Podoba pripadnostnega kostumiranja Gorenjcev, ki pri moškem vključuje oblačenje belih bombažnih spodnjih hlač, vidnih v delu okrog kolena. Folklorna skupina iz Bohinja na območnem srečanju folklornih skupin.

Foto: Janez Eržen, Bled, 21. 3. 2003

in vrhnje oblačilo hkrati. Pod njim ali nad njim se druge hlače ne omenjajo, če izvzamemo navedbo redkih avtorjev, med njimi npr. Kovačiča, ki leta 1906 piše, da so na Štajerskem nosili *brigeše*, podkolenske hlače, izdelane iz hodnega platna, ki so jih barvali v mužah, jih oblačili čez spodnje hlače in jih razlikovali od *breguš* na Murskem polju (pri tem so mišljene dolge, bele platnene hlače iz nebarvanega platna) (1906: 35), in če izvzamemo številne navedbe, da so pozimi zaradi mraza nosili več platnenih hlač hkrati, bi v tem primeru lahko ene obravnavali kot spodnje in druge kot zgornje.⁵

Konfekcijsko izdelovanje spodnjih hlač in naročila blaga zanje izpričujejo razpisi škofij, vojaških uprav in mestnih policij, ob-

5 Podobno težavo pri dojemanju spodnjih hlač kot oblačila, ki je v današnjem pomenu spodnje perilo, imamo tudi v omembi Milanka Delimariča, ki v prispevku *Beli Krajnci* unikreje Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic leta 1845 piše, da »nema vendar mož družih hlač, ko pertnjene svitice, ki jih okoli nog omota in v škornjice obuje« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1845: št. 9). Tu je jasno, da je avtor omenil hlače, ki se na panonskem oblačilnem območju pred prihodom poenotene srednje evropske oblačilne mode najpogosteje omenjajo, je pa pomenljivo, da je zapisan izraz *svitice*, ki je že v Pohlinozem slovarju iz leta 1781 naveden kot izraz za spodnje hlače, v tem pomenu pa ga je uporabljala tudi večina piscev 19. stoletja. Podobno je Korban v prispevku *Kratek ozir na Poljance* leta 1849 zapisal, da hodi moški v Poljanski dolini v *Beli krajini* poleti »samo v robači (srajci) in gačah (spodnjih hlačah) oblečen« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1849: št. 32), in podobno je – po ustnem izročilu – cesar Franc Jožef Belokranjecem leta 1908 na Dunaju dejal, da se, ker so se na povorki ob praznovanju 60. obletnice njegovega vladanja predstavili oblečeni v oblačila, izdelana iz belega platna, kažejo v spodnjem perilu. Hlače, izdelane iz platna, ki so spodnje in vrhnje oblačilo hkrati, oziroma je včasih nemogoče ugotoviti, ali avtor z navedbo tovrstnih hlač misli dejansko na spodnje hlače ali na hlače, ki so bile hkrati vrhnje, ponekod na Goričkem imenujejo *gače*, v *Beli krajini* tudi *gače*, na *Bizeljskem* *bele gate*, *gate in svice* v *Turjaški* okolici, *svitice* v *Vipavski dolini* in okolici *Lašč*, *bize* in *behete* pa na *Vzhodnem Štajerskem*. Prav tako *breguše* in *brigeše* ne označujejo zgolj hlač, izdelanih iz nebeljenega lanenega platna, temveč ponekod na *Primorskem* tudi temne dolge ali podkolenske hlače (Makarovič 1970: 46–47).

javljeni v nemškem časopisju, ki so izhajali na Slovenskem že v tridesetih letih 19. stoletja in pozneje (glej npr. *Amtsblatt* 1832 št. 138; *Laibacher Zeitung* 17. 7. 1834, 11. 2. 1836, 8. 9. 1838, 8. 9. 1838, 12. 8. 1841, 14. 8. 1841, 18. 10. 1842, 10. 3. 1842, 15. 10. 1842, 5. 3. 1842). Dosledno se omenjajo kot *gattien*, le izjemoma in pozneje kot *Unterhossen* (*Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung* 6. 7. 1848; *Illyrisches Blatt* 25. 4. 1846), v slednjem viru v zaobljubi nekega možaka, da bo šel v spodnjih hlačah v cerkev k maši, če bo dočakal 100 let. Glede na naročila precejšnjih količin, ki so bile približno enakovredne količinam srajc, je mogoče sklepati, da so bile tedaj v vojski, policiji in pri duhovščini že v redni uporabi.

Kot sem skušal pokazati, pričevanja s prve polovice 19. stoletja ne dajejo povsem nedvoumnega odgovora na vprašanje, ali so kmetje na Slovenskem tedaj spodnje hlače že nosili ali ne, govori pa v prid temu, da, če so že nosili po dvoje hlač hkrati, spodnje niso bile drugačne od zgornjih. To torej niso bile posebne spodnje hlače, temveč zgornje, ki so z namenom praktične rabe v nekaterih okoliščinah dobile vlogo spodnjih, v drugih okoliščinah pa so jih brez zadržkov nosili kot zgornje, zaradi česar o posebnih spodnjih hlačah, ki bi domovale v kmečkem okolju, do srede 19. stoletja ne moremo govoriti. Drugače je bilo pri višjih družbenih plasteh, tudi v uniformiranju vojske in policije, kjer so bile spodnje hlače tedaj verjetno že v splošni rabi.

Časopisna pričevanja od druge polovice 19. stoletja

Časopisi so za proučevalce oblačilne kulture iz časa pred 20. stoletjem med temeljnimi tiskanimi viri, v katerih je mogoče najti dokaj stvarne podatke o življenju in razmerah proučevanega obdobja. Pravzaprav je interpretativen vsak vir, tudi časopisni, česar se je pri njegovem upoštevanju treba zavedati, vendar pa zlasti na mestih, kjer pisci obravnavajo dogodke, ki so jim bili priča, oziroma opisujejo čas, ki ga živijo, prinaša dragocene in sorazmerno zanesljive podatke, ki ob upoštevanju drugih razpoložljivih virov razkrivajo tudi pogled na preteklo oblačilno kulturo.

Pred sredo 19. stoletja je leta 1844 pri opisu rokodelske razstave v Ljubljani navedeno, da so se ljudem, ki so si razstavo ogledali, med drugim dopadle »ene možke spodnje hlače brez šiva« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1844: 190), ki bi bile lahko že spodnje hlače, izdelane iz trikoja. V prispevku Spominki na Gorensko sta popotnika leta 1847 v opisu obiska v cerkvi na Blejskem otoku tarnala, da je »strežnik pri sv. maši v golih srajčnih rokavih gospodu mašniku stregel«, ter ob tem napisala, da je srajca spodnja obleka, »enaka spodnjim hlačam«, v spodnji obleki pa se ne spodobi stopiti k oltarju (*Kmetijske in rokodelske novice* 1847: 104).

V drugi polovici 19. stoletja se v časopisju spodnje hlače omenjajo precej pogosteje kot pred tem. Deloma je to posledica večje produkcije tiska, deloma pa verjetno tudi večje prisotnosti spodnjih hlač v oblačenju. »[S]vitice (t. j. spodnje hlače)« so bile v Kratki slovnici slovenskega jezika omenjene v *Vedežu* leta 1850 (*Vedež* 1850: 233), leto pozneje pa avtor v prispevku Narodske starice piše o tem, da »svitice, ki okoli nog mahajo niso narodske obleke; te so začeli Slovenci od ptujcov posnemati; pravima Slovencu se pa namest narodne li nerodne zde, da se jim posmehuje« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1851: št. 1). Slovenci tedaj torej spodnjih hlač, ki, če ponovim, »okoli nog mahajo«, še niso bili vajeni, a so jih očitno že začeli uporabljati množičneje

kot pred tem, saj se je nekaterim piscem zazdelo, da je njihovemu oblačenju – novi navadi v oblačenju Slovencev – treba ugovarjati. S podobnim namenom spodnje hlače kot »gate« – že v izvorniku zapisane v narekovajih – omenja pisec (En rojak) v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* nekaj let pozneje, in želi, da bi *Kmetijske in rokodelske novice* oblačenje spodnjih hlač kot

napako odpravile iz šeg in navad Slovencev. Povzdignite enkrat svoj glas tudi zoper najnovejšo in najnerodnejšo hlapčevsko šego: nositi »gate« čez štebale. Komu se ne »gravža« ta studna šemarija – toliko bolj, ker po nesnagi in nerodno tacih zarobljencov imajo drugi omikani narodi vse Slovence za strovence.

Besedilo je dodal pesem, ki jo je naslovil »Gate« čez štebale«, in v njej pisal, da so »nošne šege ali »mode« / [t]u boljš' tam slabši um razodevale; / [p]a gerše, kakor »gate« čez štebale, / [j] e še ni bilo, in tudi več ne bode« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1859: št. 34) Besedilo opozarja bralce, naj skušajo preprečiti, da bi ljudje prevzeli – avtor navaja »hlapčevsko šego« – spodnje hlače nasploh, oziroma naj spodnjih hlač ne bi nosili zunaj štebal, kakor so najpogosteje imenovali škornje, redkeje drugo visoko obutev. Glede na navedena vira sodeč naj bi torej vsaj nekateri Slovenci sredi 19. stoletja začeli nositi spodnje hlače skupaj s podkolenskimi hlačami na način, da so bile vidne tudi na zunaj, kar zgolj v obrisih nakazuje tretji še nekoliko zgodnejši vir – upodobitev kmetov iz okolice Kamnika slikarja F. K. pl. Goldensteina iz leta 1848/49 (glej Baš 1987: 243). Na sliki je mogoče videti vsakdanje oblečenega moškega pri kmečkem opravilu na polju (pri delu!, kar je še bolj presenetljivo), pri katerem je videti, kot da spodnji del spodnjih hlač visi izpod podkolenskih hlač.⁶

Oblačenje posebnih spodnjih hlač se je v kmečkem okolju uveljavljalo v drugi polovici 19. stoletja sočasno s sprejemanjem splošne srednjeevropske oblačilne mode in njenih dolgih vrhnjih hlač ali z zamikom in pod vplivom vojaškega oblačenja, s katerim so se kmetje soočili na večletnem služenju vojske, v kateri je bilo oblačenje spodnjih hlač uveljavljeno. Vojaška zahteva po nošenju spodnjih hlač in z njo povezana večletna praksa je, predpostavljam, vsaj pri nekaterih vplivala tudi na njihovo uporabo po služenju vojske. Mogoče je tudi v tem vzrok, zakaj se je nošenje spodnjih hlač prej in bolj splošno uveljavilo pri moških kot pri ženskah?

Spodnje hlače pri ljudeh, ki so jih sprejeli skupaj s siceršnjo srednjeevropsko oblačilno modo – torej skupaj z dolgimi hlačami, ob doslednem oblačenju navzven niso bile vidne. Drugače je bilo pri redkih kmetih v sredini in drugi polovici 19. stoletja, ki so jih tedaj že sprejeli, pri katerih so se spodnje hlače videle tudi na zunaj. To potrjuje dopis Iz Terbovelj na štaj.-kranjski meji iz leta 1868, v katerem je navedeno, da so v Savi pri Trbovljah našli utopljenca, katerega identitete niso ugotovili,

6 Ob dveh piscih, ki sta nasprotovala uporabi spodnjih hlač in njihovem uvajanju v oblačenje Slovencev, *Kmetijske in rokodelske novice* leta 1853 moške na kmetih posredno spodbujajo k njihovem oblačenju. Ti naj pozimi ne bi posedali, sedeli križem rok, predenje pa prepuščali le ženskam, temveč naj bi se ga lotevali tudi sami, s čimer bi se lahko »spomladi dvoje srajc in svitice (gat) ukrojilo za vsakega zmed vas, pa bi gotovo ne bili tako raztergani, ko stek« (1853: št. 28)!

ugibljejo pa, da je bil iz litijske okolice doma, kajti obleka ga je razodevala za takega. Bil je v kratkih jirhnicah, na nogaj dolge pa nazaj zavihane škornje, čez katere so spodnje platnene hlače visele, in na sebi je imel črn žametni lajbelc s cinastimi debelimi gumbi (*Kmetijske in rokodelske novice* 1868: št. 23).

Po navedenih podatkih sodeč je šlo verjetno za pražnje ali pa vsaj v tedanjih razmerah lepo oblečenega kmeta. Navedeno je sicer, da so nekateri ugibali, da je ribaril, padel s čolna in utonil – spodnje platnene hlače pa so bile lahko, če upoštevamo zgoraj navedeni prispevek »Gate« čez štebale«, ali vidne že pred utopitvijo ali pa so čez škornje zlezle med utapljanjem ali v dneh po njej. A možak je spodnje hlače nosil in bile so daljše od irhastih hlač. Čeprav so bili škornji visoki in so segali čez irhaste hlače, so se spodnje hlače videle, ker so bile, kot je navedeno in kot to izpričujejo drugi viri, zavihane navzdol.

Za obravnavo dejanskih, z oblačenjem povezanih razmer, so pomembni prispevki, ki kot poročilo pričajo o resničnih dogodkih in usodah ljudi. Eden takih je bil v prispevku o utopljenju že omenjen, v opombi pod črto navajam še nekaj drugih,⁷ ki pri-

7 V težkih razmerah so delali rudarji v rudniku v Zagorju, za katere pisec 30. julija zapiše, da je v jami neznosna vročina, zaradi katere »morajo delavci – bodi naravnost povedano – samo v spodnjih hlačah delati, pa še te je treba večkrat na dan oviti« (*Slovenec* 1889: št. 173). Spodnje hlače navaja *Slovenski narod* leta 1877 v prispevku Izpred porotnega sodišča (Hudodelstvo ropa), v katerem poročevalec s sodišča piše, da je v gozdu med Primskovim in Srednjo vasjo na Gorenjskem tat, »kteri je bil po obrazu črno namazan, imel glavo v plavej ruti zavito in bele spodnje hlače« skočil k ženski in jo oropal (*Slovenski narod* 1877: št. 284). Ropa je bil obtožen 23-letni Janez Cviren, tesar iz Adergasa, k ropu pa ga je nagovoril 33-letni Tomaž Hočevar, posestnik in oče šestih otrok, brat oropane. O vlom, v katerem so tatovi krojaču iz Kandije pri Novem mestu odnesli »14 narejenih hlač, 6 sukenj, več srajc in svitic, vsega vkup za 140 gld. vrednosti« je poročal *Slovenski narod* leta 1880 (št. 243). V tatvini na Vrhniki je leta 1882 fant, ki je v trgovini pomagal prodajati, »za svoje spodnje hlačnice utikal« predmete, ki jih je želel ukrasti (*Slovenski narod* 1882: št. 47). Na Tržaškem so leta 1882 žandarji lovili tujca, nastanjenega v krčmi, ki so ga našli »v srajci in sviticah« (*Slovenski narod* 1882: št. 219). V prispevku Izpred porotnega sodišča ljubljanskega, objavljenega v *Slovenskem narodu* prav tako leta 1882, avtor piše, da so pri tatvini našli 20-letnega kupčijskega vajenca, na drugem mestu navedenega tudi kot »hlapca«, ki so ga morali sleči »do spodnjih hlač«, da so našli ukradeno blago (št. 145). Okraden naj bi bil leta 1884 tudi Janez Siherl iz Domžal, »možak, ki se žgane pijače nikdar ne brani«. Pri povratku domov naj bi bil napaden in oropan (ukraden mu je bil del izkupička od prodaje voza sena; seno je prodal za 6 gld.), po domnevnem ropu pa je drugo jutro prišel »v spodnjih hlačah in bos« nazaj v Domžale (*Slovenski narod* 1884: št. 61). Tkalec iz Ljubljane se je po poročanju pisca *Slovenskega naroda* nekega jutra zbudil v Lattermanovem drevoredu. »Opravljen je bil svojemu poslu primerno, namreč v srajci in spodnjih hlačah«. Zakaj? Zato ker so ga »nepoklicani strežniki« našli pijanega, ga slekli in mu ukradli obleko (1884: št. 184). Poročilo o obleki najdenega utopljenca, starega med 30 in 36 let, je bilo objavljeno v *Slovenskem narodu* leta 1885. »[H]lače, suknja od črnega suknja, črn okrogel klobuk, rujava tesna srajca od ovčje volne, volnate spodnje hlače in nogavice. Spodnje hlače in dva robca z žoltimi robovi so zaznamovani s črkama G. G.« (št. 88). *Slovenski narod* je istega leta poročal, da so našli mrtveca, ki je imel na sebi »samo srajco in spodnje hlače. /.../ Kdo je bil neznanec, se ne ve, a sploh se misli, da bil kak »baraba«, ki je iskal brezplačnega ležišča« (1885: št. 167). »Obesiti se je hotel zadnjo sredo zvečer znani postopač France Breskvar iz Krakovskega predmestja, ki je zaradi tatvine zaprt.« Iz nadaljevanja: »obesil se je na trak svojih spodnjih hlač«, a ga je paznik pravočasno rešil (*Slovenski narod* 1885: št. 201). V Šentvidu nad Cerknici

čajo, da so bile v drugi polovici 19. stoletja, zlasti pa v njegovih zadnjih dveh desetletjih, za katera je tudi zaradi večje produkcije tiska več podatkov kot za leta pred tem, spodnje hlače na Slovenskem že dobro znane, če ne že splošno uveljavljene – ne le med višjimi družbenimi plastmi, temveč tudi med nižjimi. Spodnje hlače se omenjajo pri ljudeh, ki so se ukvarjali z rokodelstvom (tesar, tkalec, vajenec), s trgovino (pomočnik prodajalca), omenjene so tudi pri kmečkem sinu, zaradi neprimernih dejanj njihovih nosilcev pa jih poročevalci označujejo tudi kot hlapce, postopače, barabe, osebo označijo tudi kot jako zanemarjen človek, ipd. Navedeni podatki, ki se pogosteje kot na vaška nanašajo na mestna okolja, pričajo, da so ob koncu 19. stoletja spodnje hlače oblačili tudi pripadniki najnižjih družbenih slojev. Pri opisih je mogoče opaziti, da se omenjajo predvsem mlajši ljudje, stari 20, 22, 23, 30–36 let, fantje, v enem primeru se omenja »možak«, kar bi lahko kazalo, da so se spodnje hlače začele splošneje družbeno uveljavljati prav z mlado generacijo v drugi polovici 19. stoletja, starejša pa je ostajala pri šegi, ki nošenja spodnjih hlač ni narekovala.⁸ Uvajanje oblačenja spodnjih hlač so vsaj že v drugi polovici 19. stoletja spodbujale šole,⁹ v časopisu 19. sto-

co sta 19. januarja 1888 pogorela kašča in skedenj. Domnevno je požar zanetil 22-letni kmečki sin, ki naj bi »slekel /.../ hlače in zavil v nje nogi, s sukno in telovnikom pa zakril gornji del telesa«. Po izbruhu požara naj bi odšel. »Gologlav in gonolog, v samih spodnjih hlačah in raztrgane srajci, čepel je maloprida v tako mrzlej noči v snegu pet ur« (*Slovenski narod* 1888: št. 19). Sodišče v Ljubljani je sodilo »jako zanemarjenem človeku, Jakobu Hriberniku, 30 letnemu kmetškemu fantu iz Zunanjih Goric«, tatu, pred katerim med ostalim navedenim niso bile varne »ne moške, ne ženske spodnje hlače« (*Slovenski narod* 1890: št. 54).

8 To domnevo potrjuje novica, objavljena v *Slovencu* leta 1899, kjer piše, da je v Gorici umrl notar, star 82 let, ki je živel izjemno skromno in se ni menil za denar ter pri njem ni bilo »[o] spodnjih hlačah in nogavicah niti govora« (1899: št. 27). Omemba ohranjanja starih navad pri starejših ljudeh je bila nedvomno uveljavljena tudi v kmečkem okolju, za kate-rega Kovačič leta 1906 piše, da so bili »[s]tari očanci /.../ ponosni na te »bregese« (barvane podkolenske hlače, izdelane iz hodnega platna, op. avt.), in ko je prišla nova moda »cajgastih« in »štofnatih« hlač, so stari možaki ostali zvesti svojim »bregšam«. Bile so pa »bregese« zelo trpežne, kakor sploh vsa hodna obleka, a kdor jo je nosil, se je moral premagovati, zakaj gotovo ni bilo prijetno nositi za kožo ostro hodno srajco in enake »gate«, povrh »bregese« (Kovačič 1906: 35–36). Nedosledno nošenje spodnjih hlač v kmečkem okolju še za začetek 20. stoletja na več mestih navaja Marija Makarovič (glej npr. 1999a: 113; 2010: 138), zaradi odsotnosti virov sklepa, da jih kmetje do prve svetovne vojne niso nosili, vsaj splošno ne (2000: 96; 1999: 56). Za začetek 20. stoletja za nekatera območja – tista, kjer so bile v 19. stoletju v navadi dolge platnene vrhnje hlače – omenja tudi nošenje spodnjih hlač kot edinega, torej hkrati spodnjega in vrhnjega oblačila (2007: 249; 2010: 138), Filipović pa pri opisu oblačenja srbskega prebivalstva v Beli krajini za nedoločen čas navaja oblačenje suknenih vrhnjih hlač prek spodnjih (Makarovič 2009: 178). Alenka Pakiž za ribniško okolje ugotavlja, da so jih možje, tudi vaški, v začetku 20. stoletja že nosili (Pakiž 2009: 59).

9 Deželna gozdarska šola v Šneperku, ki je bila ustanovljena leta 1869, je zahtevala, da si vsak učenec ob prihodu priskrbi preprosto obleko za nedelje in delavne dni, in sicer: »eno delavno suktnjo za vsak dan, in suktnjo, hlače in čepico z zelenim obrobkom za nedelje in praznike. Tudi ima vsak odgojenec seboj prinesiti: 3 spodnje hlače, 3 zavratnice, 4 srajce (robače), 4 pare nogavic, 3 robce (žepne rute), 3 brisalnice (brisače), 2 para škorenj iz juhtnine (1 par mora biti čez kolena), in 1 par škorenj iz teletine« (*Kmetijsko rokodelske novice* 1869: št. 47). Podobno navodilo najdemo desetletje pozneje v objavljenem hišnem redu za učence deželne vino- in sadjerejske šole na Slapu: »Vsak učenec si mora po vstopu v šolo sledečo obleko iz svoje lastnine napraviti: a) ene hlače

letja jih omenjajo pisci v raznih nasvetih¹⁰ kot oblačilo, ki naj bi ga tedaj poznali že vsi, tudi otroci, so navedene v prispevku *Nazorni nauk v drugem razredu ljudske šole*,¹¹ omenjajo jih pisci, ki so povzemali novice iz tujine,¹² »gače« se omenjajo v prispevku *Šivni stroji ali šivne mašine*,¹³ sorazmerno pogosto se omenjajo

in eno flajdo iz debelega plastna za rabo pri delu na polji in v kleti; b) eno sukneno bluzo s šolskim znamenjem na vratnik prišitim, ene suknene zeleno paspulirane dolge hlače, eno sukneno kapico s šolskim znamenjem in eno črno zavratnico. Vse to za nedeljo in praznike ter za druge posebne priložnosti. c) Dalje ima še vsak učenec tri spodnje hlače (gate), štiri srajce, dve navadni zavratni ruti, vsaj 4 pare nogovic ali nožnih rut, vsaj 6 rut za nos, tri obrisalnice, dva para močnih čevljev /.../ primesti« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1876: št. 44) Podobno je bilo navedeno v Razglasu o sprejemanju gluhoonemih otrok na posebno šolo leta 1888, kjer piše: »Otroci, ki se sprejmejo, morajo s seboj primesti eno nedeljsko obleko in 2 vsednji obleki, 3 pare čevljev, 3 spodnje hlače, 6 srajc, 6 nogovic in 6 žepnih robcev« (*Amtsblatt zur Laibacher Zeitung* 1888: št. 131). V obvestilu o sprejemanju slepih otrok pa: »Otroci, katerim se podelo ustanovna mesta, morajo seboj primesti po jedno nedeljsko obleko in dve navadni obleki, po 3 pare čevljev, 6 srajc, 3 pare spodnjih hlač, 6 parov nogovic in 6 žepnih robcev« (*Slovenec* 1890: št. 151) Sporočilo je bilo namenjeno sicer majhnemu krogu ljudi, kajti v uk so sprejeli le nekaj izbrancev, je pa pomenljivo, da se spodnje hlače – danes nekaj tako splošnega – sploh omenjajo. Nošenje spodnjih hlač šolačoe mladike potrjuje pismo Frana Levca bratu Vladimirju Levcu, v katerem 5. 3. 1899 piše, da ga bo ob začasnem prihodu domov med drugim perilom doma čakale tudi »1 spodnje hlače«, zaradi česar naj s seboj domov prinese »samo najpotrebnejše perilo« (Bernik 1973: 112).

10 V prispevku *Svarilno in podučno*, v katerem avtor na tujem primeru navaja učinke neustrezne vzgoje, že leta 1857 beremo, da je bil nekdaž bogataš, a kasneje tat, v zaporu v »teh belih kodrastih ozkih in kratkih hlačah, skoz ktere se na straneh kažejo debele, iz konopnega platna sošite spodnje hlače« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1857: št. 36). Zdravnik Ferdinand Rojic iz Gorice je v *Soči* priporočal tistemu, ki živi v mrzlih krajih in bi se želel izogniti mrzlice, naj »[n]a golem telesu /.../ nosi srajco in svitice (gate) iz volne ovčje (Schafwollhemd), iz svile (žide) ali saj kotonine, šeše« (*Soča* 1880: št. 47). Janko Leban je leta 1886 v *Učiteljskem tovarišu* objavil prispevek *Človek*, v pogledu na njegovo telo in dušo s kratkim navodom, kako si ohraniti in utrditi zdravje, in v njem v poglavju *Obleka* zapisal, da se volnena oblačila ne smejo nositi na golo kožo, temveč jih je treba oblačiti prek spodnjih hlač. »Nosimo torej volnata oblačila vrh platnenih srajc in svitic (spodnjih hlač)« (1886: št. 5). Ker pretesna spodnja obleka »brani zraku do kože in zadržuje izhlapevanje, kar je telesu na kvar«, avtor prispevka *Doma* odsvetuje pretesne »spodnje hlače pri moških« (*Slovenka* 1897: št. 22), v prispevku *Ljubljanske slike*: *Kršenca* pa avtor nasprotuje pretiravanju žensk, če je ta tako sramežljiva, »da zgornje in spodnje moške hlače le s cunjjo prijema, če jih mora, a jih pri tem od sebe drži, kolikor je njena roka dolga« (*Slovenec* 1879: št. 79). Gre seveda deloma za namig k preprečevanju konkretnih dejanj in deloma za prisposodobno. V namen ilustracije v zvezi z davki zapisane misli so spodnje hlače omenjene v prispevku s seje *Kranjskega deželnega zbora*, ki je bila 12. oktobra 1874, kjer avtor piše: »Kmet, ki uže tako preveč davkov plačuje, mora vsaj še v srajcah in sviticah hoditi, ker če ga z davki obložiti, da bo do nazega slečen, bogme ne bodo mogli hoditi v šolo« (*Slovenski narod* 1874: št. 235)

11 V prispevku se 4. vaja v celoti navezuje na oblačenje. Pri spoznavanju tega naj bi učitelj vprašal otoka: »Ti, Jožek, povedi ni vso moško obleko!«, ta pa naj bi odgovoril: »Srajca, spodnje hlače, gorenje hlače, naprsnik ali telovnik, jopič, ovratnica, ruta, suknja, plašč, klobuk itd.« (*Učiteljski tovariš* 1881: št. 6).

12 Najpogosteje so jih imenovali »spodnje hlače«, in sicer že v šestdesetih letih 19. stoletja in pozneje (glej npr. *Slovenski narod* 1868: št. 80, 1871: št. 122, 1878: št. 10, 1880: št. 245, *Slovenec* 1899: št. 249).

13 V njem neznani avtor razpravlja o prednostih šivalnega stroja ter pri tem navaja podatek, da se za ročno šivanje »poletnih gač« porabi dve uri in

v povezavi z zbiranjem potrebnega za opremo vojakov,¹⁴ ipd. A glede na številna ustna pričevanja, objavljena v delih Marije Makarovič, ki dokazujejo, da nekateri kmetje spodnjih hlač niso nosili niti še v obdobju med obema svetovnim vojnama, je bilo njihovo uveljavljanje izjemno dolgotrajno, navada nenošenja spodnjih hlač pa izjemno trdovratna.

Viri in literatura

ALASIA da SOMMARIPA, Gregorio: *Vocabolario Italiano, e Schiauo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993 [Ponatis izd. iz l. 1607].

AMTTSBLATT zur Laibacher Zeitung 1888: št. 131, 1832: št. 138.

BAŠ, Angelos: O poznosrednjeveški ljudski noši hlač na Slovenskem. V: *Rad kongresa jugoslovanskih folklorista*. Skopje: Zveza društev folkloristov Jugoslavije, 1960.

BAŠ, Angelos: Hlače v srednjeveški ljudski noši na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 32, 1962: 59–69.

BAŠ, Angelos: *Opisi kmečkega oblačilnega videza na Slovenskem v 1. polovici 19. stoletja*. Ljubljana: SAZU, 1984.

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času: 1. polovica 19. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1987.

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.

BENSON, Elaine: *Unmentionables: A brief history of underwear*. New York: Simon & Schuster cop., 1996.

BERNIK, France: *Pisma Frana Levca: Tretja knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1973.

petdeset minut, za strojno 38 minut, in za ročno šivanje »volnenih gač« pet ur in deset minut, za strojno 51 minut (*Kmetijske in rokodelske novice* 1863: št. 51). (Pri zapisu *volnene gače* je kljub izrazu *gače*, ki je pri različnih avtorjih 19. stoletja dosledno naveden za označbo spodnjih hlač, potrebna previdnost, kajti glede na predvideni čas ročnega šivanja bi šlo lahko tudi za šivanje vrhnjih volnenih hlač.)

14 V poročilu o vojni v Turčiji se že leta 1854 omenjajo »volnate spodnje hlače« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1854: št. 97), za Rusijo so leta 1878 poročali, da so »čez zimo kmetje po vaseh naredili iz domačega platna pol milijona srajc in spodnjih hlač za armado« (*Kmetijske in rokodelske novice* 1878: št. 15). Podobne omembe pa imamo tudi za Slovensko. Leta 1887 je Cerkevno kraljevo ministrstvo za deželno bran naznanilo trgovski in obrtniški zbornici, da bo država za vojsko med drugim nakupila »30.000 gač (spodnjih hlač)« (*Slovenski narod* 1887: št. 56 in *Kmetijske in rokodelske novice* 1887: št. 11), notici *Dobava* za c. kr. Domobranstvo in *Dobava* opravnih in oblačilnih predmetov navajata leta 1893, da bo »potom splošne konkurence« nakupila med drugim »spodnje hlače« (*Slovenec* 1893: št. 143, 1893: št. 257), podobno je mogoče brati tudi za leto 1897 (*Slovenski narod* 1987: št. 103; *Slovenec* 1897: št. 132 in 140). V cesarjevi vojski so bile spodnje hlače vsaj že v zadnjih desetletjih 19. stoletja splošno v navadi – ti so nosili navadno spodnje hlače, ki so jih dobili v vojski, izjemoma lastne. Zgodba iz *Slovenskega naroda*: Ko se je cesar leta 1884 zgodaj zjutraj podal med vojake, jih je našel še v spodnjih hlačah. »[U]stoji k njemu sluga kot jedini vojak in pozdravlja roko po šivu svojih spodnjih hlač držeč, najvišjega gospoda.« Vprašanje cesarja: »Zakaj ne nosiš vojaških spodnjih hlač?« In odgovor vojaka: »Jaz sem na nošnjo širokih ogerskih hlač bolj navajen. Vojaške ozke spodnje hlače se pa tudi po 2 ali 3 kratnem perilu prehitro raztrgajo. /.../ [D]voje spodnjih, lepo skrojenih hlač«, ki jih je dobil v vojski, je varčno hranil, za varčnost in skrbnost pa mu je cesar podaril 100 najboljših viržink (*Slovenski narod* 1884: št. 162). Spodnje hlače so nosili tudi ameriški vojaki, v navodilih, ki so bila v povzetku objavljena tudi v *Slovenskem narodu*, pa je bilo glede oblačenja navedeno »[m]enjaj vsaki dan vso svojo obleko, sosebno nogovice in spodnje hlače!« (1898: št. 101).

BOHORIČ, Adam: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica: ex pervetusto exemplari ad modernam in Carniolicâ linguâ loquendi methodum accom[m]odata, à plurimis expurgata mendis, & Germanicis aucta dictionibus / à quodam, linguae Slavicae, amatore in communem utilitatem, studiosae juventuti, Interioris Austriae, specialiter dedicata.* Labaci: formis J. G. Mayr, 1715. [Priredba oz. 2. natis slovnice Adama Bohoriča Arcticae horulae succisivae, 1584, ki ga je pripravil kapucin o. Hipolit Novomeški.]

CUNNINGTON, Phillis: *The history of underclothes.* New York: Dover Publications, 1992.

CURK, Tina: Spodnje perilo: So ga mar kmečke ženske sploh poznale? *Folkloristik* 2, 2006: 29–35.

GRAMMATICA oder *Windisches Sprach-Buch, so ordentlich eingerichtet, dass man darinnen an gram[m]aticalischen Grund-Reguln alles gantz kürztlich, und klar beysammen findet, und mit einem mit grossen Fleiss ausgearbeiteten sehr nutzbaren Windisch- Teutsch- und Wälschen Vocabulario versehen worden, zum Behuff aller der Windischen Sprache zu erlernen beginnenden, sowohl tudiert- als unstudierten Liebhabern, auf viles Verlangen, und mit weit mehrerer Berbesserung [!] abermahlen in dem Druck befördert worden.* Clagenfurt: gedruckt und zu finden bey denen Johann Friderich Kleinmayr seel. Erben, 1758. [Jezuitska priredba Bohoričeve slovnice.]

GUTSMAN, Ožbalt: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter.* Gradec: Institut für Slawistik der Universität, 1999 [Ponatis izdaje izd. iz l. 1789].

ILLYRISHES BLATT 25. 4. 1846.

INTELEGENZBLATT ZUR LAIBACHER ZEITUNG 6. 7. 1848.

KMETIJSKE IN ROKODELSKE NOVICE 1844 str. 190, 1845 št. 9, 1847 str. 104, 1849 št. 32, 1851 št. 1, 1853 št. 28, 1854 št. 97, 1857 št. 36, 1859 št. 34, 1863 št. 51, 1868 št. 23, 1869 št. 47, 1876 št. 44, 1878 št. 15, 1887 št. 11.

KOTNIK, France: O narodni noši v Savinjski dolini. *Naš dom* 18, 1926: 174–176.

KOVAČIČ, F.: »Muže« in »mužanje«: Doneski k zgodovini domače obrti in narodne noše. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3, 1906: 33–40.

LAIBACHER Zeitung 17. 7. 1834, 11. 2. 1836, 8. 9. 1838, 8. 9. 1838, 12. 8. 1841, 14. 8. 1841, 18. 10. 1842, 10. 3. 1842, 15. 10. 1842, 5. 3. 1842.

LINHART, Anton Tomaž: Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel Južnih Slovanov Avstrije II. Ljubljana: Slovenska matica, 1981 [1788].

MAKAROVIČ, Marija: Hlače kmečke noše na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 21–22, 1968/69: 46–70.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva na Tolminskem.* Tolmin: Občina Tolmin, 1999.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura slovenskega kmečkega prebivalstva v Podjunu.* Celovec: Krščanska kulturna zveza in Narodopisni inštitut Urban Jarnik, 1999a.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura kmečkega prebivalstva v Zgornji Vipavski dolini in na Gori.* Ajdovščina: Zavod za kulturo izobraževanje in šport, 2000.

MAKAROVIČ, Marija: *Obleka predela človeka: Oblačilna kultura v kmečkem okolju na severu in jugovzhodu Štajerske od 18. do 20. stoletja.* Maribor: Litera, 2007.

MAKAROVIČ, Marija: *Po sledeh bele noše v Beli krajini.* Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, 2009.

MAKAROVIČ, Marija: Oblačilna kultura v križevski fari. V: »S kajera vün potegneno«: *Oblačilna in plesna dediščina križevske fare z okolico.* Bučevčevci: KD Kajer, 2010.

MEGISER, Hieronymus: *Dictionarium quatuor linguarum: Videlicet Germanicae, Latinae, Illyrica (quae vulgo Sclavonica appellatur) & Italicae, sive Hetruscae.* Clagenfurti: Typis Joannis Friderici Kleinmayr, 1744.

MEGISER, Hieronymus: *Thesaurus polyglottus.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1977 [izv. izd. 1603].

OROŽEN, Martina: Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku protestantskih piscev. *Jezik in slovstvo* 32(2/3), 1986: 36–47.

PAKIŽ, Alenka: »Ribčan smo se lpu nosil!«: *Oblačenje v Ribniški dolini od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne.* Ljubljana, Ribnica: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, Občina Ribnica, 2009.

PALADIN, Jasna: *Poglejmo, kaj je spodaj: Zgodovina ženskega spodnjega perila.* Kamnik: KUD Pika, center ustvarjalnih dejavnosti, 2006.

POHLIN, Marko: *Glossarium slavicum.* München: R. Trofenik, 1973 [1792].

POHLIN, Marko: *Tu malu besedishe treh jesikov = Das ist: Das kleine Wörterbuch in dreyen.* München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 1972 [1781].

PŠAJD, Jelka: *Čist moraš s tega sveta: Spodnje perilo, higiena in lepotni ideal v Pomurju.* Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2011.

SLOVENEK 1879 št. 79, 1889 št. 173, 1889 št. 246, 1890 št. 151, 1893 št. 143, 1893 št. 257, 1897 št. 132, 1897 št. 140, 1899 št. 249, 1899 št. 27.

SLOVENKA 1897 št. 22.

SLOVENSKI NAROD 1868 št. 80, 1871 št. 122, 1874 št. 235, 1877 št. 284, 1878 št. 10, 1880 št. 243, 1882 št. 145, 1882 št. 219, 1882 št. 47, 1884 št. 162, 1884 št. 184, 1884 št. 61, 1885 št. 167, 1885 št. 201, 1885 št. 88, 1887 št. 103, 1887 št. 56, 1888 št. 19, 1890 št. 54, 1898 št. 101.

SOČA 1880 št. 47.

UČITELJSKI TOVARIŠ 1886 št. 5, 1881 št. 6.

VEDEŽ 1850.

ŽAGAR, Janja: *Oblačilna kultura delavcev v Ljubljani med prvo in drugo svetovno vojno.* Ljubljana: Mladika, 1994.

ŽAGAR, Janja: Plašč in perilo. *Etnolog* 59(8), 1998: 473–476.

FESTIVALIZACIJA SLOVENIJE IN FESTIVALSKA PRODUKCIJA LOKALNOSTI

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V Sloveniji je v zadnjem desetletju število javnih dogodkov, poimenovanih *festival*, močno naraslo. Opažamo lahko pravo *festivalizacijo* družbe. Avtor v članku predstavi nekatere etnološke, antropološke in humanistične teorije o festivalu, s pomočjo etnografskih primerov pa razvija tudi lastno tezo o *festivalski produkciji lokalnosti*. Po tej lahko segment festivalske (hiper-)produkcije povežemo s strukturami lokalnega identificiranja.

Ključne besede: festival, festivalizacija, praznovanje, produkcija lokalnosti, ustvarjanje kraja, lokalna identiteta

Abstract: The number of public events termed *festival* has dramatically increased in Slovenia during the last decade. We are witnessing a true *festivalization* of society. The article presents some ethnological, anthropological and humanistic theories on festivals. On the basis of ethnographic data the author also develops his thesis on *festival production of locality*. According to this premise, a segment of festival (hyper-)production can be linked to structures of local identification.

Key Words: festival, festivalization, celebration, production of locality, place making, local identity

Uvod

20. maja 2011 sem na festivalu Jazz Cerklje predstavnik ene od večjih tujih ustanov s področja kulture, delujočih v Sloveniji, vprašal za mnenje o tukajšnjih festivalih: »Preveč jih je, veliko preveč. Na stotine. Vsaka dvodnevna procesija se poimenuje festival. V Sloveniji ste popolnoma razvrednotili ta koncept.«

Slovenijo je zajel proces festivalizacije. Vse kulturno prepoznano se manifestira kot festival. Proces je odraz družbenih sprememb (Picard in Robinson 2006), ki med drugim zadevajo globalizacijo in sodobno tvorjenje identitet, čemur se bom v članku posvetil. Festivale danes izvajajo v domala vsakem, še tako majhnem kraju ali vasi. Mnogi od teh dogodkov obstajajo in obstanejo zaradi brezplačnega in prostovoljskega dela njihovih organizatorjev, torej ne zaradi prihodkov, ki jih ustvarjajo. Kako torej pojasniti njihovo množičnost, ki očitno le delno temelji na ekonomiji, in torej mora temeljiti še na drugih mehanizmih? V članku bom poskušal podati antropološko razlago enega od teh mehanizmov, ki temelji na »produkciji lokalnosti« (Appadurai 1996: 178–199; Fikfak 2003).

V pojavu festivalizacije moramo najprej razkriti postopek označevanja. Ta je povezan s potrošništvom. Oznaka »festival« namreč implicira vesel dogodek, zabavo in užitek, zato jo za nagovarjanje občinstev uporabljajo akterji na zelo različnih družbenih področjih. Tako poznamo glasbene, filmske, literarne in druge umetniške festivale, festivale nakupovanja, znanosti, športa, prostovoljstva, tretjega življenjskega obdobja, otroške festivale, festivale hrane in vina, religiozne in tradicijske festivale, in še bi lahko naštevali. Oznaka je očitno postala lepljiva, tako lepljiva, da so jo začeli nekateri (alternativni) festivali opuščati ali pa se deklarirati kot »ne- in anti-festivali«. Toda s tem diskurza niso zapustili.

Oglaševalska in marketinška logika pa se ne ustavi pri sami besedi »festival«. Festivalski dogodki so tudi sami po sebi oglaševalska orodja. Podjetjem, ki posamezne dogodke sponzorirajo, rabijo za lastno promocijo. Tudi za umetniške in druge scene so orodje za komuniciranje s svetom. Prav tako pa lahko v festivalski produkciji odkrivamo tudi označevanje in oglaševanje krajev; tukaj me bo zanimalo prav slednje.

Ko o festivalih razmišljamo v prostorskih koordinatah, lahko ugotovimo, da po navadi potekajo na posameznih krajih, so

torej krajevno vezani, hkrati pa so vsebinsko, medijsko, z občinstvi, finančno in še kako drugače vezani na nadlokalne družbeno-kulturne kontekste in tokove. Prek vezi, ki jih spletajo v nadlokalnem prostoru, priskrbijo gostiteljskim krajem njihovo nadlokalno (včasih tudi globalno) umeščenost. V povezavi s festivali se zato pogosto uporablja metafora zemljevida, kot prvo v smislu, da festivali določenega tipa tvorijo »festivalске zemljevide« (tvorijo imaginativne geografije; prim. Said 1996 [1978]: 69–70), kot drugo pa, da posamičen festival ali več njih postavlja gostiteljski kraj »na zemljevid« (lahko bi rekli v središče neke imaginativne geografije).

Zato festivale kot vezne člene med kraji in prostori uporabljajo v različne namene. Po eni strani so postali pomembno orodje turističnega oglaševanja, saj dogodki pritegnejo pozornost medijev in v gostiteljske kraje zgrinjajo večja ali manjša občinstva, torej (potencialne) turiste. Zaradi tega jih občasno sofinancirajo občine. Toda njihovo krajevno-oglaševalsko naravo so prepoznali tudi drugi, manj institucionalizirani akterji. Festivale so kot orodje označevanja krajev namreč prepoznali tudi lokalni prebivalci oziroma njihovi segmenti, skupine in posamezniki. Tem z organizacijo festivalov ne gre toliko za turizem (v ožjem smislu), kot jim je pomembno to, kakšnemu kraju želijo pripadati. V medijsko posredovanem svetu je medijska prepoznavnost kraja, ki jo festival gotovo lahko prispeva, pomembna osnova lokalnega identificiranja. Še več, domačinom festivali lahko rabijo tudi kot priročno orodje za nadevanje določene podobe »lastnemu« kraju. Festivali jim torej rabijo za »produkcijo lokalnosti«, ki obenem zadeva ustvarjanje (produkcijo) kraja (v medijskem, družbenem, fizičnem, itd. smislu) in ustvarjanje (produkcijo) identifikacije s tem krajem.

Festivali v etnologiji, antropologiji in širši humanistiki

Kaj je festival?

V analizi festivalskih prostorov in lokalnega identificiranja bom upošteval predvsem nove, in ne tradicijskih festivalov. Razloček med »novim« in »tradicijskim« lahko utemeljim kar izhajajoč iz latinske besede *festivus* (ali *festus*), ki je osnova besede »festival« in se nanaša na veselje, radost, zabavo, vedrost, živahnost,

* Dr. Miha Kozorog, podoktorski raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E- naslov: miha.kozorog@ff.uni-lj.si

slovesnost, svečanost, prazničnost (Wiesthaler 1999: 66, 67). Festival je na tej osnovi torej *praznični dogodek*. Ugotovljamo pa lahko, da domala vse skupnosti poznajo *a priori* praznovanja, ki se odvijajo po inerciji tradicije, medtem ko predvsem sodobne družbe takšne dogodke ustvarjajo tudi načrtno. Osnovo skupnosti, ki tvori prve, torej določa tradicija (čeprav se vanje danes vključujejo tudi npr. turisti), za druge pa je *tvorjenje začasne skupnosti* predvsem cilj. Za slednje torej predhodni obstoj skupnosti ni nujen pogoj, zato jih lahko organizirajo tudi zgolj posamezniki. Ker ti dogodki ne nastajajo po neki inerciji, ampak jih je treba prirediti, jim v slovenščini pravimo tudi »prireditve«.

Kar zadeva terminologijo, moramo najprej pojasniti referenčni okvir besede »festival«. V slovenščini ima beseda precej ožji pomenski okvir kot v nekaterih drugih jezikih, npr. angleščini. Po *Velikem slovarju tujk* je to »večdnevna periodična slavnostna prireditve, navadno enkrat na leto, namenjena celostnemu ali izbranemu pregledu tekoče filmske, glasbene, gledališke produkcije« (2002: 335; podobna definicija tudi v SSKJ 1970: 624). V slovenščini je torej beseda povezana predvsem z dogodki, katerih primarni namen je *predstavljanje* ali *uprizorjanje* določene kulturne produkcije, medtem ko sta za tradicijske oblike slavlja v rabi besedi »praznovanje« in »praznik«. V angleščini ima beseda »festival« širši pomen, saj poleg uprizoritvenih zaobjema tudi religiozna in skupnostna praznovanja.

Etnografsko sem opazoval prav festivale, ki na ogled postavljajo določeno umetniško produkcijo: glasbene, filmske, plesne, literarne in druge. Slavja, ki jih povezuje umetnost, so se v antični Grčiji razvila iz religijskih dionizij (Pickard-Cambridge 1968 [2003]). Religijskim praznovanjem običajno pripisujemo *obrednost*. Obred (ritual) je predpisan, vnaprej določen postopek, »izvedba bolj ali manj nespreminjajočih se sekvenc formalnih dejanj in izjav, ki niso vkodirana s strani izvajalcev« (Rappaport 1992: 249). Slednje pa v veliki meri lahko opažamo tudi pri nereligioznih praznovanjih (Moore in Myerhoff 1977).

Toda, festival ni vsakršen obred (o težavah s tem konceptom glej Goody 1977; Handelman 1998: xvi–xviii), temveč vedno tudi *javni dogodek* (Handelman 1998). Kot tak učinkuje na širšo družbo, ne zgolj na neposredno udeležene. Od udeležencev pa zahteva aktivno *sodelovanje* (Manning 1983: 4).

Bistvo festivala je prazničnost oziroma slavje. Latinska beseda *celeber* ('slavje') se nanaša na množičnost in živahnost, ki jo ustvarja skupina ljudi s skupnimi nameni in vrednotami (Turner 1982: 16), zato festival pomeni tudi '*kolektivnost*' in '*družabnost udeležencev*'. Ne gre pa le za številčnost ljudi, ampak tudi stvari – gre torej za določeno *obilje*: »Med osrednjimi elementi festivala je njegova asociacija z gostijo /.../« (Küchler, Kürti in Elkadi 2011: 1).

Pomembno vlogo pri definiranju festivala ima dimenzija časa. Alessandro Falassi že v naslovu svoje monografije izpostavi, da gre za poseben čas, drugačen od običajnega – »čas zunaj časa« (1987). Ta čas je po Rogerju D. Abrahamu povezan z naravnim ciklom leta, na katerega sta vezana človeško delo in pridelek (1982: 163). Toda s slednjim se gotovo ne bi mogel strinjati Roy A. Rappaport, ki je v »prazniku prašičev« *kaiko* pri ljudstvu Tsembaga na Novi Gvineji odkrival nek drugačen cikel, prav tako sicer vezan na naravo, vendar nepovezan z letnim ciklom in s človeškim delom (1977 [1968]). Praznovanje pri Tsembagih je bilo namreč namenjeno uravnavanju črede prašičev, ki se je zaradi različnih dejavnikov namnožila v obdobju od petih do dvajset-

tih let in katere previsoka številčnost je lahko ogrožala družbeni in naravni sistem, zato so morali prašiče množično poklati. Dogodki, ki so spremljali zmanjšanje črede, pa so rabili tudi rajanju s sosednjimi skupnostmi in obenem urejanju odnosov z njimi. Iz Rappaportove monografije zato lahko izpeljemo še naslednjo značilnost festivalov, *vzajemnost*, ki na festivalih nastaja bodisi skozi obdarovanje, menjavo, sodelovanje ali kako drugače. Ljudje se združijo v slavju, da bi med sabo spletli vezi.

Sklenemo torej lahko, da festivale določajo naslednji atributi: tvorjenje začasno povezane skupnosti, predstavljanje oziroma uprizorjanje, obrednost, javnost, prazničnost, sodelovanje, kolektivnost, družabnost, obilje, izjemnost v času in vzajemnost.

Staro, a obenem novo področje antropološkega raziskovanja

Sodobni festivali do nedavnega niso bili pogosta tema etnološke in antropološke obravnave. V antropoloških geselnih koncepta »festival« niti ne najdemo (glej npr. Seymour-Smith 1986; Barnard in Spencer 2004 [1996]) ali pa je sinonim za »obred« (glej npr. Barfield 1997: 185). V slovenski etnologiji so se sicer posvečali praznikom, vendar predvsem s koledarskega vidika (glej Kuret 1989 [1965–1971]), manj pa izhajajoč iz dogodka praznovanja.

Ker gre tudi pri sodobnih festivalih za obrede in praznike, moramo torej ugotoviti, da so različne tradicije vede na tem področju že zabeležile rezultate. Toda v ospredju so bili religiozni, ne pa tudi drugi obredi (Moore in Myerhoff 1977: 3; Simonič 2009: 26), oziroma religiozni in ne tudi drugačni koledarji. Umetniški, športni, politični, itd. javni dogodki pozornosti antropologinj in antropologov ter etnologinj in etnologov dolgo niso pritegnili, kar še zlasti velja za tisti njihov del, ki ga zaznamujejo pojavi popularne kulture. K temu, da so tudi festivali popularne kulture sčasoma postali relevantno področje raziskovanja, je morda največ prispevala njihova številčnost po vsem svetu (Manning 1983: 4), pozneje pa predvsem odkrivanje vloge, ki jo igrajo v turizmu (glej Picard in Robinson 2006; tudi Kozorog 2009). Tudi pri nas je postala tema aktualna predvsem v kontekstu turizma (in to relativno zgodaj), vendar predvsem z vidika strokovnega presojanja etnologije glede vnašanja folklorne v tovrstne prireditve (glej npr. Kuret 1962; ETSEO 1976: 90–91; Šušteršič 1978: 104; Bogataj 1978: 114, 1988: 174, 1991 in 2000: 206; Hazler 2001: 6).

Victor Turner se je v sklepu pionirskega zbornika na temo popularnih festivalov vprašal: »Toda zakaj /.../ so antropologi, folkloristi, zgodovinarji, literarni kritiki, kulturologi in sociologi začeli zadnje čase dreti k raziskavam norčavosti?« (1983: 188). Odgovoril si je takole:

Počasi spoznavamo, da smo bili v zmoti, ko smo takšna praznovanja »postavljali v oklepaj« kot »mistifikacijo«, »napačno zavest«, »nižje ravni kulturne evolucije«, »ideološko zmedo« in podobna slabšalna vrednotenja, temelječa na zavesti o lastni kognitivni superiornosti (Turner 1983: 190–191).

Antropologija naj bi torej sodobne festivale v preteklosti zavračala preprosto kot manjvredno temo, kot nekaj, s čimer se ni vredno ali sploh ni mogoče resno ukvarjati.

S Turnerjevo tezo pa se ni strinjal Jeremy Boissevain. Menil je namreč, da je do porasta zanimanja za festivale v antropologiji prišlo predvsem zato, ker je porasla sama festivalska produkcija (1992: 2). Med prvimi si je vprašanje, od kje naenkrat toliko

festivalov, zastavil Frank E. Manning, vendar je podal precej splošno razlago, da je porast sodobnih festivalov preprosto izraz modernizacije, to je povečanja prostega časa in razpoložljivega dohodka, da je torej festivalizacija inherentna modernizaciji (1983: 4–6). Boissevain je iskal bolj kompleksno, večplastno razlago, čeprav ta zadeva le določen segment festivalov. Boissevaina so namreč zanimali tisti festivali, ki jih lahko opišemo kot izumljene tradicije, torej (predvsem lokalna in cerkvena) praznovanja, ki so se prikazovala oziroma so si jih izvajalci zamišljali kot tradicionalna. Na njihov porast v sedemdesetih letih 20. stoletja v južni Evropi je po njegovem vplivalo več dejavnikov, med njimi: množične migracije, ki so po drugi svetovni vojni izpraznile vasi, a so pozneje prispevale k povratnim migracijam in s tem obnavljanju festivalskih tradicij; sekularizacija po drugi svetovni vojni in prizadevanje Cerkve, da bi z bolj sekularnimi oblikami cerkvenih praznikov vernike ponovno pritegnila; industrializacija, migracije v mesta in posledično prekinitev na poljedelski cikl vezanih praznikov, toda posledično tudi odkrivanje vaških tradicij s strani meščanov; počitniško vračanje migrantskih delavcev, ki je poljedelske praznike pretvorilo v praznike migrantov; vse manjša medsebojna odvisnost ljudi v vaseh in prihod televizije kot novega središča doma, ki je povečala potrebo po praznikih kot dogodkih skupnostne povezanosti; medijska revitalizacija festivalskih tradicij; in množični turizem kot ekonomska spodbuda teh tradicij (Boissevain 1992: 8–9). Če drži Boissevainova teza, da je prav naraščanje števila festivalov sprožilo antropološko zanimanje zanje, potem je danes nedvomno pravi čas za njihovo raziskovanje.

Nekaj modelov

Etnologija, antropologija in širša humanistika so v različnih tradicijah prispevale številne teoretske osnove za razumevanje festivalov. Nedvomno je pomembno razumeti razmerje med takšnim dogodkom in družbo – v kolikšni meri lahko dogodek deluje kot avtonomno, od širše družbe neodvisno gibalo (glej Handelman 1998: xiv, 23–57) ter, ali dogodek zrcali, reproducira oziroma transformira družbo?

Émile Durkheim je v religioznem obredu videl družbeno čaščenje lastne urejenosti. Victor Turner je v tem duhu zapisal: »Ko družbena skupina /.../ praznuje določen dogodek ali priložnost /.../, hkrati »praznuje samo sebe« (1982: 16). Da neka družba s praznovanjem slavi svoj obstoj, svojo urejenost, svojo reprodukcijo, je ena značilnost prazničnega dogodka, toda ob njej ne smemo spregledati ustvarjalnosti in performativnih vidikov, zaradi katerih neki dogodek ni zgolj odsev in potrditev kulturnih predstav, ampak jih tudi preoblikuje (Moore in Myerhoff 1977: 5; Handelman 1998: xvi). Festival si torej lahko zamišljamo kot nekakšno zgoščeno ogledalo družbe (kot njen simbolni odsev), ki bodisi potrjuje družbeni red (kot je to pokazal Clifford Geertz s primerom petelinjega boja na Baliju; 1998 [1973]) bodisi oblikuje pogoje za družbeno transformacijo in razrešitev družbenih kriz (glej npr. Turner 1989 [1982]: 16–17) bodisi pogoje za transformacijo njenih članov (Van Gennepov koncept »obredov prehoda«; po Turner 1991 [1969]: 94).

Turner je zato v obredu iskal hkrati strukturo in antistrukturo (1991 [1969]). Obred predvideva urejenost dejanj in s tem nadaljevanje družbenega kanona, a obenem tudi možnost za družbeno intervencijo in spremembo. Udeleženci namreč tvorijo začasno skupnost, v kateri so nekatere občje družbene hierarhije zanikane

(Turner 1991 [1969]: 96–97), zato je to potencial za družbene intervencije in spremembe. Zanikanje občin družbenih hierarhij v času dogodka je tudi osnova Bahtinove teorije srednjeveškega karnevala in kulture smeha: »Karneval je v nasprotju z uradnim praznikom slavil začasno osvoboditev izpod oblasti prevladujoče resnice in obstoječe ureditve, začasno odpravo vseh hierarhičnih odnosov, privilegijev, norm in prepovedi« (2008 [1965]: 16). V tej »začasni avtonomni coni« (Bey 2003) se (je) zato občasno rojeval upor. Utopija, ki jo ustvarja praznovanje, kliče po akciji za spremembe. Nekateri so tudi v množicah mladih na sodobnih festivalih videli karnevalski potencial upora – in nekateri sodobni festivali, kot so na primer gejevski in lezbični festivali, tak potencial gotovo tudi imajo (glej Hvala 2010).

Vendar pa bi lahko na to razmerje med festivalom kot simbolnim poljem in družbo pogledali še drugače. Festival ne zrcali nujno družbenega reda niti ne ustvarja alternative, ampak bi ga lahko obravnavali tudi kot simbolno mimikrijo, kot čisto ideološko prekrivanje realnih razmer. Bratko Bibič je v tej smeri razmišljal, da sta oblastem v Ljubljani za depolitizirani videz socialne harmonije med drugim rabila tudi »festivalizacija in glamurizacija javnega življenja« (2003: 75) in da kulturna politika danes vse prehitro pristaja na sindrom »festivalitis« (2003: 105), kot je poimenoval dogodkovno-oglaševalski pomen festivalov. Festivali namreč vse pogosteje nastajajo prav zaradi glamurizacije in medijske produkcije krajev. Ko so osemdeseta leta 20. stoletja v Veliki Britaniji prinesla krizo v številna industrijska središča, so laburisti zanje našli nove razvojne niše v »kulturnih industrijah«, torej tudi v festivalih. Pri tem jim je šlo za produkcijo v starem pomenu, torej za delovna mesta, a hkrati tudi za produkcijo krajev v turističnem in širšem oglaševalskem smislu. Simon Frith je proces opisal kritično:

Kulturo obravnavajo kot neke vrste urbano naličje, v katero se investira, ker nekemu kraju pomaga delovati atraktivno, in sicer ne le za turiste, ampak za obiskovalce, ki se bodo nemara odločili ostati – investitorje, ki iščejo prostor za nove industrije, in nove vrste belih ovratnikov (Frith 1991: 140).

Kulturno politiko britanskih mest je Frith označil za kozmetično. V kontekstu zadnjega modela bom o festivalih razmišljal tudi sam, čeprav bom k že opisanemu pogledu dodal po mojem pomemben vidik lokalnega identificiranja akterjev. Ni namreč vse zgolj rezultat oglaševalske politike mest (oblasti), ampak tudi oglaševalske percepcije njihovih prebivalcev. V Sloveniji so prav domačini danes pogosti tvorca festivalov v »svojih krajih«. Kot da bi jim šlo za to, da s festivali tem krajem nadenejo lastnim preferencam ustrezno podobo, jih povežejo s širše prisotnimi kulturnimi prostori in se prav na ta način razglasijo za domačine. Festivali so nedvomno primerni za tovrstno produkcijo lokalnosti, saj vključujejo dogodek na kraju samem, z njim povezan prihod nedomačinov (različnih pomembnih »Drugih«), medijsko reprodukcijo dogodka in kraja in izgradnjo imaginarija o umeščenosti v širšem kulturnem prostoru.

Od festivalskega časa k festivalskim krajem

Kot je že razvidno, bom festivale vezal na prostor. To prinaša določen premik v paradigmi, saj so starejše definicije festivale in praznovanja bolj kot s prostorom povezovale s časom. Kuret (1989 [1965–1971]) je na praznike pogledal v njihovem koledar-

skem redu, ameriški folklorist Abrahams (1982) je ugotavljal, da so to periodični dogodki, ki potekajo vsako leto ob istem času, Falassi (1987) pa je festivale opisal kot »čas zunaj časa«. Festivali so naj bi bili torej periodični, a izjemni dogodki. Toda, vse bolj se zdi, da festivalski čas ni več tako privzdignjen nad preostalim časom. Festivali nas iz medijev nagovarjajo dobesedno v vsakem trenutku. Morda je ravno časovna dimenzija festivalov, torej njihova izpostavljenost v času, prispevala k temu, da jih je začela potrošniška družba tako mrzlično uporabljati in s tem njihovo izjemnost v času ukinila. Resda lahko prepoznavamo svoj najljubši festival in nanj čakamo že mesece vnaprej, toda v današnji poplavi festivalov lahko kaj kmalu ugotovimo, da ima ta nekje svoje kopije in odseve. Teatrológ Dragan Klaić je zato ugotavljal, da se festivali pojavljajo z nepregledno hitrostjo, kar je opisal s frazo »vsak teden festival!«, pojav pa opisal kot »festivalsko patologijo« (po Küchler, Kürti in Elkadi 2011: 16). Tudi letos izdani zbornik o mestnih festivalih nosi zgovoren naslov *Vsak dan je festival!*, avtorji pa predlagajo tezo, da gre za sodoben pojav, ko »skupnostno spominjanje izpodrivajo repetitivne strukture dogodkov, katerih zgodovinska in interpretativna globina se izgublja sredi spiralne hitrosti v cirkulaciji festivalskih stojnic, šotorskih struktur, rekvizitov in nastopajočih« (Küchler, Kürti in Elkadi 2011: 2).

Izjemnost festivalskega časa pa ni nujno ukinjena v samih krajih, kjer festivali potekajo. V teh je festival pogosto poseben čas v letu, kar še zlasti velja za male kraje in vasi. Aktivist mladinskega centra C. M. A. K. iz Cerčna je komentiral posebnost tamkajšnjega festivala jazza in ga primerjal z Jazz festivalom Ljubljana:

Ko v Ljubljani stopiš iz Križank [tradicionalno prizorišče Jazz festivala Ljubljana; op. M. K.], nimaš občutka, da si na festivalu, medtem ko pri nas ves kraj diha. Sredi decembra boš nekoga vprašal »Kdaj je Jazz Cerčno?«, in vsak ti bo vedel povedati, da je sredi maja (intervju, 21. maj 2011).

Za domačine je festival izjemen čas v letu zato, ker je »njihov kraj« takrat bolj živahen, ker na ulicah in v gostilnah srečujejo tujce, in navsezadnje, ker kraju priskrbi medijsko podobo, ga torej vzpostavlja v širšem (nacionalnem in mednarodnem) prostoru.

Zato predlagam tezo, da so postali festivali bolj kot z logiko »časa zunaj časa« povezani z logiko ustvarjanja krajev v različnih nadlokalnih kulturnih prostorih. Kraji in njihovi ljudje dosegajo s festivali prepoznavnost kulturnega središča. S festivali nastaja imaginarij o njihovi geografski in kulturni umeščenosti. Tako ima v določenem glasbenem in jazzovskem svetu Cerčno mesto središča in domačini to vsaj slutijo, če ne že zavestno prepoznavajo. Prav ta vez med lokalnim in nadlokalnim, ki jo vzpostavlja festival, ter občutek središčnosti, ki se oblikuje z njo, pa ustvarja tudi razmere za lokalno identificiranje v sodobnem svetu.

Podobno ugotavlja tudi norveški folklorist Torunn Selberg (2006), ki tezo poveže s festivali, na katerih uprizarjajo dogodke iz zgodovine. Ti pa imajo manj opraviti z zgodovino (s časom) kot pa s prostorom, saj je zgodovina le še ena kategorija za označevanje krajev in njihovo vpisovanje v širše prostore. Festival je torej mehanizem, ki takšno vpisovanje omogoči in povratno priskrbi impulze za lokalno identifikacijo:

[N]e glede na to, ali so festivali stari ali novi, oddajajo sporočilo, ki se ne nanaša le na sočasni lokalni svet, ampak tudi na zunanji svet, daleč onkraj meja neposredne skupnosti. Medtem ko je festivalsko poudarjanje enkrat-

nosti lokalne skupnosti usmerjeno na lokalno identiteto /.../, morajo biti njegove lokalne naracije v dialogu s tistimi, ki so trenutno relevantne v zunanjem svetu. Festival lahko torej obravnavamo kot središče spajanja lokalnih in globalnih naracij ter kot priložnost in prostor, kjer so odnosi med globalno, nacionalno, regionalno in lokalno ravno pretresani, v stanju pogajanja in morda na novo definirani (Selberg 2006: 298).

Nekaj etnografskih vinjet

Naj začnem z avtoetnografijo. Do teze o festivalski produkciji lokalnosti sem prišel po poti lastnega delovanja v organizaciji festivalov. Kot večletni programski vodja festivala Sajeta v Tolminu sem imel julija 2008 intervju z Wolfgangom Seierlom, ki je na temo avantgardnih glasbenih festivalov pripravljal doktorat (glej 2009). Med drugim me je vprašal o družbenem zaledju našega festivala. Zanimalo ga je, od kje takšen festival zunaj velikih mest. Razmišljal sem, da ljudje festivale organizirajo zaradi zaslužka (oziroma dohodka) ali pa ker so pripadniki določene estetike. Vendar pa se mi v primeru našega festivala nič od tega ni zdel zadosten razlog, saj od festivala ni živel nihče (večina dela je bila opravljena brezplačno), z estetikami, ki jih je festival predstavljal in zastopal, pa večina sodelavcev ni bila globlje povezanih. Nekateri so tem estetikam celo nasprotovali, češ da gre za preveč zahtevne vsebine, čeprav je po drugi strani obstajal konsenz, da je takšno delovanje vredno truda. Tisto, kar je bilo večini sodelavcev skupno, pa je bila povezanost s krajem, kjer je festival potekal. Razmišljal sem, da nam gre nemara predvsem za to, da festival ustvarjamo v Tolminu (in ne kje drugje). Obenem pa je bilo očitno pomembno tudi to, kakšne estetike povezujemo s tem krajem. Kajti, čeprav te estetike vsem sodelavcem niso bile »življenjsko« blizu, jim je bilo blizu dejstvo, da gre za nevsakdanje, presežene estetike, za nekaj, kar ustvarja presežen lokalni kontekst. Razmišljal sem torej v smeri, da želimo iz obrobnega kraja, ki smo mu med odraščanjem ali kako drugače pripadali, napraviti neko drugačno, bolj ustvarjalno, morda kozmopolitsko okolje. S premišljevanjem o lastni praksi sem torej prvič prišel na sled tezi, da so te sicer nelokalne vsebine (avantgardne glasbe in njihovi festivali) prav lahko tudi »lokalnцентриčne«, torej da jih posamezniki in skupine promovirajo, da bi kraj, ki mu tako ali drugače pripadajo, povezali z nadlokalnimi svetovi, ki povratno tudi sam kraj spreminjajo v nadlokalno središče (in to znotraj estetike, ki je vsaj načeloma blizu krogu ljudi, ki v tej smeri deluje).

»Zakaj delamo to?«

4. septembra 2010 je v vasi Volče na Tolminskem, na Lukateh domačiji, potekal zaključek literarnega festivala Lukatelce. Organizator tega dogodka je gospodar domačije, sicer literarni urednik, prevajalec in scenarist, Zdravko Duša. Ker je bil to zadnji dan festivala, se je utrujen obrnil k organizatorjema festivala Sajeta, da bi našel odgovor o smislu svojega početja: »Zakaj delamo to? Vidva to delata, zato mi povejta, zakaj se matramo s tem?« Nadaljeval je z naslednjim opisom:

Danes zjutraj sem bil v gostilni in me je kelnarca vprašala: »Pa zakaj delaš to, zakaj se matraš s tem?« Ko sem zavil z očmi in se vprašal, pa res, zakaj se matram s tem, kaj mi je tega treba, je odgovorila kar sama in mislim, da je povedala najboljši odgovor: »Zato delamo to, ker smo veseli, da so drugi veseli.« To je to, to je najboljši odgovor!

Ko sem premišljeval o tem dogodku, sem se vprašal, ali gre res le za osrečevanje sebe z osrečevanjem drugih. Ali ni šlo akterju z organiziranjem Lukatelec pri Lukatelovi hiši tudi za povezovanje »njegovega kraja« s širšim literarnim in umetniškim svetom? Pozneje sem od imenovanega na to vprašanje dobil pritrditev. Festivali niso primerni le za potrjevanje in ustvarjanje vezi na lokalni ravni, kajti z Lukatelcami je v prvi vrsti dejansko osrečeval sovaščane, ampak tudi za ustvarjanje povezav med krajem in nadlokalnimi kulturnimi prostori. Prav s slednjim dobi lokalna identiteta posameznih akterjev tudi nadlokalno potrditev.

Konec avgusta 2010 je v vasi Čadrg na Tolminskem potekala deseta in hkrati zadnja edicija festivala akustične glasbe in ekologije, ki ga je vsako leto pripravljala vaška mladina. Dekleta in fantje so postali žene in možje, začeli so ustvarjati družine, nekateri so prevzeli kmetije ali pa se bolj resno vključili v njihovo delo, na kratko, odločili so se, da bodo svoj festival organizirali zadnjič. 12. avgusta 2010 je eden od njih svojim prijateljem iz Ljubljane razložil, da je sam edini, ki bi še ustvarjal festival, vendar pa ga sam ne zmore. Prijatelji so bili mnenja, da bi bilo zares škoda, če bi tako enkratni festival izginil s koledarja poletnega druženja, zato so mu ponudili svojo pomoč, da bi tako skupaj prispevali k njegovemu nadaljevanju. Toda njegov odgovor je bil po svoje presenetljiv, saj je njihovo dobro namero zavrnil. Povedal je, da niso prvi, ki so mu ponudili tovrstno pomoč, toda da očitno ne razumejo nečesa ključnega pri organizaciji festivalov, to je povezanosti organizatorjev s krajem, kjer festival poteka. Odgovoril je nekako takole: »Začni štimit svoj festival. Ne vidim smisla v tem, da bi drugi delali festival v Čadrgu. Lepih placov je po Sloveniji še veliko, pa jih poiščite in začnite tam delat festival, če vam je do tega!« Njegova izjava je imela jasno moralno noto: ljudje ne organizirajo festivalov le zato, ker je to zabavno ali ker s tem izražajo in sporočajo svoj odnos do estetik, morda življenjskih načel in sveta, ampak to počnejo tudi iz krajev in za kraje, katerim pripadajo.

Podobno mnenje sem zabeležil v številnih intervjujih, ki sem jih v letih 2010 in 2011 opravil z organizatorji festivalov. Samo Vesel, organizator festivalov Zmaj 'ma mlade v Postojni (kjer živi) in Trnje v Pivki (kjer je odrasčal), je na vprašanje, če je to pomembno, da so on in njegovi sodelavci povezani s Postojno oziroma Pivko, razložil:

Ja, to je še kar point, saj ne delamo tega za denar. To je osnova. Recimo, jaz ti povem, organizacijska ekipa na Zmaju /.../, ali pa na Trnju, itak noben ne dela za denar... In si težko predstavljam, da bi šli izven svojega okolja delat pod istimi pogoji. Ne? Razumeš? Jaz bi seveda šel delat nekam nekaj za ful, ful denarja /.../, ampak to je pa tudi vse, kar lahko povem na to temo. Ne vem, meni moj svak že sto let teži, da dajmo delat Zmaja v Bistrici. Da v Bistrici bi nam zrihtali vse, in denar in vse. Ma v Bistrici naj si rihtajo svoje festivale. /.../ Nimam pa nobenega interesa, jaz osebno sploh ne, iti delat nekaj takega, kar delam tukaj, v Bistrico /.../ (intervju, 14. junij 2010).

Kar dela za »svoj kraj«, torej nima istega smisla, kot če bi isto delal drugje, čeprav to počne v imenu kreativnosti, razvoja mladinske kulture in podobnih, nikakor ne z lokalnostjo zamejenih načel.

Še bolj je to nemara protislovno v primeru festivalov, ki se napajajo iz sodobnih estetik in ki jih povrh organizirajo akterji z mednarodnimi karierami. Svetovno znani koreograf Matjaž

Farič je svoj festival Fronta sodobnega plesa umestil v domačo Mursko Soboto. Lastno videnje tega kraja mi je opisal takole:

Že v prvi ediciji festivala sem v uvodniku zapisal, da to, da govorimo o deprivilegirani geografski umeščenosti Murske Sobote, je lahko tudi prednost, če pogledamo z druge strani. Samo treba je začeti razmišljati. Murska Sobota leži zelo blizu Avstrije, Hrvaške in Madžarske. /.../ Takrat, ko smo začeli s festivalom, se je že nakazovalo, da bomo prišli v šengenski sistem, da ne bo več meja, teh formalnih meja, in da Murska Sobota leži na sredi enega velikega področja, kjer ljudje nimajo dostopnosti do vrhunske umetniške produkcije, kakršnekoli. In zato sem si zadal tam narediti festival. Ker, ne glede na to, da gre za neko tako polruralno okolje, se mi zdi, da lahko en tak festival spodbudi tudi neke druge mehanizme, ki bi lahko pripeljali do hitrejšega razvoja celotnega področja. Ampak, seveda, jaz lahko delujem na področju umetnosti, vse ostalo je stvar političnih in gospodarskih struktur (intervju, 9. junij 2010).

Za Faričevo odločitev, da bo festival potekal v Murski Soboti, je bilo ključno poznavanje problematike domačega kraja in, kot se je izrazil, osebna »zraščena« okoljem. Čeprav se festival, kot je Fronta sodobnega plesa, napaja v metropolitanskih praksah, njegovo navezovanje na prav določen kraj torej ni brezpredmetno. Vodja festivala, globalno prisotni umetnik, ima torej nekje »svoj kraj«, kar delno usmerja njegova dejanja. Pri tem pa ne gre le za to, da se kljub akterjevi mednarodni karieri nekatera njegova dejanja še naprej vrtijo okoli tega kraja, ampak je našel svoje poslanstvo tudi v spreminjanju tega kraja iz obrobnega v središnega.

»Znamčenje«, »zemljevidenje« in »središčenje« obrobja

Na festivalsko ustvarjanje središča na obrobju bom bolj natančno pokazal s primerom aktivnosti Društva novomeških študentov (DNS). Težnja, da bi se tudi v »manjših« krajih preseglo vsakdanjik, da bi torej javno življenje poleg trgovin, gostiln, šol, knjižnic, itd. narekovali tudi mladinska in alternativna kultura, je bila v devetdesetih letih 20. stoletja prisotna v ideologiji številnih študentskih društev po vsej Sloveniji. V tem obdobju se je namreč uredilo financiranje omenjenih društev, katerih stalni vir sredstev so začeli postajati dohodki študentskih servisov, to je posrednikov študentskega dela. Študentje so po lokalnih središčih začeli vzpostavljati določeno infrastrukturo, na primer mladinska prizorišča, koncertno opremo, študentske medije, itd., poleg tega pa so začeli ta središča prebujati z organiziranjem dogodkov, tudi festivalov.

V tem procesu se je vzpostavljala lokalna pripadnost. Po eni strani zato, ker so z organiziranjem dejavnosti in vzpostavljanjem infrastrukture mladi »svoje kraje« vključevali v nove imaginarije in jim delno spreminjali fizično in družbeno podobo (aktivno so jih torej sooblikovali), po drugi pa tudi zato, ker je bila med študentskimi društvi prisotna določena tekmovalnost. Ta društva so namreč spremljala delovanje drug drugega, se med sabo v dejanjih posnemala in navsezadnje ocenjevala uspešnost lastnih prizadevanj. To je bilo prisotno tudi v festivalski obliki. Na primer v obliki folklorističnih prikazov lokalnih posebnosti na vsakoletnem festivalu lokalnih študentskih društev, Škisovi tržnici v Ljubljani, v organizaciji večjih lokalno obarvanih dogodkov v Ljubljani (Cvičkarija, Mortadeljada, Preboj Soške fronte, itd.)

ali pa v organizaciji festivalov v lokalnih središčih, s katerimi so lokalna društva študente z vseh koncev Slovenije vabila v »lastne« kraje.

Lokalna identiteta se je kot projekt in produkcija zelo izrazito kazala v delovanju DNSŠ. To je sredi devetdesetih začelo z organizacijo festivala Cvičkarija, katerega namen je bil med dolenjskimi študenti v Ljubljani krepiti lokalno pripadnost. Nato je bila od konca devetdesetih let Dolenjska v središču pozornosti mladih iz vse Slovenije zaradi festivala Rock Otočec. DNSŠ je med letoma 1998 in 2008 ustvarilo še več ambicioznih projektov (Zavod LokalPatriot, Mladinski center LokalPatriot, mednarodni delavnici in festivala Jazzinty in Fotopub, Založba Goga, Galerijo Simulaker in Hostel Situlo), katerih skupni učinek je bil, da je Novo mesto pridobivalo na podobi pomembnega kulturnega središča.

Eden od študentskih aktivistov, danes pa vodja festivala Jazzinty, Jure Dolinar, je leta 1999 v glasilu novomeških študentov *Park* objavil članek z zgovornim naslovom *Klubska scena in lokalpatriotizem*. O referencah na lokalno identiteto, ki je očitna tudi v imenu novomeškega mladinskega kluba in zavoda LokalPatriot, mi je pripovedoval takole:

Vsi /.../ smo imeli zelo altruističen pristop takrat in zelo tak, a več ..., volonterski. Želeli smo, da se nekaj zgodi v Novem mestu, želeli smo, da imamo kam ven hodit, želeli smo, da se študenti iz Ljubljane vračajo nazaj v Novo mesto in da tukaj ustvarjajo (intervju, 14. oktober 2010).

Pomemben del študentske politike v Novem mestu je bil torej usmerjen prav v ustvarjanje identifikacije mladih s krajem. Zdi pa se, da so tvorca te politike sledili ideji, da za identifikacijo z Novim mestom ni dovolj le »tradicija«, kot so jo promovirali skozi cviček, ampak je vse bolj pomembno tudi umeščanje Novega mesta v nadnacionalne okvire. Tovrstni mednarodni vpis sta bila gotovo festivala (in delavnici) Jazzinty in Fotopub, nastala kmalu po odprtju kluba LokalPatriot.

Kljub temu, da sta omenjena festivala nastala na pobudo posameznikov in da sta močno odražala osebne preference, je bil za njuno realizacijo bistven družbeni kontekst, ki je bil kontekst produkcije lokalnosti. O tem mi je pripovedoval Marijan Dovič, pobudnik projekta Jazzinty, ki je idejo zasejal v okolju brez izrazite jazzovske scene:

Jazzinty je vsekakor moja pobuda. /.../ In moral sem videt še neko zgodbo, neke ljudi, s katerimi bi se dalo to delat. /.../ No, in tukaj pa se lahko navežem na lokalni kontekst. Namreč, v Novem mestu smo imeli od sredine devetdesetih naprej, se je nekako krepila dejavnost Društva novomeških študentov. Mislim, da je to bistveno. Ljudje, ki so to postavljali, so poskušali organizirati dolenjske študente. Tudi v Ljubljani so začeli neko zgodbo graditi, neko identiteto (intervju, 21. oktober 2010).

Oba festivalsko-delavniška projekta sta že v izhodišču ciljala na slovensko in celo mednarodno raven:

Jazzinty se je vzpostavil kot slovenska zgodba. Se pravi ne kot dolenjska ali pa novomeška, ampak kot slovenska zgodba takoj. V tem smislu je bil nelokalen. /.../ Mislim, da smo imeli že drugo ali pa tretje leto Hrvate, potem Italijane, zdaj pa je to res pisana paleta. Smo imeli tudi že Kitajce in tako naprej. /.../ Jazzinty je sigurno postal nek igralec v tem delu Evrope (Dovič, intervju, 21. oktober 2010).

Podobno je o dveh festivalih leta 2006 razmišljal Dolinar:

Gre za to, da ju nadgradimo in iz obeh izoblikujemo vodilna festivala v tem delu Evrope. Želimo postati središče fotografije in jazza, radi bi pritegnili tuje ustvarjalce, urednike, založbe, umetniške direktorje (Park 2006).

O imaginativnih geografijah obrobij in središč mi je pripovedovala tudi Katarina Žunič, vodja festivala reportažne fotografije Fotopub:

Zelo, zelo hitro smo dali jasno usmeritev, kaj želimo s tem doseči. In to je decentralizacija. Se pravi, da se ne dogaja pa prav vse v glavnem mestu, ampak da pripeljemo določene projekte, določene pomembnejše festivale tudi izven glavnega mesta. Ne? Je pa Novo mesto ..., ima eno dobro geografsko pozicijo. Na pol poti je od Zagreba, na pol poti od Ljubljane, tako da pravzaprav nima tako slabe pozicije. Sploh je nima. /.../ In ja, naša ideja je, se vpisati na mednarodne zemljevide. Zato, ker ima to naše mesto, ta Goga naša, neko čudno specifikko, da meščani ne zapopadejo teh stvari tako hitro. /.../ A vseeno. Ne gremo od tukaj. Tukaj bomo, tukaj bomo ostali, tukaj bomo nadaljevali. Želimo biti mednarodni zato, ker želimo, da bi vse več in več ljudi sem prišlo (intervju, 14. oktober 2010).

Produkcija lokalnosti, ki ji sledimo, torej v pomembni meri zaveda ravno geografije. To so geografije središč in obrobij, ki jih sicer določajo nekateri strukturni parametri, kot so ekonomija, fizičnogeografske razmere, investicije, infrastruktura, itd., vendar pa so to hkrati reverzibilne geografije, saj jih določa tudi imaginacija, ki lahko še tako »obroben« kraj spremeni v simbolno središče (Shields 1989).

Festivalska produkcija lokalnosti

Mnogi družbeni akterji danes svoje ideje in stališča izražajo v obliki festivalov. Ti so s tega vidika postali oglaševalsko orodje, ki na ideje in stališča tvorcev festivalov usmerja pogled širše družbe. Pokazati pa želim, da je za nekatere tvorce festivalov poleg samih festivalskih vsebin pomemben tudi kraj, kjer festival poteka. Zaradi lokalnoidentifikacijskih vzgibov želijo akterji festivalske vsebine aplicirati prav na »svoje kraje«. S tem dosejajo to, da pogled širše družbe usmerjajo ne le na vsebine (oziroma ideje in stališča), ampak tudi na te kraje. Tvorcem festivalov je seveda pomembno, kakšne simbolne podobe s festivali krajem nadevajo. V primeru, da jim uspeva te kraje povezati s svetovi jazza, sodobnega plesa, literature, reportažne fotografije, itd., v njih nemara ustvarjajo tudi določene pogoje za razvijanje kozmopolitskega okolja. Gotovo pa ustvarjajo vsaj videz nekega križišča, pomembnega znotraj določene nadlokalne imaginativne geografije. Če tega videza nemara ne opazijo vsi, pa ga vsaj tvorca festivalov sami. In prav za njihovo lokalno identifikacijo je ta videz ključen.

Za opisanim organiziranjem festivalov torej stoji (tudi) lokalna identifikacija. Toda to ni z danimi razmerami pomirjena identifikacija, ampak takšna, ki bolj kot na danem temelji na vizijah. V tem smislu gre dobesedno za produkcijo lokalnosti (prim. Appadurai 1996: 178–199) oziroma natančneje, za festivalsko produkcijo lokalnosti. Akterji s festivali ustvarjajo določene poteze krajem, katerim sicer že pripadajo (npr. zaradi tega, ker so tam odraščali, ipd.), vendar obenem verjamejo, da lahko z novimi potezami te kraje tudi spreminjajo.

Tovrstne tendence med organizatorji festivalov sem iskal predvsem na obrobju Slovenije. V krajih, kjer je prisoten občutek »majhnosti«, nedostopnosti določenih kulturnih dobrin, odmaknjenosti od središča države, itd., obstaja vsaj pri segmentu domačinov želja po presejanju takšnih danosti. Festivali so način, kako to doseči, torej kako v kraj pripeljati ljudi, pritegniti medijsko pozornost in postati del določenih nadlokalnih kulturnih prostorov. Festivali lahko še tako obroben kraj spremenijo v simbolno središče. V določenih primerih lahko v takšnih prizadevanjih njihovih tvorcev tudi zares in dolgoročno spreminjajo lokalne kontekste, sicer pa prispevajo zgolj simbolno mimikrijo realnih razmer, ki občutek marginalnosti blaži vsaj periodično. Festivalna produkcija lokalnosti se tako vpisuje v polje ustvarjanja pripadnosti krajem skozi pogajanja za njihovo podobo. Festivali so v tem kontekstu uporabno orodje za sodobno, vse bolj globalno produkcijo lokalnosti, znotraj katere niso v rabi le lokalne tradicije, ampak predvsem popularna, ne lokalno vezana kultura. Posamezniki ali skupine lahko s slednjo »svojemu kraju« nadevajo prav tisto podobo, ki jim je osebno estetsko ali vrednostno najbližja.

Literatura in viri

- ABRAHAMS Roger D.: The language of festivals: Celebrating the economy. V: Victor Turner (ur.), *Celebration: Studies in festivity and ritual*. Washington: Smithsonian Institution Press, 1982, 161–177.
- APPADURAI, Arjun: *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 1996.
- BAHTIN, Mihail Mihajlovič: *Ustvarjanje Françoisa Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*. Ljubljana: Literatura, 2008 [1965].
- BARFIELD, Thomas (ur.): *The dictionary of anthropology*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishing Ltd., 1997.
- BARNARD, Alan in Jonathan Spencer (ur.): *Encyclopedia of social and cultural anthropology*. London in New York: Routledge, 2004 [1996].
- BEY, Hakim: *T. A. Z.: The temporary autonomous zone, ontological anarchy, poetic terrorism*. New York: Autonomedia, 2003.
- BIBIČ, Bratko: *Hrup z Metelkove: Tranzicije prostorov in kulture v Ljubljani*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003.
- BOGATAJ, Janez: Turizem na vasi (kmečki turizem) in etnologija. V: Janez Bogataj in Mitja Guštin (ur.), *Etnologija in sodobna slovenska družba*. Brežice: Slovensko etnološko društvo in Posavski muzej, 1978, 112–116.
- BOGATAJ, Janez: On ethnological conceptions of culture and cultural heritage in modern tourism: Continuity, identity, alternative. V: *Etnološka študijska I*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 1988, 169–176.
- BOGATAJ, Janez: Turistične prireditve v Sloveniji: Med veselščarstvom in kakovostjo ustvarjanja, zlahko aktivnostjo in zabavo. *Lipov list* 2, 1991: 45–56.
- BOGATAJ, Janez: Aplikativna etnologija v Sloveniji. V: *Kolesar s Filozofske: Zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2000, 203–215.
- BOISSEVAIN, Jeremy: Introduction: Revitalizing European rituals. V: Jeremy Boissevain (ur.), *Revitalizing European rituals*. London in New York: Routledge, 1992.
- ETSEO: *Vprašalnica IV*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije, 1976.
- FALASSI, Alessandro: *Time out of time: Essays on the festival*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1987.
- FIKFAK, Jurij: Od tradicije do produkcije lokalnosti. V: Jurij Fikfak, idr. (ur.), *O pustu, maskah in maskiranju*. Ljubljana: Založba ZRC (Opera etnologica slovenica), 2003, 9–20.
- FRITH, Simon: Knowing one's place: The culture of cultural industries. *Cultural Studies* 1, 1991: 134–155.
- GEERTZ, Clifford: Duboka igra: Beleške o balinežanskoj borbi petlova. V: Clifford Geertz, *Tumačenje kultura* (2). Beograd: Biblioteka XX vek, 1998 [1973], 221–281.
- GOODY, Jack: Against »ritual«: Loosley structured thoughts on a loosely defined topic. V: Sally F. Moore in Barbara G. Myerhoff (ur.), *Secular ritual*. Assen: Van Gorcum, 1977, 25–35.
- HANDELMAN, Don: *Models and mirrors: Towards an anthropology of public events*. New York in Oxford: Berghahn Books, 1998.
- HAZLER, Vito: Turistična društva in varstvo naravne in kulturne dediščine. V: Vito Hazler (ur.), *Dediščina, prireditve in turistična društva*. Ljubljana: Turistična zveza Slovenije; Žalec: Turistična zveza Spodnje Savinjske doline, 2001, 4–28.
- HVALA, Tea: The Red Dawns Festival as a feminist-queer counterpublic. *Monitor ISH* 12(1), 2010: 7–107.
- KOZOROG, Miha: *Antropologija turistične destinacije v nastajanju: Prostor, festivali in lokalna identiteta na Tolminskem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009.
- KÜCHLER, Susanne, László Kürti in Hisham Elkadi: Festivals: An introduction. V: Susanne Küchler, László Kürti in Hisham Elkadi (ur.), *Every day's a festival: Diversity on show*. Wantage: Sean Kingson Publishing, 2011, 1–18.
- KURET, Niko: Turizem in folklor. *Glasnik SED* 4(1), 1962: 1.
- KURET, Niko: *Praznično leto Slovencev: Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. Ljubljana: Družina, 1989 [1965–1971].
- MANNING, Frank E.: Cosmos and chaos: Celebration in the modern world. V: Frank E. Manning (ur.), *The celebration of society: Perspectives on contemporary cultural performance*. Bowling Green in London: Bowling Green University Popular Press in University of Western Ontario, 1983, 3–30.
- MOORE, Sally F. in Barbara G. Myerhoff: Introduction: Secular ritual: Forms and meanings. V: Sally F. Moore in Barbara G. Myerhoff (ur.), *Secular ritual*. Assen: Van Gorcum, 1977, 3–24.
- Park, 2006, <http://www.park.si/2006/11/portret-dolinar-jure>, 13. 10. 2010.
- PICARD, David in Mike Robinson (ur.): *Festivals, tourism and social change: Remaking worlds*. Clevedon, Buffalo in Toronto: Channel View Publications, 2006.
- PICKARD-CAMBRIDGE, Arthur: *The dramatic festivals of Athens*. Oxford: Clarendon Press, 1968 [2003].
- RAPPAPORT, Roy A.: *Pigs for the ancestors: Ritual in the ecology of New Guinea people*. New Haven in London: Yale University Press, 1977 [1968].
- RAPPAPORT, Roy A.: Ritual. V: Richard Bauman (ur.), *Folklore, cultural performances, and popular entertainments: A communication-centered handbook*. New York in Oxford: Oxford University Press, 1992, 249–260.
- SAID, Edward W.: *Orientalizem: Zahodnjaški pogledi na Orient*. Ljubljana: ISH, 1996 [1978].
- SELBERG, Torunn: Festivals as celebrations of place in modern society: Two examples from Norway. *Folklore* 117(3), 2006: 297–312.
- SEYMOUR-SMITH, Charlotte: *Macmillan dictionary of anthropology*. London in Basingstoke: Macmillan Press Ltd., 1986.
- SEIERL, Wolfgang: »Antimusic«: Versuch einer Darstellung des Wertewandels in der Musik nach 1980: Theorien, Konzepte, Fallbeispiele. Neobjavljena doktorska teza, Universität Mozarteum Salzburg, 2009.
- SHIELDS, Rob: *Places on the margin: Alternative geographies of modernity*. London in New York: Routledge, 1991.
- SIMONIČ, Peter: *Kaj si bo narod mislil?: Ritual slovenske državnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1. knjiga (A–H). Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik in Državna založba Slovenije, 1970.
- ŠUŠTERŠIČ, Jernej: Etnologija in turizem. V: Janez Bogataj in Mitja Guštin (ur.), *Etnologija in sodobna slovenska družba*. Brežice: Slovensko etnološko društvo in Posavski muzej, 1978, 101–108.

TURNER, Victor: *The ritual process: Structure and anti-structure*. New York: Cornell University Press, 1991 [1969].

TURNER, Victor: Introduction. V: Victor Turner (ur.), *Celebration: Studies in festivity and ritual*. Washington: Smithsonian Institution Press, 1982, 11–30.

TURNER, Victor: *Od rituala do teatra: Ozbiljnost ljudske igre*. Zagreb: Biblioteka Mixta, 1989 [1982].

TURNER, Victor: The spirit of celebration. V: Frank E. Manning (ur.), *The celebration of society: Perspectives on contemporary cultural performance*. Bowling Green in London: Bowling Green University Popular Press in University of Western Ontario, 1983, 187–191.

VELIKI slovar tujk. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2002.

WIESTHALER, Fran: *Latinsko-slovenski slovar III*. Ljubljana: Kres, 1999.

Festivalisation of Slovenia and Festival Production of Locality

The article is based on the assumption that events termed »festival« have become a widespread phenomenon in Slovenia. The aim of the article is to explain one of the social mechanisms that have contributed to this festivalisation of society. This mechanism is based on the »production of locality«. The hypothesis is proposed that festivals represent a link between host places and supralocal cultural spaces, whereby host places acquire supralocal meanings. Through the festival mirroring of the host place in supralocal contexts local identity is also affected, and the author therefore talks of a festival production of locality. Festivals thus emerge also as a mechanism of producing places (in the sense of the media, popular culture, tourism, etc.) and of identification with these places.

The article is divided into two parts. In the first, various definitions of the concept of festival as well as some explanatory models for such events are presented. The author proposes a paradigm shift in festival research whereby attention would shift from festival time to festival spaces. In the second part, ethnographical cases from various parts of Slovenia are presented: from the villages of Volče and Čadrg, and the towns of Cerklje, Tolmin, Postojna, Murska Sobota and Novo Mesto. These places are presented as places which despite being peripheral through festival production also acquire a certain central position. The author connects this creation of centrality on the periphery with structures of local identification.

EVIDENTIRANJE ETNOLOŠKE STAVBNE DEDIŠČINE V OBČINI SEVNICA

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Avtorica na primeru občine Sevnica predstavi nepremično profano dediščino in nekatere postopke, potrebne za njeno dolgoročno ohranitev. V članku podrobneje predstavi obstoječe stanje t. i. etnološke arhitekturne dediščine obravnavanega območja, ki zajema vse od kmečkih hiš, gospodarskih poslopij in kozolcev, do kašč, mlinov in zidanic. S pomočjo teh primerov opisuje tudi potek dela etnologa konservatorja, ki deluje na področju evidentiranja, dokumentiranja, vrednotenja in varovanja etnološke stavbne dediščine.

Ključne besede: konservatorstvo, nepremična dediščina, kulturni spomeniki, občina Sevnica

Abstract: Taking the municipality of Sevnica as a case study, the article focuses on the secular immovable heritage of this area. The detailed presentation of the existing condition of the so-called ethnological cultural heritage, which includes farmer's residence buildings, outbuildings, hayracks, granaries, mills, and vineyard cottages, and of the procedures necessary for its conservation, illustrate the work tasks of an ethnologist/conservator. They entail registration, documenting, valuation, and conservation of ethnological architectural heritage.

Key Words: conservation, immovable objects, historic monuments, the municipality of Sevnica

Metodologija: od terena do registra

Po danes veljavnem Zakonu o varstvu kulturne dediščine obsega dejavnost javne službe varstva

identificiranje, dokumentiranje, vrednotenje, interpretiranje in raziskovanje dediščine, ohranitev dediščine ter preprečevanje škodljivih vplivov nanjo, upravljanje dediščine, omogočanje dostopa do dediščine ali do informacij o njej, njeno predstavljanje javnosti in razvijanje zavesti o njej, razen če z zakonom ni določeno drugače (ZVKD-1, 81. člen),

pred letom 2008 veljavni zakon pa posebej izpostavi, da v okviru opravljanja javne službe na področju varstva dediščine sodi tudi evidentiranje¹ dediščine (ZVKD, 19. člen), kar zajema temeljito in strokovno opravljeno terensko delo. Tovrstno topografsko delo nam da dober pregled nad danim območjem, temeljita evidenca obstoječe stavbne dediščine pa je za etnologa konservatorja nepogrešljiv vir informacij, brez katerega ne bi bilo mogoče nadaljnje vodenje dokumentacije in vzpostavitve postopkov, potrebnih za ohranitev posameznih enot nepremične dediščine.

V zakonu uporabljeni termin identificiranje² morda tega obsežnega dela etnološke konservatorske stroke kar nekako ne pokrije, dokumentiranje³ pa je širši pojem, ki »spremlja vse faze strokovnega dela« in obsega »sistematično zbiranje, obdelavo, analizo, iskanje in posredovanje podatkov« o enoti, njenem stanju, posegih vanjo, načrtih in projektih za njeno ohranjanje, finančnih sredstvih in podobno (Delak Koželj 2009: 88). Dokumentiranje torej »ni vezano samo na prvo fazo našega dela, to je na identificiranje in registriranje dediščine« (Pirkovič 2010: 3). Novi zakon evidentiranja izrecno ne omenja, lahko pa predvidevamo, da ga vključuje v zgoraj navedena termina, identificiranje in dokumentiranje. Ne nazadnje dobi ob vpisu v register kulturne

dediščine,⁴ ki ga vodi Ministrstvo za kulturo, vsaka enota tudi *evidenčno* številko dediščine (EŠD).

V pričujočem članku želim torej predstaviti, kako so v praksi potekali evidentiranje, dokumentiranje in vrednotenje tako imenovane etnološke nepremične dediščine, torej profane stavbne dediščine v občini Sevnica, pripravo strokovnih podlag za razglasitev kulturnih spomenikov ter ne nazadnje dediščino samo, njeno ohranjenost in odnos do nje. Podlaga za določitev enot, predvidenih za evidenco, je bila že obstoječa dokumentacija celjske enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, v letih 2000 do 2002 je bilo namreč izvedeno obsežno topografsko terensko delo s popisom objektov, ki imajo lastnosti dediščine z vidika etnološke stroke (Sevnica: evidenca 2000–2002). Pozneje je bil med 493 enotami narejen ožji izbor in ti objekti so pred ponovnim vrednotenjem in izbiro spomenikov potrebovali revizijo na terenu. Tudi na tem mestu obravnavano evidentiranje je v obdobju treh mesecev v letu 2009 potekalo v obliki terenskega dela, urejanje dokumentacije, vrednotenje in priprava strokovnega gradiva pa deloma sproti v navedenem obdobju, deloma pa v letu 2011 po končnem izboru enot, predvidenih za razglasitev med kulturne spomenike.

Evidentiranje se torej začne na terenu z natančnim ogledom stanja, materialov in celotne podobe objekta ter morebitnih tehničnih poškodb, s fotografiranjem zunanosti in glede na dostopnost tudi notranosti stavbe ter s pogovori s prebivalci in lastniki posameznih enot dediščine o prenovah, lastništvu, namembnosti in morebitnih novih vsebinah v prihodnosti. Poleg natančnega opisa je enote s pripadajočimi parcelami treba za dokumentacijo tudi locirati na podrobnih zemljevidih in katastrih v geografskem informacijskem sistemu. Sledi vrednotenje po vnaprej določenih merilih, posamezne objekte datiramo s pomočjo morebitnih letnic na stavbah samih, vrisa v franciscejskem katastru in ustnega izročila ter poleg zgodovinske ocenimo še njihovo estetsko, razvojno, družbeno in prostorsko vrednost. Seveda si pomagamo z vsemi viri in literaturo, ki so nam za raziskovano območje na

1 Evidentirati: namensko in sistematično spremljati, vpisovati podatke o čem (SSKJ).

2 Identificirati: ugotavljati identičnost, identiteto (SSKJ).

3 Dokumentirati: izpričati, podpreti kaj z dokumenti, utemeljiti (SSKJ).

4 Dostopen na medmrežju: <http://rkd.situla.org/>, vključno z interaktivno karto: <http://giskds.situla.org/giskd/>.

* Tina Lorbek, univ. dipl. etn. in kult. antropol., konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje, 3000 Celje, Glavni trg 1, E-naslov: tina.lorbek@gmail.com

Naselje	Število evidentiranih enot	Hiše	Kozolci	Gospodarska poslopja (hlevi)	Kašče	Zidanice, hrami, vinske kleti	Drugo ¹
Apnenik pri Boštanju	2					1	
Breg	1		4				
Cerovec	1	1	1	1			
Čanje	1		1				
Dolenji Boštanj	1	1					
Dolnje Brezovo	1		6				
Dolnje Orle	3	1	1		1		
Drožanje	6	4				2	
Drušče	7	3	3	2			1
Gornje Brezovo	1		7				
Gornje Impolje	1	1					
Jablanica	4		3	1			
Kal pri Krmelju	7	3	3	3		3	2
Kamenica	3		3				
Kladje pri Krmelju	5	3	3	1	1		
Koludrje	1		1				
Kompolje	7	2	1				
Konjsko	1	1					
Krsinji Vrh	3	1	1				
Ledina	1					1	
Log	2		12				
Loka pri Zidanem Mostu	5	4	4	2			2
Lončarjev Dol	1						
Lukovec	2		8				
Mala Hubajnica	1		1	1			1
Metni Vrh	1	1	1	1			
Mrzla Planina	1		1				
Orehovo	1		1				
Otavnik	1	1					
Pečje	1	1					

1 Svinjaki, kleti, mlini, kapele, delavnice drvarnice ali lope.

Tabela: Število evidentiranih enot¹ po naseljih ter število posameznih stavb² v naselju glede na namembnost

1 Ponekod ne gre za posamezne stavbe, temveč za skupine objektov, kot so obravnavani v evidenci; vštete so vse enote, predvidene za revizijo, vključno s tistimi, ki so bile med terenskim delom že porušene.

2 Med posameznimi stavbami so našteje le tiste, ki so med terenskim delom še stale.

razpolago. Glede na vrednotenje določimo varstveni režim in pripravimo utemeljen predlog za vpis v register kulturne dediščine z vsemi potrebnimi podatki, digitalizirano lokacijo parcele in s karakteristično fotografijo.

Kulturni spomeniki se razglasijo z odlokom, ki je javno objavljen v Uradnem listu Republike Slovenije ali v uradnem glasilu skupnosti, ki jo razglasitev zadeva. Spomenik državnega pomena se razglasi z aktom vlade, spomenik lokalnega pomena pa z odlokom predstavnškega organa pokrajine ali občine (ZVKD-1, 13. člen). V nadaljevanju sledijo podrobna analiza in rezultati dela na konkretnih primerih ljudskega stavbarstva v občini Sevnica.

Sevnica: geografski, zgodovinski in demografski pregled

Občina Sevnica leži v vzhodnem delu osrednje Slovenije ter s sosednjima občinama Krško in Brežice tvori Posavsko regijo. Reliefno je precej razgibana, saj na severozahodu sega v Posavsko hribovje, na jugu v Krško hribovje, na severovzhodu pa na Bohor. Večinoma hribovit svet se spusti v nižine le v dolinah reke Save in Mirne.

Območje je bilo poseljeno že v železni dobi, o čemer priča nekaj halštatskih najdb, npr. iz Kaplje vasi in Boštanja, v obdobju klasične antike pa je postalo del rimskega imperija. Iz poznoan-

Naselje	Število evidentiranih enot	Hiše	Kozolci	Gospodarska poslopja (hlevi)	Kašče	Zidanice, hrami, vinske kleti	Drugo ¹
Pijavice	2	1	1				
Podboršt	1	1	1	1			
Podgorica	3	2	1	2	1		1
Podgorje	2	1	1				
Podvrh	1		1				
Polje pri Tržišču	2	1			1		
Ponikve	1	1					
Preska	3		3				
Prešna Loka	2		1		1		
Primož	1		1				
Račica	1		5				
Radna	1						
Razbor	1		3				
Skrovnik	1	1					1
Slančji Vrh	4	3	1	1			1
Stržišče	1		1				
Studenec	3		7				
Svinjsko	3	3		1			2
Šentjanž	2	1	1	1			2
Šentjur na Polju	2		15	1			
Šmarčna	1		16				
Štajngrob	1					1	
Telče	1	5	7	3			1
Telčice	1		1	1			
Trščina	1	1	1		1		1
Veliki Cirknik	1	2	2	2	2		
Vrh pri Boštanju	4		2			1	
Zavratec	1					1	
Znojile	1		1				
Žurkov Dol	2	2	1		1		1
Skupaj	124	53	140	25	9	10	16

tičnega in zgodnjekrščanskega obdobja so ohranjene ter *in situ* predstavljene najdbe na Ajdovskem gradcu nad Vranjem (Občina Sevnica 2009; Register nepremične kulturne dediščine 2009). Ker je bil v srednjem veku najbližji most čez Savo v Zidanem Mostu, so na določenih mestih ljudi in tovor čez reko prevažali brodniki, tovrstni prehodi pa so botrovali nastanku trgov, kot je bila Sevnica, ki jo prvič omenjajo že leta 859 (Krušič 1992: 290). V poznem srednjem veku je območje pripadalo solnograškim nadškofom, sledila je kratkotrajna vladavina madžarskih kraljev, nato pa so oblast prevzeli Habsburžani in jo obdržali do konca prve svetovne vojne. Med drugo svetovno vojno so nemški okupatorji s tega območja leta 1941 izselili prebivalce 56 naselij, leta 1943 pa se je okrepilo narodnoosvobodilno gibanje, katerega akcije niso ponehale vse do osvoboditve. V sedanjih mejah obstaja občina od leta 1955 (Občina Sevnica 2009; Savnik 1976: 245, 247).

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije iz januarja 2008 obsega občina 272,2 km². V njej je 38 katastrskih občin,

117 naselij in 6.690 hišnih števil. Konec decembra 2007 je bilo evidentiranih 17.494 prebivalcev (Statistični urad RS 2009). Pokrajina je gosteje naseljena le ob nabrežju reke Save, v hribovitem svetu pa prevladujejo manjša razložena naselja z več zaselki.

Analiza ljudskega stavbarstva na podlagi terenskega dela⁵

V obdobju med 10. 7. in 16. 9. 2009 je bilo v 61 naseljih na območju občine Sevnica podrobneje evidentiranih 124 enot t. i. etnološke nepremične dediščine, od katerih so nekatere posamezne stavbe, pri nekaterih pa gre za skupine objektov ali območja kulturne dediščine. Žal je bilo med njimi tudi nekaj takšnih, ki so

⁵ Podatki terenskega dela in analize so zbrani v elaboratu Evidenca stavbne etnološke dediščine na območju občine Sevnica, ki ga hrani dokumentacija Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje.

Dekorativno tesana podporna ročica kozolca, Kamenica 10.
Foto: Tina Lorbek, Sevnica, 13. 8. 2009

deloma ali v celoti že porušene. Če te odštejemo, je v evidenci skupno 53 hiš, 140 kozolcev, 25 gospodarskih poslopij,⁶ 9 kašč ali *ajhkrov*, 10 zidanic, hramov oziroma vinskih kleti, 6 svinjakov, 3 mlini, 2 kapeli, klet, skedenj, delavnica, drvarnica in lopa; skupaj 253 posameznih objektov.

Hiše

Večina je stanovanjskih hiš, med njimi pa so tudi tri nekdanje gostilne – v Dolenjem Boštanju, Otavniku in Pijavicah, nekdanja šola v Podgorju ob Sevnici ter mežnarija v Druščah. Prevladuje vrhkletni tip hiše, ki ga najdemo v obeh variacijah, torej postavljene z daljšo ali pa s krajšo fasado ob breg. Po številčnosti sledijo pritlične hiše, ki so včasih podkletene, najmanj pa je nadstropnih.

Velika večina hiš je zidanih s kamnom ter grobo ali gladko ometanih. Razmeroma pogosti so t. i. likani ali zaribani ometi. Ohranjeno je tudi manjše število delno zidanih in delno lesenih hiš ter ena povsem lesena in ometana hiša v Ponikvah. Ponekod, npr. v Pečju, je vidna tudi t. i. gradnja *na štamberg*, pri kateri se je med pokončne lesene tramove vzdalo kamenje (Terčelj 1989: 162). Med strešnimi kritinami danes prevladujeta cementni in opečni zareznik, ki sta večinoma nadomestila bobrovec in slamnato kritino. Slednje na hišah ne najdemo več, z bobrovcem kritih hiš pa je tudi vedno manj. Redko se pojavljata še cementni špičak in salonitna valovnica, včasih pa so strehe krite tudi s kombinacijami različnih vrst kritin, npr. bobrovca in opečnega zareznika ali opečnega in cementnega zareznika. Strehe hiš so brez izjeme dvokapne, približno tretjina pa jih ima delna čopa.

Fasadne členitve so pogosto barvno nakazane, zasledimo različne etažne in strešne vence ter obrobe fasadnih odprtin, razmeroma pogosti pa so tudi v ometu izdelani šivani robovi. Nekatere hiše imajo umetelno izrezljana vhodna vrata in kamnite portale, do katerih pogosto vodijo dvojna kamnita stopnišča. Pojavljajo se tudi leseni ganki in redkeje firčade. Leseni deli hiš so praviloma iz vodoravnih plohov ali polovičnih brun z vogalno vezavo na križ.

⁶ Večinoma hlevi, včasih v kombinaciji s podom, kozolcem, ipd.; druga poslopja so obravnavana ločeno.

Detajlno izdelan vhod zidanice, Drožanje 4.
Foto: Tina Lorbek, Sevnica, 16. 7. 2009

Notranjost hiš je le redko ostala nespremenjena. Kuhinje so v veliki večini predelane, med hišami, kjer je bila evidentirana tudi notranjost, je še ohranjenih ali delno ohranjenih šest črnih kuhinj, v katerih stanovalci ponekod še prekajujejo meso. V večji meri so ohranjene krušne peči, ponekod pa najdemo tudi nekatere druge primerke avtentičnega stavbnega pohištva, npr. omare, mize in kredence.

Čas nastanka velike večine evidentiranih hiš lahko umestimo v drugo polovico 19. stoletja, šest do osem hiš bi lahko bilo zgrajenih že v prvi polovici 19. stoletja, v evidenci pa je tudi manjše število hiš, zgrajenih po letu 1900. Nekatere starejše hiše so vrisane tudi v franciscejski kataster iz dvajsetih let 19. stoletja s poznejšimi rektifikacijami.

Precejšnje število starih kmečkih hiš je opušenih in poleg shranjevanja odvečnih reči nimajo več nobene funkcije. Takšne hiše praviloma tudi niso vzdrževane, zato razmeroma hitro propadajo in so potrebne večjih restavratorskih posegov. Opuščanje prvotne funkcije pa se povsem drugače kaže v primeru hiš, ki se uporabljajo kot počitniške hišice, saj so te hiše navadno v celoti prenovljene. Ne glede na namembnost pa pri obnovah evidentiranih hiš žal ni bil vselej upoštevan avtentičen krajinski slog in je na njih lahko tudi marsikateri moteči element.

Kozolci

V hribovitih predelih, kjer prevladujejo razložena naselja, je po navadi vsak kozolec postavljen v sklopu posamezne domačije, v nižinskem predelu ob reki Savi pa so kozolci praviloma postavljeni na polju, s čimer dobimo celotna območja kozolcev, kot so na primer v naseljih Log, Šmarčna, Gornje in Dolnje Brezovo, Loka pri Zidanem Mostu, Račica, Šentjur na Polju in Breg. Večja ali manjša območja kozolcev, ki niso v neposredni bližini reke Save, so še v naseljih Lukovec, Studenec in Razbor.

Med evidentiranimi kozolci je več kot polovica topolarjev (73), po številčnosti jim sledijo kozolci na psa (45), najmanj je v evidenci nizkih kozolcev (22), samostojno stoječih enojnih ali stegnjenih kozolcev pa na obravnavanem območju nismo zabeležili. Velika večina jih ima dva ali tri pare oken oziroma *stantov*, redkejši so kozolci s štirimi pari oken, s petimi pari sta evidentirana le dva kozolca na psa, s šestimi pa eden med kozolci na psa, in to v

Tipična gradnja na štamberg, Pečje 12.
Foto: Tina Lorbek, Sevnica, 14. 7. 2009

Šmarčni. Nekateri imajo dodan še enojni stegnjeni kozolec ali *rep* z enim ali največ dvema oknom.

Med strešnimi kritinami tudi pri kozolcih prevladuje cementni zareznik, precej manj jih je kritih z opečnim zareznikom in s salonitno kritino. Bobrovec zasledimo le v kombinaciji z drugimi kritinami, s slamo krit kozolec pa je dokumentiran le v Podvrhu. Slaba četrtina evidentiranih kozolcev ima čopasto streho.

Precej kozolcev ima nosilne stebre postavljene na kamnite podstavke, ki pa jih vedno pogosteje zamenjujejo betonski. Podporne ročice so pogosto dekorativno tesane ali polkrožne, med njimi pa so tudi dvojne ravne ter na skromnejših kozolcih enojne ravne ročice; ponekod so še pritrjene z lesenimi mozniki. Zasledimo tudi dekorativno rezljane ali lomljene zatrepne dele z linami različnih oblik. Na čelu imajo nekateri kozolci lesen gank, pogosto s prislonjenimi lesenimi stopnicami. Ponekod so ohranjeni tudi leseni »stoli« ali »hlapci« za skladanje sena.

Letnice se pojavljajo pretežno na topolarjih, redkeje pa tudi na drugih tipih kozolcev. Večina letnic je iz druge polovice 19. stoletja, zabeleženih je bilo osem starejših letnic iz prve polovice 19. stoletja, nekaj več pa jih je iz začetka ali srede 20. stoletja. Najstarejša berljiva letnica je 1814 na topolarju v Logu.⁷

Kozolci so pogosto ohranili prvotno funkcijo sušenja in shranjevanja sena ter hranjenja strojev in orodja, zato jih lastniki večinoma vsaj za silo sproti vzdržujejo in popravljajo.

Gospodarska poslopja

Če izvzamemo kozolce, je bilo med gospodarskimi poslopji največ evidentiranih hlevov, ki se pojavljajo tudi v kombinaciji s podom, prislonjenim kozolcem ali katerim drugim gospodarskim objektom. Samostojno stoječe kašče, zidanice, mlini in svinjaki so obravnavani ločeno.

Praviloma imajo hlevi s kamnom zidan in grobo ometan spodnji del, zgornji pa je iz lesenih plohov ali pokončnih desk. Večina jih ima lesen gank in čopasto streho, ki je najpogosteje krita s

Hiša z značilnim dvojnimi stopniščem, Drožanje 24.
Foto: Tina Lorbek, Sevnica, 16. 7. 2009

cementnim zareznikom. Nekdanji hlevi so danes pogosto prazni ali pa je v njih precej manj živine kot nekoč.

Kašče

Glede na gradbeni material zasledimo v evidenci dva tipa kašč. Prve so v spodnjem delu zidane in grobo ometane, zgoraj pa iz lesenih desk ali plohov, ki imajo lahko vogalno vezavo na križ. Drugi tip kašče pa je v celoti zidan in vsaj v zgornjem delu gladko ometan. Oba tipa imata lahko lesen gank, ki ima ponekod dekorativno izrezljano ograjo. Strešne kritine so različne, prevladuje pa cementni zareznik.

Zidanice, hrami oziroma vinske kleti

Na vinogradniških območjih so med vinogradi postavljeni zidanice, hrami oziroma vinske kleti. Navadno gre za v celoti zidane stavbe z grobim, gladkim oziroma likanim ometom, ki ima lahko tudi skromnejše fasadne členitve, podobno kot pri kaščah pa zasledimo tudi delno zidane in delno lesene stavbe. Nekatero imajo gank z dekorativno izrezljano ograjo. Pogosto so ohranjene tudi preše, ki imajo lahko vrezano letnico izdelave. Strešne kritine so različne, v Ledini je ohranjena tudi zidanica s slamnato kritino. Vse evidentirane zidanice lahko po času nastanka uvrstimo v 19. stoletje. Ponekod so svojo funkcijo izgubile zaradi opuščanja vinogradniške dejavnosti, pogosto pa so še vedno v uporabi.

Mlini

V evidenci so trije zidani mlini, dva stojita na domačiji v Loki pri Zidanem Mostu in imata pogon na zgornjo vodo. Za pogon se uporablja del vode, ki so jo iz glavnega Žirovniškega potoka speljali na primerno mesto in se imenuje Mlinščica. Eden od mlinov je v funkciji, drugi pa je potreben temeljite prenove. Tretji mlin je v Žurkovem Dolu in ima pogon na spodnjo vodo. V uporabi ni že več kot dve desetletji.

Svinjaki

Svinjaki so na domačijah pogosto že podrti ali pa niso v uporabi. Evidentiranih je bilo šest svinjakov, ki so lahko leseni ali pa zidani. Slednji imajo ponekod tudi skromno fasadno členitev v enakem slogu kot hiša ali gospodarsko poslopje.

⁷ Leta 1984 je bil v naselju Dolnje Brezovo sicer evidentiran nekaj let starejši kozolec z letnico 1803 (Hazler 1987: 118), vendar v času pričujoče raziskave letnica žal ni bila več jasno vidna.

Toplar na domačiji Cerovec 14.
Foto: Tina Lorbek, Sevnica, 31. 7. 2009

Nekdanja vaška gostilna, Skrovnik 4.
Foto: Tina Lorbek, Sevnica, 12. 8. 2009

Ohranjenost

Žal so dobro ohranjene in redno vzdrževane stavbe z etnološko vrednostjo na pregledanem območju prej izjema kot pravilo. Na domačijah se pogosto pojavljajo novogradnje ali nadomestne gradnje, stare hiše pa so predvidene za rušenje. Tudi gospodarska poslopja se gradijo nova, kozolci pa se večinoma ohranjajo. Kašče in zidanice so ponekod še v uporabi. Med hišami, predvidenimi za evidenco, so bile štiri povsem porušene, precej pa jih ima napol porušene ali močno izbočene zidove in so skratka v izredno slabem gradbenem stanju. Večina hiš je srednje dobro ohranjenih, potrebne so predvsem obnove fasad, streh in napuščev, nekaj pa je tudi redno vzdrževanih in dobro ohranjenih kmečkih hiš. Tudi marsikateri med kozolci bi bil potreben rednejšega vzdrževanja. Najpogosteje so prenove potrebni zatrejni deli, dostikrat pa bi bila popravila potrebna tudi strešna kritina. Na terenu pogosto naletimo na degradacijo stavbne dediščine. Tako so v neposredni bližini starih kmečkih hiš postavljeni novi objekti, ki med drugim pogosto tudi zakrivajo pogled na stavbo. Na kozolcih, ki so postavljeni ob regionalnih cestah, so obešeni oglasni panoji, na domačijah pa nanje radi pritrjujejo košarkarske koše.

Lastniki pogosto nimajo pravega odnosa do stavbne dediščine in želijo hiše in poslopja porušiti in zgraditi nova ali pa jih prenoviti v finančno ugodnejšem, a krajinsko povsem neustreznem slogu. Redkejši so takšni lastniki, ki so pripravljeni z entuziazmom in v celoti slediti navodilom Zavoda za varstvo kulturne dediščine in stavbe obnoviti v avtentičnem slogu.

Vrednotenje kulturnih spomenikov

V Sloveniji velja glede vrednostnih stopenj arhitekture naslednja kategorizacija:

- ne-dediščina;
- dediščina;
- spomenik lokalnega pomena;
- spomenik državnega pomena;
- spomenik mednarodnega pomena (Pirkovič 2010: 6–7).

Med navedenimi evidentiranimi enotami dediščine, ki ima vrednost z vidika etnološke stroke, je bilo 49 enot izbranih za razgla-

sitev med kulturne spomenike lokalnega pomena. Pri tem gre ponekod ponovno za posamezne stavbe, ponekod pa za skupine več objektov, tj. domačije ali skupine kozolcev. Za razglasitev je tako predvidenih devet domačij, šest območij kozolcev, petnajst posameznih kozolcev, osem posameznih hiš (od tega ena nekdanja šola in dve nekdanji gostilni), pet zidanic oziroma hramov, dve kašči, mlina na domačiji v Loki (kot ena enota), en posamezen hlev, z mostovžem povezana hlev in kozolec v Mali Hubajnici ter vas oziroma del vasi Telče. Pri slednji enoti gre za naselbinsko dediščino, ki jo odlikujejo predvsem v nizu ob lokalni cesti postavljene hiše s podobnim gradbenim slogom in fasadno členitvijo, ki s svojo postavitvijo v prostoru tvorijo estetsko privlačno vaško veduto.

Vrednotenje kulturnih spomenikov je potekalo po ustaljenih smernicah pri varstvu kulturne dediščine z etnološkim pomenom, torej po merilih, kot so zgodovinska, prostorska, estetska, gradbenorazvojnna, družbena pričevalnost.

Splošna merila v konservatorski stroki, ne glede na vrsto nepremične dediščine – torej ali gre za zgodovinsko, etnološko, umetnostno, arheološko, tehniško ali vrtnoarhitekturno dediščino – je Jelka Pirkovič na podlagi mednarodnih smernic in meril opredelila takole:

- avtorsko merilo;
- razvojno merilo;
- kulturno-civilizacijsko merilo;
- tipološko merilo;
- zgodovinsko-pričevalno merilo in
- prostorsko merilo (Pirkovič 1987: 31 in 2010: 5–6).

Posamezne enote seveda ne ovrednotimo le z enim, temveč s kombinacijo več meril. T. i. Etnološko dediščino naj bi po tem sistemu vrednotili predvsem s kulturno-civilizacijskim in tipološkim merilom. S prvim vrednotimo objekte, ki pričajo o načinu življenja ali o zgodovini določene dejavnosti in so značilni predstavniki določenih zgodovinskih in družbenih okoliščin, s tipološkim merilom pa vrednotimo objekte, ki so (za razloček od tistih, ki jih vrednotimo po avtorskem ali razvojnim merilu) razmeroma številčni in so značilen primer določene tipološke zvrsti. Avtorsko in razvojno merilo sta za dediščino z etnološkim pomenom torej manj primerna, zgodovinsko-pričevalno merilo

pa se uporablja predvsem za objekte, ki so povezani s pomembnimi dogodki oziroma osebnostmi. Dediščini, ki ima tehniški pomen, kamor sodita na primer zgoraj omenjena mlina, lahko pripišemo vrednost tudi glede avtorstva, razvoja tehniške kulture in tipološkega pomena, če predstavlja značilen tip objekta ali naprave. Vse vrste dediščine pa vrednotimo tudi kot prostorski pojav (Pirkovič 1987: 31, 35).

Ker so za nekatere stroke znotraj konservatorskega dela bolj relevantna ena merila, spet druge stroke pa več uporabljajo nekatera druga merila, naj navedem še sistem vrednotenja oziroma izbiranja nepremične dediščine, ki ga je uveljavil Vito Hazler in ga pri svojem delu upošteva etnolog konservator:

- geografsko ali prostorsko merilo;
- zgodovinsko ali časovno merilo;
- etnološko-socialno merilo;
- likovno ali estetsko merilo in
- gradbenorazvojno merilo (Hazler 1999: 162–180).

Določanje pomena je torej odvisno od vrste kulturne dediščine in ga je treba prilagoditi vsakemu posameznemu primeru. V nadaljevanju je prikazano vrednotenje pomenov kulturnih spomenikov v praksi, torej pri obravnavanih primerih spomenikov z etnološkim pomenom v občini Sevnica.

Zgodovinski pomen je bilo najlažje določiti v primerih, kjer se na posameznem objektu vidi letnica gradnje oziroma postavitve objekta, kar nam omogoča natančno datacijo. Pri tem je treba biti pozoren na morebitne poznejše prenove ali dograditve, ki jih letnica lahko označuje, kar je razmeroma pogosto v primeru prenove hišnih portalov oziroma vhodnih vrat. Potrebna sta torej logično sklepanje in strokovna ocena z upoštevanjem sloga gradnje ter kombinacija z drugimi pripomočki za določanje starosti objekta. V veliko pomoč pri datiranju stavbe so na primer zemljevidi franciscejskega katastra iz prve polovice 19. stoletja, zanemariti pa ne gre niti ustnega izročila, čeprav je slednje, vsaj kar se letnic tiče, navadno najmanj zanesljivo.

Po gradbenorazvojnem vidiku vrednotenja se upoštevajo temeljna struktura, način gradnje, nivojska zasnova, postavitve v prostoru in uporaba gradbenih materialov (Hazler 1999: 178–180), torej lastnosti, s katerimi objekt ali skupina objektov pričajo o razvoju ljudskega stavbarstva.

Z družbenega in etnološkega vidika se je ocenilo, kako objekti pričajo o razvoju in dediščini določenih obrti in gospodarskih panog. Poleg živinoreje in poljedelstva lahko s pomočjo obravnavanih kulturnih spomenikov sledimo bogati dediščini tesarske obrti, zidanice oziroma hrami pričajo o razvoju vinogradništva in vinarstva, nekdanje vaške gostilne kažejo na dediščino gostilničarstva, mlina pa sta priči razvoju mlinarstva v tej regiji. Nekatero stavbo s svojimi zasnovo, funkcijo, florisnim razporedom in celotno podobo pričajo o načinu življenja preteklih generacij, o socialnem položaju kmeta v določenem obdobju, postavitve kozolcev v prostoru lahko nakazuje poljsko razdelitev, nekdanja šola pa učno-vzgojni sistem v preteklih generacijah.

Poleg navedenih lastnosti je bilo treba oceniti tudi likovno-estetske kvalitete objektov. Tako lahko na primer naletimo na umetelno izdelano rustiko v ometu, obrobe stavbnega pohišstva in drugo fasadno okrasje, različne tesarske detajle, denimo dekorativno rezljane podporne ročice pri kozolcih in mnoge druge prvine stavb, ki pozitivno vplivajo na podobo celotne kulturne krajine. Prostorsko merilo je bilo bolj ali manj upoštevano v kombinaciji z vsakim drugim merilom. Vrednotijo se na primer za regijo

značilne avtentične kritine, v sevniških koncih pogosta dvojna stopnišča stanovanjskih hiš, itd., skratka vse lastnosti objekta, ki so značilne za določeno geografsko območje.

V sodobnem času prihajajo poleg kulturnih vedno bolj v ospredje tudi družbenoekonomske vrednosti dediščine, ki se navezujejo predvsem na njeno uporabo. V tem kontekstu ima lahko dediščina tudi ekonomsko, funkcionalno, izobraževalno, družbeno (kar se navezuje tako na tradicionalne aktivnosti v družbi kot na združljivo sodobno rabo) in politično vrednost (Delak Koželj 2009: 58–59).

Določanje varstvenih režimov

Varstveni režimi so potrebni za pripravo aktov za razglasitev kulturnih spomenikov, gradiva za različne prostorske in planske dokumente ter gradiva za izvajanje dokumentacijskega in fizičnega varstva. So predvsem orientacija za nadaljnje ukrepanje (Hazler 1999: 137).

Splošnejši varstveni režim kulturnih spomenikov določa, da je stavba ali skupina objektov varovana skladno z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Meje spomenika in njegovega vplivnega območja so vrisane na temeljnem topografskem načrtu v merilu 1 : 5000 ter na priloženem katastrskem načrtu v merilu 1 : 2880. Za spomenik velja varstveni režim, ki določa varovanje vseh etnoloških, arhitekturnih in drugih lastnosti *in situ*. V primeru, ko se kot spomenik zavaruje skupina objektov, npr. celotna domačija, je potrebna tudi ohranitev domačijske zasnove in posameznih stavbnih mas s pripadajočim zemljiščem (dvoriščem, vrtom, hišnim drevesom, sadovnjakom, vodnjakom, znamenjem, ipd.) ter preostalimi prvini. Skladno s 134. členom zgoraj navedenega zakona se varujejo vse zunanje značilnosti, kot so gabariti, zasnova pročelja, florisni razpored, značilni gradbeni materiali ter konstrukcijske značilnosti, ustreza namembnost, pojavnost v prostoru in vplivno območje spomenika. Vse obnove morajo biti skladne z ustrežno namembnostjo in varovanjem zunanosti, tako da se raba podreja spomeniku in ne vpliva negativno na njegovo podobo in pričevalnost. Spomenik mora biti glede na javno funkcijo dostopen javnosti, treba je določiti upravljavca ter sprejeti načrt upravljanja skladno z ustreznimi vsebinami in ukrepi za trajno ohranitev spomenika. V območju spomenika ni dovoljeno postavljati objektov začasnega značaja ter reklamnih panojev. Prav tako so omejeni parkiranje ter asfaltiranje ali pretirano tlakovanje površin, ponekod omejimo tudi promet. Za vsak poseg v spomenik, njegove dele in zemljišče je treba pridobiti predhodne pisne kulturnovarstvene pogoje in na njihovi podlagi kulturnovarstveno soglasje pristojne strokovne službe za varstvo nepremične kulturne dediščine.

Takšnemu varstvenemu režimu je treba dodati še specifične zahteve za posamezni objekt ali skupino objektov ter ugotoviti potrebe po prenovi.

Pri načrtovanju in izvajanju prenov je treba skladno z mednarodnimi usmeritvami upoštevati določena načela. Zagovarja se na primer minimalno poseganje v izvirne sestavine, ne sme se uničevati zgodovinskih dokazov o razvoju in zgradbi stavbe, ne sme se rušiti razvojne kontinuitete stavbe, na primer z neustreznimi rekonstrukcijami brez materialnih ali arhivskih dokazov o predhodnem stanju, potrebna je raba ustreznih gradiv in podobno (Hudolin idr. 2010, Mapa 01: 18). Pri posegih v kulturno dediščino in spomenike moramo torej upoštevati materialne dokaze in dokumentacijo ter se držati načela, da se mora poseg nehati

tam, kjer se začenja hipoteza (Mikl-Curk 1993: 34). Vsi posamezniki, ki sodelujejo pri varstvu in obnovi, morajo biti seveda primerno usposobljeni. Arhitekturno dediščino lahko namreč prav nepravilni postopki obnove ali poskusi konservacije, ki niso dovolj strokovni in objektivni, uničijo ali vsaj razvrednotijo (Fister 1979: 109). Zahteve, po katerih se je treba ravnati pri posegu, so za posamezno enoto opredeljene s kulturnovarstvenimi pogoji in soglasjem ter v po potrebi predpisanim obsežnejšem konservatorskem načrtu.

Varstveni režimi so različni za kulturno dediščino v ožjem pomenu besede in za kulturne spomenike. Varstveni režim za enote dediščine, ki niso vrednotene kot kulturni spomeniki, je manj strog, vendar pri morebitnih posegih v objekte kljub temu določa pridobitev kulturnovarstvenih pogojev in soglasja pristojne strokovne službe (ZVKDS).

Sklep

Delo etnologa konservatorja je torej precej raznoliko in pestro. Ohranjanje nepremične profane dediščine se začne z delom na terenu oziroma že s predhodno pripravo nanj. Objekte je treba dobro evidentirati na kraju samem, saj nam to omogoča nadaljnje vodenje dokumentacije ter izvedbo vseh potrebnih postopkov za ohranitev stavb in morebitne prenovne. Ne nazadnje je potrebna tudi dobra komunikacija z lastniki nepremičnin, kar nam olajša nadaljnje sodelovanje.

V občini Sevnica je bilo v sklopu te evidence izbranih 49 stavb, skupin objektov ali območij, ki ustrezajo predstavljenim kriterijem za izbiro kulturnih spomenikov lokalnega pomena in imajo torej visoko etnološko vrednost. Nadaljnji varstveni postopki bodo zagotovili, da bodo ti spomeniki ostali ohranjeni v kar se da avtentični obliki in še naprej s svojo estetsko podobo krasili podeželje ter bodo ne nazadnje omogočali preučevanje ljudskega stavbarstva in načina življenja ruralnih območij tudi prihodnjim generacijam.

Na koncu naj še poudarim, da dejstvo, da je evidentiranje na sevniškem območju potekalo pravzaprav izključno na podeželju, nikakor ne pomeni, da bi moralo biti delo etnologa konservatorja omejeno le na ruralna območja in stavbarstvo kmečkega ali delavskega sloja prebivalstva. Etnologi ponekod sodelujejo tudi pri ohranjanju objektov mestnega sloja oziroma višjih slojev prebivalstva, izključeno ni niti sodelovanje pri ohranjanju grajskih stavb. V samem mestu Sevnica bosta na primer med kulturne spomenike razglašena tudi frizerski salon in gostilna z ohranjeno pripadajočo opremo iz prve polovice 20. stoletja, s sodelovanjem etnologov konservatorjev pa je že bila razglašena pristava Tariškega gradu v Lukovcu nad Boštanjem.

V mnogih primerih je treba na dediščino gledati z vidika več različnih strok, saj nam le interdisciplinarni pristop omogoča prepoznavanje vseh lastnosti, ki objektu dajejo vrednost dediščine, in le takšen način dela, kjer je vidno dobro sodelovanje različnih

strokovnjakov, zagotavlja, da se posamezne specifike dediščine ne spregledajo ali celo uničijo.

Viri in literatura

DELAK KOŽELJ, Zvezda: *Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2009 (Vestnik št. 21).

Evidenca stavbne etnološke dediščine na območju občine Sevnica, Dokumentacija ZVKDS, OE Celje, 2010.

Franciscejski kataster, http://sigov3.sigov.si/cgi-bin/htqlcgi/arhiv/enos_isk_kat.htm, 15. 3. 2011.

FISTER, Peter: *Obnova in varstvo arhitekturne dediščine*. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk, 1979.

HAZLER, Vito: Kozolci ob Savi. *Traditiones* 16, 1987: 97–134.

HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti?: Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Rokus, 1999.

HUDOLIN, Jernej idr.: *Konservatorski načrt št. 16/10 KN, 3: Rečica ob Savinji – Tavčarjev dvor*. Ljubljana: ZVKDS, Restavratorski center, 2010.

KRUŠIČ, Marjan (ur.): *Atlas Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga in Geodetski zavod Slovenije, 1992.

MIKL-CURK, Iva: *Poklic? Konservator ...* Ljubljana: Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993 (Vestnik št. 10).

Občina Sevnica, <http://www.obcina-sevnica.si/zgodovina/index.htm>, 24. 9. 2009.

PIRKOVIČ, Jelka: Vrednotenje kulturne dediščine. *Varstvo spomenikov* 29, 1987: 29–39.

PIRKOVIČ, Jelka: *Konservatorski postopki in dokumentiranje*. Skripta za strokovne izpite. S. l., 2010.

Register nepremične kulturne dediščine, <http://rkd.situla.org>, <http://giskds.situla.org/giskd/>, 24. 9. 2009.

SAVNIK, Roman (ur.): *Krajevni leksikon Slovenije – III. knjiga: Svet med Savinjskimi Alpami in Sotlo*. Ljubljana: Državna založba, 1976.

Sevnica – evidenca. Dokumentacija ZVKDS, OE Celje, elektronsko gradivo, 2000–2002.

SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika, <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>, 14. 3. 2011.

Statistični urad RS, http://www.stat.si/letopis/2008/31_08/31-01-08.htm, 23. 9. 2009.

Statistični urad RS, http://www.stat.si/letopis/2008/31_08/31-02-08.htm, 23. 9. 2009.

TERČELJ, Mojca: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje: Občina Sevnica*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1989.

ZVKD: Zakon o varstvu kulturne dediščine, Uradni list RS, št. 7/1999, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=19997&stevilka=287>, 14. 3. 2011.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine, Uradni list RS, št. 16/2008, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>, 18. 2. 2011.

ZVKDS: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, <http://www.zvkds.si/sl/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/>, 7. 3. 2011.

Registration of Ethnological Architectural Heritage in the Municipality of Sevnica

The article provides an insight into the work of an ethnologist/conservator employed at the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia. This work entails registration, documenting, and valuation of secular immovable objects; and the preparation of expert material that provides the grounds on which they can be registered as locally listed buildings. Several select cases from the municipality of Sevnica serve to illustrate these procedures. They include the so-called ethnological architectural heritage consisting of farmers' residential buildings, outbuildings (barns), hayracks, granaries, vineyard cottages, mills, and several other objects. In some cases these buildings are treated as separate units. There are also groups of buildings; entire farmsteads; areas with haystacks; and in one particular case an entire part of a village with historic settlement characteristics. At the time of field inspection many buildings were in a regrettably poor condition. Some had already been pulled down, proposed for demolition, or else degraded by displaying billboards. Forty-nine out of 124 registered objects were nominated for locally listed buildings. Evaluation was conducted in accordance with the standard guidelines of conservation of ethnological cultural heritage that take into account its historic, spatial, esthetic, and building development characteristics as well as social relevance. These regulated protection regimes aim at preventing further dilapidation, degradation, and possibly even destruction of architectural heritage and at preserving it for the existing and for future generations.

Kljub trušču miren spanec.
Foto: Iztok Ilich, Repen, 28. 8. 2011

Tudi trije se stisnemo, da ni treba peš.
Foto: Iztok Ilich, Repen, 28. 8. 2011

Zamenjaš ragljo za kruh?
Foto: Slavka Ilich, Repen, 28. 8. 2011

Ob glasbi čakanje hitreje mine.
Foto: Slavka Ilich, Repen, 28. 8. 2011

Samo še trenutek, pa gremo ...
Foto: Iztok Ilich, Repen, 28. 8. 2011

Še malo, pa bomo v Repnu.
Foto: Iztok Ilich, Repen, 28. 8. 2011

25. KRAŠKA OHCET V REPENTABRU

Tradicionalna Kraška ohcet je vsaki dve leti priložnost za veselo druženje Slovencev iz vasi in zaselkov od Milj do Devina pa tudi iz Goriške pokrajine in z naše strani meje, ki je zlepa nihče noče zamuditi. Čeprav je vse, kar se mora zgoditi, načrtovano in izvrstno organizirano – za to ima največ zaslug »duša« štiridnevne prireditve Vesna Guštin Grilanc iz Repna – gre vendarle predvsem za spontano, iz močnega občutka pripadnosti slovenski narodni skupnosti izvirajoče dogajanje. Vsi delajo prostovoljno in vsi se iskreno veselijo sadov svojega dela. Združujejo jih preplet bele, modre in rdeče barve v trakovih, šopkih in okrasju ter predvsem ponos, da so po vseh viharjih zadnjih desetletij še vedno, kar so bili. Tudi brez postavljanja ne gre, vendar to ni bahavo šopirjenje, saj nihče sam noče zares izstopati. Je le delček prešerne razigranosti, dajanja duška v skupnem zanosu, ki premaguje utrujenost in širi nalezljivo energijo in voljo.

V zadnjih letih je Kraška ohcet postala tudi velika turistična atrakcija, ki pa jo Slovenci s Tržaškega krasa, kot je čutiti na vsakem koraku, pripravljajo veliko bolj zase kot za množico občudovalcev od drugod. Vse, kar se dogaja v teh dneh, vidno očem na dva kilometra dolgem »odru« med repensko Kraško hišo, Colom in cerkvijo na Tabru, ali skrito v ozadju, čeprav marsikaj tudi nadgrajeno in prilagojeno današnjemu času, ima korenine v stoletnih krajevnih šegah. Je bolj množično in razkošno, kot je bilo nekoč, a vendarle še dovolj pristno in iskreno, da ohranja prvinskost izročila. Torej povsem nekaj drugega, kot je bila na primer pred leti

»ponarejena«, v prvi vrsti zabavi tujih turistov namenjena Ljubljanska ohcet. Kdo se je še spomni – in kdo jo pogreša?

Dokler bo med Slovenci na Kraškem robu nad Trstom tako, se ni bati, da bi to njihovo sijajno parado lahko razvrednotilo skomercializirano tekmovalno ocenjevanje noš in lepote njihovih lastnic, kot je spodkopalo že prenekatero sorodno folklorno prireditev. Nadaljevanje trdožive tradicije ne nazadnje zagotavlja vključevanje otrok, tudi najmlajših, v praznični direndaj. Stari ljudski modrosti pravita: po jutru se dan pozna in iz malega raste veliko ... Če se je letošnjega poročnega spreveda, ki je pospremil mladoporočenca Aleša Gregorija iz Bazovice in Martino Sossi iz sosednjih Polj pri Domju, udeležilo dobrih 800 mož in žena v doma izdelanih nošah, jih smemo čez dve leti pričakovati še več.

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

Mirko Ramovš – častni občan občine Beltinci.
Foto: Janez Eržen, Beltinci, 31. 7. 2011

Mirko Ramovš na odru beltinskega parka podeljuje Maroltovo plaketo Beltinčanki Valeriji Žalig.
Foto: Janez Eržen, Beltinci, 31. 7. 2011

DOLGOLETNI SODELAVEC FOLKLORNEGA FESTIVALA POSTAL ČASTNI OBČAN OBČINE BELTINCI

Mednarodni folklorni festival v Beltincih, s katerim je že skoraj trideset let povezan tudi etnokoreolog, častni član Slovenskega etnološkega društva, Mirko Ramovš, je letos – 41. po vrsti – potekal med 22. in 25. julijem.

Raziskovalec ljudskega plesa iz Ljubljane se je na povabilo organizatorjev festivala prvič udeležil leta 1984, ko se je v Beltincih odvijal že 14. folklorni festival. Takrat je bil prijetno presenečen nad kakovostjo in domačnostjo, ki je prevevala festivalske prireditve. Odtlej je bil redno prisoten na tem festivalu, ne le kot gost in gledalec. Bil je »zvesti svetovalec in predvsem prijatelj, ki je vedno pripravljen pomagati pri izvedbah festivalskega programa ...«, je v intervjuju leta 2010 povedala Milica Šadl, ki je bila skupaj z Borisom Žaligom pobudnica festivala. Pod sloganom »pesem in ples družita narode«, ki ostaja nespremenjen že od vsega začetka, so festival prvič pripravili avgusta leta 1971. V vseh teh letih se je na festivalskem odru zvrstilo zavidljivo število različnih domačih in tujih folklornih skupin. Čeprav gre za mednarodni festival, ima pomembno mesto predvsem v slovenskem okviru. Odlikuje ga, da se je na njegovih odrih predstavil dobršen del slovenske ljudsko-plesne folklorne dejavnosti. Na festivalskem odru je doslej nastopilo okoli devetdeset odraslih folklornih skupin iz različnih predelov Slovenije, vsaj enajst skupin Slovencev iz zamejstva in dve skupini Slovencev po svetu. Dejstvo je, da je marsikatero folklorno skupino za festival predlagal prav Mirko Ramovš, ki je veliko pripomogel k današnji veljavi festivala v Beltincih – tudi kot enemu izmed dveh prizorišč državnih srečanj folklornih skupin z naslovom »Plesat me pelji«.

Ramovševo delo v povezavi s folklornim festivalom v Beltincih bi na kratko lahko označili kot aplikativno udejstvovanje etnokoreologa. Njegov prispevek je predvsem v tem, da je bil vedno, kadar so organizatorji želeli ali potrebovali njegovo strokovno

mnenje, pripravljen sodelovati. Na tak način je pripomogel k boljši prepoznavnosti tako festivala kot kraja, v katerem poteka festival. V znak hvaležnosti za njegov trud in pomoč mu je občina Beltinci 17. avgusta 2011 v Kulturnem domu Beltinci na slovesni prireditvi ob 15. občinskem prazniku podelila naziv častnega občana občine Beltinci.

* Dr. Rebeka Kunej, univ. dipl. etnol. in kult. antropol. in geograf., asistentka z doktoratom, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: Rebeka.Kunej@zrc-sazu.si

Perspektiva ulice izza smetarskega vozička.
Foto: Vojko, mestni smetar, Celje, 20. 6. 2011

So starejši res marginalizirani?
Foto: Željka Vovk, Celje, 21. 6. 2011

URBANI FENOMENI | MUZEJSKE PERSPEKTIVE

Urbana zakulisja

Raziskave urbanega prostora in urbanega načina življenja so že vrsto let praksa v Muzeju novejšje zgodovine Celje. Z njimi želimo v muzej vnesti teme, ki so v muzejih pogosto prezrte, hkrati pa s svojim delom prestopiti muzejske zidove in delovati med in z ljudmi ter okolico. S projektom Urbani fenomeni/muzejske perspektive CE smo letos že peto leto zapored prestopili zidove in nagovorili ljudi v prostoru, kjer se vsakodnevno gibljejo. Tokrat smo obravnavali mestne prostore in ljudi, ki jih v vsakdanu največkrat sploh ne opazimo oziroma nanje pozabimo, so pa pomembni del celostne podobe mesta. Pozornost je bila namenjena skritim in prikritim urbanim prostorom ter družbenim skupinam in posameznikom. S tem smo želeli pokazati na aktualno dogajanje v urbanem središču in hkrati opozoriti na morebitno problematiko nekaterih družbenih skupin, ki so ali postajajo marginalizirane.

Raziskava je potekala kot delavnica, na kateri sodelujejo študenti in diplomanti različnih strok. Ker želimo delavnico vsako leto zastaviti čim širše, sta se nam s svojo umetniško perspektivo letos pridružila tudi celjska umetnika Andreja Džakušič in Simon Macuh, ki sta na prav poseben način, s projektom »Socialni urbanizem in arhitektura medčloveških odnosov«, zastavila večletno sodelovanje s starejšimi občani Celja. Različni strokovni pogledi nam dajo tudi različno perspektivo določene teme, ki jo na takšen način kar najširše zaobjamemo. Tako smo obravnavali mestne komunalne delavce, celjske poulične umetnike in prostore umetnosti, v sodelovanju z umetnikoma pa tudi načine življenja starejših občanov v Celju. Prav poseben del letošnjih urbanih fenomenov je bila zaključna razstava, ki so jo oblikovali udeleženci delavnic, vsebino pa prispevali naši naključni sogovorniki, ki smo jih obravnavali znotraj raziskovane teme. Vsak od njih je namreč v roke dobil fotoaparata za enkratno uporabo, s pomočjo katerega je beležil prostore in ljudi, med katerimi se

vsakodnevno giblje. Tako smo dobili refleksijo raziskovane teme s perspektive ljudi, za katere je ta njihov vsakdan.

Izsledki raziskave so pokazali, da imamo v Celju opraviti s pojavom nekakšne socialne bipolarnosti, saj naši sogovorniki niso imeli občutka, da živijo na margini, medtem pa jih družba tja vse bolj odriva. V tej fazi lahko najdemo znotraj obravnavanih tem obče slovenske probleme na področju sociale in kulture, kot so medgeneracijski prepad, razvrednotenje nekaterih poklicev in pomanjkanje kulturnih in umetniških vsebin. Vendar pa v tem kontekstu namen raziskave ni bil problematizirati aktualnosti, pač pa pokazati na urbane vsebine, ki so mestu pogosto prikrite in nevidne, hkrati pa mu dajejo: čiste ulice in vesel jutranji pozdrav, za katere skrbita mestna smetarja Franc in Vojko, Boba Marleya v interpretaciji uličnega glasbenika Srečka, pomenljive grafite celjskih pouličnih umetnikov ter zanimive obraze starejših, ki jih je preteklost zaznamovala z neprecenljivimi izkušnjami, ki kličejo k mostu med generacijami.

* Sebastjan Weber, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustos, Muzej novejšje zgodovine Celje. 3000 Celje, Prešernova 17, E-naslov: sebastjan.weber@mncz.si

ODER KOT ZAKULISJE IN ZAKULISJE KOT ODER

Čeprav je umetniška dejavnost v urbanem prostoru Celja stalno prisotna, mnogi segmenti umetnosti ostajajo na drugi strani formaliziranih in institucionaliziranih kulturnih centrov. Zato sva se pri svojem terenskem delu osredotočili na umetniško četrt kot prostor in na poulične umetnike. Pri obeh tematskih sklopih gre za svojevrsten preplet interakcij med posameznikom in prostorom, oziroma za vprašanje, ali »človekovo okolje oblikuje način življenja ljudi ali so, nasprotno, ljudje tisti, ki s svojim načinom življenja oblikujejo okolje, v katerem prebivajo?« (Ferlež 2001: 9). Ulični glasbeniki na primer soustvarjajo prostor, kjer delujejo, po drugi strani pa je umetniška četrt prvenstveno prostor, ki za svojo konceptualno oživitve potrebuje posameznike. Pomemben je tudi poudarek, da tem urbanim prostorom prav umetnost daje specifičen pečat. Kakor v svoji diplomski nalogi ugotavlja Katja Jordan: »/.../ ulica predstavlja dinamičen prostor, poln podob, v katerem vsak dan bivamo in je tudi kraj fizičnega in emocionalnega doživljanja« (Jordan 2007: 34). V delavnici sva torej raziskovali umetnike in umetniške prakse, za katere sva predvidevali, da so marginalizirani in ne delujejo v okviru uveljavljenih institucij. Temo sva razdelili na dva sklopa, najprej sva se posvetili umetniški četrti in likovni umetnosti, v drugem delu pa so naju zanimali poulični glasbeniki.

Umetniška četrt

Umetniška četrt je projekt Mestne občine Celje, kjer neodvisno delujejo likovni ustvarjalci različnih profilov (*Katalog mesta Celje*: 15). V tem predelu mesta so bili nekdaj manjše trgovine in butiki, nato pa so se preselili v trgovske centre na obrobju mesta. Da bi mestna četrt kljub temu zaživela, so prazne poslovne prostore ponudili celjskim likovnim umetnikom. Ti letno najemnino poravnajo z enim umetniškim delom, ki ga prevzame Mestna občina Celje oziroma Galerija sodobne umetnosti. Po besedah najine sogovornice so sprva želeli odpreti manjše umetniško-prodajne ateljeje in galerije, vendar Celje ni dovolj velik trg za unikatna umetniška dela. Umetniki namreč ne ustvarjajo komercialnih in serijskih del, njihova dela pa dosegajo relativno visoke cene. Zdaj so v umetniški četrti samostojni ateljeji, v katerih umetniki dnevno ustvarjajo in občasno pripravijo manjše kulturne dogodke. Med terenskim raziskovanjem sva naključne Celjane v drugih mestnih predelih spraševali, če vedo, kje je umetniška četrt. Večina meščanov tega predela sploh ne pozna ali pa ga povezujejo s krčmo »Tamkoučiri«, ki je nekakšno srce umetniške četrti, saj se v njej zadržujejo umetniki in Celjani iz podobnih kulturnih krogov. Umetniki namreč v ateljeju ustvarjajo, v kavarni pa spletajo mreže poznanstev, sodelovanj in medsebojne pomoči. Najina sogovornika, slikarka in kipar, na primer večkrat skupaj razstavljata, večina umetnikov občasno vodi likovne delavnice za otroke in starejše, ipd. Večini sogovornikov se zdi, da se je danes s tem poklicem relativno težko preživljati, saj se zaradi vsesplošne krize vse manj vlaga v umetniške in kulturne dejavnosti. Likovni umetnik, ki ima atelje v umetniški če-

trti, pa po drugi strani meni, da kriza umetnikov ne bo prizadela, saj so že tako prizadeti. Zanimivo se nama je zdelo, da umetniki redko izvajajo ulične performanse ali pa jih sploh ne, in da v tem smislu ne sooblikujejo urbanega utripa mesta. Med intervjuji sva ugotovili, da so ateljeji kot prostori nenavadni spoji zasebnega in javnega. To je najbrž eden med razlogi za relativno izoliranost četrti.

Ulični glasbenik

Srečko Konec je Celjan, ki v središču mesta že več let igra kitaro in poje. Kljub temu, da občasno igra na različnih prireditvah, sam sebe imenuje baskar.¹ Sprva je med potovanji igral po evropskih mestih, ko pa je začel igrati v Celju, se je soočal z mnogimi dilemami. Po njegovem mnenju je namreč najtežje začeti igrati v rojstnem mestu, saj ne veš, kakšne bodo reakcije znancev. Vendar Srečko zase pravi, da so ga načeloma dobro sprejeli. Naletel pa je tudi na določene negativne odzive (npr. da poje večinoma angleške pesmi). Sogovornik opaža tudi precejšnjo razliko med igranjem v Mariboru, Celju in Ljubljani. V Mariboru največ zasluzi, saj so ljudje po njegovih besedah bolj »na izi«, v Ljubljani ne zasluži veliko, saj vsi hitijo in niso pozorni na ulično dogajanje. V Celju pa vidi kot edini problem dejstvo, da gre za relativno majhen pretok ljudi, uspešnost pa je odvisna tudi od dneva in obdobja. Opaža, da so ljudje bolj pozitivni ob sobotnih dopoldnevih in v prazničnem decembru. Tako je edini čas, ko se mu izplača igrati, ob koncih tedna, in to v soboto dopoldne. V tujini, na primer v Španiji, pa so se ljudje v mestu zadrževali celoten konec tedna. Sogovornik nama je zaupal tudi tri zmotne predstave uličnih glasbenikov: 1. veliko ljudi = veliko denarja, 2. veliko uličnih glasbenikov = veliko denarja, 3. veliko turistov = veliko denarja. Srečko vedno igra na istem mestu, pri lekarni na Stanetovi ulici, ob močnem soncu pa na drugi strani ulice. Ugotavlja, da je zelo pomembna mikrolokacija, kjer igra, saj po njegovih besedah včasih že nekaj metrov predstavlja veliko razliko, tako v smislu zaslužka kot v smislu njegovega osebnega počutja. Srečko med uličnimi umetniki opaža tudi določeno mero rivalstva za dobre prostore. Ima stalen okvirni glasbeni repertoar, ki mu ves čas dodaja nove pesmi, nekaterih, ki so njegov »železni« repertoar, pa ne zamenja. V dveh urah preigra približno štirideset pesmi, te so tudi njegova časovna orientacija, oziroma, kakor se je izrazil sam: »Po komadih vem, koliko je ura.«

Za konec

V tretjem, manjšem sklopu najinega dela, sva mimoidoče spraševali, ali vedo, kje sta krstilnica in ostanek rimske ceste. Oba objekta sta del bogate celjske kulturne dediščine, vendar nista tako institucionalizirano prepoznana in se zato redkeje pojavljata v medijih in javnem diskurzu. Velika večina vprašanih ni vedela,

¹ Baskar (angl.) – 'ulični umetnik'.

* Ana Svetel, študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 2000 Maribor, Gosposvetska 12, E-naslov: ana_svetel@hotmail.com; Tjaša Kunst, študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 3000 Celje, Celestinova 9a, E-naslov: taja.kunst@gmail.com

kje se objekta nahajata, mnogi sploh niso vedeli, za kaj gre. Seveda so zaposleni v neposredni bližini krstilnice in rimske ceste vedeli zanj, vendar je šlo dobesedno za neposredno bližino, za območje nekaj desetih metrov.

Vidimo torej, da je umetnost del celjskega vsakdana in da se umetniško ne ustvarja le v institucionaliziranih galerijah, gledališčih in dvoranh. Seveda pa je zaradi svojega marginalnega položaja ta vsakodnevna, ulična umetnost pogosto manj (pre)poznana oziroma s perspektive javnih diskurzov spregledana. A po opravljenih intervjujih lahko skleneva, da to umetnikov sploh ne skrbi, saj so zavestno na »drugi strani« in tako lahko tudi njihov

marginalni položaj postaviva pod vprašaj. Gledano skozi emsko perspektivo se seveda umetniki sploh ne doživljajo kot marginalni, temveč se gibljejo v svojih kulturnih krogih, ki so zanje center njihovega sveta.

Viri in literatura

FERLEŽ, Jerneja: *Mariborska dvorišča*. Maribor: Mladinski kulturni center, 2001.

JORDAN, Katja: *Grafiti in subkultura* (diplomsko delo). Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, 2007.

Katalog mesta Celje. Celje: Zavod Celeia, 2011.

KAJ PA ZDAJ, KO SEM UPOKOJEN?

Etnološko-antropološki pogled na problematiko starejših Celjanov

Prebivalstvo nekega mesta, v našem primeru Celja, je pomemben dejavnik oblikovanja mestne podobe. Posamezne družbene skupine s svojim značilnim načinom življenja, vrednotenja, zaznavanja in delovanja v prostoru različno vplivajo na preobrazbe mestnega okolja (Rebernik 2008: 137). Pri oblikovanju mesta so pomembne tudi skupine ljudi, ki jih v vsakdanjem življenju največkrat sploh ne opazimo, saj delujejo v t. i. zakulisju, so pa kljub temu pomemben del celostne podobe mesta. Med takimi skupinami so tudi starejši prebivalci, katerih število je iz dneva v dan večje.

Zadnjih nekaj let je v Sloveniji vedno več starejših prebivalcev, in mesto Celje ni nobena izjema. O staranju prebivalstva govorimo, kadar se med njimi povečuje delež starejših. Glavni vzroki za staranje prebivalstva v Sloveniji so manjša rodnost, daljša življenjska doba in selitve prebivalstva (Vertot 2010: 54).

Čeprav mislimo, da vemo, kaj je starost ter kdaj nastopi tretje življenjsko obdobje, pa so merila o tem precej neenotna ter varirajo glede na stališče, s katerega gledamo. Koledarski mejniki, kot so npr. 50, 60 ali 65 let, so dogovorjeni predvsem iz praktičnih razlogov (za določanje upokojitve in podobno). Star tudi ne postaneš npr. z upokojitvijo, saj je staranje v resnici »strnjen proces z nekaterimi pospeški in zastoji« (Pečjak 1998: 9).

Biti star prinaša številne omejitve ter prepreke. Poleg zdravstvenih težav tudi finančne¹ ter predvsem vsakdanje težave (posebni pregledi za podaljšanje vozniškega dovoljenja). Ni pa vse tako črno, kot zglada na prvi pogled, starost namreč prinaša tudi številne ugodnosti. Od cenejšega torkovega nakupovanja pri najboljšem sosedu, nižjih cen muzejskih vstopnic in vstopnic za različne prireditve, do cenejših mesečnih kart ponudnikov javnega prevoza, morda celo prostega sedeža na avtobusu.

Nismo stari zato, ker smo stari, ampak zato, ker družba pripisuje, da smo stari (Pečjak 1998: 9).

1 Nizke pokojnine, omejitve pri bančnih posojilih in podobno.

Za starostnike obstajajo drugačna družbena pravila. Mnoga vedenja za starostnike niso več primerna ter se ne »spodobijo«. Primeri takih stereotipnih predstav so na primer nošenje mini kril, ponočevanje, živahni plesi. Starejši naj bi bili mirni, neaktivni, držali naj bi se v ozadju. Družba torej starostnikom pripisuje določene družbene vloge, ki jih večina tudi sprejme ter se obnaša in ravna skladno z njimi (Pečjak 1998: 61). V različnih življenjskih obdobjih mora človek sprejemati različne obremenitve kot tudi zahteve okolja. Po upokojitvi mora posameznik tako na primer sam oblikovati svoj življenjski stil brez jasnih napotkov in standardov, vendar skladno s pričakovanji okolice (Hojnik 1986: 216).

Pričakuje se, da posameznik po upokojitvi ne opravlja več nekaterih svojih primarnih funkcij, da se umakne iz družbenega življenja in postane marginalizirani del zakulisja. Starejše se postavljajo na obrobja, s tem pa se izgublajo tudi medgeneracijski stiki in odnosi.

Vendar se družbena vloga starostnikov ves čas spreminja. V antiki so bili stari ljudje spoštovanja vredni svetovalci in v mnogih plemenih člani plemenskega sveta. Spoštovali so jih zaradi njihovih dragocenih izkušenj. V novejših, bolj dinamičnih in hitro se razvijajočih družbah pa njihove izkušnje hitro zastarajo in zato so starejši ljudje manj cenjeni (Pečjak 1998: 66).

Danes so najbolj cenjene njihove vloge pri vsakodnevem varstvu in vzgoji vnukov ter pri podpiranju otrok. Nepogrešljivi so v prostovoljstvu,² saj so prisotni na vseh področjih, od kulture, socialnih programov, športa, rekreacije; tako ohranjajo psihosocialno zdravje in so koristni za celovit družbeni razvoj (Žiberna 2007: 8–9).

2 Univerza za tretje življenjsko obdobje je v zadnjih letih razvila številne modele izobraževanja starejših prostovoljcev, med drugim so tudi kulturni mediatorji v muzejih.

* Ana Bezek, absolventka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1352 Preserje, Rakitna 100, E-naslov: ana.bezek@gmail.com; Ana Beno, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., mlada raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1230 Domžale, Brejčeva 8, E-naslov: ana.beno@gmail.com

Veseli smo, ker bomo dolgo živeli, strah pa nas je, ker ne vemo, ali bomo v teh nemočnih »starih« letih imeli sredstva, da bomo tudi preživeli (Križman 2010: 4).

Zavedava se, da je zgodba vsakega posameznika unikatna in da vseh starostnikov ne moremo metati v isti koš. Pred samim terenskim delom sva iz različnih virov dobili nasprotujoče si informacije, zato naju je zanimal dejanski položaj. Se celjski starostniki počutijo marginalizirani ali ne? Skupina »Iskrice«³ nama je omogočila vpogled v njihov vsakdan – kaj počnejo, kaj se jim zdi pomembno, kaj pogrešajo.

Kot vsi drugi Celjani predvsem starejši pogrešajo dogajanje v mestnem jedru. Trgovine, kino in družabno življenje se selijo na obrobje mesta. Za mlajšo in mobilnejšo populacijo to ni problem, medtem ko je za starejše, ki v glavnem stanujejo v mestnem jedru, veliko breme. V samem mestu tako lahko kupijo zgolj najosnovnejše prehranske izdelke in izdelke za osebno higieno, imajo pa le omejeno izbiro oblačil.⁴ Z zapiranjem njim znanih trgovin se pred njihovimi očmi zapirajo njihovi spomini. Ima pa center tudi svoje prednosti. Med njimi je za starejše občane mogoče najpomembnejša bližina zdravnika, banke, pošte, občine in drugih uradov, enako pomembna pa je tudi bližina tržnice. Slednja je prostor številnih srečanj, saj le ta starostnikom bogatijo družabno življenje. Pomembni prostori srečevanja v središču Celja so tudi urejeno sprehajališče ob Savinji ali določeni gostinski lokali, kot na primer Pod Velbom in Evropa ...

Če greš v penzijo, pa nič ne delaš, je slabo, se hitro postaraš.

Starostniki, ki sva jih imeli priložnost spoznati, so aktivni. So dejavni člani različnih društev, skupin, pevskih zborov. Ukvarjajo se z vrtnarjenjem, varovanjem vnukov, urejanjem okolice, celo s športnimi aktivnostmi. Redno se udeležujejo kulturnih prireditve, vsakodnevno ali vsaj vsakotedensko obiskujejo mestno tržnico ter se srečujejo ob jutranji kavi (Beno in Bezek 2011: 5). Pomemben del dneva so majhni, ampak stalni rituali, tako da je dan zanje hitro prekratek. Verjetno mnogi vedo, da starejši nikoli nimajo časa, saj si ga zapolnijo z različnimi dejavnostmi. Ko človek vstopi v tako imenovano »tretje življenjsko obdobje«,⁵ lahko počne stvari, ki ga veselijo in za katere prej ob stalni zaposlitvi enostavno ni imel časa. In, kot je rekel eden najinih sogovornikov: »Če nimaš časa, nimaš skrbi.«

V zadnjih letih lahko v Sloveniji zaradi rasti odstotka starejšega prebivalstva opazamo porast različnih metod, izobraževalnih vsebin, aktivnosti, društev ter didaktičnih postopkov, ki skušajo zadostiti hotenjem starejših (Findeisen 2010: 13). Ustanavljajo se skupine, pišejo knjige in priročniki, organizirajo okrogle mize ter nudijo svetovanja za življenje v starosti. Kljub številnim aktivnostim in njim namenjenim dejavnostim pa starostniki pogrešajo medgeneracijsko sodelovanje, stik z drugimi, predvsem mlajšimi generacijami. Sicer obstajajo društva in aktivnosti,⁶ ki naj bi skrbela izključno za sožitje ljudi različnih starosti, vendar sodoben ritem in način življenja tvrsten stik močno ovirata.

Za starejše je dobro urejeno ... če lahko in hočeš, že najdeš zase primerno zaposlitev.

Starejši ljudje povečini niso onemogli starčki, ki se stiskajo k zapečkom. Zaradi boljših življenjskih razmer in boljšega zdravja so aktiven in čedalje bolj zahteven sloj prebivalstva. Ker je ta skupina ljudi zelo velika, celo vsak dan večja, ima tudi družbeno moč. To je poglobitveni razlog, da se o tretjem življenjskem obdobju čedalje več govori in piše, zanje se ustanavljajo posebni klubi, društva, šole, časopisi, itd. (Pečjak 1998: 7).

Pri svojem terenskim delu sva spoznali, da je ta zapostavljenost s stališča starejših le navidezna. Pravzaprav imamo opravka s »pojavom nekakšne socialne bipolarnosti, saj naši informatorji nimajo občutka, da živijo na margini, medtem ko pa jih družba tja vse bolj postavlja« (Weber 2011: 1).

Starost nedvomno prinaša določene omejitve, ki pa jih vsak sprejema na svoj način. Starejši ljudje imajo zelo različne potrebe, potrebujejo individualen, strokoven in spoštljiv pristop (Žiberna 2007: 9). Tako je aktivnost vsakega posameznika odvisna od njegovih fizičnih in finančnih zmožnosti ter njegovih potreb.

Viri in literatura

BENO, Ana in Ana Bezek: Kaj pa sedaj, ko sem upokojen? Etnološko-antropološki pogled na problematiko starejših Celjanov. *Urbani fenomeni/Muzejske perspektive CE5: Urbana zakulisja* (zloženska ob razstavi, 18.–21. junij 2011). Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2011.

FINDEISEN, Dušana: *Univerza za tretje življenjsko obdobje v Ljubljani: Svaritev meščanov in vez med njimi*. Ljubljana: Društvo za izobraževanje za tretje življenjsko obdobje, 2010.

HOJNIK, Ida: Nekateri psihosocialne karakteristike »mlajše« in »starejše« skupine starostnikov. *Zdrav Obzor* 20, 1986: 215–219.

KRIŽMAN, Irena: *Starejše prebivalstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2010.

PEČJAK, Vid: *Psihologija tretjega življenjskega obdobja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998.

REBERNIK, Dejan: *Urbana geografija: Geografske značilnosti mest in urbanizacije v svetu*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2008.

VERTOT, Nelka: *Starejše prebivalstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 2010.

WEBER, Sebastjan: *Urbani fenomeni/Muzejske perspektive CE5: Urbana zakulisja* (zloženska ob razstavi, 18.–21. junij 2011). Celje: Muzej novejšje zgodovine Celje, 2010.

ŽIBERNA, Angelca: Uvodne misli. V: Angelca Žiberna in Mateja Kožuh Novak (ur.), *Odnos do starejših v slovenski javnosti*. Ljubljana: Zveza društev upokojencev Slovenije, 2007, 8–11.

3 Skupino za samopomoč »Iskrice« že vrsto let vodi Željka Vovk.

4 Večina trgovin ponuja mladim primerno modo.

5 To je, ko izstopiš iz vrst tako imenovanega poklicno dejavnega prebivalstva (Findeisen 2010: 15).

6 V Sloveniji je znano Medgeneracijsko društvo; organizirajo se tudi različni tabori, delavnice in druge dejavnosti. V sklopu prostovoljstva je zadnje čase zelo aktualno učenje rokovanja z računalniki za starejše.

Utrip z delavnice Tiporenesansa.
Foto: Alijana Šantej, Ljubljana, junij 2011

Ustvarjamo mozaične zgodbe.
Foto: Maja Vodopivec, Ljubljana, april 2011

ZGODBA ČLOVEKA NA ZGODBO ČLOVEKA TKE PRIPOVED KRAJA O ustni zgodovini na Univerzi za tretje življenjsko obdobje

V mreži nevladnih organizacij, ki na tak ali drugačen način delujejo na področju izobraževanja starejših, smo dali posebno mesto nesnovni in snovni kulturni dediščini.

Delovanje in zavzetost nevladnih organizacij na področju dediščine smo nedavno predstavili na srečanju predstavnikov nevladnih organizacij – organizacije, vključene v projekt »Krepitev mreže nevladnih organizacij izobraževanja starejših« ob podpori MJU in ESS – v Centru Evropa v Ljubljani. Na srečanju smo spregovorili tudi o prostovoljstvu na področju prepoznavanja, evidentiranja in predstavljanja kulturne dediščine v javnosti. Zavedamo se, da nesnovna kulturna dediščina ne obstaja, dokler je ne podvržemo vsem trem postopkom. Doc. dr. Nives Ličen je na tem srečanju sodelovala s prispevkom Ustna zgodovina: Naša preteklost in naša dediščina, naslov njenega prispevka pa bi lahko preoblikovali tudi v Kulturna dediščina: Pričevanje o naši preteklosti in prihodnosti naše sedanosti.

Z odkrivanjem nesnovne kulturne dediščine starejših želimo vzpostaviti kontinuiteto, brez katere kultura usahne. Nives Ličen je opozorila, da s posameznimi metodami ustne zgodovine, kot so pogovor, intervju, zapisovanje spominov, starejši, denimo študenti univerz za tretje življenjsko obdobje, raziskujejo različne vidike vsakdanjega življenja, kot so ga živeli v otroštvu in mladosti. To je lahko preprosta naracija ali pripovedovanje, lahko pa pripovedovanje vključimo v predhodno strukturo in določimo vidike življenja, ki jih na ta način želimo raziskati. Lahko raziskujemo, denimo, življenje ljudi iz delavskih mestnih četrti v določenem časovnem obdobju, da bi izvedeli, kako je nekoč potekal njihov vsakdanjik, kako so se prehranjevali, kakšne so bile higienske navade, kako se je bilo treba obleči, ipd., kaj se je dogajalo ob prelomnih dogodkih v njihovem življenju.

Vprašani starejši ljudje zapišejo svoje spomine pa tudi spomine

svoje družine in/ali prebivalcev lokalne skupnosti. Pomembno je, da v teh spominih prepoznamo zunanje dogodke, pa tudi to, kako so vprašani te dogodke doživeli. In to je prav tisti vidik zgodovine, ki ga ne moremo najti v zgodovinskih učbenikih in tradicionalnih zgodovinskih študijah. Pa še nekaj je pomembno. Iz takšnih popisov vprašani dobijo distanco do svojega življenja, opazujejo ga in odkrijejo neko notranjo strukturo, logiko in rdečo nit vsega, kar so doživeli. In ker gre za dediščino, je pomembno, da je zapisana, kajti dediščina je dragocena za pripovedovalce same, za njihove potomce, pa tudi krajanje. Lahko bi rekli zgodba človeka na zgodbo človeka tke pripoved našega kraja. Tako popisane zgodbe krajanov lahko dopolnijo zgodovinske razstave in so vsebinski vir za publikacije, radijske in televizijske programe, so prva podlaga za razvoj kulturnega turizma, so močna povezovalna vez med krajanje. Težko bi bilo namreč živeti brez zgodovine, osebne zgodovine ali zgodovine kraja. Tako rojena zgodba ljudi in njihovega kraja je v današnjem času temelj tudi gospodarskemu razvoju.

Osrednjo temo izobraževanja in pogovor mentor razdeli v nekaj vsebinskih sklopov. V uvodu posameznega izobraževalnega srečanja se krajanje, člani študijske skupine, seznanijo s tematiko, ki jo bodo obravnavali: s časovnim okvirom obdobja, z orisom prostora, s kulturnozgodovinskim pogledom na obravnavani čas. Za posamezna srečanja in posamezne sklope člani skupine prispevajo fotografije, ki v njihovem spominu budijo zanimivo zgodbo.

Ustno zgodovino oziroma metodo ustne zgodovine pa je mogoče uporabiti še drugače. Študenti univerze za tretje življenjsko obdobje so tako v nekem programu predstavili obdobje svojega življenja med sedemnajstim in devetnajstim letom starosti. V takšnem programu skušamo doseči več – da bi študenti pridobili

* Senka Hočevar Ciuha, dipl. pedagog, asist. za področje andragogike, projektni vodja pri Univerzi za tretje življenjsko obdobje Ljubljana. 1000 Ljubljana, Poljanska cesta 6, E-naslov: univerza3@siol.net; Doc. dr. Dušana Findeisen, prof. angl. in franc., doktorica znanosti s področja andragogike, predstojnica Inštituta za raziskovanje in razvoj izobraževanja pri UTŽO Ljubljana, predavateljica na Filozofski fakulteti v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Poljanska cesta 6, E-naslov: dusana.findeisen@guest.arnes.si

še dodatno znanje in veščine, denimo računalniške, da bi razvijali estetsko in kritično mišljenje. Spoznajo, da so za nesnovno kulturno dediščino pomembni kriteriji, s katerimi izberejo iz tega preživetega življenja tisto, kar je vredno in pomembno, tako zanje kot za prihajajoče generacije. In tako člani skupine najprej drug drugemu povedo svojo zgodbo, jo zaokrožijo in tematizirajo. Tako namesto pisnega zapisa nastane pripoved, zapisana v video posnetek. Študentka Univerze za tretje življenjsko obdobje, Milojka Babšek Valentinčič, je tako v Bristolu posnela zgodbo svojega življenja z naslovom Vrnitev v mojo dolino. Pripoveduje o starem očetu, ki je služil vojsko v treh cesarstvih in ji je zapovedal: »Vrni se v svojo dolino ...« A Milojka je odšla iz svoje doline, šla študirat v Ljubljano, prejela zeleni indeks. Bila je na zboru tabornikov v Makedoniji, z dekleti iz svojega razreda je na maturantski izlet potovala z ladjo. V Dubrovniku so dekleta sedela ob prazni mizi v razkošnem hotelu z litrom radenske, čez dve uri so naročila še en liter. To je bilo v tistih časih mogoče. Milojkina zgodba, njene fotografije, njena pripoved, zvok deročne Soče, vse to nam priključuje v spomin kulturo nekega obdobja.

Nastal je dokument nekega časa. Takšna je metoda ustne zgodovine.

Na Univerzi za tretje življenjsko obdobje se na izobraževalnih srečanjih prenaša strukturirano znanje, veliko prostora pa je tudi za znanje, ki ga v študijsko skupino prinašajo člani skupine. Prav tisto osebno in skupno izkustveno znanje, ki izobraževanje naredi živo in povezano s celoto študentovega življenja. Lahko bi rekli, da v posameznih študijskih krožkih, pa naj gre za študijski krožek o krajevni zgodovini, antropologiji, književnosti, psihologiji ali drugih področjih, prihaja do izraza in v javnost (v obliki študij, raziskav, člankov, javnih nastopov) bogata nesnovna kulturna dediščina starejših.

Na Univerzi za tretje življenjsko obdobje pa bi želeli spodbuditi tudi prenos nesnovne dediščine obrtniških veščin. Zato bi potrebovali prave upokojene obrtnike, pravo orodje, prave delavnice in seveda študente, ki bi po določeni metodologiji to dediščino tudi dokumentirali. Tu pa se odpira že nova zgodba o nesnovni kulturni dediščini.

VKLJUČEVANJE DEDIŠČINE V TURISTIČNO PONUDBO

Primer projekta »Prisluhni glasu vasi«

Na Veliki planini Center za razvoj Litija v sodelovanju z Občino Kamnik spodbuja strokovno vključevanje dediščine v turistično ponudbo območja. Skupaj z Občino si v zadnjem letu intenzivno prizadevajo za zaščito sira trnič, ki je velika posebnost Velike planine. Pripravljena sta Pravilnik o tehnološkem postopku izdelave trniča in Pravilnik o pogojih podeljevanja pravice do uporabe kolektivne blagovne znamke Trnič. Glede na to, da znajo ta posebni sir izdelati samo še nekateri pastirji, Občina Kamnik želi spodbuditi izdelavo trničev, saj so pomemben del dediščine Velike planine. Z zaščito trničev bi ohranili del identitete planine, saj siri veljajo za posebne in jih v taki obliki ne poznajo nikjer drugje. Pri pripravi etnološkega prispevka k pravilniku o siru trniču je sodeloval tudi prof. dr. Janez Bogataj, ki je med drugim zapisal »da so trniči vrsta posušenih sirov z Velike, Male in Gojske planine, oblikovanih in okrašenih iz kislega sira ter imajo ne le prehranjevalni, ampak tudi ritualno-simbolni pomen. Domačini imenujejo tak sir »trnč« (Bogataj 2011). Znanje izdelovanja trničev se je v precej omejenem številu ohranilo v današnji čas.

Trniče so izdelovali iz posnetega kislega mleka, število izdelanih trničev pa je bilo vedno parno, saj so te sire pastirji podarjali ženam in dekletom kot darila oziroma darove v znak zvestobe in ljubezni, pomenili so tudi obljubo zakona. Po nekaterih izjavah sogovornikov naj bi bil par okrašenih trničev pravzaprav podoba ženskih dojk, saj so pastirji menili, da »ima tudi ženska prsi v par«. O izvirih in razvoju te vrste sirov je razmeroma malo znanega. Vsi raziskovalci so enotnega mnenja, da lahko govorimo o arhaični pojavnih oblikah, ki ne skrivajo vprašanja o vlogi in pomenu medspolnih odnosov v t. i. tradicionalni družbi, ampak

nas privede tudi do hipotetičnih sklepanj o povezanosti s staroselskimi kulturami in z antiko (Bogataj 2011).

Okrašeni darilni siri trniči z Velike, Male in Gojske planine so brez dvoma ena od posebnosti kulturne dediščine pastirstva in pastirske kulture na tem delu slovenskega prostora (Bogataj 2011). Zaščita pomeni tudi postavitev določenih pravil, ki se jih bodo morali izdelovalci v prihodnje držati (postopek izdelave, velikost, oblika in podobno). Izdelana bo tudi grafična podoba ter oblikovana enotna embalaža, v kateri se bodo trniči tržili kot turistični spominek.

Aktivnosti na Veliki planini Center za razvoj Litija izvaja v okviru mednarodnega projekta »Prisluhni glasu vasi« (angl. Listen to the Voice of Villages), ki ga sofinancira Evropski sklad za regionalni razvoj. Splošni cilj projekta je izboljšanje konkurenčnosti in privlačnosti obrobnihs podeželskih naselij z neizkoriščeno naravno, kulturno in tradicionalno dediščino z novo turistično zvezo, katere glavni cilj bo zavzemanje za trajnostni turizem. Poleg tega je pomembno ustvariti nov model upravljanja za razvoj turizma (trajnostni turizem ali nišni turizem), kot tudi za spodbujanje in izboljšanje turistične ponudbe podeželskih območij. Projektna ideja izhaja iz žal negativnega konteksta, ki je tipičen za številna območja Srednje Evrope, označujejo pa ga problemi depopulacije, demografskih sprememb zaradi hitrega staranja prebivalstva ter pomanjkanje in nezadostnost prostorskih razvojnih politik. Ta ruralna območja imajo že dolgo časa težave s konkurenčnostjo, privlačnostjo in z nezaposlenostjo. Na drugi strani pa imajo ti predeli ogromno naravno, kulturnozgodovinsko in rokodelsko bogastvo. Ti viri lahko ob primernem

* Tina Mučič, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., delo na evropskih projektih, Center za razvoj Litija, d. o. o. 1270 Litija, Kidričeva cesta 1, E-naslov: tina.mucic@razvoj.si

Trnič in pisave.

Foto: Vesna Erhart, Velika planina, 13. 7. 2010

Rezka Mali z obiskovalci Velike planine izdeluje trnič.

Foto: Barbara Strajnar, Velika planina, 14. 7. 2011

izkoriščanju postanejo pravi »ekonomski motorji« teh območij. Glavni cilj projekta je tako povečanje konkurenčnosti teh ruralnih marginalnih območij z neizkoriščenim turističnim potencialom z vzpostavitvijo in implementacijo novih orodij teritorialnega upravljanja ter oblikovanje novih pilotnih projektov v okviru sektorja trajnostnega turizma (Mučič 2011: 58–63).

V okviru projekta smo določili tri pilotna območja, na katerih izvajamo pilotne aktivnosti. Na že omenjeni Veliki planini smo bili v preteklih letih priča silovitemu turističnemu razvoju. Dandanes se sooča s padcem turističnega obiska in potrebo po modernizaciji infrastrukture in ureditvi cestno-komunalnih razmer. Drugo območje je Jablaniška dolina, ki velja za območje z naravnimi vrednotami in ohranjeno kulturno dediščino podeželja s potenciali za razvoj turizma na kmetijah. Tudi na Dolah pri Litiji je turizem pred leti že zaživel, vendar tudi zamrl. Potencial za trajni razvoj turistične dejavnosti obstaja v kreiranju celostne ponudbe in trženju turističnega proizvoda »Oglarska dežela«.

Na vseh treh pilotnih območjih potekajo različne aktivnosti, ki prispevajo k vzpostavitvi oziroma nadaljnjemu razvoju območij. Na Veliki planini so bile aktivnosti zgoščene v proces zaščite sira trniča in pripravo brošure *Po pastirskih poteh*. V sodelovanju z Zavodom za varstvo narave, Zavodom za varstvo kulturne dediščine, Arboretumom Volčji Potok, s Planinskim društvom Domžale in še z nekaterimi akterji ter strokovnjaki je bila izdana žepna knjižica na 36 barvnih straneh. Predstavljena je bogata naravna, kulturna in duhovna dediščina pastirskega življenja. Pastirske poti z Male na Gojško in Veliko planino povezuje 12 točk na poti, ki so ravno tako predstavljene v knjižici. Poleg tega je na vznožju Velike planine na novo postavljenih nekaj informativnih tabel z zemljevidom poti na Veliko planino, po sami planini pa je bilo postavljenih tudi preko 300 enotnih usmerjevalnih tabel.

Na Dole pri Litiji so tradicijo kuhanja oglja pred več kot 100 leti prenesli italijanski oglarji. Način priprave kope in življenje oglarske družine si lahko obiskovalci ogledajo na posameznih oglarskih kmetijah. V okviru projekta je bila izdelana celostna grafična podoba Oglarske dežele, spletna stran (www.dole.si), izhaja tudi informativno glasilo *Oglarček* za vse lokalne prebivalce, izdelani so bili promocijski letaki za oglarske domačije, organizirana prireditev Oglarska dežela 2010 in 2011, postavljene

nih 34 usmerjevalnih, pet označevalnih in dve informativni tabli. Na pilotnem območju v Jablaniški dolini vsak mesec v sodelovanju z lokalnim prebivalstvom izide lokalno glasilo *Novice iz Jablaniške doline*. Izdelani so bili promocijski letaki za kmetije in HACCP¹ sistem za turistične kmetije, dvakrat je bila organizirana tudi prireditev Dan jagod in špargljev ter Dnevi odprtih vrat na kmetijah v Jablaniški dolini. Jablaniška dolina ima velik potencial v razvoju turizma na kmetijah, vendar ravno tako kot v Oglarski deželi nimajo sredstev za postavitev koncepta promocije in razvoja turizma.

Primer mednarodnega projekta »Prisluhni glasu vasi« nakazuje, da je izvajanje evropskih projektov le orodje za zagon novih aktivnosti za ohranjanje dediščine kot elementa trajnostnega razvoja v določenem okolju. Poiskati moramo načine, kako nadaljevati vse zgoraj naštetih aktivnosti po koncu projekta, kar prispeva k dodani vrednosti in trajnosti rezultatov projekta in zagotavlja kontinuiteto pri upravljanju z dediščino.

Viri in literatura

Arhiv Centra za razvoj Litija, <http://www.listentothevoiceofvillages.org/Summary.aspx>, 19. 10. 2011.

BOGATAJ, Janez: *Trnič iz Velike in Male planine*. Neobjavljen prispevek k Pravilniku o tehnološkem postopku izdelave trniča in Pravilniku o pogojih podeljevanja pravice do uporabe kolektivne blagovne znamke Trnič. Litija: Center za razvoj Litija, 2011.

MUČIČ, Tina: *Trajnostni razvoj in kulturna dediščina v evropskih projektih: Uporabnost etnologije in kulturne antropologije*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2011.

¹ Angl. *Hazard Analysis Critical Control Point*, kar pomeni 'analiza tveganja in ugotavljanja kritičnih kontrolnih točk'. Gre za mednarodno metodo zagotavljanja varne prehrane. Pregled po HACCP sistemu morajo imeti opravljene kmetije, ki želijo na svojih kmetijah prodajati pridelke in streči prehrano.

Slovenska delegacija na slovesnosti v Neuchatelu (predstavniki Občine Ig, ZVKDS, MK in slovenskega veleposlaništva v Bernu).

Foto: Arhiv Špele Spanžel, Bern, 9. 9. 2011

Zemljevid registriranih ostankov prazgodovinskih kolišč na območju šestih držav.

Vir: Peter Suter, 2009

PRAZGODOVINSKA KOLIŠČA NA LJUBLJANSKEM BARJU NA UNESCOVEM SEZNAMU SVETOVNE DEDIŠČINE

Nastanek Unescove Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine leta 1972 je med drugim spodbudila mednarodna akcija za ohranitev staroegipčanskih templjev Abu Simbel, ki je opozorila na skupno odgovornost držav za ohranitev izjemnih kulturnih spomenikov in edinstvenih naravnih vrednot, ki prese-gajo nacionalni pomen in je zato njihova ohranitev pomembna za celotno mednarodno skupnost. Z namenom mednarodne zaščite spomenikov in spomeniških območij s tako imenovano 'izjemno univerzalno vrednostjo' (*outstanding universal value*), 12. člen omenjene konvencije o svetovni dediščini določa vzpostavitev seznama svetovne dediščine, kamor na podlagi desetih kriterijev (od tega šestih kulturnih in štirih naravnih) ter izpričane avtentičnosti in celovitosti 21-članski medvladni Odbor za svetovno dediščino vpiše izjemne dosežke človeštva in naravne spomenike. Odločitev praviloma temelji na mnenju posvetovalnih teles – Mednarodnega združenja za spomenike in spomeniška območja ICOMOS ali Svetovne zveze za varstvo narave IUCN, ki zagotavljata strokovno neodvisno oceno posamezne nominacije, ki jo skladno z Operativnimi smernicami za implementacijo Konvencije vlagajo države pogodbenice. H Konvenciji je do danes pristopilo 188 držav, na seznamu pa je 936 spomenikov in spomeniških območij iz 153 držav, od tega 725 v kategoriji kulturna, 183 naravna in 28 mešana dediščina. Največ vpisov je (še vedno) iz Evrope (Italije, Španije, Nemčije, Francije in Velike Britanije), druge regije so slabše zastopane (Afrika, Karibi in Pacifik), v zadnjem desetletju pa je glede kategorij kulturne dediščine viden premik od primerov ikonične arhitekture do arheoloških najdišč, zgodovinskih mestnih središč, urbanih naselbin in celo sodobnih spomenikov. Ob praznovanju 40-letnice Konvencije bo Unesco posebno pozornost posvetil aktivnostim za vzpostavitev reprezentativnega, kredibilnega in uravnoveženega seznama, ki na

najvidnejši način ilustrira namen Konvencije – zagotoviti učinkovito ohranjanje svetovne dediščine s pomočjo osveščanja in izobraževanja ter vključevanja skupnosti.

Slovenija ima na seznamu od letošnjega junija v okviru transnacionalnega spomeniškega območja pod naslovom »Prazgodovinska kolišča okoli Alp« vpisani dve skupini prazgodovinskih kolišč na Ljubljanskem barju. Gre za prvi spomenik oziroma spomeniško območje v kategoriji kulturne dediščine, ki mu je bila soglasno priznana izjemna univerzalna vrednost in se tako po četrtr stoletja pridružuje Škocjanskim jamam kot izjemnemu naravnemu kraškemu pojavu. Zahtevnemu in obsežnemu projektu priprave serijske nominacije, ki ga je zgledno vodila Švica, v njem pa so sodelovale še Francija, Italija, Nemčija in Avstrija, se je Ministrstvo za kulturo kot koordinator slovenske strani formalno pridružilo leta 2007 na podlagi sklepa Vlade. Vsaka država je bila odgovorna za svoj del nominacije, kamor je poleg priprave potrebnih tekstovnih in slikovnih gradiv sodila tudi zagotovitev najvišje pravne in upravljavske strukture nominiranega spomeniškega območja, v okviru mednarodne koordinacijske skupine pa so bile redno dogovorjene in usklajene vse skupne aktivnosti. Uradni dosje nominacije, ki smo ga Centru za svetovno dediščino predali januarja 2010, je bil tako plod tesnega sodelovanja ter dela 130 arheologov in drugih strokovnjakov iz več kot 30 ustanov iz omenjenih držav med letoma 2007 in 2010. V Švici so na primer začeli evidentirati kolišča in njihovo dediščino vpisovati na poskusni seznam že leta 2004, v Sloveniji pa so v projektu ves čas sodelovali strokovnjaki Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Inštituta za arheologijo ZRC SAZU, Narodnega muzeja Slovenije in Mestnega muzeja Ljubljana. Odgovorni upravljavec območja je Krajski park Ljubljansko barje, ni pa šlo brez sodelovanja predstavnikov lokalne skupnosti – Občine

* Špela Spanžel, univ. dipl. umet. zgod., nacionalna strokovna koordinatorica za kulturno dediščino Unesca, Ministrstvo za kulturo RS, Direktorat za kulturno dediščino. 1000 Ljubljana, Maistrova 10, E-naslov: spela.spanzel@gov.si

Ig, Ministrstva za okolje in prostor ter slovenskega veleposlaništva v Parizu, ki opravlja nalogo stalne delegacije Slovenije pri Unescu. Dodatni dosje, ki smo ga pripravili februarja letos kot odgovor na vprašanja ICOMOS, še dodatno utemeljuje razmerje med sestavnimi deli nominacije in njeno celoto, pojasnjuje metodologijo glede izbire najbolj izjemnih, ohranjenih in reprezentativnih ostankov kolišč v šestih državah, poudarja povezavo z varstvom naravnih vrednot in obstoječim pravnim varstvom dediščine v državah ter pojasnjuje sistem zaščite in upravljanja z nominiranim območjem. Odbor za svetovno dediščino je na svojem 35. zasedanju v Parizu med 19. in 29. junijem soglasno sledil predlogu ICOMOS in sprejel odločitev o vpisu serijske transnacionalne nominacije. Certifikat svetovne dediščine smo 8. septembra prejeli iz rok direktorja Centra za svetovno dediščino, gospoda Kishore Raa, na slovesnosti v švicarskem Neuchâtelu. Med 111 ostanki kolišč, ki so vpisani na seznam in predstavljajo najbolj kvalitetne in izpovedne arheološke lokacije med 937 do sedaj odkritimi ostanki koliščarskih naselbin na širšem območju Alp, ima Slovenija dve skupini kolišč na Igu. V tako imenovani severni in južni skupini, ki sta zaokroženo spomeniško območje, je skupaj devet ostankov prazgodovinskih kolišč, ki datirajo v obdobje med 5000 in 1500 let pr. n. št. Gre za prvoodkrite in obnem najbolj raziskane koliščarske naselbine na Slovenskem (danes je znanih 40, širše poznana sta Resnikov in Maharski prekop), ki zaradi svoje odlične ohranjenosti v vlažni barjanski zemlji nudijo izvrstne možnosti za datiranje (s pomočjo dendrokronologije) in druge naravoslovne raziskave lesa in organskih ostankov. Zaradi svoje lege na nenaseljenem območju – njivah in travnikih krajinskega parka, je območje dobro zaščiteno in redno nadzorovano, seveda pa so ključnega pomena ustrezni ukrepi za trajnostno ohranjanje in upravljanje z območjem. Poseben izziv je ustrezna predstavitev, ki se ne omejuje zgolj na področje svetovne dediščine, temveč vključuje bogate najdbe, ki jih hranijo muzejske ustanove in pričajo o prazgodovinskih kulturah, ki so se razvile na Ljubljanskem barju.

Prazgodovinska kolišča okoli Alp so s pridobitvijo statusa oziroma *branda* Unescove svetovne dediščine prepoznana kot izjemna kulturna dediščina, ki je pomembna ne le na zaokroženem prostoru šestih alpskih držav, temveč je njena ohranitev vrednota na globalni ravni. Sodelujoče države so tako dolžne zagotoviti vse ukrepe, s katerimi bo svetovna dediščina na njihovem ozemlju ohranjena za prihodnje rodove, v primeru serijskega transnacionalnega projekta pa države še dodatno usklajujejo aktivnosti z namenom upravljanja s celotnim spomeniškim območjem. V ta namen države Unescu redno poročajo o stanju ohranjenosti spomenikov in spomeniških območij (t. i. periodično poročanje), v primeru ogroženosti lahko med drugim zaprosijo tudi za tehnično pomoč, sodelovanje Centra za svetovno dediščino oziroma strokovnjakov ICOMOS ali IUCN in potrebna finančna sredstva. Konvencija o svetovni dediščini je mednarodno prepoznan mehanizem za identifikacijo, zaščito, ohranjanje in predstavitev najpomembnejše svetovne kulturne in naravne dediščine. Po svojem sprejetju je Konvencija doživela velik uspeh, ki je skupaj z današnjimi bistveno spremenjenimi okoliščinami povzročil velik razmah in kompleksnost postopkov, povezanih zlasti s seznamom svetovne dediščine. Države pogodbenice Konvencije na ta način umeščajo svojo dediščino v širši mednarodni kontekst, pričemer primarna odgovornost za njeno ohranitev na ustrezen celovit in trajnostni način ostaja v njihovih rokah. Svetovna dediščina je zgolj nadgradnja siceršnjih prizadevanj in aktivnosti na nacionalni ravni, obenem pa velika priložnost za osveščanje, izobraževanje in sodelovanje vseh nas, ki z dediščino vsakodnevno živimo, jo uporabljamo in prepoznavamo njene vrednote.

Vir

SUTER, Peter idr.: Pfahlbauten = Palafittes: Candidature au patrimoine mondial de l'UNESCO »Sites palafittiques préhistoriques autour des Alpes« | Palafitte=Pile dwellings: UNESCO world heritage candidature »Prehistoric Pile dwellings around the Alps« | Kolišča: UNESCO-kandidatura za uvrstitev na seznam svetovne kulturne dediščine »Kolišča na jezerih in barjih okoli Alp«. Bern: Palafittes (Biel = Bienne: Gassmann), 2009.

DELAVNICA SUHOZIDNE GRADNJE

Projekt »Kras 2011« je večletni projekt, ki se je začel aprila 2011 z delavnico suhozidne gradnje na terenu. Celodnevne delavnice so med 18. 4 in 22. 4. 2011 potekale na različnih lokacijah na Krasu – Lokev, Branik, Vilenica, Škocjanske jame in Trebče (Italija). Bistvo projekta in delavnice je zbuditi zavest o nujnosti ohranjanja, obnavljanja in vzdrževanja kraške dediščine, predvsem suhozidnih gradenj – pastirskih hišk in zidov.

Delavnice smo se udeležili študentki etnologije, študentje arhitekture, otroci različnih kraških šol, oblikovalci, kamnoseki, gradbeniki in drugi ljubitelji kamnite kulturne dediščine Krasa. Sodelovale so tudi razne domače in tuje organizacije: Mediacarso, Winston Churchill Memorial Trust, Dry Stone Walling As-

sociation, Javni zavod Park Škocjanske jame, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije in mnoge druge.

Glavno besedo na terenu sta imela ljubiteljski kraški raziskovalec Boris Čok, ki se z gradnjo pastirskih hišk ukvarja že dvajset let, in Norman Haddow, mojster za gradnjo suhozidnih konstrukcij, ki je za to priložnost prišel iz Škotske. Med delavnico sta svoje izkušnje z gradnjo suhozida predstavila še dva poznavalca, Mitja Kobal iz Branika in Pino Hrovatin iz Trebč.

Sam potek delavnice je bil razdeljen na uvodni teoretski del, ki je rabil spoznavanju suhozidnih gradenj na terenu, drugi, praktični del, pa je bil namenjen pretvorbi teorije v prakso in dejanski izkušnji gradnje zidov in hišk.

* Ana Brancelj, študentka 3. letnika na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Ižanska 90a, E-naslov: ana.brancelj@gmail.com; Anja Mljač, študentka 3. letnika na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 6219 Sežana, Lokev 180a, E-naslov: mljac.anja@gmail.com

Ogled degradirane suhozidne gradnje.
Foto: Marko Bratovž, Lokev, 18. 4. 2011

Velbanje strehe hiške.
Foto: Marko Bratovž, Lokev, 20. 4. 2011

Na terenu v Lokvi in okolici smo imeli priložnost spoznati različne vrste zidov; enih kot zaščite pred vetrom, drugih nastalih kot posledica čiščenja terenov za namen kmetovanja, spet tretjih kot omejevanje parcel, večina pa jih prevzema več funkcij. V nadaljevanju smo imeli priložnost spoznati primere degradirane ter celo uničene kulturne dediščine, ki so posledica nestrokovnega poseganja v strukturo suhozidov, npr. betoniranje površine zidov, uporaba betonskega veziva ali odstranjevanje kamnov iz zidu. Poleg mnogih lokalnih izrazov (*odsornik, tjrmen, grubla / griža, ...*) smo spoznali tudi domača imena hišk, največkrat poimenovanih kar po lastnikih parcel, na katerih se nahajajo, npr: Čaččeva hiška, Mautova hiška, Ukova hiška. Teren je bil namenjen predvsem spoznavanju pastirske dediščine, saj je ta močno vplivala na razvoj in današnjo prepoznavnost kulturne krajine z zidovi, grublami, potmi ter s pastirskimi zatočišči pred vremenskimi razmerami – hiškami. (Lokev – *šiške*, Matarsko podolje – *šišce*, Podgorski Kras – *kuče*, Bazovica – *hišce*).

Na večernem teoretskem predavanju prof. dr. Boruta Juvanca smo se spoznali s primeri suhozidne gradnje drugje po svetu, predvsem v Sredozemlju (na Hrvaškem, v Franciji, Španiji, na Portugalskem ...) pa tudi Švici, Veliki Britaniji, Nemčiji, Avstriji, na Irskem, Islandiji ter celo v Jemnu in na Sinaju.

Naslednjega dne smo si ogledali kraški zid v Braniku v lasti Mitje Kobala, ki sta ga z očetom Adolfom postopno in z ozirom na dobro poznavanje starih načinov gradnje uspešno obnovila. Na enem izmed delov zidu, ki še čaka na rekonstrukcijo, smo se preizkusili tudi udeleženci delavnice ter se tako prvič spoznali z nekaterimi pravili gradnje in zakonitostmi kraškega kamna, ki gradnjo diktirajo. Kamenje na Krasu se namreč razlikuje tako po svoji geološki sestavi kot tudi po obliki, ki narekuje sistem gradnje. Vsem je skupna zahteva po močnem temelju, v nadaljevanju pa je pri gradnji ključna dobra izbira gradnikov, saj se lahko vsaka napaka v spodnji vrsti pokaže v naslednjih, višjih vrstah, kar posledično lahko privede do posutja zidu.

V nadaljevanju smo si v popoldanskih urah ob vodstvu etnologinje Darje Kranjc ogledali še največjo ledenico na Krasu, v Kačičah, in zidove v Parku Škocjanske jame. Zidovi v Parku Škocjanske jame se razlikujejo v zasnovi in izvedbi, od zidov, ki smo jih že spoznali na delavnici, pa se razlikujejo predvsem

po tem, da vsebujejo polnilo iz mešanice kamnitega drobirja in prsti, kar sicer na Krasu ni pogost pojav.

Zvečer smo zbrano poslušali predavanje mojstra suhozidne gradnje iz Škotske, Normana Haddowa. Ogledali smo si dva kratka filma, ki sta prikazovala gradnjo zidov na Škotskem. Tretji, četrty in peti dan delavnice je bil namenjen predvsem praktičnemu delu na terenu. Kot prvo smo v sodelovanju z otroki kraških osnovnih šol zgradili pastirsko hiško na vrtu Zdravke Mevlja v Lokvi. Kamen za hiško je bil vnaprej pripravljen, saj je bil prej že uporabljen za postavitve hiške ob Dnevih Krasa na ploščadi Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Pozneje smo *in situ* rekonstruirali še staro pastirsko hiško blizu Vilenice, od katere je ostalo le nekaj kamenja. Po pripravi lokacije in odstranitvi zrušenega kamenja smo počasi začeli graditi. Gradnja je dolgotrajna in zahtevna, saj je treba kamenje iskati med gradnjo samo ter ga pri umeščanju v nastajajočo konstrukcijo venomer obratiti in menjavati ter iskati najprimernejše pozicije in lokacije za vsak gradnik posebej. Poleg tega je pri gradnji hišk pomembna tudi konstrukcija strehe, ki se jo pri suhozidnih gradnjah gradi na način *velbanja* (strok. korbelling), pri čemer gre za postopno zamikanje, podstavljanje in obteževanje *škr*l proti sredini strehe.

Potem, ko smo spoznali pravila gradnje samostoječih hišk, pa smo naslednja dva dni pri gradnji hiške v Trebčah, na parceli gospoda Pina Hrovatina, spoznavali način gradnje drugega tipa hišk. Tu je bila namreč omejitev pri gradnji dejstvo že obstoječih dveh zidov, na katera je bilo treba nasloniti hiško. Material za gradnjo je bil že vnaprej pripravljen, kar nam je nekoliko olajšalo delo. Izvedeli smo, da je v vasi ostalo še okoli 60 suhozidnih hišk, druge pa so pred leti zaradi gradnje naftovoda in avtoceste podrti.

Zaključek delavnice je potekal v mladinskem hostlu v Pliskovici, kjer so nas pod mentorstvom doc. dr. Beatriz Tomšič pričakali študentje in študentke Pedagoške fakultete iz Ljubljane ter nam postregli z odličnimi kraškimi jedmi.

Rezultati delavnice niso obtičali le strokovnih krogih, ampak so bili javno predstavljeni s potujočo razstavo, ki so jo odprli 14. 5. v Lokvi in sta jo zasnovala ter uredila doc. dr. Domen Zupančič in prof. dr. Borut Juvanec s Fakultete za arhitekturo v Ljubljani. Poleg razstave se ob koncu leta načrtuje izdaja strokovne publikacije, ki bo strnila rezultate delavnice.

Rokodelka Petra Plestenjak Podlogar v Centru DUO rezbari modele za male kruhke.

Foto: Jana Kuhar, Škofja Loka, 24. 9. 2011

Pehar in zasnutek peharja, delo Andreja Demšarja iz Studena, občina Železniki.

Foto: Ana Pintar, Studeno, 11. 3. 2011

CENTER DUO V ŠKOFJI LOKI

V Škofji Loki smo 1. oktobra 2011 odprli nov Center Domače in umetnostne obrti. Center smo vzpostavili v okviru projekta DUO Kunsthandwerk (OP SI-AT 2007–2013), Rokodelska dediščina včeraj, danes in jutri, ki se izvaja na Škofjeloškem, Koroškem, avstrijskem Koroškem in na območju Obsotelja in Kozjanskega, v njem pa sodelujejo projektni partnerji iz Slovenije: Podjetniški center Slovenj Gradec, Razvojna agencija Sora in Javni zavod za kulturo, turizem in razvoj občine Rogatec, in iz Avstrije: Slovenska prosvetna zveza, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik in Krščanska kulturna zveza.

Rokodelstvo in obrt imata na Škofjeloškem že zelo dolgo tradicijo, v Škofji Loki so se v 15. stoletju obrtniki začeli združevati v cehe, prva pričevanja o obrtnem in rokodelskem življenju na Škofjeloškem pa lahko najdemo na freski sv. Nedelje na cerkvi Marijinega oznanjenja v Crngrobu, ki so jo med letoma 1455 in 1460 naslikali slikarji iz delavnice Janeza Ljubljanskega. Freska prikazuje vsakdanje življenje sredi 15. stoletja, med drugim tudi stare obrti, nekatere so še posebej vezane na ožjo okolico Crngroba (sokolarstvo v Pevnem), prikazan pa je tudi postopek platnarske obrti, ki je bila zelo razvita na Sorškem polju. Preostale obrti, ki jih lahko opazimo na freski, so še kovaštvo, mlinarstvo, peka, krojaštvo, čevljarstvo. Pozneje, v 18. in 19. stoletju, pa je bilo na Škofjeloškem poleg platnarstva razvito še klobučarstvo, glavninarstvo, barvarstvo, železarstvo, dodaten vir zaslužka za mnoge predvsem podeželske prebivalce pa je bilo klekljanje, ki je bilo zelo razširjeno v Selški in Poljanski dolini ter na Žirovskem. Odprtje Centra DUO je torej le logična nadgradnja bogate rokodelske dediščine območja. Želja po prostoru, kjer bi se rokodelci lahko družili, razstavljali, delili svoje znanje in pridobivali nova znanja, je med rokodelci na Škofjeloškem tlela že dlje časa; končno se je uresničila 1. oktobra letos. Odprtje Centra DUO smo popestrili še z rokodelskim sejmom, kjer so rokodelci prikazovali svoje delo, otroci pa so se v ročnih spretnostih preizkušali na

delavnicah polstenja in izdelave medenega dražgoškega kruhka. Center je namenjen rokodelcem in ljubiteljem rokodelstva vseh štirih občin na Škofjeloškem (Škofje Loke, Gorenje vasi-Poljan, Železnikov in Žirov), svoje delovanje pa ne bomo omejevali samo na prostore Centra v Škofji Loki, ampak bomo delavnice in predavanja izvajali tudi na drugih lokacijah na Škofjeloškem.

V Centru DUO je trenutno na ogled razstava izdelkov rokodelcev, članov Sekcije za domačo in umetnostno obrt pri OOO Škofja Loka. Ker želimo spodbujati razvoj kakovostnih rokodelskih izdelkov, smo se odločili, da bomo v našem Centru DUO predstavljali predvsem rokodelce, ki so za svoje izdelke prejeli certifikat Rokodelstvo Art & Craft Slovenija. Hkrati pa seveda ne bomo zapirali vrat tistim, ki tega certifikata nimajo, ampak jim bomo na njihovi poti pri razvijanju kakovostnih izdelkov pomagali z različnimi predavanji, delavnicami in svetovanjem. Posebno pozornost bomo namenili tudi rokodelskim znanjem, ki že izginjajo in katerih nosilci so predvsem starejše osebe – njihovo znanje bomo zabeležili in ga tako pomagali ohranjati in prenašati na mlajše generacije.

Ker si želimo, da naš Center ne bi bil samo še ena pisarna, smo vanj ob izložbeno okno postavili tudi delovno mizo. S tem so rokodelci dobili svoj delovni kotiček, kjer lahko ustvarjajo, ker pa je delovna miza vidna tudi z Mestnega trga, bo to še dodatna popestritev turistične ponudbe v Škofji Loki.

Ritem dogajanja v Centru DUO smo si zamislili v približno dvomesečnih ciklih, v katerih bomo spoznavali izbrani material. Najprej bomo spoznavali volno – njeno pridelavo, postopek preje, tkanja, barvanja ... Na delavnicah za odrasle in otroke pa bomo usvojili osnove pletenja, kvačkanja in polstenja. Naša želja je v ljudeh ponovno vzbuditi radovednost in veselje do ročnega in rokodelskega dela, v prihodnosti pa si želimo izvajati tudi dolgotrajnejša in podrobnejša izobraževanja za določene rokodelske dejavnosti.

* Marija Demšar, absolventka etnol. in kult. antropol., svetovalka za regionalni razvoj in razvoj turizma, Center DUO. 4220 Škofja Loka, Mestni trg 34, E-naslov: marija.demsar@skofja-loka.com

V projektu smo kot eno od aktivnosti poudarili tudi sodelovanje s šolami in z vrtci, saj se nam zdi prenos rokodelskih znanj na mlade ena izmed pomembnih nalog, ki jo lahko uresničujemo v Centru DUO. Tako smo pripravili različne načine sodelovanja, primerne starostni stopnji otrok – učenci bodo z mentorji raziskovali rokodelsko dediščino svojega kraja in spoznavali način izdelave rokodelskih izdelkov.

Kot glavne naloge svojega delovanja smo si torej zadali dokumentiranje rokodelskih znanj in predstavitev rokodelskih znanj

ter izdelkov, spodbujanje rokodelcev na poti do kakovostnih izdelkov, širjenje kroga ljubiteljev domače in umetnostne obrti s predavanji, srečanji in z delavnicami, preko sodelovanja s šolami in z vrtci pa povečati zavedanje o pomenu kulturne dediščine in rokodelstva med mladimi ter jih spodbuditi k rokodelski ustvarjalnosti. Upamo, da bomo te cilje skupaj z rokodelci, s projektnimi partnerji in v sodelovanju s strokovnjaki s področja rokodelstva uspešno dosegali.

DUO CENTER ROGATEC

Mrežni čezmejni informacijski center domačih in umetnostnih obrti

V okviru projekta DUO Kunsthandwerk: Rokodelska kulturna dediščina v čezmejnem prostoru včeraj, danes in jutri vzpostavljamo mrežni čezmejni informacijski center domače in umetnostne obrti na štirih lokacijah: v Celovcu, Slovenj Gradcu, Škofji Loki in Rogatcu.

Rokodelsko znanje je del žive dediščine, ki je izrazit dosežek ustvarjalnosti posameznika, posameznice ali skupnosti in pomembno prispeva h kulturni raznolikosti, vrednotam in identiteti. Ker je danes vse manj rokodelcev in rokodelk z rokodelskimi veščinami in znanjem, je zelo pomembno ohranjati pozitiven, spodbujevalen odnos do rokodelske dediščine. To lahko počnemo na več načinov. Eden izmed muzejskih načinov ohranjanja nekdanje rokodelske dediščine in z njo promoviranje sodobnega rokodelskega znanja in veščin (npr. na sejnih doma in v tujini) je dokumentiranje posameznikov, ki ustvarjajo izdelke. V okviru čezmejnega projekta DUO Kunsthandwerk so v letu 2011 na temo rokodelstva zbirale podatke iz obstoječih pisnih virov in izvedle terenske raziskave na območju Obsotelja in Kozjanskega tri etnologinje: Jelka Pšajd, Nina Roškar in Jasna Sok. Vso gradivo je danes urejeno in dostopno na enem mestu v DUO centru v Muzeju na prostem Rogatec. Odprli smo ga 16. julija 2011 v okviru prireditve Etnofest 2011, s katero smo obeležili tudi 30-letnico izgradnje Muzeja na prostem Rogatec.

Številne nekoč razširjene domače dejavnosti so na območju Obsotelja in Kozjanskega – bolj ali manj hitro – začele izginjati v šestdesetih letih 20. stoletja. Zagotovo so se nekatere domače dejavnosti pri posameznikih, predvsem zaradi lastnih potreb na kmetiji, ohranile tudi dlje. Vendar danes ugotavljamo, da so nekatere obrti popolnoma izginile ali pa so se komajda ohranile, njihovi nosilci pa so brez naslednikov.

Danes lahko torej govorimo o obnovljenih, aktivnih, na novo razvitih ali ohranjenih rokodelskih veščinah, obrteh, domačih dejavnostih in znanjih. Na območju Obsotelja in Kozjanskega so bile za potrebe projekta dokumentirane naslednje: izdelovanje papirnatih rož (tudi s sekanjem papirnatih cvetov s posebnimi kovinskimi sekači); kamnoseštvo (obdelava kamna); vezenje; sodobno oblikovanje stekla, brušenje (in graviranje) stekla; lončarstvo (keramičarstvo); pletarstvo (iz šibja, rogoze in ličja *kožu-*

hovine); kovaštvo; rezbarstvo; predenje in pletenje volne; oglarstvo; žganje apna; izdelava uporabnih spominkov iz prešanega cvetja; zeliščarstvo; medicinarstvo; kuhanje marmelad, likerjev; peka kruha v krušni peči; priprava lokalne kulinarike (različne pogače, juhe: *slivovjek*, *mlinčova potica*, *kozjanska korenjeva juha*, *zavijheča*, *ajdovi krapki* ...); izdelovanje brezovih metel in grabelj; iskanje vodnih izvirov s šibo (bajalico); izdelava vitražev (slikano okno, sestavljeno iz barvnih stekel, ki so med seboj povezana s svinčnimi trakovi).

Čeprav imamo ohranjene številne tradicionalne rokodelske obrti in domače dejavnosti ter znanja in veščine, žal ugotavljamo, da imamo veliko manj in premalo nosilcev za ohranitev in razvoj posamezne rokodelske dejavnosti. Opažamo, da nosilke rokodelskega znanja, nekoč moške domene, postajajo ženske.

Poleg rokodelske podatkovne baze je v DUO centru v Rogatcu urejena tudi trgovina z rokodelsko vitrino, namenjena prodaji in stalni razstavi kakovostnih rokodelskih izdelkov. Trenutno so na ogled in na voljo kupcem prestižni rokodelski izdelki z vseh štirih partnerskih območij (Slovenj Gradca, Škofje Loke, južne avstrijske Koroške ter Obsotelja in Kozjanskega).

Z vzpostavitvijo centra ohranjamo, promoviramo, dokumentiramo in raziskujemo rokodelsko dediščino. Z rednimi rokodelskimi delavnicami in prikazi javnost izobražujemo in ozaveščamo o vrednosti in pomenu rokodelstva nekoč in danes. S pomočjo rokodelcev – nosilcev lokalne rokodelske veščine – to vedenje prenašamo zainteresiranim posameznikom in mladim. Ena od pomembnih nalog centra pa je seveda pomoč samim rokodelcem pri razvoju, registraciji in promociji ter trženju njihovih izdelkov. Zanje v teh mesecih organiziramo predavanja o regionalnih etnoloških značilnostih in sodobnem oblikovanju rokodelskih izdelkov. DUO center v Muzeju na prostem Rogatec odpira vrata vsem, ki želijo »zajemati« iz bogate rokodelske kulturne dediščine, jo nadgrajevati in na njeni podlagi razvijati nove, lokalno prepoznavne storitve in izdelke.

Vir

PŠAJD, Jelka: *Projekt DUO Kunsthandwerk: Analiza stanja na področju rokodelstva*. Rogatec: Zavod za kulturo, turizem in razvoj Rogatec, 2011.

* Irena Roškar, predm. učiteljica nemškega in francoskega jezika s književnostjo, koordinatorka kulturnega programa, Zavod za kulturo, turizem in razvoj Rogatec. 3252 Rogatec, Ptujška cesta 23, E-naslov: irena.roskar@siol.net

Odprta Ekomuzeja se je udeležila tudi mlajša generacija.
Foto: Marko Suhoveršnik, Veržej, 10. 6. 2011

Gradnja kampa z infrastrukturo in promocijsko-informacijskega centra.
Foto: Janez Krnc, Veržej, 26. 7. 2011

CENTER DUO VERŽEJ

Pet let delovanja

V okviru Zavoda Marianum Veržej od leta 2006 deluje organizacijska enota (OE) Center DUO – Center domače in umetnostne obrti, ki se vključuje v obrtniške dejavnosti in v šolski sistem. Organizira razne posvete, povezuje in informira izdelovalce domače in umetnostne obrti, organizira srečanja ter prireditve za ohranjanje in promocijo kulturne dediščine ter izdaja strokovne publikacije. Med njegovimi osrednjimi dejavnostmi so ohranjanje rokodelske kulturne dediščine, pospeševanje razvoja DUO ter strokovno razvijanje novih oblik izobraževanja za poklice DUO. Je eden prvih tovrstnih centrov v Sloveniji, ki ga že od samega začetka podpirajo stroka (dr. Janez Bogataj, Pokrajinski muzej Murska Sobota in Center RS za poklicno izobraževanje ...), lokalne skupnosti in drugi akterji regionalnega razvoja severovzhodne Slovenije.

Aktivnosti regijskega rokodelskega centra Veržej vplivajo na celotno pomursko razvojno regijo in širše. V Regionalnem razvojnem programu Pomurske regije 2007–2013 so projekti Zavoda Marianum Veržej, OE Center DUO, vključeni pod prioriteto 2: Razvoj človeških virov, Ukrep 7.2.3.2.: Povečanje kakovosti izobraževanja in vseživljenjskega učenja.

31. maja 2007 je Center DUO odprl prodajno-razstavno galerijo izdelkov domače in umetnostne obrti, v kateri že razstavlja preko 60 rokodelcev. Ustanovljena sta bila Forum za razvoj Centra DUO ter Združenje rokodelcev SV Slovenije. V začetku leta 2008 smo organizirali etnološki tabor in pod strokovnim vodstvom za izobraževalne namene predstavili staro kovačijo v prostore Centra DUO.

1. marca 2008 je bil v partnerskem sodelovanju z Občino Veržej ustanovljen Turistično-informacijski center (TIC) Veržej in še v istem letu smo skupaj začeli izdajati občinsko glasilo *Fünkešnica*. V letu 2009 in 2011 smo bili uspešni na evropskem razpisu Operativnega programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Madžar-

ska 2007–2013 s projektom »Rokodelska akademija«. Rokodelska akademija deluje po načelu »od spodaj navzgor«, preko mreženja z rokodelci, lokalnim okoljem, ranljivimi skupinami ter izobraževalnimi in kulturnimi institucijami in z neovirano uporabo skupne infrastrukture omogoča pretok mednarodnih izkušenj in znanja s področja rokodelstva. Interdisciplinarna ozadja projektnih partnerjev in podpornih akterjev zagotavljajo kakovost pri ohranjanju, revitalizaciji in razvoju kulturnih vsebin.

Center DUO je bil ustanovljen z jasno vizijo, kakšen naj bi bil idealen regijski rokodelski center. Od vsega začetka nam je v veliko moralno podporo lokalna skupnost Občina Veržej. Veliko težje je bilo pridobiti prva finančna sredstva za zaposlitev sodelavcev in urejanje infrastrukture. To nam v zadnjem obdobju delno uspeva z evropskimi razpisi. Pogoji dela se iz leta v leto izboljšujejo, še vedno pa pogrešamo večjo naklonjenost in podporo nacionalnih – državnih inštitucij. Pri vodenju regijskega rokodelskega centra gre v prvi vrsti za timsko delo. Veliko se je treba dogovarjati in v danem trenutku iskati najboljše rešitve. Tudi ideje so pomembne, saj naš center orje povsem novo brazdo na področju razvoja in izobraževanja rokodelskih poklicev domače in umetnostne obrti.

Center DUO Veržej kot regijski rokodelski center že od vsega začetka skrbi za strokovno pomoč rokodelcem Pomurja, promocijo dejavnosti rokodelstva in kulturne dediščine Pomurja nasploh. Rokodelstvo je pomembna panoga pomurskega človeka, ki je vedno znal sodelovati z naravo in iz nje črpati le najboljše, kar mu ponuja. Zavedamo se, da je treba to vrednoto obupati in ozaveščati, hkrati pa narediti rokodelstvo zanimivo za sodobnega človeka.

Z vzpostavitvijo rokodelske trgovine smo prišli v stik s konkretnimi rokodelci, ki so ohranili posamezne tradicionalne rokodelske poklice in tehnologijo izdelovanja posameznih izdelkov.

* Janez Krnc, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., prof. teologije, vodja Centra DUO Veržej, 9226 Veržej, Puščenjakova ulica 1, E-naslov: janez.krnc@salve.si

Pridobili smo si njihovo zaupanje, in naša dolžnost je, da skupaj z njimi razvijamo posamezne obrti. Vedno več posameznikov in skupin se obrača na nas po nasvete in informacije. Predvsem pa se želijo od blizu srečati s posamezno obrtjo, kar jim z veseljem ustrezemo.

S programi, ki jih vzpostavljamo, rokodelsko dejavnost še bolj širimo med ljudi, predvsem pa jih izobražujemo in ozaveščamo o pomembnosti ohranjanja znanja rokodelskih veščin, ki je na terenu še vedno prisotno. V programe, ki jih že ali jih še bomo izvajali, vključujemo različne skupine ljudi, od otrok, šolske mladine, žensk s podeželja, upokoencev, brezposelnih, turistov ter seveda rokodelcev, ki jih usposabljam na krajših in daljših delavnicah. Tako skušamo za vsako med ciljnim skupinami zadostiti povpraševanju. V vse dejavnosti vključujemo strokovnjake različnih področij, saj se zavedamo, da le s kvalitetno pripravljenimi programi lahko dosežemo zelene rezultate.

Naslednji korak, ki ga želimo uresničiti pri razvoju Centra DUO, je vzpostavitev živih rokodelskih delavnic. V okviru Centra DUO vzpostavljamo rokodelske delavnice, ki naj bi jih vodili izkušeni mojstri. Ti mojstri naj bi imeli poleg promocijske in izobraževalne vloge tudi nalogo razvijati nove in inovativne rokodelske izdelke, aktualne za današnjega potrošnika. V ta razvoj želimo vključiti širši tim ljudi, tako etnologue in raziskovalce kakor tudi ekonomiste in oblikovalce. V letošnjem letu smo tako za eno leto zaposlili lončarko, ki bo zastavljena ideja preizkusila v praksi.

Glede na prve odzive javnosti se veliko interesentov zanima za programe izobraževanja, s katerimi bi pridobili dodatna znanja, ki bi jim rabila bodisi za dodatno (popoldansko) dejavnost bodisi za aktivno preživljanje prostega časa. Nekaj interesentov vidi

tudi možnost redne zaposlitve. Usposabljanja, ki se pripravljajo predvsem s strokovno podporo Centra za poklicno izobraževanje RS, ponujajo udeležencem znanja, ki jih zahtevajo posamezne nacionalne poklicne kvalifikacije (NPK) za določen poklic domače in umetnostne obrti. Uspešno smo že zaključili usposabljanje za NPK pletarja, lončarja in umetnostnega kovača. Upamo, da bomo v bližnji prihodnosti za te poklice izvedli tudi certificiranje. Skupaj z Državnim izpitnim centrom (RIC) se trudimo vzpostaviti vse pogoje za izvedbo teh certificiranj.

V oktobru 2011 smo z dijaki Dvojezične srednje šole Lendava uspešno končali izobraževalni modul za poklic pečarja. Dijaki so zgradili krušno peč in si tako pridobili praktično znanje, ki je nujno potrebno za njihovo poklicno delo. Veseli nas, da se mladi še zanimajo za rokodelske obrti in zato bi šolski sistem moral omogočiti več takšnih izkušenj.

V letu 2011 smo uspešno odprli Ekomuzej za rokodelski center SV Slovenije. Ekomuzej, ki ga vzpostavljamo, bo tako nudil zbirke različnih rokodelskih obrti, ki jih postavljamo skupaj s strokovno podporo Pokrajinskega muzeja Murska Sobota. Zbirke se sproti dopolnjujejo in nadgrajujejo ter povezujejo tradicijo z novo oblikovanimi rokodelskimi izdelki, ki bodo nastajali na različnih izobraževalnih delavnicah, oziroma izdelki samih udeležencev usposabljanj. Osnova ekomuzeja so različni eksponati orodij in izdelkov rokodelcev, pridobljenih ali izdelanih na različnih aktivnostih Centra DUO, ki jih bomo v bližnji prihodnosti (preko drugih projektov, ki so v teku) še dopolnjevali. Interaktivno bomo delavnice nadgradili z odprto dokumentacijo, kjer bodo vsi zainteresirani po rokodelskih panogah urejeno literaturo našli na enem mestu.

DNEVI NARODNIH NOŠ IN OBLAČILNE DEDIŠČINE V KAMNIKU PRIDOBILI STATUS MEDNARODNEGA FESTIVALA CIOFF

Verjetno ni nikogar med nami, ki ne bi poznal vsakoletne prireditve Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine v Kamniku – prva septemberska nedelja že več desetletij zapored spremeni to prelepo mesto v nadvse pisano povorko pripadnostno kostimiranih ljudi, ki predstavljajo bogato oblačilno dediščino. Če k temu dodamo še glasbene prireditve, prikaz kmečkih opravil, strokovne razstave in druge spremljevalne aktivnosti, je to pravzaprav edinstvena priložnost, da v kar največjem možnem obsegu na enem mestu pokažemo tako imenovano nesnovno kulturno dediščino Slovenije.

Prireditve se je vsa ta leta lepo razvijala. Vse več je tistih, ki želijo ta dan postaviti na ogled skrbno varovano dediščino svojih prednikov, pa tudi tistih, ki si želijo to videti. Zavest o pomenu nesnovne kulturne dediščine torej tudi pri nas pridobiva na pomenu, ne le med strokovnjaki, ampak tudi med ljudmi. In to je nadvse spodbudno!

Pomembna novost, ki so jo zadnja leta uvedli prizadveni organizatorji v Kamniku, pa je enodnevni nastop domačih in tujih folklornih skupin. Temu je botrovalo srečno naključje, da se prav v tem času izteka mednarodni folklorni festival Od Celja do Žalca, tako da tuje folklorne skupine zadnji dan svojega bivanja nastopijo v Kamniku. Tako so se Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine v Kamniku obogatili z mednarodnim folklornim festivalom, kar je bil dober razlog za razmislek o tem, ali bi bilo mogoče celotno kamniško prireditev vključiti v okvir Svetovnega združenja folklornih festivalov in tradicionalnih umetnosti (CIOFF). Zveza ljudskih tradicijskih skupin Slovenije (ZLTSS), ki je članica CIOFF, je o tem že nekaj časa razmišljala. Na letošnji februarjski seji pa sta Upravni odbor in Strokovni svet ZLTSS sprejela sklep, s katerim so Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine v Kamniku pridobili status mednarodnega festivala CIOFF.

* Magdalena Tovornik, univ. dipl. ing., predsednica ZLTSS in predstavnica CIOFF v Unesco, nekdanja veleposlanica RS. 1000 Ljubljana, Medvedova cesta 10, E-naslov: magdalena.tovornik@gmail.com

Če želimo zdaj odgovoriti na vprašanje, kaj to praktično pomeni za kamniško prireditve in kaj za celotno slovensko nesnovno kulturno dediščino, moram na kratko nekaj reči o CIOFF. Kratica pomeni Conseil international des organisations de festivals de folklore et d'arts traditioneles – navajam jo v francoščini, ker je bil CIOFF ustanovljen pred 41 leti v Franciji na pobudo Henrija Coursageta in nekaj njegovih prijateljev, ki so že tedaj organizirali mednarodne folklorne festivale. Z velikim ponosom lahko povemo, da je bil med ustanovitelji tudi Slovenec – dr. Bruno Ravnikar, ki danes uživa status častnega člana CIOFF!

Organizacija, ki danes vključuje številne države na vseh petih kontinentih, deluje preko nacionalnih sekcij (kot je npr. v Sloveniji ZLTSS), ki se redno vsako leto sestajajo na svetovnem kongresu, njenih pet sektorjev se sestaja dvakrat letno, ima svoj Izvršni odbor in številne strokovne komisije, ki se ukvarjajo s specifičnimi vsebinami. Njeno delovanje je v veliki meri usmerjeno v skrb za organiziranje mednarodnih folklornih festivalov, ki potekajo skladno s CIOFF pogoji (ti določajo vse od programa do financiranja, nastanitve in drugih podrobnosti, ki so pomembne za gostovanje folklornih skupin in uspeh mednarodnega CIOFF festivala). Festivali, ki nosijo oznako CIOFF, so protiutež številnim poskusom komercialnih prireditev revijskega značaja, ki v popačeni obliki prikazujejo nastope skupin, za katere je treba največkrat celo globoko seči v žep.

CIOFF pa se seveda ne ukvarja le z izmenjavo kvalitetnih folklornih skupin in organiziranjem festivalov. Skrb za vse, kar imenujemo nesnovna kulturna dediščina, je vgrajena v vse aktivnosti delovanja te organizacije. Naj omenimo, da ima CIOFF kot nevladna organizacija posvetovalni status v Unesco, kar pomeni, da ima na eni strani svoje obveznosti, na drugi pa se vključuje v vse aktivnosti, ki jih Unesco izvaja na področju kulturne de-

diščine, zlasti nesnovne kulturne dediščine. Naj spomnim, da je Unesco leta 2003 sprejel Konvencijo o zaščiti nesnovne kulturne dediščine, ki so jo ratificirale številne države, članice Unesca, med njimi tudi Slovenija. V enem od členov te Konvencije je posebej navedena dolžnost držav, da vključujejo tudi nevladne organizacije, ki imajo znanje in izvajajo aktivnosti na tem področju. CIOFF to vsekakor je, zato je v lanskem letu na Odboru Unesca za izvajanje Konvencije o nesnovni kulturni dediščini dobil posvetovalni status tudi na tem posebnem področju.

Kaj torej pomeni nov status kamniške prireditve? Najprej to pomeni obogatitev CIOFF festivalov v Sloveniji (skupaj jih je 5), kar bodo z veseljem pozdravile vse članice te velike svetovne družine! Ime Kamnika se bo tako pojavilo v katalogu CIOFF, ki vsebuje vse podatke o CIOFF festivalih po vsem svetu – in ker se od tukaj črpajo bistvene informacije o tem, kaj se v svetu na tem področju dogaja, lahko mirno rečemo, da se je Kamnik s svojo prireditvijo zares uvrstil med svetovne prireditve! Od tu se pridobivajo tudi vsi podatki za gostovanja vseh folklornih skupin sveta, ki jih nacionalne sekcije predlagajo. In tako se kamniška prireditve zares odpira v svet zelo različnih tradicionalnih kultur, njihove oblačilne dediščine in drugih tradicijskih umetnosti. Od nas samih je odvisno, koliko se bomo mi vključili v ta svet in koliko tega sveta bomo lahko povabili na kamniške ulice v prihodnjih letih. Vrata pa so zagotovo odprta!

Veliko priznanje in zahvalo izrekam prav vsem tistim, ki so dolga leta gradili to prireditve in jo od lokalne znamenitosti pripeljali do uvrstitve med dogodke na področju svetovne nesnovne kulturne dediščine, kjer ima svoje mesto tudi Slovenija. Naša dolžnost je predstaviti jo svetu tudi na Seznamu nesnovne kulturne dediščine, kar, žal, še nismo storili!

SEJEM »VESNA«

Muzejske trgovine ter kulturne in kreativne industrije

Sejem »Vesna« je bil nov promocijsko-poslovni dogodek, ki ga je na ploščadi na južnem delu Metelkove v Ljubljani 13. in 14. maja 2011 organizirala Skupnost muzejev Slovenije s finančno podporo Ministrstva za kulturo. Na vabilo in po izboru organizatorja se ga je udeležilo 65 »sejmarjev«, izdelovalcev artiklov sodobnega oblikovanja in umetnostne obrti ter članov in članic skupnosti (muzejev in galerij). Prodajali so muzejske spominke, replike, igrala in publikacije ter manjše sodobno oblikovane in etnološke predmete in darila. Organizator je pripravili tudi pester zabavno-kulturni program in program brezplačnih delavnic in demonstracij izdelovanja raznih predmetov, primeren za otroke in odrasle (v čemer so muzeji in galerije pravi mojstri). Dogodek so oglaševali z razglednicami, zloženkami, s plakati, pisanimi vetrnicami in z majicami vseh velikosti z natisnjanim simpatičnim znakom sejma. Glede na to, da je bil organiziran prvič in postavljen na kraju, ki ni del mestnega vrveža, je na

sejem prišlo relativno veliko ljudi, med katerimi jih je bilo tu kar nekaj prvič. »Sejmarji« so prodajali bolj ali manj dobro. Kljub profesionalnemu oglaševanju je imel sejem skromen in nasprotno si medijski odziv. Medtem ko je Radiotelevizija Slovenija o njem korektno poročala v oddaji Kultura, ga je časnik *Delo* 14. maja 2011 predstavil zavajajoče. Navajal je napačne podatke z očitnim namenom, da se dogodek in njegova prizadevanja diskreditira (objavil ni niti demantija organizatorja).

Sejem »Vesna« je bil nekakšna različica knjižnih sejmov, ki ju je Skupnost v preteklih letih organizirala za svoje člane in članice v času Slovenskega knjižnega sejma v Cankarjevem domu v Ljubljani tako, da je bil prvi v Narodni galeriji, drugi pa v starem Narodnem muzeju Slovenije, kar je verjetno botrovalo slabši obiskanosti in prodaji kot v Cankarjevem domu. »Vesnina« novost je bila v tem, da so sodelovale tudi nečlanice Skupnosti, kar je v manku tovrstnega povezovanja izjemen dosežek.

* Lilijana Stepančič, univ. dipl. oec., prof. umetn. zgod. in sociol. 1000 Ljubljana, Jakopičeva 21, E-naslov: lilijana.stepanic@gmail.com

»Sejem Vesna«, južna ploščad Metelkove.

Foto: Anja Zorko, Ljubljana, 14. 5. 2011

Organizator je za sejem izbral svetovni dan muzejev, na katerem muzeji in galerije zaživijo v festivalskem vzdušju in ponudijo obiskovalcem posebne programe in brezplačne ogledne razstave. Sejem je k tej »radoživosti« dodal novo razsežnost. Sejmi, ki *per se* poosebljajo vrvež skupnosti in prostor menjav, so namreč eno najstarejših »orodij« srečevanja ljudi, menjalne ekonomije in poslovne dejavnosti človeka, iz katerega muzeji in galerije niso izvzeti.

»Vesna« je zapolnila vrzel v sicer s sejmi pestri Ljubljani (hkrati je bil na živilski tržnici sejem, ki ga je pripravila Kmetijska in gozdarska zbornica Slovenije). Med konkurenčnimi dogodki, ki ponujajo izdelke kulture in umetnosti, kot so knjižni, boljši in Art sejem, je ponudila novo vsebino z drugačno prodajno ponudbo, z artikli sodobne oblikovalske ustvarjalnosti in kulturne dediščine. Izognila se je najbolj sejmskima novembru in decembru (proti novemu letu raste nakupovalna mrzlica) in izhajala iz pomladnega oživljanja narave kot tistega posebnega »vzdušja«, ki prispeva k odločitvi za nakup. Za kraj izvedbe je namenoma izbrala del mesta, ki naj bi bil srečevališče kulturne in civilnodružbene ponudbe, ne pa sejmarsko ali trgovsko središče (kjer so drugi sejmi, ki so praviloma na krajih z velikim pretokom ljudi). Sejmski vrvež naj bi za dva dni napolnil tudi obdajajoče ustanove. Te »Vesnine« posebnosti so se odrazile v odzivnosti in uspehu sejma.

Zamisel za sejem je na Ministrstvu za kulturo nastala v okviru ukrepov za spodbujanje kulturnih in kreativnih industrij. Namen je bil večplasten, akcija naj bi popularizirala delo muzejev v Sloveniji in še zlasti kulturno četrto na južnem delu Metelkove v Ljubljani, ki še vedno ni del utečenega mestnega kulturnega življenja. Poudarila naj bi pomen muzejskih trgovin v delovanju galerij in muzejev, ustvarila priložnosti za izmenjavo izkušenj pri tovrstnem delu, in opozorila, da so muzejske trgovine, čeprav so največkrat samo kotički, trgovine, v katerih lahko kupimo kakovostne izdelke in darila. In navsezadnje, akcija naj bi povezala razne akterje, ki se prepletajo v delovanju muzejskih trgovin, da bi postale njihovo delo bolj učinkovito, dostopno in prepoznavno. Zamisel je Skupnost sprejela kot dobro in pravišno.

Raziskave delovanja muzejskih trgovin, ki jih je financiralo Ministrstvo za kulturo med letoma 2008 in 2010, so namreč poka-

zale, da so muzejske trgovine nepovezane, delujejo razdrobljeno in zaradi neugodnih ekonomskih okoliščin izgubljajo zalet. Kljub temu so dobro, sodobno in atraktivno izhodišče za izpolnitev kompleksnih pričakovanj, ki jih ima javnost do muzejev in galerij. Še več, so priložnost za večjo prepoznavnost in možnost prodaje sodobnih oblikovalskih izdelkov, ne glede na to, ali ti črpajo navdih v etnološki ali umetniški sferi.

Ko razmišljamo o muzejskih trgovinah, je treba poudariti, da to niso trgovine kot druge (čeprav »nevtralnih« trgovin pravzaprav ni) in da se njihovo poslanstvo ne konča pri goli prodaji artiklov. Vloga muzejskih trgovin je večpomenska. Prodaja artiklov, replik in publikacij s kulturno in z umetniško identiteto presega golo potrebo po predmetu kot takem. S predmetov kupec, ki je bil tudi obiskovalec muzeja, odnese domov spomin na muzej (bolj ko obiskovalca prevzame muzej, bolj je pripravljen pustiti svoj denar v muzejski trgovini). Vzpostavi se vez med institucijo, ki je hkrati muzeji in trgovina, in obiskovalcem. Ta vez ima manifestativni značaj, saj jo je obiskovalec voljan in jo mora pokazati drugim. Nakup zaobjema kompleksna družbena razmerja in je dejanje identifikacije, s katero se človek poistoveti s svojo skupnostjo. Še več, nakup in morebitna nadaljnja podaritev kupljenega artikla reproducirata nazorsko, statusno, razredno in slojno pripadnost človeka. Drage replike, za katere je potrebnih več ur ali mesecev dela, so dostopne le bogatim, medtem ko so svinčniki ali magneti za ljudi s plitvimi žepi. Ateista ne bo prevzela Kristusova podoba, medtem ko bo za kristjana reprodukcija Svete družine Franca Jelovška, pa čeprav na škatlici z bonboni, več kot ilustracija umetnine in spomin na obisk muzeja. Nakup sodobno oblikovanega nakita izraža pripadnost razgledanemu, izobraženemu in ekonomsko dobro stoječemu sloju. Za vse artikle pa velja, da so odraz dobrega okusa, torej zastopajo interese tistih, ki imajo moč v družbi.

V Sloveniji je muzejskih trgovin, kot jih imajo veliki svetovni muzeji, malo ali nič, kar ni težava, saj med galerijami in muzeji živijo kot ideja, ki kljub temu izpolnjuje vlogo družbenega identifikatorja in pomaga galeriji ali muzeju pri kompleksnem igranju družbenih vlog. Značilnosti muzejskih trgovin lahko razumemo kot pokazatelj stanja in strukture muzejev na splošno. Le malo muzejskih trgovin je v namenskem in atraktivno

opremljenem prostoru, namenjenem samo prodaji muzejskih artiklov. Namesto njih so »kotički«, kot jih imenujejo v muzejih in galerijah, opremljeni z nekaj prodajnimi vitrinami in policami. Največkrat so v prostorih ob vhodu (ki so po navadi tudi izhodi), v katerih sprejemajo obiskovalce in prodajajo vstopnice. Tudi obseg prodaje je skromen, saj v Sloveniji ni niti enega muzeja, v katerega bi v enem dnevu vstopilo in izstopilo toliko ljudi kot na frankfurtskem letališču, kar se zgodi, na primer, v The British Museumu v Londonu, še zlasti kadar dežuje. Strategija in taktike prodaje so bolj impulzivne kot dolgoročno načrtovane. Največ prodajnih predmetov pravzaprav nastane za promocijske namene razstav in deluje z ekonomijo daru. Neredka improvizacija je glede na razmere uspešna.

Ideja o muzejski trgovini ni zaživela v Sloveniji šele s spremembo družbenega sistema leta 1991. Poznali so jo najmanj pol stoletja prej, saj so načrti za Moderno galerijo, ki so nastali v tridesetih letih prejšnjega stoletja, vključevali trgovino z artikli za umetniško ustvarjanje, kar sicer ni muzejska trgovina, kot jo poznamo danes, a kaže na to, da je okolje pripisovalo kulturnim institucijam vloge, ki so širše od gale galerije, arhiva in knjižnice, in je v njih videlo javni prostor srečevanja skupnosti in utrjevanja njenih vezi. Po drugi svetovni vojni, ko so v času socializma končali gradnjo, trgovine niso realizirali, a ideja o prodaji ni zamrla. Na začetku so bili edini prodajni artikli publikacije (večino so brezplačno razdelili), katerih število, obseg in grafična podoba so se povečevali in razvijali z gospodarsko rastjo in višjim standardom prebivalstva. Pomembnejše in »premožnejše« institucije so imele še razglednice z reprodukcijami umetniških del in kulturne dediščine. Nazadnje so prišli »promocijski« artikli, izdelani za posebne razstave, ki so bili v takratni skromni ponudbi še zlasti dragoceni in iskani. Drevna Kineska umjetost i arheologija v Muzejskem prostoru v Zagrebu leta 1984/85 pod vodstvom Ante Sorića (Sorić je prihajal iz političnih krogov in je bil predstavnik jugoslovanske turistične organizacije v Londonu) je bila prva razstava, ki je v socialistični Jugoslaviji odmevno in enakovredno povzela takratne promocijsko-prodajne standarde velikih razstav razvitega sveta. Tudi Mednarodni grafični bienale in Bienale industrijskega oblikovanja nista veliko zaostajala. Je pa res, da so v veliki večini muzejski delavci v Sloveniji vgradili muzejsko trgovino v koncipiranje celostnega dela muzeja ali galerije šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. V njej niso videli generatorja prihodka na trgu (v svetu so rentabilne samo trgovine v muzejih z velikim obiskom turistov, kar bi bile lahko nekatere tudi v Sloveniji), ki sicer ni zanemarljiv, čeprav je največkrat pičel, temveč posebno komunikacijsko orodje, s katerim so se obračali na obiskovalce, in ki je postalo enako pomembno kot starejše, razvitejše in bolj tradicionalno pedagoško delo ali razstavne aktivnosti. Muzeji in galerije nagovarjajo obiskovalce v odnosu prodaja : nakup drugače od drugih oblik strokovnega dela, namreč potrošniško, razslojeno, individualno in z iluzijo enakosti.

Na spremembo niso vplivali samo zunanji dejavniki, kot sta liberalizacija zasebne gospodarske dejavnosti, ki jo je uzakonila Jugoslavija proti koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja in je v novi družbeni ureditvi spodbudila podjetništvo ter sprostila zasebno iniciativo, in ekonomsko obilje nekaterih slojev prebivalstva, ki se je razcvetelo proti koncu devetdesetih let. Vplivi so prihajali tudi »od zgoraj« in »od znotraj«. Na eni strani je najpogostejši večinski financer, Ministrstvo za kulturo, pričakovalo, da bodo javni muzeji in galerije uspešno ubranili in na novo utr-

dili svoj pomen v družbi, saj so nastajali pomisleki o upravičenosti javnega sektorja in se je krepila zamisel o privatizaciji, česar socializem ni poznal. Na drugi strani so seminarji, delavnice in tečaji, ki so se jih udeležili muzejski delavci in so jih organizirali predvsem strokovnjaki iz ZDA, Velike Britanije, Francije, Avstrije in Nizozemske (s čemer so utrjevali svoj nadrejeni, imperialistični položaj), predstavili novo kompleksnost muzejskega dela, v katerem mala muzejska trgovina ni zanemarljiv dejavnik pri uspešnem delu kulturne institucije.

Tako so vodilni delavci muzejev in galerij prerazporedili dokaj skromna in največkrat javna finančna sredstva in muzejske kadre, da so lahko na ta način vključili v delovanje muzeja muzejski kotiček ali trgovino. Udejanjenje pomena koncepta muzejskih trgovin se je izkazovalo tako, da so muzeji in galerije prodaji muzejskih artiklov namenili več sredstev, ljudi in prostora.

O položaju muzejskih trgovin v muzejih in galerijah veliko povedo viri financiranja in knjigovodsko vodenje dejavnosti. Muzejske trgovine v državnih in pooblaščenih muzejih so v veliki meri subvencionirane iz državnih in/ali občinskih javnih sredstev. Večji je muzej, več javnega denarja prejme, bolje subvencionirana je muzejska trgovina. Stroški muzejskih trgovin so za večino galerij in muzejev le stroški proizvodnje in/ali nabave artiklov, ne pa stroški delovne sile, obveščanja in uporabe prostora. Artikle največkrat koncipirajo in kreirajo zaposleni, od direktorjev, kustosov do redkih tržnikov, ki za to praviloma niso plačani; tovrstno intelektualno delo razumejo kot del strokovnih nalog. V muzejih in galerijah z veliko kohezivnostjo kolektiva nastanejo zamisli kot skupinsko delo in dobro odražajo strukturo obiskovalcev. Zunanje kreativce lahko najemajo le muzeji in galerije z višjimi dotacijami. Ker velika večina prodajnih predmetov nastane za potrebe občasnih razstav, so njihovi stroški vkalkulirani med stroške projekta, zato muzeji in galerije praviloma ne vodijo posebnega evidenčnega konta za muzejske trgovine.

Police muzejskih trgovin so privlačne (predvsem tam, kjer je obisk večji, kar pomeni, da je veliko turistov in šolarjev) tudi za razne izdelovalce najrazličnejšega kulturnega blaga. To so najpogosteje nizkocenovni izdelki z identiteto muzeja, kraja in regije ali pa so prodajno zanimivi sami po sebi. Poleg tega so tu tudi izdelki tradicionalne umetnostne obrti. A na policah muzejskih trgovin praviloma ni sodobnih oblikovalskih izdelkov, nakita in daril, čeprav proizvajalcev tovrstnih izdelkov v Sloveniji ne manjka (njihovi izdelki so na splošno težko dostopni).

Vzrokov, zakaj tako malo izjemno dobrih zamisli, ki jih ustvarijo študentke in študenti vseh kreativnih študijev in izšolani ali priučeni kreativci, ne zaživi in se jih ne dobi niti v muzejskih trgovinah, ki se zdijo, da bi morala biti »naravna« okolja za prodajo, je veliko.

Če je za proizvodnjo sodobnih oblikovalskih izdelkov razumljivo, da nanje gledamo skozi koncept kulturnih in kreativnih industrij, je za muzeje in muzejske trgovine to v Sloveniji bolj izjema kot pravilo. Na sploh je vedenje o kulturnih in kreativnih industrijah v Sloveniji različno razširjeno. Usvojeno je na tistih področjih ustvarjanja v kulturi, ki so mlajša in/ali so v intenzivnejšem stiku z državami, v katerih so kulturne in kreativne industrije doma. To so nove tehnologije, a tudi oblikovanje, arhitektura in oglaševalska dejavnost ne zaostajajo. Medtem ko je slabše na področjih, ki so tradicionalno del javne sfere, kot so na primer muzeji, ali so usmerjena na lokalno tržišče, kot je umetnostna obrt.

Kompleksne družbene vloge se lahko realizirajo v muzejski trgovini, ker je ta presečišče ustvarjalnosti in kulturnih in kreativnih industrij, saj se med kreativnimi in kulturnimi industrijami ter muzeji in galerijami pletejo mnoge vezi. Na eni strani so lahko vsebine muzejev in galerij navdih, vir in informacija za proizvodnjo in servise, ki jih definiramo kot kreativne in kulturne industrije. Na drugi strani pa kulturne institucije ustvarjajo proizvode in izvajajo servise, ki so kulturna in kreativna industrija. Take so na primer *blockbuster* razstave, artikli muzejskih trgovin in sama muzejska trgovina. V prvih letih socializma so muzeji in galerije s publicistično dejavnostjo dajali kruh samo grafičnim oblikovalcem in fotografom. Ko so lahko občinstvo nagovorili še s posebnimi prodajnimi artikli in z *blockbuster* razstavami, so delo dobili industrijski oblikovalci, izdelovalci nakita in daril, scenografi, arhitekti in oglaševalski strokovnjaki. To pomeni, da je v galerijah in muzejih vse več dejavnosti, ki združujejo ustvarjalnost, proizvodnjo in distribucijo, ki so v bistvu kultura,

temeljijo na znanju, jih varujejo zakoni o intelektualni lastnini in so delovno intenzivne.

Sejem »Vesna« je bil pilotski projekt. Pokazal je, da so med kulturnimi institucijami in ustvarjalci sodobno oblikovanega in kulturnega blaga še neizrabljeni potenciali. Navsezadnje imamo v Sloveniji dobre ustvarjalce in proizvajalce ter dobre muzeje. Morda bo navkljub finančni krizi, ki se v kulturi napoveduje v letu 2012, ali pa ravno zaradi nje, »Vesna« izhodišče za ustvarjanje novih priložnosti.

Vira

GOEBL, Renata idr.: *Evalvacija slovenskih muzejev: 2006–2008: Zaključno poročilo*. Ljubljana: Služba za premično dediščino in muzeje, Narodni muzej Slovenije, 2009.

MLAKAR, Jana in Breda Čebulj Sajko: *Promocija muzejev in galerij preko muzejske trgovine: Možnosti za vzpostavitev skupne muzejske trgovine*. Ljubljana in Škofja Loka: Loški muzej, 2009.

ZAČETKI SPOMENIŠKE SLUŽBE V ISTRI

Študijski dan o istrski kulturni dediščini

Humanistično društvo Histria je v sodelovanju s Skupnostjo Italijanov »Santorio Santorio« iz Kopra in ob udeležbi Pokrajinskega arhiva Koper v petek, 10. junija 2011, v Kopru priredilo Mednarodno znanstveno konferenco Začetki spomeniške službe v Istri: Študijski dan o istrski kulturni dediščini. Povod za organizacijo konference in poglobljeno obravnavanje zgodovine spomeniške službe v Istri nam je ponudila 130-letnica ustanovitve Občinske arheološke komisije v Kopru (Civica Commissione Archeologica), ki je po vzoru takratnih zgodovinskih društev varovala in zbirala vse predmete in dokumente iz preteklosti. Čeprav se je ideja o javnem interesu za kulturno dediščino v istrskem prostoru začela oblikovati že v prvi polovici 19. stoletja, lahko ustanovitev koprške arheološke komisije leta 1881 obravnavamo kot dejanski začetek organiziranega varovanja dediščine na lokalni ravni, torej še pred leta 1884 v Poreču ustanovljenim in javnosti bolj znanim Istrskim društvom za arheologijo in domoznanstvo (Società Istriana di Archeologia e Storia Patria).

Temeljna zamisel organizatorjev je bila koprška izkušnja kot iztočnica za analizo zgodovine spomeniške službe na regionalni ravni v okviru takratne habsburške monarhije. S prikazom nekaterih najpomembnejših konservatorskih in restavratorskih posegov pa so želeli analizirati tudi razvoj prakse in metodologije varstvenih, konservatorskih in restavratorskih posegov v prejšnjem stoletju v Istri. Organizacijsko-programski odbor (Marijan Bradanovič, Dean Krnac, Mario Steffè, Salvator Žitko, Matej Župančič in Deborah Rogoznica) je k obravnavanju specifične tematike uspel pritegniti zgodovinarje, umetnostne zgodovinarje, arheologe in konservatorje iz Slovenije, Hrvaške, Italije in Avstrije. Znanstveno pokroviteljstvo nad dogodkom so nam zagotovile

varstvene in znanstvene institucije iz Slovenije, Hrvaške in Italije: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Filozofska fakulteta Univerze na Reki in Deželna direkcija za varstvo kulturne in krajinske dediščine za Furlanijo Julijsko krajino (Direzione Regionale per i Beni Culturali e Paesaggistici del Friuli Venezia Giulia). Finančno podporo za izvedbo konference sta prispevala Ministrstvo za kulturo RS in Mestna občina Koper.

Znanstveni simpozij je bil tematsko razdeljen v dva sklopa. Prvi sklop Začetki varovanja kulturne dediščine je imel zlasti zgodovinski pridih, saj so v tem delu študijskega dneva zgodovinarji in arheologi razpravljali o temah, povezanih z začetki spomeniškega varstva in s prvimi organiziranimi pobudami za zaščito dediščine v Istri. V drugem sklopu Razvoj teorije in prakse konservatorstva: Študijski primeri pa so bili prikazani posamezni primeri konservatorskih in restavratorskih posegov na območju istrskega polotoka v 20. stoletju. Delovni jeziki konference so bili slovenski, italijanski in hrvaški.

Prvi sklop konference, ki ga je koordiniral Ivan Marković, direktor Osrednje knjižnice Srečka Vilharja v Kopru, je odprla filologinja in arheologinja z Dunaja, Brigitta Mader. V svojem referatu Varovanje kulturne dediščine v habsburški monarhiji s poudarkom na Istri: Od Franca I. do Franca Ferdinanda je avtorica orisala celo stoletje dolgo obdobje vladnih pobud in posegov v korist zgodovinskih, umetnostnih in arheoloških spomenikov v Istri. Zlasti se je osredotočila na pomen c. k. Osrednje komisije za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov, ki je mrežo svojih konservatorjev in dopisnikov razvila tudi na istrskem polotoku ter pod pokroviteljstvom Franca Ferdinanda pristopila k ovrednotenju in varovanju dediščine.

* Dr. Deborah Rogoznica, arhivistka, doktorica znanosti s področja zgodovine, Humanistično društvo Histria, 6000 Koper, Ul. 2. Prekomorske brigade 69, E-naslov: rogoznica@histriaweb.eu

V prostorih Palače Gravi v Kopru.
Foto: Lara Drčić, Koper, 10. 6. 2011

Voden ogled sledov rimske vile pod Servitskim samostanom.
Foto: Dean Krmac, Koper, 10. 6. 2011

Savin Jogan s Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem je v svojem referatu Status in varstvo kulturne dediščine v habsburškem cesarstvu ter njun vpliv na stanje posameznih dežel: Primer osrednje Slovenije s pravnega vidika obdelal pozitivne in negativne vidike takratnega avstrijskega modela varovanja kulturne dediščine. Na primeru slovenskih dežel je prikazal zasluge in omejitve sistema, ki je npr. omogočil ustanovitev Kranjskega deželnega muzeja, po drugi strani pa je z uveljavitvijo imperialnih interesov dopuščal selektivno poseganje v izvajanje spomeniške službe, kar je neizogibno siromašilo nacionalno bogastvo drugih narodov v monarhiji.

Preučevanje preteklosti, arhivov in arheoloških najdb ter obravnava kulture in kulturnozgodovinske dediščine so bile osrednje tematike, ki jih je med letoma 1864 in 1894 obravnaval koprski petnajstdnevnik *La Provincia dell'Istria*. Vrednost časopisa z vidika oblikovanja rešitev za ohranjanje istrske kulturne dediščine je v referatu Preučevanje preteklosti, viri in ovrednotenje regionalne kulturne dediščine: Vloga revije *La Provincia dell'Istria* (1867–1894) predstavil Kristjan Knez iz Društva za zgodovinske in geografske študije Piran. Deborah Rogoznica iz Humanističnega društva Histria je v referatu Koprška občinska arheološka komisija in njena vloga pri razvoju inštitucij spomeniškega varstva predstavila delovanje koprške Občinske arheološke komisije. Ta si je leta 1881 zadala ambiciozen projekt zbiranja in javne predstavitve celotne kulturne dediščine mesta: ureditev starega občinskega arhiva, združitve občinskih knjižnih fondov, oblikovanje mestnega lapidarija ter ustanovitev numizmatičnega kabineta, kjer naj bi se ob starih novicah varovali tudi vsi drugi zgodovinski predmeti in umetnine v lasti občine. O prispevku koprške Občinske arheološke komisije k poznavanju lokalne zgodovine je razmišljal Salvator Žitko iz Zgodovinskega društva za južno Primorsko v referatu Občinska arheološka komisija in njen prispevek k spoznavanju lokalne koprške zgodovine. Izhajajoč iz širše tradicije istrskega zgodovinarstva se je referent osredotočil na dela in pomen koprskih zgodovinarjev in ljubiteljev starin, kot so bili Andrea Tommasich, Giuseppe Vattova, Angelo Marsich in Domenico Venturini. Kljub nedvoumni vpetosti njihovih del v tedanje italijanske nacionalne težnje je nov raziskovalni pristop na podlagi primarnih virov pripeljal do pomembnih, še

danesh aktualnih podatkov o mestni preteklosti. Grazia Bravar iz Istrskega društva za arheologijo in domoznanstvo (Società Istriana di Archeologia e Storia Patria) je predstavila vzgibe, ki so leta 1884 pripeljali do nastanka društva. V referatu Projekti in aktivnosti za ohranitev istrske kulturne dediščine ob ustanovitvi Istrskega društva za arheologijo in domoznanstvo se je osredotočila predvsem na začetno obdobje delovanja društva in opisala prve posege v korist istrske kulturne dediščine: raziskave o istrskih gradiščih, izgradnjo manjših lapidarjev v istrskih centrih ter arheološke posege v Nezakcijo, prvotni prestolnici Histrov in poznejšem rimskem in krščanskem središču. Prvi sklop referatov se je končal z diskusijo, ki jo je moderiral Robert Matijašič, profesor arheologije na Oddelku za humanistične znanosti Univerze Jurja Dobrile v Puli in tamkajšnji rektor.

Drugi konferenčni sklop je koordiniral Gaetano Benčić iz Tara, preučevalec poznoantičnega in zgodnjeresrednjeveškega obdobja. Najprej je Kristina Mihovilič iz Arheološkega muzeja Istre v Puli z referatom Zaščita in predstavitev prazgodovinskih spomenikov v Istri predstavila prazgodovinske spomenike v Istri in njihovo zaščito. Poudarila je zlasti rezultate izkopavanj bronastodobne naselbine Monkodonja in pripadajoče nekropole s kamnitimi gomilami na bližnji vzpetini Mušego v zaledju Rovinja. Ivan Matejčić z Akademije uporabnih umetnosti Univerze na Reki je z referatom Iz preteklosti Eufrazijane predstavil restavratorske posege v kompleksu Eufrazijske bazilike, ki jih je v 19. stoletju izvedla Avstrijska državna služba. Prikazal je še neobjavljeno dokumentacijo iz arhiva Eufrazijeve bazilike, ki dokumentira rekonstrukcijo historičnega vhodnega portala iz leta 1900. Sledove antike v ustroju istrskega srednjega veka je na primerih urbanističnih, arhitektonskih in umetnostnih del v referatu Antičnost v istrskem srednjem veku: Urbani, umetniški in teritorialni primeri poudaril Marino Baldini, član Komisije za arhitekturo in sakralno umetnost poreške škofije. Martina Barada s Konservatorskega oddelka v Puli je predstavila referat Problemi predstavitve arheoloških najdišč na odprtem na primerih iz južne Istre, ki ga je pripravila skupaj s kolegico z oddelka, Sunčico Mustač. Nekatera od vprašanj in dilem, ki se artikulirajo ob konservatorskih in restavratorskih posegih, so bila izpostavljena na primerih tlačenja puljskega foruma, obnove cerkve sv. Cecilije pri Ro-

vinju in nekaterih drugih restavratorskih posegov. Z referatom Detajlne konservatorske analize istrskih naselij nekoč in danes je drugi sklop končal Marijan Bradanović s Filozofske fakultete z Reke. Na podlagi neobjavljenega arhivskega gradiva je predstavil razvoj konservatorskih posegov in njihove metodologije v Istri: Od prvih pionirskih del Branka Fučiča in Milana Preloga do izrazitejših posegov, usmerjenih v valorizacijo zgodovinskih naselij, kot so Oprtalj, Grožnjan in Završje, opravljenih v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, vse do nekaterih najnovejših intervencij novoustanovljenega Konservatorskega oddelka v Puli, kot je bila leta 2003 v Plominu. V programu je bilo predvideno, da bo poseg s posebnim poudarkom na obnovi cerkve sv. Jurija starejšega predstavila Nataša Nefat s Konservatorskega oddelka v Puli. Čeprav se referentka srečanja ni mogla udeležiti, načrtujemo objavo njenega prispevka v zborniku referatov, ki ga bo leta 2012 izdala založba Histria Editiones. Ta je ob konferenci izdala tudi dvojezični zbornik povzetkov v tiskani in elektronski verziji; slednja je dostopna na spletni strani Društva: www.histriaweb.eu.

Živahno diskusijo s poudarki na nekaterih aktualnih problemih je usmerjala Daniela Tomšič, generalna konservatorica na Zavodu

za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Študijski dan smo pod vodstvom Katherine Zanier in Neže Čebtron Lipovec z Inštituta za dediščino Sredozemlja Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem končali z ogledom sledov rimske vile pod Servitskim samostanom. Ogleda se je udeležilo večje število obiskovalcev, predvsem domačinov, ki so po daljšem času lahko ponovno vstopili v objekt. Podatek, da je celotno konferenco spremljalo nezanemarljivo število slušateljev, med katerimi so bili tudi srednješolci, je za nas zelo spodbuden, saj je delovanje Humanističnega društva Histria od njegove ustanovitve v letu 2006 usmerjeno k raziskovanju in širjenju vedenja o istrski zgodovini in ovrednotenju istrske kulturne dediščine. Obuditev spomina na začetke organiziranega varstva kulturne dediščine v Istri nam v tem kontekstu ponuja iztočnico za pregled njenega razvoja v regiji in soočanje različnih praks, ki kljub različnim smerem, pristopom in pojmovanju nosijo v sebi univerzalne vrednote. Da je to tako in da nas skupna skrb za ohranjanje sledov preteklosti tudi v različnih okoljih lahko povezuje, soočanje pa kljub nekaterim kočljivim in še nerešenim vprašanjem bogati in odpira nove poti dialogu, se je izkazalo tudi tokrat.

ETNOLOŠKI TABOR MARTJANCI SKOZI ČAS

Ideja in želja po tovrstnem taboru oziroma po načinu, na katerega bi zbrali duhovno izročilo in zabeležili zgodovinski spomin naših vaščanov, sta živeli že dlje časa. Turistično društvo Martin, Martjanci, ki je Etno tabor Martjanci skozi čas organiziralo, ima v svojih programskih izhodiščih posebej navedeno tudi področje obujanja, predstavljanja, ohranjanja in varovanja kulturne dediščine kraja. V sklopu tega organizira tradicionalna praznovanja, spodbuja ohranitev starih šeg in navad, obrti, rokodelstva in drugih domačih dejavnosti ter kot ključno spodbuja tudi zbiranje gradiva materialne in duhovne kulture. V tej smeri je Turistično društvo Martin tudi začelo izvajati letošnje aktivnosti, saj je bila ob kulturnem prazniku postavljena razstava starih fotografij vasi Martjanci, ki je v marsikom vzbudila željo po ohranitvi spominov.

Vas Martjanci ali po domače tudi *Marčanci* ali *Merčanci* se nahaja ob tako imenovani glavni cesti med Mursko Soboto in Moravskimi Toplicami, ki vodi naprej do Lendave. Kot vstopno naselje leži na zahodnem delu Občine Moravske Toplice. Po zadnjih podatkih naj bi vas štela nekaj več kot 550 prebivalcev. Število prebivalcev je tu naraščalo do leta 1900 in nato upadalo do leta 1931, čemur sta botrovala predvsem sezonsko delo in izseljevanje; od takrat število prebivalcev nenehno narašča. Vas leži na 193,9 m nadmorske višine in ima izrazito nižinsko lego. Martjanci so hitro rastoče naselje, saj pridobivajo nove hiše praktično iz leta v leto.

Naselje je gručasto in tako podoba mu daje predvsem nekaj stranskih ulic. Skozi vas teče tudi Martjanski potok. Starejši del

vasi se je razvil okrog znamenite cerkve sv. Martina, novejše hiše pa se širijo zlasti proti vzhodu in severu. Tukaj naj bi bila že v 13. stoletju cvetoča vas. Zgodovinski viri pa Martjance prvič omenjajo leta 1365 kot *Zenthmartun*, leta 1366 kot *Scentmartun in dystrictu Sancti Martini*, in sicer najdemo v popisu fevdalnega gospostva iz leta 1366 župnijo z 18 vasmii in cerkev sv. Martina. Leta 1499 so omenjeni kot *Zenthmarton*. Ime kraja je vezano na zavetnika martjanske cerkve, sv. Martina.

Martjanci so staro cerkveno in šolsko središče. Leta 1627 se v arhivskih virih omenjajo kot trg, vendar so kljub temu ohranili vaško podobo. Skozi stoletja so bili Martjanci znani kot upravno, versko, šolsko in duhovno središče. Tukaj sta nastala tudi dva zelo pomembna pisna dokumenta, Martjanska pogodba in Martjanska pesmarica.

Martjanci so imeli že od nekdaj značaj pomembnega krajevnega središča. Tak značaj in pomen sta se razvijala s pomočjo družbenih in kulturnih danosti, s katerimi se vas ponaša. Nekdaj vas z izrazito kmečkim prebivalstvom je do danes popolnoma spremenila svojo podobo. Vedno bolj dobiva videz primestnega naselja, čemur sledi tudi utrip kraja.

Zelo pomembno je vedeti, od kod prihajamo in od kod izhajamo. Naša dediščina in zgodovinski spomin sta pomembna gradnika naše identitete. Glavni namen tabora je bil zbrati čim več izročila o vasi Martjanci. Priložnost in možnost sodelovanja smo dali vsem tistim, ki jih zanima to področje človekovega življenja. Tabor je glede na to, da je bil letos organiziran prvič, trajal samo dva dni, in pokazalo se je, da je bilo to za prvič resnično dovolj,

* Jasmina Papić, univ. dipl. etnolog in kult. antrop., predsednica TD Martin, regionalni promotor zdravja in projektni manager, Zavod za zdravstveno varstvo Murska Sobota. 9221 Martjanci, Martjanci 38a, E-naslov: jasmina.papic@gmail.com

»Mali rijtar« – vaški obveščevalec.

Foto: avtor neznan, Martjanci, okrog leta 1950 (fotografijo hrani Marija K. iz Martjanec)

saj smo v teh dveh dneh zbrali ogromno gradiva za analizo in nadaljnjo obdelavo. Glavna tematika tabora sta bila sama vas Martjanci in življenje v njej. Predvsem smo želeli začititi društveni in družbeni utrip vasi v preteklem stoletju. Tabor je potekal v najbolj vročih dneh meseca julija, kar pa ni ustavilo naših zbiralcev izročila. Šest izredno motiviranih ljudi se je zgodaj zjutraj podalo po vasi in se zvečer ponovno zbralo, da smo v večernem hladu lahko predebatirali o vsem, kar smo »dobili na terenu«.

Glavna raziskovalna metoda je bil polstrukturiran intervju z vnaprej pripravljenim vprašalnikom. Vprašalnik je obsegal 11 osnovnih vprašanj, ki so bila med samo izvedbo intervjujev seveda vedno znova podlaga za nastanek novih vprašanj. Naši raziskovalci oziroma zbiralci izročila so se na teren podali z diktafoni, s fotoaparati, pisali in z beležnicami. Predhodno jim je smernice za etnološko raziskovalno delo podala univerzitetna diplomirana etnologinja in kulturna antropologinja. Intervjuji so bili posneti in v celoti transkribirani. Vsebinsko so se vprašanja dotikala temeljnega znanja o zgodovini vasi, simbolih in znamenitostih vasi, društvenem utripu v vasi, druženju vaščanov, medsebojni in medsosedske pomoči na vasi, delitvi skupne lastnine (orodja, mlin, krušne peči, ...), družbenih slojev v vasi, obrtnikov, rokodelcev, vaških posebnosti in seveda vseh drugih posebnosti in znamenitosti vasi, ki so se jih sogovorniki spomnili. Obenem je bila to tudi krasna priložnost, da smo zbrali še precejšnje število starih fotografij, ki jih hranijo martjanske družine. Vse fotografije smo preskenirali in vrnili lastnikom, saj vemo, kako velik zaklad je tovrstna lastnina.

V dveh dneh smo se pogovarjali z 21 vaščani, starejšimi od 60 let. Naš najstarejši sogovornik jih je štel 85. Vsak intervju je trajal od 45 do 60 minut. Informatorje smo izbirali na podlagi

Lončarski mojster Jože Cifer v svoji delavnici v Martjancih.

Foto: avtor neznan, Martjanci, okrog leta 1950 (fotografijo hrani Marija K. iz Martjanec)

vzorčenja po principu snežne kepe. Vsak informator nam je torej predlagal naslednjega možnega informatorja. Prve informatorje smo sami izbrali; to so bili tisti, za katere smo vedeli, da so imeli ali še imajo pomembno vlogo v vasi in so dovolj stari, da nam lahko podajo za nas koristne informacije.

Po koncu tabora smo ugotovili, da imamo resnično zelo veliko novih podatkov. Tako sedaj vemo, da je v Martjancih obstajala vaška himna z naslovom »Nej ne vöri / Ne verjemi«, ki so jo zapeli na vsaki veselici in ki se je starejši vaščani še v celoti spominjajo in z veseljem zapojejo. Izvedeli smo, kdo si bili pomembneži v vasi, kdo je bil »veliki rijtar / vaški obveščevalec« in kdo »mali rijtar«. V vasi smo našli množico obrtnikov, med njimi pomembnega lončarja, katerega zapuščino delno hrani hči, ki živi par hiš naprej od nekdanje lončarske delavnice. Vas se še danes ponaša s precejšnjim številom obrtnikov.

Zanimivosti, ki smo jih zbrali z intervjuji, je ogromno, potrebna je še nadaljnja analiza. Gradivo bomo uredili in ga v obliki zbornika prihodnje leto podarili našim vaščanom ob deseti obletnici delovanja turističnega društva. Seveda si želimo, da bi lahko našo raziskavo poglobili in izvedeli še več, segli globlje in dlje v zgodovinski spomin. Vendar je žal vse še vpeto v nepredvidljivost današnjega časa – pomanjkanje časa, saj društvo deluje na podlagi prostovoljstva in finančnih sredstev. V okviru svojih zmognosti bo Turistično društvo Martin še naprej gojilo čut za kulturno in naravno dediščino kraja, in v upanju, da bodo naši zanamci ta občutek negovali tudi v prihodnje, stopali po poti, ki ne dovoli, da bi pozabili, kdo smo, kje smo in od kod izhajamo. Trdnost svojih korenin moramo ohraniti, saj čim bolj razvejane in močne so, tem močnejša bosta naše steblo in naša krošnja. In rodili bomo bogate sadove.

Grad Rajhenburg v obnovi.

Foto: Arhiv Mestnega muzeja Krško, 2011

KULTURNA DEDIŠČINA – SLOVENSKI GRADOVI IN DVORCI NA PODEŽELJU

Konferenca turističnih društev s podeželja, grad Turjak, 3. junij 2011

Turistična zveza Slovenije združuje številna turistična društva, ki za svoje okolje skrbijo na različne načine in z različno zavzetostjo. Tema letošnjega srečanja je povezovala društva, ki so na kakršenkoli način vključena v sooblikovanje življenja ali umiranja slovenskih gradov.

Prvi del srečanja sta oblikovala predstavnika Ministrstva za kulturo RS, direktorica direktorata za kulturno dediščino, Damjana Pečnik, s sodelavcem, mag. Gojkom Zupanom. Oba sta dobra poznavalca gradov in obnove, ki naj ne vsebuje samo obnove sten, kar nam gre v Sloveniji bolj od rok kot pa vsebinska obnova ali, kot se radi izrazimo, oživljanje.

Po predstavitvi uspešnih obnov, kot je na primer obnova gradu Snežnik, gradu, ki je po obnovi tako rekoč oblegan, saj ga je lani obiskalo 44.000 obiskovalcev, kar pomeni dvakrat več kot pred enim letom, in razlaga o manj uspešnih celovitih obnovah, kot je na primer v Posavju grad Pišece, so bile na vrsti predstavitve različnih primerov. Srečanje je potekalo na delno obnovljenem gradu Turjak, ki ga upravlja Javni zavod Trubarjevi kraji, ustanovljen prav s tem namenom in z namenom upravljanja in razvoja Trubarjeve domačije na Rašici. Njihovo uspešno delo hromi pomanjkanje ustreznih kadrov in ustreznega financiranja. Predstavitev SMID standardov, ki so jih pripravili predstavniki Slovenske mreže za interpretacijo dediščine, je prisotne usmerila v razmišljanje o različnih merilih in kriterijih za vrednotenje gradov.

Zadnji del konference je bil namenjen predstavitvi treh različnih načinov obnove in oživljanja gradov, pri katerih na različne načine sodelujejo tudi turistična društva in druge prostovoljne organizacije. Najprej so svoja prizadevanja predstavili člani Društva za oživetev gradu Borl, ki se od ustanovitve trudijo, da bi bil tudi ta grad obnovljen. S številnimi akcijami, ki vključujejo priredi-

tev Barbarno in monografijo o gradu, želijo, da dediščina gradu zaradi zaprtih vrat ne bi počasi izginila iz lokalnega spomina.

Grad Žužemberk se obnavlja že vrsto let, njegovo obnovo pa podpira in z dogajanjem v njem osmišlja lokalna skupnost pod vodstvom Vlada Kostevca, ki skupaj s številno ekipo na različne načine skrbi za promocijo in življenje gradu. Kostevc je kot direktor občinske uprave Občine Žužemberk tudi pomembna vez med prostovoljci in lokalno oblastjo.

Turistično društvo Brestanica je bilo desetletja pomemben del življenja gradu Rajhenburg. Zadnji prispevek na konferenci so predstavili trije strokovnjaki: Irena Fürst iz Muzeja novejšee zgodovine Slovenije, pri katerem deluje Enota Brestanica, je predstavila razvoj vsebin na gradu v zadnjih 150 letih, od trapistov do delovanja muzeja z vzpostavitvijo zbirke o izgnancih in trapistih. Alenka Černelič Krošelj, kustodinja Mestnega muzeja Krško, ki deluje kot enota Kulturnega doma Krško, je članica projektne skupine, ki izvaja obsežen projekt celostne prenove gradu Rajhenburg pod okriljem Občine Krško, lastnice gradu od leta 2004. Občina je med drugim pridobila sredstva za gradbeni del obnove, trudi pa se tudi za uresničevanje vsebinskega dela obnove. Predstavila je tudi nekatera nova odkritja, na primer romanski portal v bergfriedu in očiščeno predgradje, ki bo z rekonstrukcijo mostov za arhitekturi dalo še bolj grajski značaj. Kot zadnja je desetletja vpetosti in skrbi za življenje gradu Turističnega društva Brestanica predstavila Helena Krajnc, aktivna članica društva in brestaniških društev, kjer se zavedajo svoje nepogrešljive vloge v projektu in so pripravljene na vse izzive, ki jih bo omogočil obnovljeni grad.

V dolgi in zanimivi razpravi so udeleženci predstavili še nekaj drugih izkušenj in dilem, Damjana Pečnik pa je še posebej pohvalila Občino Krško, ki je med redkimi občinami z izjemnim

* Alenka Černelič Krošelj, prof. umetn. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustosinja, Mestni muzej Krško, 8270 Krško, Valvasorjevo nabrežje 4, E-naslov: alenka.cernelic.kroselj@mestnimuzejkrsko.si

posluhom za ohranjanje in obnovo nepremične dediščine z jasnimi vsebinskimi zasnovami in cilji tako izvedenih kot načrtovanih obnov in obnov v izvajanju, kot je trenutna obnova gradu Rajhenburg, ki je v polnem teku.

Tovrstne konference so tako priložnost za srečanja številnih, ki se v naši državi ukvarjajo s turizmom, izhajajočim iz nepremične dediščine. Prav skrb in predanost lokalnih prebivalcev sta v največji meri zaslužni, da so posamezni objekti, glede na to, da je skrb prostovoljna in se izvaja z omejenimi sredstvi, ohranjeni in vzdrževani. Vse bolj pa se kaže – in to se je pokazalo tudi na konferenci – da ljubiteljska predanost ni dovolj, da programi, ustvarjeni z veliko vnemo, ne zagotavljajo celovitih prenov in t. i. oživitvev (življenja) spomenikov. Zato je izredno pomembno,

da se v omenjena društva vključujemo tudi strokovnjaki, da tudi sami opravimo del prostovoljnega dela, smo del raznovrstnih idej, jih sooblikujemo in izvajamo ter iz njih soustvarjamo dobre vezi med stroko in ljubiteljstvom (ljubeznijo).

Prav odkrita razprava na pričujoči konferenci je potrdila, da so tovrstna srečanja koristna za soočanje strokovnjakov in t. i. ljubiteljev, ki so z dediščino neločljivo povezani, saj je ta nepogrešljiv del njihove lokalne istovetnosti. Zaradi zблиževanja stališč, medsebojnega razumevanja in odkritega iskanja dobrih rešitev bi bilo dobro, da so bolj pogosta in nekaka stalna vez med vsemi, ki smo vključeni v krog skrbi, naklonjenosti in predanosti naši bogati in raznovrstni dediščini.

SLOVENSKI ETNOGRAFSKI MUZEJ, KOORDINATOR VARSTVA ŽIVE KULTURNE DEDIŠČINE

Na začetku leta 2011 je bil Slovenski etnografski muzej s sklepom¹ Ministrstva za kulturo RS določen za Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine.² S tem je prevzel tiste naloge in obveznosti prejšnjega Koordinatorja,³ ki mu jih nalagajo zakonske in pravne podlage s področja kulturne dediščine.

Leta 2008 je bila na območju RS ratificirana Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine,⁴ sprejeta oktobra 2003 na 32. konferenci Unesca v Parizu. Konvencija obravnava nesnovno kulturno dediščino, ki je bila na območju RS leta 2008 z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD1) (Internetni vir 1) opredeljena kot živa kulturna dediščina. Konvencija poudarja, da je za obstoj nesnovne kulturne dediščine bistveno, da jo skupnosti in skupine prenašajo iz roda v rod, jo nenehno poustvarjajo, s čimer zagotavljajo občutek za identiteto in povezanost s prejšnjimi generacijami. Nesnovna kulturna dediščina je hkrati tudi živa, saj med njene manifestacije sodijo sodobni, s tradicijo povezani pojavi. Koordinator varstva žive kulturne dediščine je na začetku septembra 2011 na Ministrstvo za kulturo podal predlog, da se v Zakonu o varstvu kulturne dediščine sintagma živa kulturna dediščina spremeni v sintagmo nesnovna kulturna dediščina.

Konvencija delovanje Koordinatorja usmerja v

varovanje nesnovne kulturne dediščine, zagotavljanje spoštovanja nesnovne kulturne dediščine skupnosti, skupin in posameznikov ter dvigovanje zavedanja o pomembnosti nesnovne kulturne dediščine na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni ter skuša zagotoviti medsebojno spoštovanje te dediščine.

Ob tem navaja, da nesnovna kulturna dediščina predstavlja »prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine« (Internetni vir 2).

Za potrebe vodenja evidence nesnovne kulturne dediščine na območju Republike Slovenije je bil zasnovan Register žive kulturne dediščine (Internetni vir 3) – zaenkrat še ni informacijsko podprt, vodi pa ga Ministrstvo za kulturo. Trenutno je v register vpisana ena enota, in to Škofjeloški pasijon (Internetni vir 4).

Ob prevzemu nalog in dolžnosti je Koordinator oblikoval posebno delovno skupino, sestavljeno iz predstavnikov Slovenskega etnografskega muzeja, strokovnjakov iz regionalnih muzejev in Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, predstavnikov Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije in Ministrstva za kulturo. Na pobudo Koordinatorja se člani delovne skupine sestajajo trikrat letno, predvidoma februarja, junija in oktobra. Na sejah skupina obravnava prispеле prijave enot nesnovne kulturne dediščine,⁵ ki jih zbere in predstavi Koordinator ter skladno z Merili za vpis v Register žive kulturne dediščine (Internetni vir 5), Unescovo Konvencijo o varovanju nesnovne dediščine in Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD1) potrjuje in predlaga enote nesnovne kulturne dediščine za vpis v Register žive kulturne dediščine. Predvideni rok za oddajo prijavnih dokumentacij enot nesnovne kulturne dediščine je mesec dni pred sejo delovne skupine Koordinatorja.

Koordinator deluje na področju nesnovne kulturne dediščine na nacionalni ravni, kjer poteka sodelovanje med posamezniki in skupinami, ki prepoznavajo prvine nesnovne kulturne dediščine,

5 V mesecu juniju 2011 je delovna skupina obravnavala 48 enot nesnovne kulturne dediščine in eno pobudo, v mesecu oktobru 2011 je za obravnavo predvidenih 14 enot in devet pobud nesnovne kulturne dediščine.

1 Sklep Ministrstva za kulturo RS 62600-1/2011/1.

2 V nadaljevanju Koordinator.

3 Prejšnji Koordinator varstva žive kulturne dediščine je bil Inštitut za slovensko narodopisje, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

4 V nadaljevanju Konvencija.

* Anja Jerin, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustosinja dokumentalistka, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: anja.jerin@etno-muzej.si

Laufarji.

Foto: Miha Špiček, Cerkno, 25. 1. 2009

Tradicija lončarstva se je v Filovcih ohranila do danes.

Foto: Vilko Novak, Filovci, julij 1949 (Dokumentacija SEM)

in jih umešča v strokovni okvir svojega raziskovanja. Predstavniki Koordinatorja se udeležujejo simpozijev in konferenc tako v Sloveniji kot zunaj nje ter tako pridobivajo informacije o varovanju nesovne kulturne dediščine tudi na mednarodni ravni.

Med 11. in 14. majem 2011 je v Beogradu v organizaciji Ura da za Unesco (Benetke) pod naslovom Fifth Annual Seminar on Intangible Cultural Heritage in South-Eastern Europe: From national implementation to regional cooperation potekala peta konferenca strokovnjakov s področja nesovne kulturne dediščine. Kot predstavnica slovenskega Koordinatorja se je z referatom, ki ga je naslovila Od UNESCO Konvencije o zaščiti nematerijalne kulturne baštine do slovenačkega registra nematerijalne baštine, konference, udeležila dr. Nena Židov. Sklepi srečanja so objavljeni na spletni strani organizatorja (Internetni vir 6).

Trenutno delovanje Koordinatorja je usmerjeno v intenzivno pripravo dokumentacije za primerne in na sejah potrjene enote nesovne kulturne dediščine, ki bodo Ministrstvu za kulturo predlagani za vpis v Register žive kulturne dediščine.

Za potrebe obveščanja zainteresirane javnosti in strokovnjakov je bila oblikovana nova spletna stran, www.nesovnadediscina.si, ki uporabnikom ponuja vpogled v informacije javnega značaja, nujne za oblikovanje predlogov in podajanje prijav enot nesovne kulturne dediščine za vpis v Register žive kulturne dediščine. Na spletni strani so predlagateljem na voljo dokumenti,

ki jih potrebujejo za pripravo strokovno utemeljene prijavnne dokumentacije enot nesovne kulturne dediščine, tekoča obvestila Koordinatorja in kontaktni podatki.

Pobude in prijave enot nesovne kulturne dediščine lahko prijavitelji naslovijo na naslov Koordinatorja: Slovenski etnografski muzej, Koordinator varstva žive kulturne dediščine, Metelkova 2, 1000 Ljubljana.

Elektronski viri

Internetni vir 1: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200816&stevilka=485>, 22. 9. 2011.

Internetni vir 2: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlmpid=20082>, 8. 9. 2011.

Internetni vir 3: http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_zive_kulturne_dediscine/, 8. 9. 2011.

Internetni vir 4: http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_zive_kulturne_dediscine/seznam_registriranih_enot_zive_kulturne_dediscine/, 22. 9. 2011.

Internetni vir 5: http://www.nesovnadediscina.si/sites/default/files/MERILA_2011.pdf, 15. 9. 2011.

Internetni vir 6: http://www.unesco.org/new/en/venice/about-this-office/single-view/news/final_declaration_5th_annual_seminar_of_the_south-east_european_experts_network_on_the_safeguarding_of_intangible_cultural_heritage/, 22. 9. 2011.

VLOGA ETNOLOGIJE V PROJEKTU »KULTURNO ŽLAHTENJE NAJMLAJŠIH«

»Kulturno žlahtenje najmlajših« je projekt, ki je bil financiran s sredstvi Evropskega socialnega sklada in Ministrstva za šolstvo in šport in se je končal konec oktobra 2010. Namen projekta je bil spodbuditi partnerski odnos med vrtci in kulturnimi institucijami ter oblikovati smernice vključevanja kulturno-umetnostne vzgoje v izvedbeni kurikulum vrtca.

V projektu je sodelovalo osem vrtecev (Vrtec Vodmat, Vrtec Pod gradom, Vrtec Ledina in Vrtec Dr. Franceta Prešerna iz Ljubljane, Vrtec pri OŠ Franja Goloba s Prevalj, Vrtec pri OŠ Mežica, Vrtec pri OŠ Črna na Koroškem in Vrtec Ravne na Koroškem) in sedem kulturnih institucij (Mestni muzej Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, Narodna galerija Ljubljana, Pionirski dom Ljubljana, Zveza glasbene mladine Slovenije, Koroški pokrajinski muzej in Turistični rudnik in muzej Mežica). Z namenom razvijanja modela sodelovanja med vzgojno-izobraževalnimi institucijami, umetniki in kulturnimi institucijami so bili v projekt vključeni tudi samostojni kulturni delavci oziroma umetniki z različnih strokovnih in vsebinskih področij.

Izbrana vsebinska področja projekta so zajemala vsebine likovne, glasbene in uprizoritvene umetnosti ter kulturne dediščine. Nasilci posameznih področij so izhajali iz teoretičnih izhodišč, da je ukvarjanje z umetnostjo med najučinkovitejšimi sredstvi posameznikovega osebnostnega razvoja, da prispeva k večji kakovosti življenjske ravni ter da umetnost pozitivno vpliva na ustvarjalnost in samopodobo otrok ter spodbuja njihove socialne spretnosti.

Cilji projekta so bili:

- iskanje različnih vsebin in načinov približanja kulture slovenskega prostora predšolskemu otroku;
- raziskovanje različnih poti in pristopov v pedagoški praksi za delo s predšolskim otrokom;
- pridobivanje teoretičnih spoznanj, raziskovanje dejavnosti in načinov dela za spodbujanje ustvarjalnosti pri otroku;
- vključevanje umetnikov v vzgojno-izobraževalno delo z namenom omogočiti pridobivanje konkretnih izkušenj;
- ozaveščanje vloge odraslega pri načrtovanju, izvajanju in evalviranju dejavnosti s področja kulture pri predšolskem otroku.

Izobraževanje za vsebinsko področje kulturna dediščina je zajemalo dve ravni, in sicer: izobraževanje (seminarji in delavnice) za vzgojiteljice, vzgojitelje in druge strokovne delavce v vrtcih, ter izobraževanje, namenjeno otrokom (delavnice, obiski muzejev in galerij, obiski mojstrov domačih in umetnostnih obrti).

Etnologinji, dr. Boža Grafenauer in dr. Lea Kužnik, sva v okviru projekta izvedli osem etnoloških delavnic za vzgojiteljice in druge strokovne delavce v zgoraj navedenih vrtcih. Udeleženke in udeleženci delavnic so preko aktivnih izobraževalnih delavnic spoznali različne oblike, pojave in sestavine kulturne dediščine lokalnega okolja.

Glavni cilji vsebinskega področja kulturna dediščina so bili: seznanitev z izbranimi elementi kulturne dediščine lokalnega okolja, prikaz različnih načinov uporabe dediščine v kurikulumu ter rabo in pomen dediščine v sodobnosti.

Poudarjeni in obravnavani so bili predvsem tisti elementi kulturne dediščine, ki so primerni, aktualni in zanimivi za otroško populacijo. Spoznavanje posameznih elementov dediščine je potekalo vzporedno, tako za strokovno osebje kot tudi za otroke v vrtcih.

V vsebinsko raznolikih delavnicah so bile v ospredju naslednje teme: stavbarstvo (tipi stavb in gospodarskih poslopij, njihova raba skozi čas), dediščina domačih in umetnostnih obrti, primerljivih za uporabo v vrtcu, kot je npr. lončarstvo, pletarstvo, oblikovanje iz papirja, tkanje s tkalsko deščico, uporaba koruznega ličja, žitne slame, usnja, ipd.), kulinarična dediščina in kultura prehranjevanja, dediščina oblačilnega videza, človekov predmetni svet (predmeti v muzejih, kako jih z otroki raziskujemo, kaj vse se lahko iz njih naučimo, spominki, ipd.), dediščina otroških iger in igrač. Poudarili smo tudi dediščino šeg in navad življenjskega in koledarskega cikla ter se posvetili spoznavanju raznolikih načinov praznovanja pri različnih v Sloveniji živečih narodnostih. Strokovne delavke in delavci so se seznanili s sporočilnostjo ljudskega izročila oziroma časa, ki je ujet v oblikah kulturne dediščine, in spoznali primerne načine njihovega prenašanja na otroke. Pri tem smo se osredotočali predvsem na rabo in pomen dediščine v sodobnosti. Znotraj posameznih sklopov so bili izbrani tisti elementi dediščine, s katerimi se strokovne delavke in delavci v vrtcih in otroci velikokrat srečujejo, tako v vrtcu kot v družinskem krogu.

Strokovne delavke in delavci so v interaktivnih delavnicah spoznali tudi postopke za pripravo otrok na obisk muzeja ter številne aktivnosti, ki jih lahko izvajajo z otroki za poglobitev muzejske izkušnje po obisku muzeja (kako otroci raziskujejo predmete, priprava razstave otroških zbirk, ipd.). Otroci so z obiski različnih mojstrov domačih in umetnostnih obrti v vrtcu ter s svojimi obiski v njihovih delavnicah spoznali raznolike oblike sodobne ustvarjalnosti, izhajajoče iz naše kulturne dediščine. Samostojno pa so v različnih tehnikah in iz najrazličnejših materialov izdelovali tudi lastne mojstrovine.

Otroci pridobivajo znanja o fizičnem in socialnem svetu, v katerem živijo, skozi interakcijo s predmeti in z ljudmi, tako v družini kot tudi v vrtcih in osnovnih šolah, kjer je še zlasti pomembno, da vzgojitelji in učitelji poznajo in razumejo lastno kulturno dediščino in na njeni podlagi ponudijo otrokom raznolike možnosti njenega spoznavanja in raziskovanja. To pa je tudi glavni namen etnoloških izobraževalnih delavnic za pedagoške delavke in delavce v vrtcih.

* Dr. Boža Grafenauer, dipl. univ. etnol. in kult. antropol. in soc. kult., predavateljica predmetov Turistična geografija in kulturna dediščina in Dopolnilne turistične dejavnosti, Višja strokovna šola za gostinstvo in turizem Bled. 4260 Bled, Prešernova 32, E-naslov: boza.grafenauer@vgs-bled.si; Dr. Lea Kužnik, dipl. univ. etnol. in kult. antropol. in prof. soc., predavateljica predmeta Turistična geografija in kulturna dediščina na Višji strokovni šoli GRM Novo mesto. 8000 Novo mesto, Sevno 13, E-naslov: lea.kuznik@gmail.com

PORTAL ZNANSTVENIH IN LITERARNIH REVIJ

Javna agencija za knjigo RS (JAK) je v sodelovanju z Narodno in univerzitetno knjižnico (NUK) 4. oktobra 2011 v Ljubljani za urednike in njihove sodelavce organizirala seminar o Portalu znanstvenih in literarnih revij, enem prvih večjih projektov elektronskega založništva v Sloveniji, ki se zgleduje po Open Journal Systems (OJS). JAK pripravlja vsebinski, organizacijski, finančni in izvedbeni načrt za vzpostavitev portala za elektronsko izdajanje 148 znanstvenih in literarnih revij, ki jih sofinancira (med njimi tudi *Glasnik SED*), hkrati pa želi s tem portalom razširiti obseg storitev, ki jih svojim uporabnikom že zdaj nudi Digitalna knjižnica Slovenije NUK (dLib.si).

Po uvodnih nagovorih Slavka Pregla, direktorja JAK, in dr. Francija Demšarja, direktorja ARRS (Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS), smo lahko prisluhnili šestim referentom in razpravljali o naslednjih temah:

- nove možnosti založništva v digitalnem okolju;
- načrt za vzpostavitev portala znanstvenih in literarnih revij;
- model slovenske revije na novem portalu;
- uredniška in administrativna podpora, ki jo nudi elektronski založniški sistem;
- urejanje avtorskih in sorodnih pravic;
- razširitev storitev dLib.si s portalom;
- primer dobre prakse: hrvaški portal Hrček.

Izsledki analize Mirovnega inštituta so pokazali, da je bilo v letu 2009 od 165 slovenskih znanstvenih, literarnih in humanističnih revij 49 revij (29,7 odstotka) v celoti in hkrati s tiskano izdajo dostopnih na svetovnem medmrežju, 45 revij (27,3 odstotka) je bilo prav tako dostopnih v celoti, vendar s časovnim zamikom od izida tiskane izdaje, 9 revij (5,4 odstotka) je bilo le delno dostopnih, do kar 62 revij (37,6 odstotka) pa ni bilo mogoče dostopati preko spleta (Breznik 2009; citirano v: Breznik 2011).

Zahteve po prosti dostopnosti revij in hkrati po elektronskem založniškem sistemu vztrajno naraščajo. »Elektronski založniški sistem' (ang. *electronic publishing system* ali *ePublishing system*) je računalniško orodje oziroma sistem, ki omogoča urejanje in izdajanje revij, s tem da je vsebina revij (celotna besedila člankov) dostopna na internetu« (Breznik 2011). Osrednje funkcije elektronskega založniškega sistema so:

- založniško delo in objavljanje več revij hkrati (v primeru portala JAK – 148 revij);
- vključitev pomožnih orodij v podporo uredniškemu delu (elektronski sistem za predložitev člankov, upravljanje recenzentskega postopka, priprava članka, oblikovanje in javna objava revije);
- podpora pri urejanju avtorskih pravic;
- podpora pri trajnem arhiviranju vsebin;
- povezovanje z drugimi bazami (Breznik 2011).

Portal bo, v nasprotju z dLib.si, omogočil individualno predstavitev vsake revije z opisom poslanstva in uredništva, naslovnici, arhivskimi številkami, obvestili avtorjem, ipd. Objava revije na portalu bo lahko dejansko nadomestila izid tiskane revije. Uradno objavljene vsebine pa se bodo arhivirale, tako

kot zdaj, na dLib.si. S povezovanjem z digitalno knjižnico bo strošek vzdrževanja portala manjši in hramba vsebin varna, digitalna knjižnica pa bo imela korist pri urejanju metapodatkov in avtorskih pravic. Tehnično podporo (gostovanje na strežniku, varnostne kopije, morebitni zakup prostora, ipd.) bo portalu nudila Akademska in raziskovalna mreža Arnes, kar bo dodatno racionaliziralo stroške vzdrževanja. Portal bo ugodno učinkoval tudi na uredniške funkcije elektronskega založniškega sistema, ki bodo poenostavljene, med njimi npr. usklajevanje urednikov in avtorjev ter recenzentov s samodejnim elektronskim obveščanjem (Breznik 2011a).

Novembra 2011 je JAK na pobudo uredništev znanstvenih in literarnih revij odprl tudi spletni forum za izmenjavo mnenj, predlogov in informacij o razvoju portala JAK, uredništva pa lahko razpravljajo tudi o svojih morebitnih izkušnjah z Open Journal Systems (JAK 2011). Trenutno so najbolj aktualne teme o nadgradnji portala, kot so možnost bralk in bralcev, da komentirajo članke, takojšnja objava predloženih prispevkov na internetu (pred recenzentskim postopkom in brez predhodnega lektoriranja), objava (anonimnih) recenzij skupaj s sprejetim in z zavrženim člankom (z umikom na zahtevo avtorja), slovenski indeks citiranosti (če bi ga uvedli, bi morale revije poenotiti načine citiranja) in merjenje vpliva s štetjem ogledov in prenosov člankov.

Viri in literatura

BREZNIK, Maja idr.: *Analiza programa revij in učinkovito javno financiranje*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2009.

BREZNIK, Maja: *Stanje na področju revijalnega založništva in načrt za vzpostavitev Portala znanstvenih in literarnih revij*. Predstavitev na seminarju Portal znanstvenih in literarnih revij. Ljubljana: JAK in NUK, 4. 10. 2011.

BREZNIK, Maja idr.: *Izvedbeni načrt spletnega portala znanstvenih in literarnih revij: ekspertiza*. Ljubljana: JAK, 2011a (dostopno tudi na http://www.jakrs.si/fileadmin/user_upload/Digitalni_portal/PORTAL_ekspertiza.pdf).

JAK, <http://www.jakrs.si/forum/index.php>, 27. 11. 2011.

Open Journal Systems, <http://pkp.sfu.ca>, 27. 11. 2011.

* Tatjana Vokić Vojković, etnologinja, univ. dipl. lit. komp. in prof. geogr., vodja projekta Rokodelska akademija, Občina Veržej, 9226 Moravske Toplice, Mlajtinci 11, E-naslov: tatjana.vokic@gmail.com

BOJAN KNIFIC: Folklornikom s(m)o vzeli noše: Kostumiranje folklornih skupin – med historično pričevalnostjo in istovetnostjo; Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2010, 383 str.

Dr. Bojan Knific, svetovalec za folklorno dejavnost pri Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, nas je – vsaj tiste, ki pozorneje spremljamo njegovo delo – znova presenetil. Po številnih prispevkih o »nošah«, »narodnih nošah« in kostumiranju folklornih skupin, med letoma 2000 in 2007 objavljenih v *Folklorniku* in nekaterih drugih strokovnih revijah, in leta 2008 izdani knjigi *Ko v nošo se odnem ... Vprašanje pripadnostnega kostumiranja s posebnim pogledom na kostumiranje narodno-zabavnih ansamblov*, je konec leta 2010 stroko in znanost obogatil še z eno monografijo o oblačenju. To pot z – kot uvodoma sam namigne – nekoliko dvoumnim in provokativnim naslovom *Folklornikom s(m)o vzeli noše* in s podnaslovom *Kostumiranje folklornih skupin – med historično pričevalnostjo in istovetnostjo*, ki pa razkriva polje vsebinsko in slikovno bogatega ter strokovno in znanstveno tehtnega dela.

V njem Bojan Knific v štirih obsežnih poglavjih in njim pridruženih podpoglavjih predstavlja izsledke večletnega proučevanja, ki temelji na številnih pisnih in ustnih virih ter domači in tuji literaturi. V prvem poglavju Teoretski pogled v prepletu z empirijo se najprej ukvarja z vprašanjem temeljne oblačilne terminologije, ko med

drugim navaja, da je bil Angelos Baš prvi etnolog, ki so ga zanimala tudi z oblačilnim izrazoslovjem povezana vprašanja in je konec osemdesetih let 20. stoletja uvedel dva, do danes že precej uveljavljena izraza. Na eni strani gre za oblačilno kulturo, ki se uporablja kot splošnejše poimenovanje pri proučevanju in obravnavanju oblačenja, na drugi strani za oblačilni videz, ki je del oblačilne kulture in vključuje vse na zunaj opazne sestavine posameznikovega oblačenja. Kar zadeva izraz »noša«, ki je bil vse dotlej in je deloma še vedno v uporabi za označevanje oblačenja prebivalstva v kmečkem okolju, pa Bojan Knific meni, da »vsaj pri opisovanju današnjega oblačenja ljudi ne moremo govoriti o »noši«, kajti izraz v ustaljeni jezikovni praksi pokriva področje, ki je sicer za zdaj še vedno nedoločeno, vendar dovolj jasno oddaljeno od oblačenja, v katerem se odraža sodobna oblačilna moda«. Od drugih poimenovanj, ki jim Knific posveča nekaj več pozornosti, je treba omeniti še izraza oblačenje in preoblačenje. Prvega zato, kot je povzel po Mesaričevi, ker »se osredotoča na prakso in ne na predmete«, drugega pa zato, ker sta po avtorjevem pojmovanju »[p]reobleka in preoblačenje izraza, ki sta uporabna tudi pri obravnavi kostumiranja folklornih skupin«. Skladno s povedanim se je Knific poleg izrazov pripadnostno oblačenje in pripadnostno kostumiranje odločil vpeljati tudi izraz pripadnostni kostum. O slednjem sklene tako v samem besedilu kot tudi v opombi, da »[p]ripadnostni kostumi zajemajo vse, kar pokrivajo stereotipizirane različice »noš« – torej »narodne noše« in nekatere druge preobleke, ki so v funkcijskem smislu »narodnim nošam« sorodne«. V nadaljnjih podpoglavjih, ki jih je prav tako uvrstil pod slikoviti skupni naslov Terminološki vozli, je temeljito obravnaval dosedanje z oblačenjem povezano izrazje in predlagal drugačno, po njegovem mnenju natančnejše in zato tudi ustrežnejše. Ob tem pa je več kot očitno, da se je Bojan Knific ne samo ob kritičnem obravnavanju z oblačilno kulturo povezanih poljudnih, strokovnih in znanstvenih del, ampak tudi v osebnih stikih z njihovimi avtorji in prav tako z vodji folklornih skupin in navsezad-

nje tudi v stiku s poustvarjalci ljudskih plesov še kako dobro zavedal, da bo ob uvajanju novega izrazja naletel na različne odpore in odzive. Nanje je opozoril, vsekakor v zanj značilnem slogu nenasilnega, vendar premočrtnega in nepopustljivega strokovnega ravnanja, že z nekaterimi naslovi podpoglavij. Med njimi s takšnimi: Kam bi z nošo? in Ključno sporočilo: noša ni enako obleka (podpisana si dovoljujem medklic: v nekem smislu je, v nekem smislu pa ni!). Kot sledi iz spremne obravnave, da se je in da se deloma še vedno izraza noša in tudi ljudska noša skotalita iz ust ali izpod peresa nekaterih etnologov, kaj šele ljubiteljev. Ne ravno navdušeno odzivanje na predlagani izraz je zaslutiti tudi v naslovu Pa ne ravno (folklorni) kostum?, ki mu sledi tehtna avtorjeva razlaga, zakaj se je odločil za izraz »kostum«. Navsezadnje gre tudi pri folklornih izvedbah različnih plesov prav tako za preobleko, za kostum, kot pri odrskih, gledaliških in filmskih predstavah, kjer so glede na vsebino izvajanega dela izvajalci oblečeni v ustrezne kostume. Če je v naslednjem naslovu čutiti nekakšno že kar vdanostno, resignirano sprejemanje izraza kostum, ki je začel nadomeščati na grmadi sodobnejših etnoloških/kulturno antropoloških spoznanj tlečo besedo noša, pa iz avtorjeve raziskave sledi, da se predlagano izrazje vendarle postopoma širi med raziskovalce in izvajalce folklornih plesov. (Mimogrede: mikavna bi bila sociolingvistična raziskava, ki bi ugotovila nagibe in vzroke za sprejemanje predlaganega izrazja.)

Avtor prvo poglavje konča z dognanji, ki se vrstijo pod skupnim naslovom Iskanja pripadnosti. Ob upoštevanju mnenj in stališč predvsem tujih etnologov in kulturnih antropologov med drugim sklene, da je »[o]bleka kompleksni označevalec človeka in skupnosti« in da na človekovo celovito oblačilno podobo poleg preteklih obdobij vedno znova vpliva tudi sodobnost. Ob tem pa ne kaže prezreti pomena vsakokratne oblačilne mode, ki prav tako vpliva na oblačenje in »na kostumiranje folklornih skupin«. Kaže se predvsem v urejanju pričesk, zlasti ženskih, v obuvalih in izbiri blaga.

* Dr. Marija Makarovič, upokojena etnologinja. 1000 Ljubljana, Adamičeva 15.

V iskanjih pripadnosti imajo svoje mesto tudi »s simboli prežeti procesi socializacije«, ki se na eni strani odvijajo prek učenja, to je s posnemanjem, na drugi strani pa prek spoznavanja simbolnega sveta. V svetu simbolike obleka že od časa civilizacij brez pisave nastopa kot pomemben zunanji kazalec človekovega družbenega in kulturnega položaja. Še v 16. stoletju pa so vladala določena oblačilna merila, ki so obvladovala oblačenje posameznih družbenih skupin. Navsezadnje je treba tudi vsakokratno folklorno skupino razumeti kot določeno družbeno skupino, ki se od ustanovitve podreja določenim oblačilnim merilom, ali kot poudarja Knific, češ da je tudi »[k]ostumiranje folklornih skupin v odnosu do posameznikov podvrženo normam, ki se oblikujejo znotraj posameznih skupin«, in tudi, da so merila, ki jih posamezniki upoštevajo, različna v času in prostoru, obenem pa se skladno s socializacijskimi procesi in z vzgojo ves čas spreminjajo. Ne glede na spremembe tudi za folklorno dejavnost velja, da tudi v času spremenjenih socializacijskih procesov – tako se je pokazalo vsaj doslej – ni nikoli zatajilo s kostumiranjem folklornikov in folklornic povezano istovetenje ali po avtorjevo »s kostumiranjem izražena istovetnost«.

V drugem poglavju z glavnim naslovom Vprašanja razvoja Knific najprej predstavi Historični pregled kostumiranja folklornih skupin na Slovenskem. Prve folklorne skupine na Slovenskem so se sicer oblikovale šele med obema svetovnima vojnama, vendar je treba upoštevati, kot prav tako ugotavlja Knific, njihovo podstat že v času »pred tem, ko se plesno izročilo folklorizira in ko se nepovezano ali povezano s tem razvija pripadnostno kostumiranje«. Od prvih javnih folklornih nastopov, ko so bili izvajalci folklornih plesov pogosto oblečeni kar v starejše podedovane obleke, do danes se je obenem s predstavitev plesov spremenilo tudi njihovo oblačenje, njihovo kostumiranje. Avtor ga raziskuje od začetkov med obema svetovnima vojnama, v razmerah med drugo svetovno vojno in ob ponovnem začetku po drugi svetovni vojni, ko so bila s tedanjjo folklorno dejavnostjo in njenim kostumiranjem – prav tako kot so tudi z današnjima – povezana imena nekaterih njenih pobudnikov in usmerjevalcev. Med prvimi je bil vsekakor France

Marolt, ki je po avtorjevih besedah v prvih letih razvoja folklornih skupin vplival tudi na oblikovanje njihovega kostumiranja.

Želja po predstavljanju ljudskih in umetnih plesov ni zamrla niti med drugo svetovno vojno. Na partizanskih mitingih so z izvajanjem nekaterih ljudskih plesov, pa kakršnikoli so obenem s kostumi iz ameriških padal bili, poleg borcev tudi druge gledalce vsaj za hip odvrnili od vsakdanjih vojnih grozot.

Tudi v kulturnih programih mitingov, ki so se v prvih letih po drugi svetovni vojni vrstili predvsem v »partizanskih« krajih, so domačini občasno izvajali folklorne plesse. Ponekod so oblekli morebitne ohranjene folklorne kostume iz svojega predvojnega delovanja, pogosteje pa podedovana oblačila, med katerimi ni manjkalo takšnih iz različnih obdobji.

Z naraščanjem števila folklornih skupin in z njihovimi željami, če že ne zahtevami po »naši krajevni noši«, je bilo povezano sprva ljubiteljsko, pozneje pa strokovno raziskovanje oblačenja v določenem kraju. Iz pripovedovanja nekaterih folklornih mentorjev vem – podpisana se namreč nastopov z novimi »nošami« kljub res prijaznim vabilom nisem udeleževala – da so se izvajalci in izvajalke krajevnih plesov *alias* folklorniki in folklornice že na dan nastopa »pripadnostno istovetili« z oblekami, ki naj bi predstavljale, če povem po Knificevo, »interpretacijo interpretacije« nekdanjega oblačenja v njihovem kraju. Vsekakor se strinjam z avtorjevo ugotovitvijo, da je sledilo času, ki ga je naslovil Nov začetek po drugi svetovni vojni, daljše obdobje, ko je šlo za »[u]trjevanje pokrajinskih pripadnostnih kostumov do osemdesetih let 20. stoletja«. Potemtakem približno za tri desetletja dolgo obdobje, v katerem so se znašle poleg posrečenih tudi manj posrečene interpretacije folklornih kostumov, izdelane na podlagi ljubiteljskih ali pa strokovnih raziskav. Ali po avtorjevih besedah, da so »[z]biranje gradiva in terenske raziskave le podlaga nastajajoči kostumski podobi folklornih skupin, na končni videz pa bolj kot osnova, po kateri se zgledujejo, vpliva interpretacija, ki je odvisna od številnih dejavnikov«.

Eden za razvoj kostumiranja folklornih skupin pomemben dejavnik je bil povezan z željo »če že ne po drugačnih plesih, vsaj po drugačnih nošah«, kot so nekateri vodje

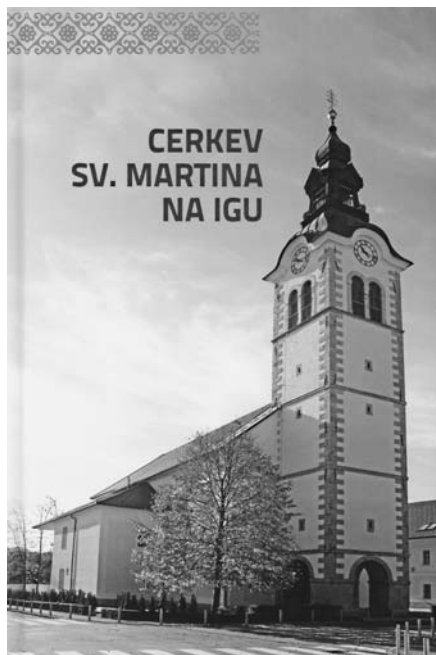
folklornih skupin tudi podpisani izrazili želje zaupane jim skupine. Tudi zato, če že ne predvsem zato, so se zgodile v razvoju folklorne kostumografije občutne spremembe, ki jih je avtor posrečeno poimenoval kot »redefiniranje avtentičnosti«. Po zaslugi ustvarjalnejših vodij folklornih skupin, ki so se želeli odmakniti od pripadnostnih kostumov, so se začele razvijati nove kostumografije, ki so prinesle posebno kostumografsko osvežitev. A ne za dolgo, kot poudarja avtor, saj so se folklorne skupine kljub hotenemu odmiku od pripadnostnega kostumiranja s taistimi kostumi sčasoma (ponovno) znašle prav tam. Knific kot klasičen primer takšnega stanja navaja Folklorno skupino Kres iz Novega mesta in njihovo interpretacijo oblačenja Dolenjcev na prelomu 18. stoletja, ko so sčasoma – hočeš nočeš – spodbudili nastanek širšega dolenjskega pripadnostnega kostuma.

Čeprav se sliši nenavadno, je razpad Jugoslavije okrnil programe tistih plesnih skupin, ki so v svoje programe obenem s plesi jugoslovanskih narodov uvrstile tudi plesom ustrezne kostume. Posledično pa je bilo že kmalu opaziti prizadevanja po dopolnitvi programov s plesi in kostumi z različnih slovenskih območij. Opaziti pa je bilo tudi ponovno naraščanje števila folklornih skupin predvsem v kmečkem in precej manj v mestnem okolju.

V tretjem in najobširnejšem poglavju je Bojan Knific v podpoglavju Pomen osebnosti izpostavil vlogo in pomen ljudi, ki hote ali nehotе sodelujejo pri oblikovanju oblačilne podobe folklornih skupin. Poleg raziskovalcev navaja tudi šivilje, krojače in čevljarje.

Ker se bližam prekoračitvi magičnega števila za knjižno poročilo dovoljenih treh strani, naj samo še poudarim, da je Bojan Knific v zadnjem, petem poglavju Sklep: Izkazovanje istovetnosti pod pretvezo historične pričevalnosti izpovedal svoj z oblačilno kulturo povezani k r e d o. In da se je s celotnim delom predstavil kot temeljit in prodoren raziskovalec »folklorne scene«, ki je s kultivirano kritičnostjo ovrednotil pomen dosedanjih raziskovanj, folkloriste in folkloristke pa brez milosti prekrstil v folklornike in folklornice. *So what!* Ostajam v upanju, da bo kolega Bojan Knific v prihodnje proučil tudi, kaj jim pomeni njihova ljubiteljska, samo moralno nagrajavana folklorna dejavnost.

MARTIN HOSTNIK: Cerkev sv. Martina na Igu, žegnanjska slovesnost: Obnovitvena dela 2006–2010; Založba Salve, Ljubljana 2010, 128 str.

Konec leta 2010 je pri založbi Salve izšla monografija avtorja Martina Hostnika, posvečena župnijski cerkvi sv. Martina na Igu. Čeprav iz druge stroke, se Martin Hostnik ljubiteljsko že več kot desetletje posveča lokalni zgodovini in kulturni (sakralni) dediščini na južnem obrobju Ljubljanskega barja, pri čemer je zlasti dragocen njegov smisel za dokumentiranje sedanosti, ne samo preteklosti. Vestno je namreč zabeležil tudi novejšo posego na cerkvah, ki so v strokovnih krogih velikokrat spregledani, čeprav bodo prav zanje ti podatki čez nekaj desetletij dragocen vir.

V knjigi je avtor poskušal čim bolj celostno zajeti spomenik. Tako v knjigi na začetku kratko predstavi lokalno zgodovino kraja, utrinke iz duhovnega življenja prebivalcev in razvoj župnije Ig ter nadaljuje z natančnim opisom cerkve, pokopališča in grobnic ter okolice cerkve. Poleg opisa današnjega stanja so uvodoma predstavljene tudi predhodnice baročne cerkve, saj naj bi prva cerkev na tem mestu stala že v 10. stoletju. Ker je knjiga izšla ob koncu štiriletne temeljite obnove, sta posebno poglavje in bogata fotodokumentacija namenjena tudi njej. Izpostavim naj še dragocene objave nekaterih zgodovinskih listin in napisov, povezanih s cerkvijo, čeprav bi nekatere

interpretacije oz. prevodi potrebovali dodaten strokovni pregled.

Knjiga je izšla v trdi vezavi, besedilo dopolnjujejo številne barvne fotografije. Ker knjiga ni bila v prosti prodaji, ampak brezplačno razdeljena med prebivalce Ižanskega, je na spletnem naslovu http://issuu.com/zupnija_ig/docs/martin dostopna tudi elektronska verzija publikacije.

Župnija Ig v zadnjih desetletjih s podobnimi knjižnimi izdajami bogati vedenje o sakralnih spomenikih v njeni oskrbi, cerkve pa tudi sistematično obnavlja, pri čemer zgledno sodeluje s spomeniškovarstveno službo in z lokalno skupnostjo; hkrati so tovrstne knjižne izdaje pomembna podlaga, na kateri se lahko razvijajo sakralni turizem in kulturne poti. V okviru ižanske župnije je sakralni turizem že dobro razvit, saj romarska cerkev na Kureščku letno beleži več kot 50.000 obiskovalcev s celega sveta, velika priložnost za širšo prepoznavnost se ponuja tudi z načrtovano vključitvijo župnijske cerkve sv. Martina v Evropsko kulturno pot sv. Martina Tourskega, ki poteka od Madžarske do Francije.

Za vsa opisana prizadevanja je župnik mag. Jože Pozderek leta 2009 prejel Zlato plaketo občine Ig za svoj prispevek pri ohranjanju sakralne dediščine, avtor knjige Martin Hostnik pa že leta 2006 Priznanje občine Ig za prispevek pri ohranjanju kulturne dediščine. Nekdanji župnik Anton Košir, sedanjí skrbnik svetišča na Kureščku, po stroki tudi zgodovinar, je častni občan občine Ig. Priznanja lokalne skupnosti kažejo na dober sprejem aktivnosti župnije, povezanih z ohranjanjem in s predstavljanjem bogate tisočletne zgodovine južnega zaledja Ljubljanskega barja.

Naj ob tej priložnosti omenim še novo knjižno izdajo Župnije Ig, ki je novembra 2011 svoje praznovanje 300-letnice izgradnje baročne župnijske cerkve sv. Martina obeležila z izdajo obsežnega zbornika *Župnija sv. Martina na Igu*, pri katerem je sodelovala interdisciplinarno zasnovana skupina avtorjev, od zgodovinarjev, umetnostnih zgodovinarjev, etnologov in kulturnih antropologov, do domačinov, ki so aktivno vključeni v današnje življenje ižanske župnije. Knjiga je razdeljena na tri obse-

žna poglavja: Zgodovina ižanske župnije, Umetnost sakralnih spomenikov in Duhovno življenje župnije. Monografija je slikovit preplet zgodovinskega, umetnostnega, verskega in duhovnega življenja ižanske župnije od njenih začetkov do današnjih dni. Župnija Ig s tovrstnimi knjižnimi izdajami nadaljuje z ohranjanjem in raziskovanjem njene snovne in nesnovne dediščine za zanamce.

* Maja Župančič, prof. umet. zgod. in geografije, odgovorna urednica občinskega glasila *Mostiščar*. 1292 Ig, Kalinova 23, E-naslov: majazupancic@gmail.com

MOJCA BARBIČ: Rojena v ognju: Glina, keramika in krasilne tehnike;

Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 2010, 139 str.

Mojca Barbič, profesorica likovne umetnosti, je v pričujoči knjigi na pregleden in nazoren način strnila znanje in izkušnje oblikovanja gline, pridobljene z dolgoletnim pedagoškim delom, vodenjem ljubiteljskih ustvarjalnih delavnic ter prebiranjem domače in tuje literature. Avtorica podrobno opisuje zgodovinski razvoj ter kulturne, prostorske (evropske in zunajevropske), tehnične in tehnološke značilnosti oblikovanja gline v petih vsebinskih sklopih:

- Keramika (definicija keramike, zgodovina keramike in njen razvoj, zgodovinske značilnosti oblikovanja in krasitev keramike);
- Glina (sestava in nastanek, lastnosti gline, vrste gline, oblikovanje keramičnih izdelkov, sušenje, žganje);
- Keramične krasilne tehnike (snovi za keramične krasilne tehnike na nežgani glini, keramične krasilne tehnike na nežgani površini, snovi za keramične krasilne tehnike na žgani glini, krasilne tehnike na žgani površini);
- Načrtovanje pedagoškega procesa;
- Avtorska mala plastika.

Najstarejši zapisi o lončarstvu na Slovenskem so ohranjeni v arhivih gornjegrajskega gospostva iz leta 1340, v katerih

so omenjeni lončarji ob Dreti. Omembe glinokopa v Tunjiški dolini, ki so ga uporabljali kamniški lončarji, segajo v leta 1359 in 1493, medtem ko se lončarstvo na Ptujskem omenja v mestnih zapisih iz leta 1398. Lončarska središča so vzniknila v bližini nahajališč gline in lesa. Mestni obrtniki so dajali lončarskim izdelkom mnogovrstne oblike, ob koncu 18. stoletja pa je lončarstvo postalo domača obrt, ki je kot dopolnilna dejavnost kmečkemu prebivalstvu omogočala preživetje. Znana lončarska središča so se razprostirala na Gorenjskem (Ljubno, Komenda), v Posavju in na Krškem polju (okolica Šentjerneja in Brežic), v Ribniški dolini (Prigorica, Blate, Dolenja vas), Beli krajini (Gradac, okolica Črnomlja), Prekmurju (Filovci, Kobilje, Moščanci) in v novomeški kotlini.

Bogata nahajališča gline in peska, zaloga lesa, premoga in vodnih virov na območju Liboj pri Celju so leta 1815 omogočila ustanovitev prve slovenske tovarne keramike; tehnologijo in znanje so v Slovenijo prinesli tuji podjetniki (Schmidl, Schütz) po vzoru dunajskih oblikovalskih, umetnostnoobrnih in slikarskih smernic. Krasilne tehnike in oblike so posnemale zgodovinske sloge antike, srednjega veka, renesanse, baroka, rokokoja ter dosežke nemških, italijanskih, angleških in drugih proizvajalcev keramike, vključno s tistimi z Daljnega vzhoda. Ti izdelki so tekmovali tudi na razstavah po Evropi in Avstraliji ter prejeli zlata priznanja za oblikovanje in kvaliteto. Zaradi predragih in prezahtevnih postopkov so se v začetku 20. stoletja morali preusmeriti na izdelavo preprostejše poslikane keramike. Po letu 1945 je tovarna postala znana pod imenom Keramična industrija Liboje, leta 2009 pa se je njena pot končala s stečajem. Proizvodnja industrijske keramike danes nadaljuje prekmurska lončarska družina Bojnec, materialno zupuščino pa hrani Pokrajinski muzej Celje. Zaprtje številnih glinokopov in kakovostna predelava gline sta osrednja razloga za uporabo gline italijanskih in nemških proizvajalcev v slovenski umetnostni in industrijski keramiki, prvotna nahajališča gline povečini uporabljajo le še lončarji.

Za kakovosten razvoj ter promocijo slovenske keramike in lončarstva danes skrbi Društvo keramikov in lončarjev Slovenije, avtorica omeni tudi mednarodni trianale keramike UNICUM, ki ga je leta 2009 prvič organizirala Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov (ZDSLJU) v sodelovanju z Narodnim muzejem Slovenije.

Knjiga je hkrati tudi vizualni pripomoček za (osnovno) osvajanje rokodelskih znanj in veščin. Čeprav je avtorica, izhajajoč iz lastnega poklicnega ozadja, pripravila tudi nekaj primerov kratke analize oziroma vrednotenja izdelkov po kriterijih, določenih v osnovnošolskih programih likovne vzgoje, lahko ti rabijo (v prilagojeni obliki) tudi za predšolske vzgojitelje, srednješolske pedagoge in vodje (mentorje) ljubiteljskih rokodelskih delavnic za različne ciljne skupine. V zadnjem poglavju predstavi še izbor svojih del, malih plastik, na katerih interpretira kombinacije različnih vrst gline in krasilnih tehnik. Z etnološkega vidika je avtorica zasnovala zgleden priručnik za teoretično in praktično spoznavanje lončarstva in unikatne keramike.

* Tatjana Vokić Vojković, etnol., univ. dipl. lit. komp. in prof. geogr., vodja projekta Rokodelska akademija I, Občina Veržej, 9226 Moravske Toplice, Mlajtinci 11, E-naslov: tatjana.vokic@gmail.com

NINA KLAVDIJA LOJEN IN TATJANA ZALOKAR (UR.): Marijina romarska pot: Zbornik | Marijanski hodočasniški put: Zbornik radova | Mary's Pilgrimage Route: Collection of Papers | Marien Pilgerweg: Sammelband; Kozjanski park v okviru projekta Marijina romarska pot, Podsreda 2011, 71 str.

V zborniku *Marijina romarska pot* sedem avtorjev interdisciplinarno osvetljuje kulturni, duhovni in družbeni pomen Marijinih romarskih središč in svetišč v Sloveniji in na Hrvaškem ter širše v Evropi.

Omenjena pot je del srednjeevropske Marijine romarske poti, ki se začne v Čenstohovi na Poljskem in nadaljuje skozi Levočó (Slovaška), Dunaj, Mariazell in Gradec naprej v Slovenijo ter konča v Mariji Bistrici na Hrvaškem. V prvih dveh prispevkih (Marijina romarska pot v Sloveniji in Marijina romarska pot na Hrvaškem) sodelavci podjetja Hosting zahod & vzhod svetovanje d. o. o. in Inštituta za turizem Zagreb na kratko orisujejo potek poti na slovenskem in hrvaškem ozemlju. Čez Slovenijo potekata zahodna (vstopna točka so Trate pri Šentilju) in vzhodna (vstopna točka je Gornja Radgona) smer poti. Načrtuje se podaljšanje poti od Marije Bistrice v dveh krakih; prvi naj bi se nadaljeval proti vzhodu do Aljmaša, romarskega središča, ki leži ob sotočju Drave in Donave v Slavoniji, drugi pa proti jugu, čez Trsat in Sinj do Medjugorja.

Zgodovinski razvoj romanja in romarskih središč, duhovne in družbene (kulturno-

antropološke) kontekste čaščenja Marije ter motive, ki so vodili romarje na dolgo popotovanje, povzema mag. Karl Mittlinger v prispevku *Marijino romanje*, hkrati pa predstavi še avstrijski del poti. Avtor ugotavlja, da je, v nasprotju s srednjim vekom, pri današnjem romanju veliko bolj v ospredju iskanje življenjske poti kot pokora sama.

V prispevku *Slovensko božjepotništvo* se mag. Franci Petrič osredotoča na razvoj in posebnosti slovenskega romanja v prostoru in času, izlušči šest najbolj pogostih dejavnikov nastanka romarskih poti (prikazovanje svetlobe, ptičje petje, prikazovanje Marije, najdenje kipa ali podobe, naročilo v sanjah in legenda) in opiše romarske navade in predmete (romarska pesem, spokorna dejanja in obredni ples, votivi in podobe, pisma in spominske knjige, podobice in svetinjice). Pri tem izhaja iz arhivskih, zgodovinskih (potopisi) in tudi etnoloških virov (*Slovenske narodne pesmi* Karla Štreklja in *Praznično leto Slovencev* Nika Kureta). Zaradi številnih nevarnosti na poti je bila srečna vrnitev romarjev domov vprašljiva. Avtor povzame naslednjo slovensko ljudsko pesem o kompostelskih romarjih:

Pesem pripoveduje, kako je romarja in njegovega sina obtožil krčmar, pri katerem sta prenočevala, da sta ga okradla. Zaman sta dokazovala svojo nedolžnost. Oče je bil obsojen na vislice, sin pa je izprosil, da so obesili njega namesto očeta. Oče je žalosten poromal k sv. Jakobu. Ko se je čez mesec dni vračal, je stopil do vislic, da bi ondi še sam umrl. A kako se je zavzel, ko je sin z vislic spregovoril: »Sveti Jakob je tu stal / Nu meni ni vmreti dal, / Nu je še zdej per meni, / Me drži per življenji ...« Oče je brž stekel k sodniku, ki se je pravkar mastil s pečeno kuro, in mu povedal, kaj se godi. Sodnik se mu je porogal: »Tulk tvoj sin živi / K ta kokuš, ki v skledi leži!« In glej! Kokoš zleti iz sklede. Sina seveda takoj snamejo, krčmarjevo premoženje pa

prodajo in izkupiček dajo obema romarjema (Kuret 1989: 228).

Dr. Renata Novak Klemenčič v prispevku *Nova odkritja o baročni prenovi Marijine cerkve v Zagorju pri Pilšanu* pokaže na arhitekturne povezave omenjene cerkve in cerkve Device Marije v Slakah pri Podčetrtru s pomembnimi romarskimi središči na avstrijskem Štajerskem, medtem ko dr. Robert Peskar v prispevku *Ptujska gora in arhitektura Marijinih romarskih cerkva na Spodnjem Štajerskem v 15. stoletju* sledi prenosom stavbnih oblik z Marijine cerkve na Ptujski gori na druge romarske cerkve (Lovrenc na Dravskem polju, Stoperce, Janški Vrh, Svete Gore, Gradišče pri Podsredi, Svetin, Spodnje Tinsko pri Zibiki).

V zaključnem prispevku *Romarski turizem kot neizkoriščena priložnost slovenskega turizma* Nina Klavdija Lojen ugotavlja, da bi se morala romarska središča in poti bolj povezovati z drugimi nosilci turistične ponudbe, razvojni potencial romarskega turizma pa morajo prepoznati tudi pripravljavci nove Strategije razvoja in trženja slovenskega turizma 2012–2016.

Zbornik je rezultat mednarodnega strokovnega posveta, ki ga je 27. septembra 2011 na gradu Podsreda organiziral Kozjanski park ob koncu triletnega projekta z istim imenom (Operativni program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Hrvaška 2007–2013, več na <http://marijina-romarska-pot.si/>). Projektno območje je obsegalo jugovzhodno in severovzhodno Slovenijo ter Varaždinsko in Krapinsko-zagorsko županijo na Hrvaškem. Zbornik sta uredili Tatjana Zalokar, vodja projekta, in Nina Klavdija Lojen, koordinatorka projekta; dopolnjujejo ga še zloženka, romarski vodnik, zemljevidi poti, razglednice in romarska knjižica, na dan posveta pa so pripravili tudi odprtje potujoče razstave o Marijini romarski poti.

* Tatjana Vokić Vojković, etnol., univ. dipl. lit. komp. in prof. geogr., vodja projekta Rokodelska akademija I, Občina Veržej, 9226 Moravske Toplice, Mlajtinci 11, E-naslov: tatjana.vokic@gmail.com

NAJNUJNEJŠE ZNANJE O SODOBNEM KUHANJU: Zbirka času primernih receptov in navodilo za uporabo zaboja za kuhanje; Knjigarna tiskovne zadruga, Ljubljana 1942, 48 str.

Izbira živil in postopki v pripravljanju hrane – z vsemi priporočili in omejitvami vred – so že od nekdanj tesno povezani s prevladujočo kulturo okolja in z življenjskimi razmerami, ki jih opredeljujeta določena prostor in čas. Torej tako klimatske razmere in tradicija kot morebitne posebne razmere, med katere v prvi vrsti sodi medvojno pomanjkanje oziroma omejevanje dostopa do posameznih živil ter njihovo nadomeščanje z drugimi. Tako stanje narakuje vsestransko varčevanje in veliko iznajdljivosti pri pripravi obrokov.

Zanimivi priročnik *Najnujnejše znanje o sodobnem kuhanju* je ob izteku drugega vojnega leta 1942 izdala in založila Knjigarna tiskovne zadruga v Ljubljani – brez navedbe avtorja oziroma avtorice. Nenavadno, a ne tudi izjemno, zlasti ker letnica kaže, da je knjiga izšla med italijansko okupacijo Ljubljanske pokrajine in njene prestolnice. Anonimnost nakazuje, da je po vsej verjetnosti šlo za (neavtoriziran) povzetek gradiva iz različnih virov, kar pri nekoliko starejših izdajah tudi ni bila prav izjemna praksa.

Bolj nenavadna, v prvi vrsti seveda zaradi vojnega časa, je vsebinska naravnost re-

ceptov in drugih napotkov za obvladovanje najnujnejšega znanja o sodobnem kuhanju. Za tak čas – podobno je seveda veljalo že za čas prve svetovne vojne – je kajpada najznačilnejše vsestransko pomanjkanje, ki se ne kaže le v ožjem izboru in pogosto tudi slabši kakovosti osnovnih živil, temveč tudi v težavah pri nabavi goriva. Zato sta bili spretnost in domiselnost osebe – praviloma gospodinje, matere – ki je morala skrbeti za preživetje družine, še toliko bolj dragoceni veščini. V tem duhu izzveni tudi uvodno pojasnilo založnice: »Nabrali smo zlasti take recepte za kuhanje, ki jih danes lahko uporabljamo z ozirom na razpoložljiva hranila in ki ne zahtevajo prevelikih žrtev. Radi bi na ta način ustregli našim gospodinjam in jim pri sestavi primernega jedilnika olajšali dnevne skrbi.«

V nadaljevanju so tako objavljene osnovne informacije o beljakovinah – ki da so posebno važne za doraščajoče telo – ogljikovih hidratih in toščah ter vodi, rudninskih snoveh in vitaminih, pa tudi o dražilnih in nasladilih, se pravi o začimbah ter kavi, čaju in alkoholnih pijačah. Hrana mora biti tudi izdatna, zajetna, okusna in lepo postrežena. Sledijo še tabela živil z »množinami« različnih sestavin in s kalorično vrednostjo, tej pa navodila za pripravo jedi, začenši z »našim vsakdanjim kruhom«, juhami, mesom, ribami, itn.

Nič posebnega niso, zato lahko tokrat preskočimo 127 receptov in se ustavimo ob sklepnem poglavju z navodili za izdelavo lesenega štedilnika, »nenadomestljivega pomočnika vsake gospodinje«, in povsem na koncu še podobno delujoče vreče za kuhanje. Možnost, da bi šlo za potegavščino ali domislivo v smislu lesenega železa, je seveda treba takoj izključiti, saj vojna, v kateri je bila meja med bojiščem in zaledjem skoraj povsem zabrisana, ni bila primeren čas za zbijanje šal. Ob nekoliko zavajajočem poimenovanju se tudi kmalu izkaže, da ne gre za kuhinjski pripomoček, v katerem bi gorel ogenj, temveč za preprosto pripravo, ki je le ohranjala visoko temperaturo in podaljševala proces kuhanja ali dušenja. Med pripadniki predvojne generacije se je marsikdo najbrž srečal s to nenavadno iznajdbo, v našem času pa v

njej seveda vidimo dokaz iznajdljivosti v hudi stiski.

Napotki za izdelavo »lesenega štedilnika« so nazorni in lahko razumljivi:

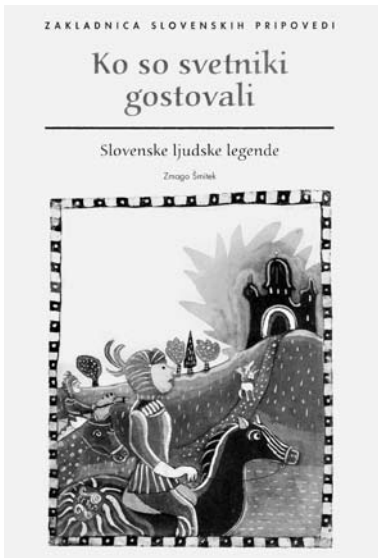
Izdelava je tako enostavna, da si ga lahko napravi vsakdo, a stroški so tako nizki, da ne bodo nikomur delali preglavic. Dober je vsak zabo, le da se dobro zapira in da ga dobro izoliramo. Izvrstno se dajo uporabiti stari leseni kovčki. Izoliramo zabo s senom, slamo ali papirjem. Najprej napravimo dno in sicer iz 6–10 cm dobro stisnjene, gori omenjenega materiala. Nato postavimo v zabo lonce, ki jih nameravamo uporabljati, ter ves ta prostor okoli loncev prav do njih roba tudi dobro zadelamo z izolirnim materialom. Prv tako kot na dnu, naj bo tudi napram stenam izolirna plast 6–10 cm debela. Lonce nekoliko zavrtimo, da postanejo odprtine nekoliko večje od loncev, da jih lahko brez truda jemljemo ven in postavljamo noter ...

Lonci se morajo dobro zapirati in važno je, da jih napolnimo, kadar kuhamo, le do 2/3 njihove prostornine. Para in pritisk, ki se pri vretju razvije, je namreč tisto sredstvo, ki nam jedila skuha skoro brez ognja.

Preden damo jedila v zabo, jih moramo na ognju ali na plinu zavreti. Vretje (se v zaboju nadaljuje in) traja tako dolgo, kolikor smo sicer jed kuhali na štedilniku.

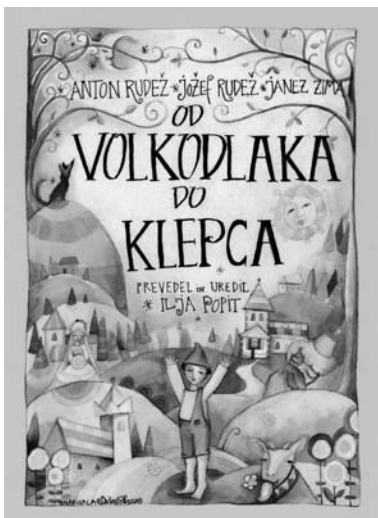
Med prednostmi knjiga poleg »prihranka na gorivu in času« navaja še, da je hrana, skuhana v zaboju, »izdatnejša in mnogo okusnejša, kuhinja pa mnogo bolj snažna«. V nadaljevanju opisana vreča za kuhanje je

v mnogem še bolj praktična, ker jo lahko rabimo za lonce poljubne velikosti in ker si jo lahko gospodinje same napravijo iz domačih ostankov blaga in papirja. Vreča je tudi bolj priročna, ker rabi le malo prostora in jo po uporabi lahko shranimo, da ni napoti ...

ZMAGO ŠMITEK: Ko so svetniki gostovali – Slovenske ljudske legende; Založba Didakta s sodelovanjem Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Radovljica 2010; 48 str.

S to, po vrsti že deseto knjigo, je zbirka Zakladnica slovenskih pripovedi dosegla svoj prvi jubilej. Dr. Zmago Šmitek je tokrat iz ljudskega besednega izročila s slovenskega etničnega ozemlja izbral 40 legend, ilustracije za nekatere pa je prispevala slikarka Polona Kunaver Ličen. Ker gre za tematsko zaokroženo zbirko, namenjeno predvsem mlajšim bralcem, je avtor izbora besedila tudi ustrezno priredil in pospremil s potrebnimi pojasnili. Legende je opredelil kot še vedno priljubljeno čtivo o življenju svetnikov, ki je bilo še v prejšnjem, zlasti pa v 19. stoletju, v izdajah Mohorjeve družbe tudi zelo razširjeno. Tovrstne zgodbe, meni Šmitek, opisujejo dogodke iz življenja svetih oseb in njihova čudežna dejanja, kakor jih opisujeta krščansko in judovsko izročilo. V našem slovenskem okolju so to pripovedi o potovanjih Kristusa, Marije in svetnikov, o čudežnih ozdravitvah bolnikov, kaznovanju in spreobrnitvah grešnikov, ipd., ki so pripeljali do zidanja številnih cerkva, pri čemer pa pogosto ni mogoče začrtati razločne meje med njimi ter razlagalnimi pripovedmi, bajkami, nekaterimi pravljicami, šaljivimi anekdotami, itn.

ILJA POPIT (ur.): Od volkodlaka do Klepca – Vsakovrstna praznoverna mnenja, šege ter pripovedi Ribničanov, Potočanov, Krašovcev in Osilničanov; Založba Didakta, Radovljica 2010; 168 str.

Časnikar in publicist Ilja Popit je dvema knjigama Kračmanovih pravljic, kjer je obširno predstavil zbirateljsko delo Matije Valjavca, dodal še eno podobno zbirko javnosti večinoma neznanega pripovednega gradiva iz rokopisov in objav pred letom 1839. Gre za večinoma nemške zapise šeg in verovanj naših prednikov, ki so jih tedanji zbiralci – Kraševce Anton Rudež, poznejši graščak v Ribnici, in njegov sin Jožef ter Blejec, kaplan v Loškem Potoku, Janez Zima – izročili poljsko-ukrajinskemu jezikoslovcu in etnologu, Prešernovemu prijatelju Emilu Korytku, z željo, da bi jih prevedel in objavil na Poljskem. Po Korytkovi nenadni smrti so zbirko dobili njegovi dediči, na srečo pa so zanje izvedeli kulturno dovolj osveščeni ljudje, ki so poskrbeli, da se je sčasoma znašla v ljubljanski NUK. Drugače kot z ljudskimi pesmimi, ki so od Valentina Vodnika naprej doživljale mnoge natise in priredbe, je bilo za objavo pripovednega gradiva manj posluha. Tudi ti spisi bi najbrž še lep čas čakali, če jih Ilja Popit ne bi vzel v roke ter prevedel in izčrpno komentiral, ilustracije pa je prispevala Daša Abaza.

TADEJA PANCE: Od starih pričevanj k sodobni odrski preobleki; KUD Židan parazol in JSKD, Ljubljana 2010; 180 str.

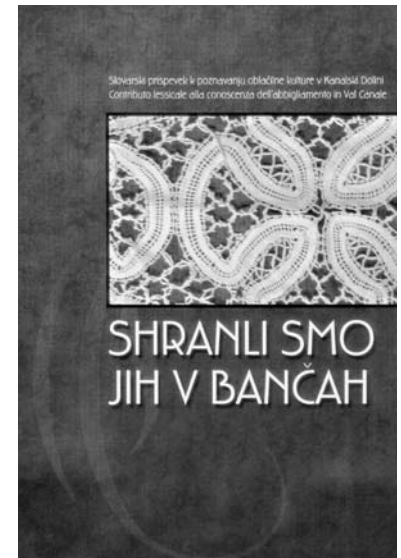
Izhodišče za knjigo s podnaslovom Priprava kostumografije za folklorno skupino po vzorcu oblačilne podobe s konca 19. in z začetka 20. stoletja na Viču je diplomatska naloga, s katero je njena avtorica, oblikovalka Tadeje Pance, končala študij na NTF, smer oblikovanje tekstilij in oblačil. Ne gre za teoretsko raziskavo, temveč za odkrivanje in oživljanje izročila v konkretnem okolju pred nekaj desetletji še ljubljanskega primestnega naselja z namenom, da bi pridobljeno znanje uporabili za izdelavo kar najbolj avtentičnih kostumov tamkajšnje folklorne skupine Židan parazol. Tadeja Pance je kot kostumografinja izpeljala ta zahtevni projekt, zdaj pa svoje izkušnje zelo nazorno, s številnimi fotografijami in skicami, posreduje tudi drugim folklornim skupinam, ki se srečujejo s težavami pri izbiri in izdelavi ustreznih kostumov za svoje nastope. Njen priročnik predstavlja celoten postopek od načrtovanja do izdelave kostumov, rešitve, ki jih je pri tem uporabila, pa so se, kot zagotavlja, izkazale za uporabne in učinkovite.

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

KARMEN KENDA - JEŽ: Shranili smo jih v bančah – Slovanski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini | Contributo lesicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale;

S. K. S. Planika Kanalska dolina idr.; Ukve, Ljubljana 2008; 74 str.

Slovar oblačilnega izrazja prinaša rezultate raziskovalne naloge, ki je na pobudo Marie Moshitz in drugih domačinov iz Kanalske doline potekala vzporedno z dvema postavitvama razstave oblačil iz zasebnih zbirk leta 2003 v Naborjetu in 2006 v Trbižu ter dodatnih terenskih raziskav. Te so s snemanjem pogovorov z informatorji dopolnile zapise v prvotnem geslovníku in omogočile nadaljnje analize in obdelavo 568 slovaskih gesel, kar so opravili jezikoslovci z ljubljanske Filozofske fakultete, ZRC SAZU, ZRS Koper in drugih znanstvenih ustanov, povezala in uredila pa jih je Karmen Kenda - Jež. Prvi razdelek v izdaji prinaša prepis besedila osrednje informatorke Oblačila naših dedkov in babic v narečni in knjižni obliki, sledi opis poteka dela in zgradbe slovarja, jedro pa je trijezični slovensko-nemško-italijanski slovar.

LUIGIA NEGRO in SANDRO QUAGLIA: Biside ta-na traku –

Le parole su nastro – Besede na traku; Kulturno društvo Muzej rezijanskih ljudi,

Zveza SKD, Bila 2009; 144 str.

Publikacija je pravzaprav katalog etnografske zbirke v rezijanskem zaselku Bila, za katero od leta 1998 skrbi kulturno društvo v Poju, vendar s svojo vsebino ta okvir tudi presega. Knjiga poleg uvodnih zapisov vsebuje 16 besedil, ki jih spremlja okrog 200 fotografij. Nastala so na podlagi intervjujev s starejšimi prebivalci vseh zaselkov doline Rezije, ki so jih v letih 1996–2001 opravile Luigia in Maria Negro, Marcellina Madotto, Silvana Paletti, Catia Quaglia in druge sodelavke rezijanskega muzeja. Besedila, najprej zapisana v krajevnem narečju, nato pa še v italijanskem prevodu in knjižni slovenščini, so razvrščena v šest tematskih sklopov: Dom in planina, Prt, volna in lan, Gozd, drevesa in les, Zemlja, travnik in košnja, Obrti in Vera. Prvih pet sega v posamezna življenjska okolja in k različnim predmetom, orodjem, delom in opravilom, šesto pa ne govori le o veri v ožjem pomenu besede, temveč tudi o procesijah, romanjih, prazničnih jedeh, itn.

BERTRAND KOTNIK: Zgodovina hiš južne Koroške | Die Geschichte der Häuser in Südkärnten – Tržna občina Železna Kapla-Bela | Eisenkappel-Vellach; Mohorjeva založba Celovec, 2011; 126 str.

Domoznansko in imenoslovno pomembna dvojezična slovensko-nemška zbirka Zgodovina hiš južne Koroške je v dvajsetih letih, odkar izhaja, dosegla 15 knjig, zadnji dve že po smrti njihovega avtorja, frančiškana p. Bertranda Kotnika. Tukaj se je prizadevni raziskovalec izvora krajevnih in hišnih imen ter z njimi povezanega izročila posvetil tržni občini Železna Kapla-Bela/Eisenkappel-Vellach, vendar dela ni več mogel končati. Večidel sicer zbrano, a ponekod nepopolno in ne v celoti preverjeno gradivo je za objavo pripravil dolgoletni prvi mož celovške Mohorjeve založbe, Franc Kattnig. Domača hišna in ledinska imena, iz Bele na primer 57, z Jezerskega vrha 59 in iz Železne Kaple (v obliki seznama) kar 175, so v knjigi nanizana po abecednem redu. Slavist dr. Ludvik Karničar, p. d. Varhov z Obirskega, je v spremni besedi med drugim opozoril, da stara poimenovanja pričajo o močni zakoreninjenosti slovenščine na Koroškem in so sestavni del kulturne in geografske identitete slovenske skupnosti ter hkrati dediščina evropske kulture.

Lesene mojstrovine.
Foto: Franc Pohleven, Ljubljana, 16. 5. 2010

Moški in ženska.
Foto: Janez Pukšič, Ljubljana, 15. 1. 2004

RAZSTAVA ČAR LESA IN ČAR LESA V DELIH JANEZA SUHADOLCA

Najprej je bil gozd ... nato je bil les ... nato je bil stol ... nato je (bil) Janez Suhadolc. A začnimo z gozdom. Drevesa, ki domujejo v njem, so najimenitnejši predstavniki botaničnega sveta, in kot vemo, je Slovenija dežela gozdov, saj pokrivajo 58,5 odstotka naše domovine. Po podatkih Zavoda za gozdove Slovenije (ZGS) smo po gozdnatosti na tretjem mestu v Evropski uniji, za Švedsko in Finsko. Gre torej za našo najpomembnejšo surovino, ob kateri se smemo upravičeno zamisliti, ali je dovolj izkoriščena in cenjena.

Čar lesa je odmevna razstava, ki jo je v letošnjem letu med 12. in 16. majem že tretjič zapovrstjo gostil Cankarjev dom, med 16. in 31. majem pa Mestna hiša v Ljubljani. Poučno in hkrati atraktivno je kot prva na svetu predstavila izdelke iz naravnega in modificiranega lesa.

Pri samem postopku modifikacije¹ pride do povzročitev sprememb na osnovnih komponentah olesenele celične stene (hemicelulozi, celulozi ali ligninu). Posledično se spremenijo osnovne lastnosti lesa, in sicer se znatno poveča odpornost proti škodljivcem ter nekoliko dimenzijska stabilnost, zmanjšata se vpijanje vode in masa lesa (5 do 10 odstotkov), ki v celoti dobi temnejšo barvo ter nekoliko slabše mehanske lastnosti (od 8 do 20 odstotkov),

je pojasnil prof. dr. Franc Pohleven, idejni oče razstave in predavatelj na Oddelku za lesarstvo na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani. V strokovni komisiji, ki ji je predsedoval, so bili še Lenka Kavčič, Janez Koželj, Vito Hazler, Miha Humar in Borut Kričej.

¹ Obstajajo trije načini modifikacije lesa: encimska (z encimi), kemična (s kemikalijami) in termična (s temperaturo med 170 in 240 °C). Enega od postopkov termične modifikacije so razvili na Katedri za patologijo in zaščito lesa na Oddelku za lesarstvo Biotehniške fakultete v Ljubljani.

Primarni namen organizatorjev² razstave je bil ljudem ponovno približati razsežnosti pomena lesa; prikazati različne možnosti njegove uporabe ter vzbuditi naklonjenost do tega naravnega žlahtnega gradiva. Za zdravje in počutje je najboljše leseno bivalno okolje. Treba je poudariti, da je les kot sodoben in naraven material nadvse ustvarjalno uporab(lj)en tudi v sodobnem oblikovanju, o čemer najbolje in najlepše pričajo prav predstavljeni izdelki. Slednjim je čar vdihnulo okrog dvaintrideset razstavljalcev, bolj ali manj znanih imen,³ ki v Sloveniji oblikujejo lesene izdelke. Vsi izdelki so bili označeni s podatki o imenu izdelovalca, vrsti lesa, količini CO₂, ki jo izdelek prispeva k znižanju emisije toplogrednih plinov,⁴ ter z drugimi tehničnimi podatki. Na razstavi je izstopala najdaljša pručka na svetu (zasnoval in izdelal jo je Jože Koželj), ki je zaradi svoje dolžine vzbudila mnogo radovednih pogledov. Pozornost so vzbujali tudi: jaslice, lesene posode, eko-kuhinja, stoli, mize, parket, upognjenček, postelje, stopnice, stojalo za časopise, kocke, ura, pult, stajica, ptičja hi-

² V organizacijskem odboru so sodelovali: Franc Pohleven (predsednik OO), Marko Petrič, Miha Humar, Borut Kričej, Matjaž Pavlič, Mateja Peric, Vito Hazler, Nada Slovnik, Jan Skoberne, Gregor Rep in Andreja Žagar.

³ Roman Kuralt, Asto Dvornik, Stane Bukovec, Hana Sevshek, Javor Pivka d. d., Marko Črtanec, Lenka Kavčič, Tomaž Pečnik, Stanislav Skalič, Pavel Iskra, Klemen Kuralt, Andrej Čufer, Jasna Jamnik, Tomaž Pečnik, Belinka, Jan Foraus, Boris Lubej, Miha Grebenc, Gregor Bizjak, Katja Zajko, Branko Jurca, Franci Jenko, Jasna Jamnik, Jagoda Jejčič, Andrej Krajnc, Samo Bergant, Matej Voga, Bojan Skok, Marko Črtanec, Janez Suhadolc, Darko Šurina, Jože Koželj.

⁴ Les je proizvod narave in nastaja iz CO₂. Pri gradnji in proizvodnji izdelkov iz lesa se v primerjavi z drugimi materiali porabi najmanj energije, v času uporabe pa ti še podaljšajo skladiščenje CO₂. Tako lesni proizvodi bistveno znižajo emisije toplogrednih plinov in v največji možni meri pripomorejo k blažitvi podnebnih sprememb.

* Sandra Jazbec, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Celovška 181, E-naslov: sandrantropologinja@gmail.com

Najmlajši obiskovalci odkrivajo čar ustvarjalnosti.
Foto: Franc Pohleven, Ljubljana, 13. 5. 2011

šica, svetilka, kopalnica, počivalnik, noži, igralni šah, kuhinja, pručka, raznovrstni manjši uporabni in okrasni izdelki, idr.

Les, lesna tvarina in leseni izdelki so posmrtni ostanki nekdanjih živih bitij. Kdor ima rad drevesa in les, izkazuje hkrati ljubezen do živega in preminulega; odnos je ambivalenten. Ambivalenco pa zasledimo še nekje drugje, in sicer v razmerju med količino gozdnih površin ter uporabnostjo lesa na Slovenskem. Namreč: po podatkih ZGS 1.185.169 ha gozdov pokriva več kot polovico površine države. Pretežni del slovenskih gozdov je v območju bukovih, jelovo-bukovih in bukovo-hrastovih gozdov (70 odstotkov), ki imajo razmeroma veliko proizvodno sposobnost, trenutna raba⁵ lesa pa je pod 0,26 kubičnega metra na prebivalca. Skratka, za aktualno civilizacijsko normo je les vedno bolj nepomembna tvarina, in zdi se, kot da bi današnja civilizacija lahko shajala brez lesenih izdelkov.

Prof. dr. Pohleven v trenutni situaciji v boju proti podnebnim spremembam in globalni gospodarski krizi predlaga preusmeritev našega gospodarstva na domačo surovinsko osnovo in opiranje na lastne energetske vire, kar je enkratna priložnost za razvoj Slovenije. Les bi morali opredeliti kot nacionalno strateško surovino za proizvodnjo izdelkov z najvišjo možno dodano vrednostjo. Na gozdnatih območjih je treba ustanoviti Centre za predelavo lesa (CPL), ki bi povezovali pridelavo, predelavo (primarno predelavo lesa, proizvodnjo izdelkov, celuloze, oblikovanje), prodajo izdelkov in energetske izrabo ostankov predelave ter odsluženega lesa. V okviru CPL bi morali organizirati razvojne oddelke za strokovno podporo pri uvajanju novih tehnologij predelave lesa. Vlagati bi morali v razvoj najnovejših tehnologij obdelave in predelave lesa ter ustvarjati izdelke z visoko dodano vrednostjo. Torej moramo sive celice spodbujati k razmišljanju

5 O trenutni rabi lesa sem se zamislila že ob srečanjih s profesorji (red. prof. Janezom Suhadolcem s Fakultete za arhitekturo, red. prof. dr. Francem Pohlevnem z Biotehniške fakultete in izr. prof. Vitom Hazlerjem z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani), ki so z izčrpnimi podatki ljubeznivo sodelovali pri nastajanju pričujoče recenzije. Z izjemo Oddelka za lesarstvo, okna v prostorih ustanov, v katerih so zaposleni, po pričakovanjih niso iz lesa, pač pa iz plastike. Slednja kraljuje oknom v večini stavb v naši bivalni kulturi.

Janez Suhadolc: Plečnikov šah.
Foto: Dragan Arrigler, Ljubljana, 25. 5. 2010

in inovativnosti, ne pa jih s sežiganjem lesa zastrupljati.

Ob optimističnem sklepanju upam trditi, da bo Čar lesa (ki je hkrati dobrodošla letna inventura položaja o oblikovanju lesa) skupaj s trdom strokovnjakov iz različnih strok pripomogel k izboljšanju nezavidljivega položaja.

Želela pa bi izraziti veselje ob dejstvu, da je pri opisanem več-disciplinarnem projektu sodeloval tudi etnolog, prof. dr. Vito Hazler. Dokaz o rezultatih dobrega medsebojnega sodelovanja je tudi drugi del⁶ prispevka o arhitekturno-antropološki navezi. Vse to je lep dokaz o nujnosti sodelovanja etnologa/kulturnega antropologa na opisanem področju.

Sorodnega mnenja je tudi arhitekt Janez Suhadolc, ki je s tremi razstavnimi eksponati (stoloma Lajt in šahovsko garnituro Plečnik) prav tako prispeval k pestrosti razstave. Naštevaje njegovih »arhitekturnih miniaturnih«⁷ (z začetkom leta 1987, v katerem korenini »tišlerska zgodba«) bi se ustavilo ob številki 250 – natančnega števila se ne da določiti, saj je razlika med novim modelom in inačicami precej nejasna. Poleg stolov so v njegovem izdelovalnem repertoarju še gugalnik, pručka, miza, šahovska garnitura, postelja, omara, knjižne police, zibelka, notno stojalo, stojalo za cvetje, oltarna miza, kelih, nagrobnik, *tempietto*, ptičja krmilnica, klečalnik, dekanska in županska veriga in še kaj. Najbolj ceni domač orehov, češnjev in javorjev les; tujih lesov ne uporablja.

Morda ali pa predvsem iz ljubezni do »Plečnikovih časov« (rad poudarja ustvarjalno osebnost Jožeta Plečnika) njegova dela izžarevajo brezpogojno lojalno slovensko kulturno tradicijo; pomislimo le na zibelko, ob kateri se ne moremo izogniti aluziji na slovenski kozolec. Skratka, gre za umetnika, ki skuša ustvarjati v razpoznavno narodnem slogu.

Ob boku dolgoletni predanosti tradiciji zaznamujejo srčiko njegovih del tudi etika, erotika in estetika, kar poudarja Jaroslav

6 Del besedila o Janezu Suhadolcu je sorodna inačica avtoričinih člankov, ki sta bila skupaj s fotografijami Dragana Arriglerja objavljena v dnevniku *Delu* (8. 7. 2011) in reviji *Adria Airways: In-Flight Magazine* (oktober–november 2011).

7 Suhadolc o svojih izdelkih razmišlja kot o arhitekturnih miniaturah, medtem ko velike stavbe v arhitekturi imenuje »gromnjače«.

Skrušny v prvi izmed trojice knjig *Stoli* (1997). Tem močnim pojmom bi pritaknili še edinstvenost, minimalizem, klasično eleganco, poetičnost, funkcionalnost in močan simbolni naboj. Ameriški oblikovalec George Nelson je nekoč predvidel, da bo sodobni stol na seznamu najbolj tipičnih predmetov zahodne kulture iz prve polovice 20. stoletja. Hugh Aldersey - Williams je zgodbo nadgradil, rekoč, da stol ni na seznamu najbolj tipičnih predmetov le iz prve polovice tega stoletja, temveč pravzaprav kateregakoli obdobja v njem, prav gotovo pa iz zadnjih nekaj desetletij. Zakaj prav stol? Skladatelji se strinjajo, da prvovrstno sredstvo samoizražanja ni simfonija, kot bi si kdo mislil, ker je pač najdaljša in najglasnejša, pač pa je to godalni kvartet: kar velja za glasbo, velja tudi za oblikovanje. Oblikovanje avtomobila ali vlaka je uigrano delo mnogih igralcev; to so oblikovalske simfonije. Stol pa je precej bolj osebna stvar, izdelek zasebne introspekcije. Stol ni simfonija, je godalni kvartet. In kot godalni kvartet je tudi stol navadno namenjen doživljanju v domačem okolju, je tako rekoč sobno delo. Če je ta analogija za koga nepričakovana, potem je to žalosten odsev dejstva, da se glasba in oblikovanje le redko vzajemno navdihujeta. Žal, saj bi se lahko oblikovalci marsičesa naučili iz izkušenj nacionalno usmerjenih skladateljev. Najboljše pri tem je, da se ni treba omejevat le na lastno nacijo: Debussyjeva Iberia in Mendelssohnova Škotska sta na primer tovrstna glasbena primera. Oblikovalci si le redko privojujejo podobno svobodo; mogoče se bojijo, da bi zapadli kiču.

Sama v svobodnem blagozvočju »godalnega kvarteta« Suhadolčevih »stolov« slišim Vivaldijeve Letne čase – vse štiri ... ali povedano drugače: Janez Suhadolc ima svojo umetniško muzo. Ime ji je Narava. Pa ne tista grandiozna, neskončna in mogočna. Njegova Narava je narava tankočutnih nians, ki so človeškim očem povečini skrite – čuti jo v tihem melanholičnem plesu snežink pozimi, sončnem žarku, ki se v lenem poletnem večeru nerad poslavlja od svojega zlatega odseva na vodi, nagajivem igranju češnjevih cvetov v vetru pravkar rojene pomladi in starem hrastu, ki pozno jeseni ovit v meglice sramežljivo skriva svojo pusto krošnjo. Janez Suhadolc potrjuje pravilo, da se velike stvari rojevajo iz preprostih in malih reči. Njihove lepote ljudje ne gledamo z očmi, ampak jih čutimo, ko nam radostijo dušo in srce.

Zaradi tega njegove arhitekturne miniature postanejo in ostanejo večne. In čeprav se včasih počuti kot don Kihot, je njegovo vračanje k ljudskemu in kulturnemu izročilu – slovenskemu in evropskemu – ustoličeno na srečnem koncu: na uspešnem ohranjanju tradicije, ki jo zna sam kot poslednji romantik s tisočero talenti ceniti v vsej njeni (po)polnosti. Pa še to. Goethe je nekoč zapisal: »Talent se oblikuje v tišini, karakter v viharju sveta.« Suhadolčev talent govori sam zase, karakterju »izkušnosti« navkljub ostaja otroško hudomušen, živahen in očarljiv, njegove arhitekturne miniature pa presegajo prenekatero »ogromnjačo«.

MEDICINSKE SESTRE SKOZI ČAS

Razstava o zgodovini zdravstvene nege

Od 20. maja do 31. oktobra 2011 je bila v Cerkljanskem muzeju, na oddelku Mestnega muzeja Idrija v Cerknem, na ogled zanimiva razstava o zgodovini zdravstvene nege na Slovenskem. Gre za prvo tovrstno muzejsko razstavo pri nas. Nastala je v sodelovanju z Društvom medicinskih sester, babic in zdravstvenih tehnikov (DMSBZT) Ljubljana. Društvo je strokovno, prostovoljno, samostojno in nepridobitno stanovsko združenje. Vključuje prek 5.500 članic in članov iz širše ljubljanske regije in okolice, ki se udeležujejo raznolikih dejavnosti društva: od strokovnih, izobraževalnih in raziskovalnih vsebin do raznih priložnostnih dejavnosti. V okviru društva posebno pozornost posvečajo zgodovini in skrbi za ohranitev dediščine zdravstvene nege. Ukvarjajo se z zbiranjem zgodovinskih virov, predmetov, dokumentov in fotografij s področja zdravstvene in babiške nege.

Cerkljanski muzej je v preteklosti z društvom sodeloval ob raznih priložnostih. Konec leta 2010 je z njihove strani prišla pobuda za organizacijo skupne razstave, ki smo jo z veseljem sprejeli. Hranijo namreč precej bogato zbirko gradiva o zdravstveni negi, ki pa je zaradi pomanjkanja prostorov shranjena na različnih lokacijah in zato javnosti nedostopna. Za datum odprtja je bil namensko izbran 20. maj, saj tako muzealci kot medicinske sestre in babice v maju praznujemo svoj dan (5. maj: svetovni

dan babic, 12. maj: mednarodni dan medicinskih sester, 18. maj: mednarodni dan muzejev).

Avtorici razstave sva bili članica društva, diplomirana medicinska sestra Irena Keršič in muzejska svetovalka Milojka Magajne. Razstava je zajemala časovno obdobje od leta 1919 do konca šestdesetih let 20. stoletja, tj. čas od prihoda prve skrbstvene sestre na slovensko ozemlje do sodobne utemeljitve poklica medicinske sestre. Vsebinsko je bila razdeljena v naslednja poglavja: Razvoj zdravstvene nege v začetku 20. stoletja, Angela Boškin – prva šolana sestra pri nas, Delokrog medicinskih sester, Šolane zaščitne sestre cerkvenih redov, Zdravstvena nega med drugo svetovno vojno, Skrb za otroke, Razvoj izobraževanja medicinskih sester, Obdobje sodobne zdravstvene nege, Delovna obleka medicinskih sester v različnih obdobjih ter Strokovna organizacija.

Poleg fotografij in besedil je bilo razstavljenih okoli 220 predmetov, ki so ponazarjali različna delovna okolja medicinskih sester. Zlasti zanimive so bile delovne obleke, od skrbstvene sestre (Angela Boškin), zaščitne sestre, sestre usmiljenke, otroške negovalke, do srednje in višje medicinske sestre. Z obleko je bil predstavljen tudi partizanski bolničar in nosač ranjencev. Razstavljeno je bilo gradivo iz zbirke DMSBZT Ljubljana, zbirka Cerkljanskega muzeja in nekaterih zasebnih arhivov.

* Milojka Magajne, prof. zgod. in soc., muzejska svetovalka, Mestni muzej Idrija – Cerkljanski muzej, 5282 Cerkno, Bevkova 12, *E-naslov: milojka.magajne@muzej-idrija-cerkno.si

Otroške negovalke so se zaposlovale v bolnišnicah pa tudi v jaslih.
Foto: Milojka Magajne, Cerkno, 25. 7. 2011

Poleg uniform je bilo na ogled več delovnih okolij medicinskih sester (domače okolje, ambulanta, bolniška soba), na drugi strani pa tudi razvoj šolstva na tem področju ter delovanje strokovne organizacije. Muzej je za razstavo prispeval gradivo iz druge svetovne vojne s poudarkom na Partizanski bolnici Franji. Predstavili smo sedem od 25 bolničarjev in pomožnih bolničarjev, ki so med vojno opravljali delo v tej partizanski bolnici. Med njimi je bila samo ena šolana sestra, preostali so pred vojno opravljali različne poklice in so se za delo bolničarja usposobili s tečajji (dva sta bila organizirana tudi v Franji) in ob sprotnem delu. Poleg besedil in fotografij smo razstavili tudi nekaj avtentičnih predmetov iz Franje. Ti so, shranjeni v muzejskem depoju, preživeli povodenj 18. septembra 2007, ki je odplavila večino predmetov, nameščenih v bolnišničnih barakah.

Na ogled je bilo tudi filmsko gradivo, in sicer igrani dokumentarni film o življenju in delu Angele Boškin z naslovom *Poti k ljudem*, ki ga je leta 2008 posnela TV Slovenija. Predstavljen je bil igrani dokumentarni film o partizanskih bolnicah v Sloveniji iz leta 1947, v katerem so nastopili nekdanji člani osebja in ranjenci. Tretji prispevek iz Filmskega obzornika leta 1947 pa je govoril o protitrahomskih postajah v Prekmurju in delu pomočnic – oziroma sester na teh postajah. (Trahom je kronično vnetje očesne veznice in roženice.) Zadnja dva filma hrani Slovenski filmski arhiv pri Arhivu RS.

Za oblikovanje razstave sta poskrbela Blaž Jereb (Gaya Cerkno) in Maša Mavrič. Glede na razpoložljivi prostor jima je uspelo najti optimalno rešitev. Celostna podoba je vključevala tudi logotip, vabilo, plakat in katalog razstave z naslovom *Medicinske sestre skozi čas* (44 str.). Ta je poleg nagovorov predsednice DMSBZT Ljubljana, Đurđe Sima, in direktorice Mestnega muzeja Idrija, Ivane Leskovec, vključeval nekoliko dopolnjena razstavna besedila in izbor fotografskih prilog.

Strokovna zdravstvena nega se je na Slovenskem začela razvijati na začetku 20. stoletja. V bolnišnicah, hiralnicah in zavetiščih so takrat delovale izključno nešolane sestre različnih karitativnih cerkvenih redov. Prve Slovenke so se za poklic skrbstvene sestre izobraževale na Dunaju. Usposobljene so bile za poklicno opravljanje socialne in skrbstvene dejavnosti na vseh področjih javne zdravstvene nege. Prva, ki je začela delati v Sloveniji, je

Kolo je bil nepogrešljiv pripomoček tistih sester, ki so delale na terenu.
Foto: Milojka Magajne, Cerkno, 25. 7. 2011

bila Angela Boškin. Delo prvih sester je bilo zahtevno in naporno, oteževale so ga revščina in zaostalost v delavskih kolonijah. Zelo težko si je bilo pridobiti zaupanje tamkajšnjih prebivalcev. Boškinova je v zvezi s tem rekla: »Kadar prideš v hišo, ne smeš takoj kot orožnik spraševati, kaj je z vašim otrokom narobe. Lepo se moraš pogovoriti, tudi o kozjereji, če je to potrebno.« Še danes velja, da je v tem poklicu zaupanje ključ do uspeha. Leta 1924 je bila v Sloveniji ustanovljena Šola za sestre. V njej izšolane zaščitne sestre so bile usposobljene za zdravstveno in socialno delo z materami in otroki, poklicno varstvo in pozneje za zdravstveno in socialno obravnavo odraslih, predvsem v preventivni dejavnosti. Njihovo število je bilo majhno. Med drugo svetovno vojno in po njej je tega kadra zelo primanjkovalo. Med vojno so organizirali številne tečaje, na katerih so se usposabljali partizanske bolničarke in bolničarji. Po vojni je prišlo do umika sester cerkvenih redov iz bolnišnic. Šole za medicinske sestre, kot se odtlej imenujejo, so začeli ustanavljati po vsej Sloveniji. V predstavljenem obdobju so številne reforme na področju izobraževanja v zdravstveni negi botrovale zelo različnim poimenovanjem poklica: zaščitna sestra, otroška zaščitna sestra, otroška sestra negovalka, otroška negovalka, babica, medicinska sestra – babica, srednja medicinska sestra in višja medicinska sestra. Poklicne skupine otroških negovalk danes ni več, saj so jih nadomestile srednje medicinske sestre oziroma tehniki zdravstvene nege. Tako se je postopoma izoblikovala nova poklicna skupina, katere predmet dejavnosti je bil in je seveda še vedno človek. Medicinske sestre so prevzemale vedno bolj zahtevne naloge in se zaposlovale na preventivnem, kurativnem, izobraževalnem in zdravstveno-vzgojnem področju ter na vodilnih delovnih mestih. Z razstavo oziroma s spremljevalnim pedagoškim programom smo se vključili tudi v skupni projekt slovenskih muzejev Z igro do dediščine, ki je potekal v tednu otroka. 5. oktobra 2011 smo v muzeju pripravili zelo dobro obiskano delavnico (41 otrok in njihovih staršev), ki sta jo vodili diplomirani medicinski sestri Andreja Gruden in Sabina Vihtelič. Otroke sta najprej popeljali po razstavi, potem pa sta jim pokazali, kaj vse morajo danes znati sestre. Tudi otroci so se lahko preizkusili v številnih opravilih, njihovi medvedki, dojenčki in druge igračke, ki so jih prinesli s sabo, so tako dobili pravo zdravstveno oskrbo.

Žensko spodnje perilo.

Foto: Tomislav Vrečič, Murska Sobota, 20. 6. 2011

Predmeti za osebno higieno.

Foto: Tomislav Vrečič, Murska Sobota, 20. 6. 2011

»ČIST MORAŠ S TEGA SVETA«:

Spodnje perilo, higiena in lepotni ideal v Pomurju

Pokrajinski muzej Murska Sobota, 18. junij 2011–30. september 2011

Razstava o spodnjem perilu, higieni in lepotnem idealu v Pomurju od začetka 20. stoletja do sedemdesetih let 20. stoletja je predstavila intimno področje nekdanjega vsakdanjika v Pomurju: pred javnostjo skrito spodnje perilo, osebno higieno in z njo povezano higieno doma oziroma skrb za čistočo telesa in doma, ter lepotičenje, s katerim so se posameznice in posamezniki skušali približati takratnim telesnim lepotnim idealom.

Idejno zasnovo razstave je pripravila kustosinja Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti Jelka Pšajd, ki je po terenu več let sistematično zbirala tako predmete (spodnje perilo, predmete, povezane s higieno in z lepotnim idealom) kot tudi ustne informacije o razmerjih ljudi do zbranih predmetov. Muzej je ob pripravi razstave prvič v medijih objavil vabilo javnosti, naj za razstavo posodi ali podari določene predmete. Vabilo je imelo dvojni namen: pridobitev dodatnega gradiva za razstavo in večanje dostopnosti muzeja ljudem, oziroma neposredno povezovanje muzeja z okoljem, ki ga muzej strokovno pokriva. Oba namena sta bila dosežena, saj je kar nekaj posameznikov prvič stopilo v stik z muzejem, število predmetov, ki so jih prispevali, pa je bilo nad pričakovanji: prispevali so kar 96 od 172 predmetov, strokovno obdelanih za namen razstave, kar je dobrih 55 odstotkov vseh razstavljenih predmetov.

Pri pripravi razstave se je vzpostavilo še eno sodelovanje med muzejem in javnostjo. Na pobudo Jelke Pšajd so se s svojimi vezeninami vključile tudi vezilje iz različnih pomurskih krožkov in društev, ki so na sodobno spodnje perilo izvezle različne motive. Perilo smo obesili na vrstico in jo napeljali čez grajsko dvorišče, s čimer smo ustvarili podobo sušenja perila, kar je na grajskem dvorišču učinkovalo nenavadno in vpadljivo. To je bil seveda tudi namen te instalacije – pritegniti pozornost mimoidočih in jih povabiti na razstavo. Po drugi strani pa je bil ta poskus korišten tudi za vezilje, ki so z vezeninami na sodobnem spodnjem

perilu ustvarile lične in unikatne izdelke ter dobile nove ideje za apliciranje vezenin.

Razstava je bila koncipirana v treh vsebinskih sklopih oziroma postavljena v treh prostorih. V prvem prostoru je bil poudarek na interaktivnosti, predmeti so bili razstavljeni tako, da so obiskovalce presenetili in jih spodbudili k odzivu. Obiskovalci so že ob vstopu zagledali sliko slikarja Karla Jakoba Portret matere iz leta 1938, nad sliko pa prebrali vprašanje »Ali ima spodnje hlače«? Celotna razstava je ves čas komunicirala z obiskovalci z z na stenah napisanimi frazami. Ta del razstave pa je bil z namenom večje dostopnosti muzejev različnim skupinam ljudi namenjen tudi slepim in slabovidnim obiskovalcem. Slepim in slabovidnim obiskovalcem so razstavljenе eksponate lahko tudi otipali, podpisi so bili dovolj veliki in v brailovi pisavi.

V drugem prostoru je bilo razstavljeno spodnje perilo v vsej raznolikosti svojega razvoja: spodnja krila, ki so razvojno najstarejši del spodnjega perila, *rokafci* oziroma *robače*, *lajbi*, doma sešiti modrčki in modrčki industrijske izdelave, spodnje obleke, sintetične kombineže, ženske spodnje hlače z razporkom, ženske spodnje hlače s hlačnicami, *pumparce*, moške *gate*, doma izdelani vložki, otroške *srat lače*. Najstarejši kos spodnjega perila na razstavi je bilo spodnje krilo iz domačega lanenega platna iz leta 1900.

Spodnje perilo v Pomurju je relativno mlad pojav, saj se je začelo uveljavljati šele na začetku 20. stoletja. Ženske sprva pod spodnjimi krili niso nosile spodnjih hlač; te se začnejo uveljavljati šele po prvi svetovni vojni. Za moške spodnje hlače se domneva, da so se uveljavile v prvi četrtini 20. stoletja (Pšajd in Huber 2011: 7–23).

Razstava o oblačilih, ki so bila del posameznikove intime, se v tretjem prostoru nadaljuje s prikazom skrbi za čistočo telesa

* Mateja Huber, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustosinja, Pokrajinski muzej Murska Sobota, 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, E-naslov: mateja.huber@gmail.com

Vezeno spodnje perilo na grajskem dvorišču Pomurskega muzeja Murska Sobota.

Foto: Tomislav Vrečič, Murska Sobota, 18. 6. 2011

in doma, v skromnem obsegu pa so bili razstavljeni tudi predmeti za lepotičenje. Ta skromnost pri predmetih za lepotičenje je povedna, saj je posledica tega, da so bili Pomurcem, ki so v preteklosti pretežno živeli od kmetijstva, ti predmeti precej nepomembni in tudi nedostopni. Cenjeni sta bili pripravljenost in sposobnost opravljati dela na kmetiji, lepota in delavnost sta se po mišljenju ljudi izključevali, kar ponazarja naslednji rek: »Če si lep, si za delo slep«. Razstavljeni so bili predmeti, s katerimi so pred uvedbo pralnih strojev prali perilo, ter raznoliki predmeti, s pomočjo katerih so se ljudje umivali in ki pripovedujejo o tem, kako praktični so bili, saj so marsikateri predmet, ki ni bil izdelan za tovrstno rabo, uporabljali ali predelali tudi v ta namen. Pri umivanju so npr. uporabljali *dijgi pisker*, v katerem so sicer kisali mleko, čopič za britje pa so si izdelali iz praznega strelskega naboja. Razstavljeni predmeti so se uporabljali vse do napeljave vodovoda v stanovanjske hiše, kar se je v Pomurju

zgodilo šele v začetku sedemdesetih let 20. stoletja. Pred gradnjo kopalnic so se umivali v kuhinji ali v *prikletu* (hodniku), poleti tudi zunaj pred glavnim vhodom. Umivalo se je tudi ob posebnih dogodkih življenjskega cikla, kot so rojstvo, poroka in smrt. Pri umivanju mrličev so bile prisotne stare arhaične prvine. Mrliča so morali, čeprav ni bil umazan, po tradiciji umiti po celem telesu. Miško Kranjec je tako zapisal: »Ko se rodiš, te umijejo drugi, in ko umreš, te operejo. Le tedaj poslednjič. Čist moraš s tega sveta« (Ibid, 24–73).

Ob razstavi je izšla tudi publikacija, v kateri so poleg kataloga razstavnih predmetov objavljeni tudi raziskovalni izsledki o spodnjem perilu, higieni in lepotnem idealu v Pomurju.

Literatura

Jelka Pšajd in Mateja Huber, *Čist moraš s tega sveta: Spodnje perilo, higiena in lepotni ideal v Pomurju*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota, 2011.

Alenka Pakiž z udeleženci seminarja o oblačilni dediščini.
Foto: Bojan Knific, Kranj, 25. 3. 2011

Del razstave s predstavitvijo folklornih kostumov.
Foto: Bojan Knific, Kamnik, 11. 9. 2011

SPREMEMBE OBLAČENJA V SLIKI, OBLEKI IN PREOBLEKI O razstavi Alenke Pakiž ob 41. Dnevih narodnih noš in oblačilne dediščine

V Kamniku vsako leto drugi vikend v septembru potekajo Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine, ki so bili v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* in na drugih mestih že deležni etnološke obravnave, zato se podrobnejšemu opisovanju tega dogodka na tem mestu odrekam, želim pa na kratko predstaviti eno od spremljevalnih dejavnosti, ki pretežno zabavno-turistično-kulturnemu programu dodaja z oblačilno dediščino povezano strokovno-vzgojno dejavnost. V zadnjih letih je postala navada, da še pred uradnim začetkom omenjenega praznovanja, ki zaradi več kot 2.000 pripadnostno kostumiranih udeležencev na nedeljski povorki in večdesettisočglave množice obiskovalcev v več pogledih ni primerljivo z drugimi sorodnimi dogodki v Sloveniji, da organizator – Agencija za razvoj turizma in podjetništva Kamnik – pripravi nekaj akcij, ki sovpadajo z njihovo naslovno vsebino. Tako je bilo letos v Galeriji Veronika v soboto, 3. septembra 2011, vsem ljubiteljem pripadnostnega kostumiranja namenjeno predavanje o avbi, njenih različicah in načelih oblačenja »narodnih noš«, v četrtek, 8. septembra, pa so v istem prostoru odprli razstavo, ki je obiskovalcem v dneh do konca septembra ponujala vpogled v spreminjanje oblačilne podobe slovenskega trškega in kmečkega prebivalstva v obdobju od zadnjih desetletij 19. stoletja do druge svetovne vojne. Vprašanje razvijanja oblačenja v času je bila tudi sicer tema letošnjih 41. Dnevo narodnih noš in oblačilne dediščine, ki so na nedeljski povorki obiskovalce skušali opozoriti na pestrost oblačilne dediščine, te pa ni mogoče ustrezno razumeti brez upoštevanja spreminjanja oblačenja kot glavnega gibala vsakega razvoja.

Razstavo, ki je opozorila na spreminjanje oblačenja v času, je ob pomoči svojega moža Filipa Pakiža in v sodelovanju z veteransko Folklorno skupino Tine Rožanc pripravila ljubiteljica oblačilne dediščine in drugega izročila ter folklornica Alenka

Pakiž, ki se s predstavljanjem oblačilne dediščine ni srečala prvič. Sama je na podlagi temeljitega večdesetletnega ljubiteljskega terenskega raziskovanja leta 2009 objavila obsežno knjigo o nekdanjem oblačenju Ribničanov z naslovom *Rib'nčan' smo se l'pu nosil'*, pri oblikovanju kostumskih podob pomaga več folklornim, pevskim in drugim skupinam, zbira ustna, slikovna in predmetna pričevanja o nekdanjem oblačenju in, kot se za ljubiteljico spodobi, predvsem ljubi, kar počne. Zato ne čudi, da je v uvod ob razstavi izdane zgibanke zapisala:

V veliko veselje mi je, da lahko s obiskovalci razstave delim spoznanja in gradivo, ki sva ga dolga leta ljubiteljsko zbirala s soprogom Filipom in pri tem doživela veliko zadovoljstva. Radost, ki jo s kom deliš, je dvojna radost.

Spreminjanje oblačenja in z njim povezanih ravnanj v času občutimo ljudje kot opazovalci in potrošniki; opazamo, da se spreminja oblačenje drugih, hkrati pa način oblačenja spreminjamo sami. Prilagajamo se spremembam, in čeprav nismo pristaši tesnega sledenja novostim oblačilne mode, njene produkte ali derivate sčasoma prevzamemo in jih jemljemo kot nekaj domala samoumevnega. In če ljudje danes brez resnejših zadržkov priznavamo, da na naše sodobno oblačenje vpliva oblačilna moda, imajo ljubitelji oblačilne dediščine, ljubiteljski proučevalci in izdelovalci pripadnostnih in folklornih kostumov, ki jim je bila razstava prvenstveno namenjena, nekoliko več težav s sprejemanjem dejstva, da je oblačilna moda tudi v prejšnjih stoletjih vplivala na oblačenje ljudi. To se je pod vplivi oblačilne mode nenehno spreminjalo, zato nikakor ni mogoče govoriti o »tipičnih oblekah« ljudi z določenega prostora, kajti večino tistega, kar so ljudje npr. nosili leta 1800, niso več nosili leta 1850, še manj leta 1880. Na oblačenje ljudi so vplivali številni dejavniki, zato so podobe o »tipični« podobi nekdanjega oblačenja Gorenjcev,

* Dr. Bojan Knific, dr. etnol. in kult. antropol., samostojni strokovni svetovalec za folklorno dejavnost na Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti – JSKD. 1000 Ljubljana, Štefanova 5, E-naslov: bojan.knific@jskd.si

Štajercev, Ziljanov, idr. – torej o »gorenjski«, »štajerski«, »ziljski« idr. »noši«, če upoštevam zame neustrezno rabo »noše«, ki jo nekateri želijo enačiti z obleko oziroma oblačilnim videzom – le predstave, ki z nekdanjim resničnim oblačenjem nimajo veliko skupnega. Oblačilno podobo ljudi so namreč bolj kot prostor določali drugi dejavniki – med njimi tudi oblačilna moda, razvijajoča se v posameznem času, ki je v predelanih različicah nedvomno odločilno zaznamovala tudi oblačenje kmetov.

Oblačilna moda je v preteklih stoletjih sooblikovala praznje in vsakdanje oblačenje pripadnikov vseh družbenih plasti, sredi 19. stoletja pa se je razvil tudi poseben način oblačenja – glede na njegov namen ustrezneje zapisano kostumiranja – ki je tesno povezan s prireditvijo Dnevi narodnih noš in oblačilne dediščine. Od tedaj so bile »narodne noše« oziroma pripadnostni kostumi bolj ali manj v modi, v modi je bilo njihovo oblačenje ob nekaterih priložnostih, bolj ali manj v modi so tudi nekatere različice pripadnostnih kostumov. Če je dovršen del razvoja pripadnostnega kostumiranja Gorenjcev odločilno zaznamovala avba z vrhom, so v zadnjem času v modo prišle peče; če je bilo pred desetletji v pripadnostnem kostumiranju modno, da so se pri moškem med irhastimi hlačami in škornji videle »gate«, to trenutno ni modno; če so bile pred leti v pripadnostnem kostumiranju v modi zavijače, okrašene z bleščicami, te danes niso več, itd.

Razstava je s številnimi na terenu najdenimi predmetnimi pričevanji, z bogatim slikovnim gradivom, s spremnim besedilom in kostumskimi interpretacijami javnosti predstavila poglobljene spremembe v oblačenju kmečkega in trškega prebivalstva na Slovenskem v času od zadnjih desetletij 19. stoletja do druge svetovne vojne ter ob tem opozorila tudi na pojav pripadnostnega kostumiranja. Alenka Pakiž je razstavila predvsem predmete, ki jih je našla v ribniški dolini, čeprav so bili med njimi tudi predmeti iz drugih okolij – izjemoma stari 150 let in več, večinoma pa izvirajoči s konca 19. oziroma iz prve polovice 20. stoletja. Iz zadnjih desetletij 19. stoletja so bile razstavljene najstarejše in med njimi mnoge izjemno zanimive fotografije, ki jih je Alenki pomagal zbrati in tehnično obdelati njen mož Filip in so s svojo govorico dopolnile sporočila predmetnih pričevanj, temu pa so bili dodani folklorni in drugi kostumi veteranske Folklorne skupine Tine Rožanc iz Ljubljane, Otroške folklorne skupine Lončki iz Dolenje vasi, pevske skupine Vesele Rib'nčanke in drugih, ki so sicer v glavnem nastali v zadnjem desetletju, a se po svojih oblikah zgledujejo po oblačilih, ki so se nosila pretežno ob koncu 19. stoletja in pred prvo svetovno vojno. Stara oblačila in ustna ter druga pričevanja avtorica razstave zaradi svoje neumorne želje po širjenju spoznanj o nekdanji oblačilni kulturi izjemno spoštuje, zato jim je namenila besede zahvale tudi na predstavitveni zloženki:

Na tem mestu se iskreno zahvaljujem vsem, ki so iz spoštovanja do izročila prednikov ohranili oblačilne predmete, jih darovali ali posodili ter s tem omogočili, da nam danes pripovedujejo o nekdanji oblačilni kulturi Slovencev. Prav njihov spoštljiv odnos, iz katerega veje ponos na našo oblačilno dediščino, nam daje možnost, da se lahko tudi mi naučimo ceniti oblačilno kulturo naših prednikov.

Razstava je obiskovalca vodila od prvega dela, v katerem je bila na podlagi zasebne zbirke staroste Kamnika, Nika Sadnikarja, predstavljena oblačilna podoba Kamničanov med letoma 1878 in 1938, v drugem delu je bilo s fotografijami in starimi predmeti oblačilne porabe predstavljeno spreminjanje oblačilne podobe slovenskega trškega in kmečkega prebivalstva v drugi polovici 19. stoletja, v tretjem spreminjanje oblačilne podobe prebivalstva ob prelomu iz 19. v 20. stoletje in v četrtem spreminjanje oblačilne podobe v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Sledile so kostumske interpretacije nekdanjega oblačenja, ki so se jim v primeru, da v prej navedene vsebinske sklope niso sodili oziroma bi bili ob njihovi vključitvi prenatrpani, pridružili še nekateri drugi predmeti nekdanje oblačilne porabe. Tako je bilo mogoče videti kar nekaj oblačil in obuval, ki so jih nosili otroci, nekaj zimskih oblačil, različna ženska pokrivala, med katerimi Alenka Pakiž rada izpostavi peče, židane rute in šerpe, in pa tudi nekaj predmetov, ki so bili že ob svojem nastanku namenjeni pripadnostnemu kostumiranju ali pa so v pripadnostno kostumiranje vstopili po predhodni rabi v siceršnje praznje oblačilne namene. Odprtje razstave so ob avtoričini predstavitvi, besedah domačina in poznavalca kamniškega okolja, Toneta Ftičarja, vodje območne izpostave Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, in nekaj drugih govornih popestrili člani veteranske Folklorne skupine Tine Rožanc s programom, v katerem so poustvarili nekaj slovenskih ljudskih plesov, in s kostumi interpretirali oblačenje ljudi na različnih območjih od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne. Čeprav gre v primerih, ko se v sodobnosti lotevamo opisovanja preteklega stanja, še bolj pa, če se lotevamo njegovega poustvarjanja, vedno za interpretacije, ki so še zlasti izrazite v ljubiteljskih dejavnostih, se je vsaj v okviru prizadevanj, ki jim sledi Alenka Pakiž, vredno truditi, da bi bilo sodobnosti v njih čim manj. Zato naj za konec ponudim njeno vprašanje, ki je bilo na enem od stenskih panojev ponujeno obiskovalcem: »V premislek ljubiteljem »narodnih noš«: V kateri čas sodijo pobarvani lasje, frfrfu, zapestna ura, salonarji z visoko tanko peto?« Nedvoumnega odgovora razstava ni ponudila, a verjamem, da je vsem, ki se ukvarjajo s folklorno dejavnostjo oziroma s pripadnostnim kostumiranjem, zelo jasen. Posamezniki zunaj ljubiteljskih vrst bi se strinjali, da celo preveč jasen.

Pavlova razstava v Mariboru.
Foto: Marija Kozar-Mukič, Maribor, 11. 4. 2011

S konjsko vprego po Pavlovi poti v Porabju.
Foto: Marija Kozar-Mukič, Monošter, 17. 4. 2011

PAVLOVO JUBILEJNO LETO

Skozi celotno leto 2011 se tako na Madžarskem kot v Sloveniji in na avstrijskem Štajerskem spominjamo 65. obletnice smrti in 125. obletnice rojstva Avgusta Pavla. Dr. Avgust Pavel (Cankova, 1886–1946, Szombathely) je bil prvi poklicni znanstvenik iz vrst Slovencev na Madžarskem: profesor madžarščine, jezikoslovec slovanskih jezikov, literarni zgodovinar in etnolog. Bil je prevajalec, posrednik med kulturami ter pesnik v materinščini in madžarščini.¹

Po trianonski mirovni pogodbi je hiša Pavlove družine z mlajšimi otroki ostala v Potrni pri Radkersburgu v Avstriji, njihovo zemljišče pa je pripadlo Jugoslaviji. Sin Avgust je ostal na Madžarskem, hčerke pa v Jugoslaviji. Avgusta Pavla so aprila 1920 premestili v Szombathely na državno dekliško gimnazijo, kjer je lahko nadaljeval svojo profesorsko službo. Novembra 1920 so ga povabili na Filozofsko fakulteto v Ljubljano. V pismu dekanata Filozofske fakultete v Ljubljani z dne 16. novembra 1920 je zapisano:

... Moje kolege slaviste in mene je zelo razveselilo, da bi bili Vi, ki Vas najbolj poznamo iz Vaših znanstvenih del, eventualno pripravljene prevzeti službo na naši univerzi. Gre samo za določitev delokroga, ki se naj Vam odkaže. V letošnjem šolskem letu namreč še nimamo v proračunu katedre za madžarščino. Takoj bi vas torej mogli nastavitviti edinole kot asistenta v slavističnem seminarju in lektorja za madžarščino ... A bolje za Vas in za znanstvene interese naše univerze bi bilo, ako bi Vas v Beogradu predložili za stalnega docenta ... Opredelitev učnega naloga bi se mogla glasiti: stolica za ugrofinske jezike in njih stike s slovanskimi jeziki. Ako bi Vam taka stolica ne bila po volji, potem bi jo takole definirali: stolica za madžarščino in za madžarsko-jugoslovanske odnošaje v jeziku, literaturi in

kulturi. Tu bi mogli predavati madžarski jezik, literaturo, obmejno dialektologijo prekmursko in južnoogersko, literarnokulturne stike madžarsko-jugoslovanske. Odločite se po svojem preudarku za prvo ali za drugo namestitvev in pri drugi za prvi ali za drugo opredelitev učnega naloga ... Za asistenta odnosno za lektorja Vas lahko namesti univerza v svojem področju, kar se da izvršiti hitreje. Imenovanje za docenta iz Beograda bi mogli pričakovati nekako proti koncu I. semestra, tako da bi z drugim semestrom 1920/21 okrog Velike noči morebiti že nastopili službo na naši univerzi ...²

Povabila Pavel ni mogel sprejeti. »Stolica« na fakulteti in zgodovinske razmere leta 1920 so bile negotove. Z družino vred bi se moral preseliti v Ljubljano, v Jugoslavijo, in zapustiti pokrajino, na katero je bil navezan kot človek in znanstvenik. Tako je postal Szombathely njegov novi in dokončni dom, kjer je – blizu svojemu ljubljenski rojstnemu kraju in družinskim članom – lahko živel in ustvarjal.

Avgust Pavel je bil predvsem raziskovalec ljudske kulture in literature lastnega slovenskega naroda ter stikov med madžarsko in slovensko kulturo. Zanimal se je tako za materialno kot za duhovno kulturo. Med letoma 1928 in 1946 je zbiral etnološke predmete v več kot sto naseljih takratne Železne županije in v pokrajini ob slovensko-madžarski meji. Med njimi je največ keramike, modlov za lecte in modrotisk, drugi so s področja prehrane, stavbarstva, dekorativne umetnosti, poljedelstva, živinoreje, lova na ptice in otroških iger. Posnel je blizu dvesto fotografij. Etnološki arhiv Muzeja Savaria rokopise Pavlovih razprav, njegovih etnoloških in jezikoslovnih terenskih zapisov hrani na približno 2.000 listkih. Habilitacijo za zasebnega docenta južnoslovanskih jezikov in književnosti je dosegel na

¹ Prim.: Zinka Zorko in Miha Pauko, *Avgust Pavel* (Maribor: Slavistično društvo, 2003; Zora 23).

² Pismo je last družine Pavel v Szombathelyu.

Madžarskem, ko je 6. februarja 1941 na univerzi v Szegeđu imel javno predavanje z naslovom Kralj Matjaž v slovenskem ljudskem izročilu in literaturi.

Ob okroglih obletnicah njegove smrti in njegovega rojstva se že 55. leto spominjamo njegovega življenja in delovanja ter negujemo slovensko-madžarske kulturne stike. V preteklih 55 letih so nas konference, knjige, razstave in druge prireditve opozarjale na pomen kulturnega dialoga med ljudstvi in generacijami. V Pavlovem spominskem letu 2011 je več institucij organiziralo potujočo razstavo, literarne večere, srečanja pevskih zborov, objavo študij in ekskurzije v kraje, kjer je Avgust Pavel živel in deloval.

Potujoča razstava o življenju in delovanju Avgusta Pavla, ki smo jo odprli 15. januarja v Muzeju Savaria v Szombathelyu na Madžarskem, je bila na ogled še na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, v Pavlovi hiši v Potrni v Avstriji, v Slovenskem domu v Monoštru na Madžarskem in v Pokrajinskem Muzeju v Murski Soboti. 27. avgusta smo jo odprli v njegovem rojstnem kraju na Cankovi. Od tam smo jo prepeljali v prostore Slovenskega društva v Budimpešti, iz Budimpešte je potovala v Ljubljano, kjer je bila na ogled v Prešernovi dvorani ZRC SAZU. Na odprtju razstave v vsakem kraju je njegova hči Judita Pavel govorila o tem, na kakšen način se Avgust Pavel in njegova družina navezujeta na posamezen kraj.

Razstava predstavlja življenje in delo Avgusta Pavla v treh jezikih (madžarščini, slovenščini in nemščini) in v kronološkem zaporedju na devetih panojih. Fotografije so last Muzeja Savaria in Pavlove družine v Szombathelyu, kjer je Pavel živel in deloval med letoma 1920 in 1946. Od dokumentov in fotografij je bila polovica sedaj prvič objavljena. Na primer ljudskošolsko spričevalo Avgusta Pavla, skupinska fotografija gimnazijskega razreda ali skupinska fotografija Cankovčanov iz leta 1929. Na tej fotografiji sta poleg družinskih članov tudi študent Vilko Novak in prekmurski katoliški duhovnik, založnik in parlamentarni poslanec Jožef Klekl starejši. Panoji so bili v Szombathelyu dopolnjeni tudi s predmeti. Med predmeti, ki jih je Avgust Pavel v tridesetih letih 20. stoletja zbral na terenu, smo izbrali Kristusov kip, model za lect in ženski brezrokavnik. Polovica razstavljenih predmetov – posodila nam jih je Pavlova družina – je bila zdaj prvič predstavljena javnosti. Taki sta bili oljni sliki, na katerih sta upodobljena Pavel in njegova soproga, ter album, v katerega je Pavel lastnoročno pisal in slikal svoji zaročenki, ko je poučeval v kraju Torda v Transilvaniji (Romunija).

Potujoča razstava je bila s predmeti dopolnjena tudi v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti ter na Cankovi. Oktobra 1943 je Pavel inventariziral gradivo, ki ga je zbralo Prekmursko muzejsko društvo. Leta 1944 je zaprosil murskosoboško načelstvo, da zbirko namestijo v prostorih soboške gimnazije in ji določijo skrbnika. Ti predmeti so osnovni fond današnjega Pokrajinskega muzeja Murska Sobota; izbor je dopolnil letošnjo potujočo razstavo. Na Cankovi pa so bile predstavljene tudi njegove knjige in razprave. Tu so 27. avgusta, na predvečer njegovega 125. rojstnega dne, izdali priložnostno znamko s kuverto in z žigom.

Avgust Pavel je v prilogi svoje knjige o glasoslovju cankovskega narečja leta 1909 objavil tudi prekmurske ljudske pesmi. Šest med njimi pojejo v Porabju še danes. Na odprtju razstave v Monoštru so po tri pesmi zapeli Ljudski pevci z Gornjega Senika, v Slovenskem društvu v Budimpešti pa Sombotelke spominčice, ki so dobile ime po najljubših cveticah Avgusta Pavla in so 12.

novembra predstavile svojo zgoščenko z 22 porabskimi ljudskimi pesmimi.

Pavlova hiša v Potrni je organizirala srečanje pevskih zborov s Cankove, iz Szombathelya in Pavlove hiše. Ob tej priliki je bila predstavljena tudi nova zgoščenka domačega zbora. Z naslovom Der Fremde/Tujec/Idegen pa je Pavlova hiša založila zgoščenko s petimi Pavlovimi uglasbenimi pesmimi. V slovenščino prevedene pesmi je uglasbil mariborski pevec, glasbenik in producent, Peter Andrej. Zgoščenka je bila predstavljena v okviru literarnega večera v Potrni in v Szombathelyu. V Potrni so bile pesmi prebrane v nemškem jeziku, v Szombathelyu pa jih je v izvornem madžarskem jeziku prebral ugledni madžarski igralec, direktor sombotelskega gledališča, Tamás Jordán.

Leta 1933 je Pavel ustanovil Društvo prijateljev muzeja in znanstveno revijo *Vasi Szemle* (*Revija Železne županije*); oba obstajata še danes. Društvo je v jubilejnem letu organiziralo ekskurzijo v okolico Monoštra (s konjsko vprego), v Transilvanijo v Romuniji, kjer je bil Pavel vojak in je začel poučevati, ter na Cankovo, v Potrno in Gradec (kot pomembna postajališča njegovega življenja).

V reviji *Vasi Szemle* je bilo letos objavljenih pet razprav, v zborniku *Bibliotheca Slavica Savariensis* pa 13 (izpod peres mariborskih in sombotelskih slavistov). Podpisana je v reviji *Vasi Szemle* predstavila kiparja Pavlovega doprsnega kipa.³ Avtor doprsnega kipa prvega prekmurskega znanstvenika je bil prvi prekmurski kipar Franc Kuhar, ki je star 29 let umrl v koncentracijskem taborišču. Njegova nevesta je bila porabska Slovenka z Gornjega Senika, s katero si je dopisoval v slovenščini. Med letoma 1942 in 1944 je Kuhar napisal 50 pisem, v katerih se odražata kulturna zgodovina tistega časa in njegova *ars poetica*, iz njih se da določiti tudi datum nastanka Pavlovega doprsnega kipa. V zborniku sombotelske slavistike sta Marija Kozar in Dušan Mukič predstavila Pavlov rokopisni slovarček, ki ga hrani etnološki arhiv Muzeja Savaria. Po tematiki razvrščena gesla, ki oblikujejo etnološki slovar, prinašajo terminologijo tradicionalne kmečke kulture v prvi polovici 20. stoletja v Prekmurju.⁴

Pavlovo jubilejno leto je bilo obeleženo v treh sosednjih pokrajinah, ki jih je povezoval s svojim življenjem in delom in so bile vedno etnotna geografska in etnografska enota. Danes, ko so meje prehodne, pa imamo »zamejski« Slovinci v Porabju in na avstrijskem Štajerskem še več možnosti za sodelovanje s Slovenci v matični domovini, na rojstni Cankovi. »V resnici so taki prazniki za nas ... življenje in delo Avgusta Pavla nam daje veliko naukov za naprej ... Velike ljudi je treba spoštovati, da s tem spodbujamo mlade ljudi,« je rekel akademik, minister na Uradu Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter minister za kulturo RS, dr. Boštjan Žekš, na slavnostnem zaključku Pavlovega leta na Cankovi.

3 Mária Mukič-Kozár, Pável szobrának szobrásza: Feri Kúhar/Kühár Ferenc (1916–1945). *Vasi Szemle* LXX(4) (2011), 408–422.

4 Marija Kozar in Dušan Mukič, Pavlov rokopisni narečni slovarček. *Bibliotheca Slavica Savariensis* XII (2011), 87–105.

ŽIVA DEDIŠČINA V ZAMEJSTVU: KOROŠKA

Promocija žive dediščine po uvrstitvi v nacionalni seznam

V španski jahalni šoli na Dunaju so 11. marca 2010 javnosti predstavili prvi seznam Unescove nesnovne dediščine v Avstriji. Izmed dvajsetih prošelj je komisija izbrala 18 elementov, ki odselej predstavljajo nacionalno nesnovno kulturno dediščino v Avstriji. Avstrijska komisija sprejema nove prošnje vsake pol leta, doslej je bilo v seznam sprejetih 51 elementov. Tradicije, ustna izročila, znanje in veščine, ki so bili sprejeti v avstrijski seznam nesnovne dediščine, so predstavljeni na posebni domači strani avstrijske sekcije Unesca – Nacionalne agencije za nesnovno dediščino v Avstriji (<http://nationalagentur.unesco.at>).

Prošnjo za vpis lahko vložijo društva oziroma posamezniki, ki v svojih domačih krajih ohranjajo znanja in tradicije, katere Unesco štiti s posebno konvencijo o varovanju nesnovne dediščine iz leta 2003. Konvencija navaja pet glavnih področij nesnovne kulturne dediščine, uprizoritvene umetnosti, družbene prakse, rituale in praznovanja, znanje o naravi in svetu ter tradicionalne obrtne veščine. V konvenciji nesnovna kulturna dediščina obsega tisto dediščino, ki je skladna z obstoječimi mednarodnimi instrumenti za človekove pravice, z zahtevami o medsebojnem spoštovanju med skupnostmi, skupinami in posamezniki in s trajnostnim razvojem. Prošnja za vpis v avstrijski seznam nesnovne dediščine sledi kriterijem Unescove konvencije, prosilci pa morajo poleg osnovnega opisa izvajanja in ohranjanja tradicije v preteklosti in sedanjem času predstaviti tudi spremembe in rizične dejavnike, ki ogrožajo tradicijo kot tudi načrtovane ukrepe za ohranitev oziroma načrte za inovativno posredovanje žive tradicije mlajšim generacijam.

Prizadevanja za vpis v nacionalni seznam

Prošnjo za vpis slovenskih ledinskih in hišnih imen v avstrijski seznam nesnovne dediščine so podpisali zastopniki raznih društev in posamezniki, ki pripravljajo zemljevide z domačimi ledinskimi in hišnimi imeni na Koroškem. Že leta 2008 je v okviru projekta »Narava – trajna, regionalna in čezmejna proizvodnja in trženje kmečkih proizvodov iz Sel« nastal turistični zemljevid, na katerem so zapisana tudi slovenska hišna in ledinska imena (glej www.kosuta.at/projekt). Na zemljevidu, ki sta ga pripravila Interestna skupnost selskih kmetov in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, so imena zapisana v knjižnem jeziku. Zapisani so zato tudi normativna osnova za rabo imen v nadaljnji pisni in javni rabi. V okviru projekta v Selah je Interestna skupnost selskih kmetov slovenska imena za domačije označila tudi s kažipotmi h kmetijam, s čimer so »na terenu« vidno opozorili na ohranjena slovenska domača imena. Zemljevid je izšel v nakladi 5.000 izvodov, postavljenih je bilo okoli 100 kažipotov in označb za kmetije. Posebnost v okviru projekta pa je bila postavitev dvojezičnih označb za avtobusne postaje s privoljenjem in sodelovanjem pristojnih institucij in z oskrbnikom linije. Prav tako leta 2008 je Slovensko kulturno društvo »Gorjanci« izdalo zemljevid s slovenskimi ledinskimi, pokrajinskimi in hišnimi

imeni v Kotmari vasi (glej www.gorjanci.at). Na zemljevidu so imena zapisana v narečni obliki. Zapise je pripravil domačin Jozi Pak iz Trabesinj, ki je med letoma 1980 in 2007 v nešteti pogovorih s prebivalci Kotmare vasi zbiral imena in jih zapisoval v fonetični pisavi, ki jo je razvil sam kot samouk. Pri realizaciji projekta je sodelovalo več kot 100 ljudi, zbranih in zapisanih je nad 750 ledinskih in nad 250 hišnih imen ter 100 gorskih in pokrajinskih imen. Društveniki so zemljevid opremili s fotografijami in krajšimi prispevki o pomenu imen, o imenih kmetij in o zbiratelju Joziju Paku, Slovensko prosvetno društvo »Gorjanci« pa je pripravilo tudi zvočne posnetke ledinskih in hišnih imen, s čimer so zapisi dobili še dodatno vrednost.

Projekt dokumentiranja slovenskih ledinskih in hišnih imen na Koroškem je bil deležen posebne pohvale, saj je bilo mogoče verodostojno opozoriti na to, da domačini to bogato kulturno dediščino ne ohranjajo le za arhive, temveč se trudijo za živo rabo v najširši javnosti. Konvencija o varovanju nesnovne dediščine ni »muzealska zaščita«, temveč spodbuja žive tradicije k temu, da ostanejo »žive«. Imena so izredno bogastvo in odraz materialne zgodovine ter geografske, krajinske, biološke, geološke in socialne stvarnosti.

Ko je Avstrija leta 2010 prvič predstavila tradicije na področju nesnovne dediščine, ki jih želi ohraniti s posebno Unescovo konvencijo, je bilo zanimanje medijev temu primerno veliko. O slovenskih ledinskih in hišnih imenih kot pomembni kulturni dediščini so poročali avstrijska in slovenska televizija (npr. v oddaji Kultura na RTV SLO), avstrijske, koroške in slovenske radijske postaje, avstrijski in slovenski časopisi in – kar je najbolj razveseljivo – koroški dnevnik, kjer so mediji postavili tudi vprašanje, ali bo po uvrstitvi teh imen v Unescov seznam na Koroškem prišlo do prevrata v mišljenju. Sledila so tudi vabila za predavanja na posvetih in simpozijih (npr. mednarodni delavnici SED v Špetru in Porabju, mednarodni simpozij ob 60-letnici Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, vabljeni predavanja v Državnem zboru ob 10. vseslovenskem srečanju). Največji dosežek pri vpisu slovenskih ledinskih in hišnih imen v avstrijski seznam nesnovne dediščine je gotovo široko pozitivno medijsko poročanje, kar je pripomoglo k novemu razmišljanju o ohranjenih slovenskih imenih na Koroškem, ki so izjemno kulturno bogastvo, na katerega je Koroška lahko ponosna. Slovenska imena na Koroškem so predvsem uradne ustanove pogosto zapostavljale, tajile in pačile, zato je tem bolj razveseljivo, da je organizacija Unesco na ta imena opozorila kot na kulturno dediščino, ki je ohranjena in živa pri uradno priznani manjšini v Avstriji.

Uvrstitev v nacionalni seznam, in potem ...?

Po izidu obeh zemljevidov so po njunem zgledu začeli hišna in ledinska imena zbirati in dokumentirati v krajevnih slovenskih društvih po celotnem Rožu, delo se je začelo tudi na Zilji in v Podjuni. Razvilo se je pravo »gibanje«, ki mu inštitut Urban

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, A-9020 Celovec, 10. Oktoberstr. 25, E-naslov: piko@ethno.at

Kažipoti h kmetijam v Selah.
Foto: Nanti Olip, Sele, 3. 10. 2010

Jarnik sledi ter društvnikom skuša pomagati na najrazličnejših ravneh njihovega delovanja.

V letu 2010 so sodelavci inštituta Urban Jarnik v sodelovanju z osrednjima kulturnima organizacijama, Krščansko kulturno zvezo in Slovensko prosvetno zvezo, pripravili dve delovni srečanja za društva, ki se trudijo za ohranjanje slovenskih imen na Koroškem. Srečanj so se udeležili številni zastopniki društev in iniciativ, ki v svojih krajih zbirajo in zapisujejo hišna in ledinska imena. Prvo srečanje je bilo namenjeno predstavitvi stanja dokumentacije slovenskih ledinskih in hišnih imen v posameznih krajih, drugo srečanje pa vprašanju zapisovanja imen. Ker je z dokumentacijo ledinskih in hišnih imen povezanih mnogo vprašanj, je treba delovanje na raznih ravneh skrbno premisliti. Osnovna raven so zapisi in zvočne dokumentacije v narečjih, ki so podlaga, na kateri gradimo. Prav tako zahtevna je druga raven, to je skrbno poknjiženje teh imen za namene pisne rabe. Hkrati je treba upoštevati tudi dosedanje zapisovanje imen v literaturi in arhivih. Nič manj zahteven ni prenos teh imen na ustrezne zemljevide. Potrebni so tako zapisi v narečju kot v knjižnem jeziku, mnogo možnosti pa nudi medmrežje, kamor je mogoče vključiti tudi zvočno dokumentacijo.

23. septembra 2010 je bila tretja vseavstrijska prireditve Dolga noč jezikov. Zvezno ministrstvo za pouk, umetnost in kulturo je vabilo institucije v Avstriji, da sodelujejo s projekti in prireditvami (www.langenachtersprachen.at). V sklop prireditve Dolga noč jezikov so bila vključena tudi predavanja dr. Heinz-Dieterja Pohla na temo *Der Beitrag der Minderheiten zum Namengut Österreichs / Prispevek manjšin k dediščini imen v Avstriji v Pliberku* (prireditelj: Kulturni referat Mestne občine Pliberk, MePZ Podjuna, MoPZ Kralj Matjaž) in v Šentprimožu (prireditelj: SPD Danica, SPD Vinko Poljanec, GWL Škocjan). V »Stari pošti« v Bistrici na Zilji je H. D. Pohl predaval na temo *Das Slowenische und das Deutsche im unteren Gailtal / Nemška in slovenska imena spodnje Zilje* (prireditelji: SPD Zila in Volilna skupnost Straja vas). Na Koroškem so zapustili sled vsi zgodovinsko prisotni jeziki. Referent je s primeri predstavil posamezne jezikovne plasti (predrimsko, romansko, slovansko oziroma slovensko, bavarsko, sodobno nemščino), ki se zrcalijo v imenih na Koroškem in podal primerjave z imeni na Gradiščanskem. Opozoril je tudi na

Avtobusna postaja v Selah.
Foto: Nanti Olip, Sele, 3. 10. 2010

sledi slovenščine v koroški in avstrijski nemščini in na slovenske izposojenke na Koroškem, na Vzhodnem Tirolskem in drugod. Posebej je upošteval krajevna imena v Podjuni in na Zilji.

Slovenska prosvetna zveza in Krščanska kulturna zveza sta v letu 2010 vložili čezmejni projekt »Kulturni portal ledinskih in hišnih imen na Koroškem« v sklopu operativnega programa čezmejnega sodelovanja SI–AT 2007–2013. Projektna partnerja na slovenski strani sta Razvojna agencija Gorenjske in Gornjesavski muzej Jesenice. Projekt je bil odobren in se izvaja od 1. oktobra 2011, cilji projekta pa so priprava poenotene metodologije (v sodelovanju inštituta Urban Jarnik in Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU), priprava zemljevidov ter priprava skupnega čezmejnega spletnega kulturnega portala ledinskih in hišnih imen na Koroškem in Gorenjskem.

V letu 2010 je Slovensko planinsko društvo Celovec ustanovilo odbor za ledinska in hišna imena, ki sodeluje z inštitutom Urban Jarnik. Slovensko planinsko društvo si prizadeva za postavitev dvojezičnih kažipotov na gorskem območju dvojezičnega ozemlja Koroške, s katerimi želijo ohraniti domača slovenska ledinska in hišna imena tudi v naravi. Inštitut Urban Jarnik opravlja predvsem dokumentacijsko delo s temeljitimi zapisi narečnih in poknjiženih slovenskih imen, ki jih beleži in javnosti predstavlja v obliki zemljevidov, Slovensko planinsko društvo pa želi s postavitvijo dvojezičnih kažipotov v naravi prispevati svoj delež za ohranitev domačih slovenskih imen v živi rabi. Slovensko planinsko društvo Celovec sodeluje z avstrijskimi planinskimi društvi in s Slovensko planinsko zvezo, s katero je doseglo dogovor za temeljit pregled zemljevidov, ki izhajajo v Sloveniji in segajo na Koroško.

Slovensko planinsko društvo Celovec in inštitut Urban Jarnik sta že dobila v pregled zemljevid za območje Julijskih Alp, ki ga je izdala založba Sidarta, pobuda pa je prišla samoiniciativno s strani odgovornega urednika.

V letu 2011 je bila pod vodstvom inštituta ustanovljena posebna delovna skupina strokovnjakov in izvedencev, ki je navezala stike z avstrijsko komisijo za standardizacijo AKO – Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde in s Komisijo za standardizacijo zemljepisnih imen Vlade RS. Delovna skupina obe komisiji obvešča o delu, pripravlja gradivo in opozarja na

odprta nerešena vprašanja. Predstavniki delovne skupine so bili uradno vabljeni na sestanek slovenske komisije oktobra 2011, avstrijska komisija pa jih uradno vabi na sestanek, ki bo marca 2012.

Aprila 2011 so bili člani omenjene delovne skupine vabljeni na sestanek s predstavnico Združenih narodov v Ženevi, gospo Farido Shaheed. Poleg pozitivnih premikov na področju slovenskih ledinskih in hišnih imen po njihovem sprejetju v Unescov seznam so predstavniki delovne skupine na sestanku predstavili tudi problem zavrnitve dvojezičnih kašipotov na Peci; te je z večinskim sklepom zavrnil pristojni občinski svet v Bistrici pri Pliberku, čeprav so prav ta imena takrat že bila Unescova dediščina.

Junija 2011 je bilo odprtje stalne razstave zemljevidov ledinskih in hišnih imen v Rožu, ki jih je pripravil Jozi Pak. Razstava, ki jo je pripravila Slovenska prosvetna zveza iz Celovca, ima naslov Zemljevidi proti pozabi in je na ogled v k & k – Kulturnem in komunikacijskem centru v Šentjanžu v Rožu.

V letu 2011 je Kulturno društvo Šmarjeta-Apače v sodelovanju s Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik izdalo zemljevid z ledinskimi in s hišnimi imeni v Šmarjeti v Rožu, ki ima tudi uradni Unescov logo. Osnovno gradivo za izvorna ledinska in hišna imena so prispevali Kotmirčan Jozi Pak in številni do-

mačini, strokovno pa so jih obdelali na Slovenskem narodopisnem inštitutu Urban Jarnik. Obširno gradivo je bilo zbrano, dokumentirano in urejeno z različnimi strokovnjaki in poznavalci izvornih poimenovanj. Na zemljevidu so številna doslej le v govoru ohranjena imena zapisana prvič. Kjer je izvor jasen, so ledinska imena poknjžena etimološko, kjer se je poknjžena podoba preveč oddaljila od knjižne, so ohranjeni izrazi narečne govorice. Hišna imena so poknjžena skladno s pravili slovenskega pravopisa. Pri izdelavi zemljevida so izdajatelji upoštevali kartografska pravila in njegovo namembnost. Zemljevid je namenjen domačinom – ki naj spoznajo že bolj ali manj zakrito jezikovno in kulturno plat svoje ožje domovine – ter gostom, ki v občini iščejo oddiha in počitka in ob tem odkrivajo naravne in kulturne lepote občine ter njeno jezikovno in kulturno raznolikost.

Namesto zaključka – pogled v leto 2012

Ker v letu 2012 lahko pričakujemo podobno živahno in razvejano dejavnost kot v letih 2010 in 2011, lahko rečemo, da je bila uvrstitev slovenskih ledinskih in hišnih imen v avstrijski seznam nesnovne dediščine pomemben korak, ki je na Koroškem temeljito spremenil odnos do te dediščine.

Unescova konvencija – če jo razumemo pravilno – je torej lahko močno gibalno pozitivnega razvoja.

Pri hiši, v kateri so bile prve lutkovne predstave v svobodni Sloveniji.
Foto: Igor Kastelic in Marko Smole, Črni potok ob Čabranki, 17. 8. 2011

Plesna hiša na Palčavem skednju.
Foto: Igor Kastelic in Marko Smole, Plešče, 18. 8. 2011

LETO V PALČAVI ŠIŠI V PLEŠCIH

V marsikateri zasebni zbirki se na projektno leto pripravljamo z malce strahu, kako ga bomo »zvozili«, tako finančno kot časovno; časa nam poleg drugih zadolžitvev ostaja le malo. A obenem nas želja po delu in odkrivanju novega kljub mogoče ne v celoti uslišanim prošnjam za finančno pomoč žene močnejše kot morda v bolj formalno organiziranih zbirkah in institucijah. Možnosti za prijavo projektov je za zasebnega udeleženca – brez društva ali kake druge oblike organiziranosti – sicer manj, lahko bi rekel nesorazmerno manj, in to ne glede na reference zaradi uspešno izvedenih prijetkov. A tako to pač je ...

Ko nas februarja ali marca obvestijo o svoji odločitvi, da so nam potrdili 20 odstotkov zaprosenih sredstev, se najprej vprašamo, kaj s tem sploh lahko še naredimo – projektov se običajno lotimo že 1. januarja. Bilo bi neprijetno, če bi se odločitev o sofinanciranju zavlekla do srede leta, kot se tudi kdaj zgodi ... Drugo vprašanje, ki se nam poraja, je, ali lahko kljub vsemu naredimo nekaj, kar ustreza pričakovanjem donatorja, a nam bo obenem omogočilo, da tudi zase, za svojo zbirko in okolico, v kateri delujemo, s temi sredstvi dosežemo nekaj tudi v smeri razvoja? Lahko, če je le dobra volja in so cilji jasni.

Tako smo se od začetka leta pri nas nekaj več posvečali nesovni dediščini, saj so bili v lanskem letu na našo pobudo v sodelovanju z nekaj drugimi društvi v katalog žive dediščine Republike Slovenije uvrščeni govori ob zgornji Kolpi in Čabranki, ki se govorijo na obeh straneh državne meje od občine Osilnica do Babnega Polja. S prijavo smo povezali predstavnike civilne družbe in posameznike v treh občinah na slovenski in hrvaški strani. Kot predlagatelji smo se zavedali, da nosimo določeno odgovornost in da je treba projekt predstaviti predvsem nosilcem te dediščine, jim povedati, da je govor kot enota dediščine širše zanimivo in pomembno pričevanje o naši identiteti in stoletnih vplivih iz sosesčine. Skupaj z diplomirano slovenistko Ano Gorše iz Kočevja sva se lotila dela in pripravila predavanji za Osil-

ničane in Babnopoljce, v Pleščih so bile vsebine predstavljene že prej. Upam, da nama bo uspelo predavanje predstaviti tudi v kočevskem muzeju. Predvsem pa sem v letošnjem letu prijavil iste govore na hrvaški strani tudi za register Republike Hrvaške (bilo bi lepo, da bi bili uvrščeni prej v slovenski kot v hrvaški register, a me to prvo malo skrbi ...).

Že dvakrat smo pri nas v Palčavi šiši organizirali etnološko delavnico, na kateri skupaj z mladimi in vsemi drugimi, ki jih zanimata dediščina in življenje ljudi naših krajev, raziskujemo območje in promoviramo njegovo dediščino. Letos je glavni sofinancer odpadel, a se ji nismo v celoti odpovedali; želeli smo zbrati gradivo za katero od prihodnjih razstav. V tednu med 15. in 19. avgustom smo z nekaj slovenskimi raziskovalci in dvema študentoma iz Hrvaške hodili po terenu in beležili razgovore z domačini. Pridružili so se nam dr. Matej Šekli, jezikoslovec in raziskovalec razvoja južnoslovanskih jezikov s Filozofske fakultete v Ljubljani, dr. Urša Šivic, muzikologinja z Glasbeno-narodopisnega inštituta SAZU, Tomaž Simetiger, etnokoreolog in umetniški vodja AFS »France Marolt«, Peter Vendramin, tehnik in poliinstrumentalist na ljudskih glasbilih, Milena Ožbolt, zbiralka ljudskih pripovedi iz Loške doline, študent umetnostne zgodovine Tomislav Čop s Filozofske fakultete na Reki, sicer domačin iz Gerova, in študentka restavracije in konzervatorstva v Dubrovniku, Vlatka Janjić iz Novega Vinodolskega. Vsak dan se nam je še kdo pridružil, med drugimi nas je obiskal etnolog konzervator prof. Grga Frangeš iz Konzervatorskega zavoda na Reki. Raziskovali smo teren treh obmejnih občin: Loškega Potoka, Osilnice in Čabra na hrvaški strani. Vse občine so nam priskočile na pomoč z organizacijo prehrane, spanje je »častila« Palčava šiša. Letos nas je zanimala kulturna dediščina na nekdanjih poštnih poteh, še prej karavanskih, ki so bile aktivne do srede 19. stoletja, v krajih, ki so jih pozneje prehiteli tisti v dolini, preko katerih so bile speljane nove ceste. Vsako popoldne ob

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., vodja zasebne etnološke zbirke Palčava šiša v Pleščih na Hrvaškem. 1210 Ljubljana – Šentvid, Stanežiče 34b, E-naslov: smole.mar-ko@gmail.com

Predavanje prof. Jožeta Ožure v Palčavem salonu.
Foto: Igor Kastelic in Marko Smole, Plešče, 15. 8. 2011

petih smo v salonu Palčave šiša pripravili predavanje z različnimi temami iz kulturne dediščine, promovirali smo novo knjigo o hišnih imenih v župniji Tršče (Trstje), ki jo je izdal Slovenski narodni svet na Reki, izvedli dve večerni delavnici na Palčavem skednju in se v njih preizkusili v izdelovanju cvetja iz papirja ob petju ljudskih pesmi in pripovedovanju zgodb. V takoimenovani plesni hiši smo se učili plesov naših dedov in babic. V petek zvečer smo z recitalom poezije pesnika Zlatka Pochobratskega, z njegovimi narečnimi pesmimi in ob glasbeni spremljavi mladih instrumentalistov odprli razstavo umetniških fotografij Andreja Blatnika, ki jih je posodil muzej Sečoveljske soline.

Celoten raziskovalni teden je končala celodnevna prireditev s pohodom na Sveto Goro, na katerem so se nam letos pridružili pohodniki iz Grosupljega, ter popoldanskim sejmom domačih izdelkov in kulinarike na pleškem trgu, z odprtimi vrati etnološke zbirke Palčava šiša ter zaključno prireditvijo v narečju s harmonikami in igro avtorja Bojana Pajničja; v narečju sta jo odigrala študenta Klara in Tomica. Če preštejemo udeležence celotnega dne, so tokrat močno preseglji številko 200, kar v naših krajih ni od muh. S finančnimi sredstvi je letos ob občinah Osilnica in Ča-

V zasebni etnografski zbirki na Travi nad Čabrom.
Foto: Igor Kastelic in Marko Smole, Čabar, 16. 8. 2011

bar močno pomagalo Slovensko kulturno društvo Gorski Kotar. Leto se počasi približuje koncu: pripravili smo še nekaj drugih predavanj, svoje dejavnosti predstavili na prireditvah na Reki, v Grosupljem, Lokovcu in Ljubljani, sodelovali pri izdaji knjižice o Palčavi šiši v zbirki Slovenskih prispevkov h kulturni dediščini Primorsko-goranske županije – z delom v domačem govoru. Sodelovali smo na kulinarčni prireditvi velikonočnega nadevanja v Delnicah, gostili televizijsko ekipo z Reke, z interieri pomagali pri snemanju glasbenega narečnega videa pesnika Davorja Grguriča, sodelovali na predstavitev Slovenskega kulturnega društva v Ljubljani, na reportažah v oddaji Sotočja, po obmejnem območju vodili prof. dr. Jochena Raেকেja, profesorja za južnoslovanske jezike iz Tübingena, in tržaškega pesnika Marka Kravosa, na skednju gostili muzealce dolenske regije, hrvaške oldtimerje, teologe, slovensko ter hrvaško šolsko mladino, in še bi lahko naštevali. Hvala vsem, ki so sodelovali, nam pomagali in nas obiskovali.

Tako se skoraj na koncu leta kljub vsemu lahko vprašamo: kaj bi pa naredili, če bi nam enkrat odobrili vsa zaprosena sredstva?

V Sadnikarjevem muzeju.
Foto: Zora Slivnik Pavlin, Kamnik, 15. 4. 2011

Kašče iz Tuhinjske doline, del Medobčinskega muzeja Kamnik.
Foto: Zora Slivnik Pavlin, Kamnik, 15. 4. 2011

PRVA RAJŽA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA V LETU 2011

Letošnjo pomlad je bil za prvo strokovno ekskurzijo Slovenskega etnološkega društva izbran Kamnik. 15. aprila smo se tako v mrzlem spomladanskem jutru zbrali na gradu Zaprice, kjer domuje Medobčinski muzej Kamnik. V muzejski kompleks nas je uvedlo srečanje s tuhinjskimi kaščami, predstavljenimi kot muzej na prostem. Mag. Zora Torkar, direktorica muzeja, je zbrano družbo etnologov in tistih, ki jim je zanimanje za dediščino postalo pomemben del njihovega nepoklicnega obzorja, popeljala v razstavne prostore. Ob razstavi Odsevi kamniških stoletij in spremljajoči razlagi mag. Zore Torkar so si etnologi, ki Kamnika in zbirke kamniškega muzeja še niso poznali, ustvarili predstavo o mestu, v katerega jih je popeljala etnološka rajža. To predstavo jim je ob razgovoru o muzejskem delu in njegovi problematiki dopolnil še vodeni sprehod po podobah Thonetovega pohištva in razstavi Mesto – podeželje.

Drugi del seznanjanja z muzejsko predstavitvijo kamniške kulturne dediščine je bil obisk Sadnikarjeve muzejske zbirke, v javnosti znane z imenom Sadnikarjev muzej. Gre za najstarejšo, najpomembnejšo in najbolj znano zasebno muzejsko zbirko pri nas. Zbirko zadnja desetletja predstavlja obiskovalcem upokojeni zdravnik dr. Niko Sadnikar, sin zbiralca dr. Josipa Nikolaja Sadnikarja. Za goste, vajene muzejskega srečevanja z zgodovino, je bil obisk te zbirke posebno doživetje: v pripovedih gospoda Sadnikarja, sicer tudi častnega člana Slovenskega etnološkega društva, je namreč množica predmetov oživila na poseben način. Izročilo njegovega očeta ni bilo samo izročilo materialne dediščine, ki jo je kot veterinar večinoma z odkupi, včasih kot plačilo za svoje delo, marsikdaj pa kot zameno za novejšimi, ljudem bolj dopadljivimi izdelki dobil za svojo muzejsko zbirko. Vsak predmet napolnjuje prostore stare meščanske hiše tudi s kontekstom, iz katerega je izšel, in z zgodbo o tem, kako je s svojo potjo v muzej izročila postal dediščina. Zgodbe o tem danes ljudem njegov sin pripoveduje kot del svoje družinske zgodovine: člo-

vek, ki je prav v dneh našega obiska dopolnil petindevetdeset let, se namreč teh pripovedi spominja iz svoje mladosti. V te zgodbe vpleta tudi pripovedi o umetnikih, ki jih je njegov oče kot mecen usmerjal in podpiral na poti umetnosti.

Obisk Sadnikarjeve muzejske zbirke zato ni le srečanje z dediščino zbiranja, temveč tudi srečanje s tisto podobo meščanskega sveta, ki je z zbirateljskim delom in mecenstvom tkalo niti slovenske samopodobe. Tiste, ki se ji je včasih treba približati na kateri od malih rajž, da začutimo podobo njene skrite vsakdanjosti.

* Dr. Marija Klobčar, prof. slov. jezika s književnostjo, dr. etnologije, višja znanstvena sodelavka, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: marija.klobcar@zrc-sazu.si

Ida Intihar pred etnografsko zbirko na Sv. Duhu.
Foto: Marko Smole, Horjul, 24. 9. 2011

Lojze Oblak vodi po svoji etnografski zbirki na Šentjoštu.
Foto: Marko Smole, Horjul, 24. 9. 2011

NA RAJŽI Z DELOVNO SKUPINO ZA LJUBITELJE ETNOLOGIJE V ŠENTJOŠTU NAD HORJULOM

Po poletnem zatišju smo se v soboto, 24. septembra 2011, v organizaciji delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED odpravili na prvo skupno jesensko rajžo. Tokrat smo obiskali območje Horjula, na katerem sta aktivna dva naša člana, Ida Intihar, upokojena učiteljica, iniciatorica turističnega društva Horjul in številnih projektov – njena posebna ljubezen so stara oblačila – ter Lojze Oblak, upokojeni poštar, zbiralec različnih etnografskih predmetov iz življenja prebivalcev Šentjošta, vasi z dvema cerkvama v hribih med Horjulom in Polhovim Gradcem.

Z obema se družimo že od prvih izobraževalnih delavnic, ki smo jih v SED s srečanji in razgovori o varovanju in predstavitvi kulturne dediščine v rokah zasebnikov organizirali na več koncih Slovenije in Hrvaškem. Ida je imela že od začetka naših srečanj precej jasno smer delovanja, saj se je že kot učiteljica z različnimi projekti, prireditvami in razstavami ukvarjala s prenašanjem kulturne dediščine na mlajše in starejše generacije. V nasprotju z njo je Lojze že dalj časa razmišljal o ureditvi svoje relativno obsežne zbirke predvsem etnografskih predmetov. Zanj je sicer že pred nekaj leti izbral rdečo nit, ki naj bi sledila pripovedi »od zibelke do groba«. Žal zgodbe vsa leta ni uspel uresničiti, saj je bila količina sicer skrbno hranjenih predmetov zanj do pred kratkim enostavno prevelik zalogaj. Da se tudi skedenj, poln starin, lahko v relativno kratkem času iz sicer po eni strani varno, a po drugi ne dovolj pregledno in sistematično urejenega skladišča spremeni v zanimivo zgodbo, sva poskusila dokazati v dveh tednih. Od mojega prvega obiska, ko sva natančno pregledala prostor in predmete v njem, sporočilnost predmetov in prostorske možnosti ter razmislila možno postavitev in skupaj na kos papirja narisala osnovni koncept razstave, se je v dveh tednih zbirka s skupnim delom in pomočjo njegove žene Jožice in malega Rožleta končno osmislila. Po delovnih večerih in nočeh je dobila rep in glavo, opredmetila življenjsko zgodbo in spomine, in to ne

samo Lojzeta in njegove družine. Da je prostor, v katerem je razstavljena, lahko primerno mesto za srečanja in razgovore, je dokazal tudi naš obisk, ko so nas na mizi, postavljeni med posteljo z mrtvaškim prtom in zibelko, pričakale hruške iz sadovnjaka, v krušni peči pa sveže pečen hlebec kruha. Lojze, pridemo še kdaj – mogoče takrat, ko bodo postavljene še statve?

Kot je običaj pri rajžah, smo na pot krenili v jutranjih urah z zbirališča pred Slovenskim etnografskim muzejem v Ljubljani. Prvi obisk na horjulskem koncu je bil namenjen Idi Intihar na Sv. Urhu nad Horjulom, kjer s turističnim društvom Horjul v najetem gospodarskem posloplju mežnarije že leta urejajo etnografsko zbirko, prirejajo razstave in literarne večere ter druge prireditve. Od tu smo šli v prostore nove občinske zgradbe v Horjul pogledat njeno razstavo starih oblačil, na kateri je odlično prikazala oblačilno kulturo okolice Ljubljane od druge polovice 19. do srede 20. stoletja. Tam nas je pozdravil tudi podžupan, gospod Franci Pišek, sicer domačin iz Vrzdence.

Pot smo skupaj nadaljevali proti Vrzdencu in čas poleg ogledu nekdanje župnijske cerkve s freskami namenili obisku Mežnarjeve hiše s harmonikarsko delavnico Janeza Železnika in njegovih predhodnikov. Hiša je zanimiv primer po eni strani muzealsko skrbno predstavljene zgodovine delavnice, obnovljene črne kuhinje in hiše, moderne delavnice, v kateri nastajajo harmonike – frajtonarice »Janez«, ter posebnega pristopa k ustvarjanju zelo individualne (harmonikarske) bivanjske kulture zanimivega lastnika. Kot smo začutili iz lastnikove pripovedi, prav posebno mesto v hiši pripada nagačenemu orlu in kraljičku ter njima posvečeni basni.

Sredi dneva smo prispeli v Šentjošt nad Horjulom, kjer smo si najprej ogledali podobarsko delavnico Kavčič in z dvema generacijama rezbarjev in pozlatarjev premleli marsikateri problem konzerviranja in restavriranja lesenih predmetov in plastik. Mor-

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., vodja delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED. 1210 Ljubljana – Šentvid, Stanežiče 34b, E-naslov: smole.marko@gmail.com

da bi bilo smiselno diskusijo nadgraditi ob predstavitvi katerega od priročnikov, ki jih izdaja SEM za varovanje predmetov kulturne dediščine? Sledila je odlična predstavitev vasi in njene okolice z naravoslovnega in zgodovinskega vidika člana lokalnega kulturnega društva, gospoda Janeza Demšarja. Da so šentjoščani vsestransko aktivni, so dokazali še pri Sirarstvu Orešnik, kjer smo si ogledali ekološko kozjerejo in na razglednem griču nad kmetijo poskusili posebne kozje in ovčje sire. Ne manjka jim niti slikarjev samorastnikov, pri enem – Valentinu Demšarju – smo se ustavili po kosilu in občudovali njegov zagon, peteline, sliko Zadnje večerje in občutek za risbo ob upodobljenem Cankarju.

Lojze je kar malo odlašal z vabilom za ogled svoje zbirke – malo je bila kriva trema, a je bil vesel, da je lahko prvič javno predstavil vse tisto, kar je leta in leta kopičil na skednju. Vanj nas je popeljal po rdeči preprogi in z zgodbo o življenju družine in sovaščanov. Odrptje zbirke je treba krstiti – pri Oblakovih je najboljši krst pesem, to smo vedeli že nekaj časa. Za svoje delo je bil pohvaljen; verjamemo, da bo z ureditvijo lažjega dostopa njegova zbirka končno deležna pozornosti tako okolja kot tudi drugih obiskovalcev.

Dan smo končali z ogledom še dveh zbirk. Prva je postavljena v lepo urejeni kamniti kašči velike Koširjeve kmetije v Suhem Dolu. Tu se je gospodar Matevž že pred nekaj leti odločil, da bo večino zanj pomembnih starih predmetov predstavil v kamniti

kašči, kjer so ne le vzorno postavljeni, temveč tudi odlično urejeni in evidentirani. H kvaliteti predstavitve pripomorejo osebni pristop lastnika s pripovedmi o življenju družine, oblikovno in vsebinsko kvalitetna predstavitvena knjižica in tudi podpora drugih družinskih članov.

Zadnja postaja, ki smo jo ujeli tik pred večerom, je bila nekaj kilometrov višje – na kmetiji na Planini, kjer nas je sprejel gospodar pri Cankarjevih. Že mnoga leta vneto zbira vse mogoče ostanke predhodnih generacij – starine iz davnine, kot jim pravi sam, od prazgodovinskih arheoloških, ki jih hrani v stari leseni kašči nad kmetijo in dopolnjuje s svojimi lesenimi samorastniškimi skulpturami. Če radi brskate po starih predmetih, raziskujete njihovo namembnost ali ugibate »čemu je pa to služilo«, bo to zbirka za vas. Gospodar vam jo bo rade volje razkazal in vam odkril najbolj skrite kotičke kašče. Tako kot je običaj pri nas na kmetijah, se bo globoko zadaj vedno našel tudi kak kozarček domačega žganja.

Horjulski konec je tako blizu Ljubljane, a skriva toliko zanimivih zbirk, ljudi in njihovih zgodb. In še enkrat smo se prepričali, da so pri zasebni zbirki poleg predmetov vsaj enako pomembni ljudje, ki jo ustvarjajo in interpretirajo ter dajejo vsaki s svojo individualnostjo prav posebno dimenzijo. Še enkrat hvala Idi, Lojzetu in vsem drugim za lep dan.

MALA ŠOLA ETNOLOGIJE V LETU 2011

Letošnjo Malo šolo etnologije smo v Slovenskem etnološkem društvu izvedli v sodelovanju z Mestnim muzejem Krško, kjer sta potekali obe letošnji delavnici. Tematsko smo se s programom navezovali na ustanovo, kjer sta programa potekala, v drugem delu pa tudi na tematiko letošnjih Dnevov evropske kulturne dediščine. Mestni muzej Krško je mlada muzejska ustanova, ki si s svojimi programi utira poti na slovensko muzejsko sceno, program društva, Mala Šola etnologije, pa v tem miljeju odstira poglede etnologije na izbrane tematike. Prvo delavnico z naslovom Dom v mestni hiši smo izvedli v nedeljo, 24. julija 2011. Naša osrednja vprašanja so bila: Kaj je to dom? Ali dom ustvarjamo le z lastno ustvarjalnostjo in koliko ga opredeljuje širši družbeni in siceršnji prostor, v katerem se nahaja? Kako in ali sploh pa je povezan s stavbo, v katero je umeščen?

V delavnico nas je uvedla kustodinja Mestnega muzeja Krško, Alenka Černelič Krošelj, ki je vsem zbranim predstavila muzej in stavbo, v kateri se ta nahaja. V smislu teme smo poudarili muzej kot dom muzejskih predmetov in zgodb, katerih nosilci so muzealije, ki jih kustosi umeščamo v razstave.

V nadaljevanju druženja pa smo se osredotočili tudi na domove udeležencev. Ti so bili povabljeni, da v delavnico prinesejo predmet iz svojega doma, ki je močno povezan s tem, kar njim predstavlja dom. Pogovor o predmetih, ki ga je usmerjala mentorica

Helena Rožman, se je razvil v živahno razpravo, saj so predstavljeni predmeti izzvali asociacije tudi pri preostalih udeležencih. Celoten pogovor pa je razkril celo paleto razumevanj termina dom in razmerij, ki jih ima ta do ljudi in prostora, v katerem se nahaja. V delavnico so bile povabljene celotne družine, zaradi česar se je razkril tudi generacijsko obarvan pogled na dom in domove.

V zadnjem delu programa pa smo dom in domovanja obeležili še z ustvarjalnim procesom; udeleženci so namreč izdelali likovni zapis o domu v tehniki lavirane risbe. Tehnika risbe ni bila izbrana po naključju, ampak smo se zanjo odločili, ker je tesno povezana s procesom nastajanja zgradb, v katerih si ustvarjamo domove – začetek vsake je namreč idejni osnutek, ki je lahko tudi risba in nastane z delom arhitekta, ki snuje nove stavbe.

V programu je sodelovalo 17 udeležencev.

Ob Dnevih evropske kulturne dediščine smo 2. oktobra 2011 izvedli program Prostovoljci in muzej. V dejavnost so se, poleg mentorice Helene Rožman in kustodinje Alenke Černelič Krošelj, ki nas je prijazno gostila, vključili tudi prostovoljci: Franc Černelič s prikazom tolčenja in oblikovanja kovin ter Sonja Levičar in Ivanka Černelič Jurečič z domačo peko.

Različne oblike prostovoljstva in zbirateljstva so v preteklosti močno vplivale tudi na oblikovanje muzejskih zbirk in v nadalje-

* Helena Rožman, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Galerija Božidar Jakac, 8311 Kostanjevica na Krki, Grajska cesta 45, E-naslov: helena.rozman@guest.arnes.si

O domu s pomočjo predmetov.
Foto: Nina Sotelšek, Krško, 24. 7. 2011

vanju muzejev kot ustanov varovanja, raziskovanja in predstavljanja dediščine. V današnjem času so prostovoljci vključeni v različna področja muzejskega dela. Ob tem pa muzejski delavci ugotavljamo, da tudi z njihovim sodelovanjem tkemo nove socialne mreže, ki so za nas še kako pomembne.

Z udeleženci delavnice smo odstirali poglede na fenomen prostovoljstva; tako organiziranega kot tudi prostovoljnega dela posameznikov. Ne nazadnje je bila tudi ta delavnica v celoti izvedena z različnimi oblikami prostovoljnega dela. Poseben poudarek je bil na ohranjanju kulturne dediščine in vlogi, ki jo imajo lahko pri tem prostovoljci. S tem vidikom se je razkrival tudi odnos Posavcev in Krčanov do Mestnega muzeja Krško. Ves čas

Udeleženci pri ustvarjanju s kovino.
Foto: Alenka Černelič Krošelj, Krško, 2. 10. 2011

delavnice so potekali prikazi rokodelskih veščin, v katere so se aktivno vključili vsi udeleženci ter tudi sami izdelali okraske iz tolčene kovine in sodelovali pri peki peciva in kruha. Delavnice se je udeležilo 14 udeležencev, ker pa je bila namenjena celotnim družinam, so se je udeležili tudi odrasli.

Oba programa sta bila dobro najavljena in reportažno predstavljena v lokalnih elektronskih in tiskanih medijih, kjer je bilo vedno poudarjeno tudi dejstvo, da gre pri Mali šoli etnologije za program Slovenskega etnološkega društva, s katerim želimo etnologijo približati zlasti mlajšim obiskovalcem kulturnih ustanov.

PREDSTAVITEV SED NA FESTIVALU LUPA

V mesecu septembru je v centru Ljubljane v organizaciji Zavoda Center za informiranje, sodelovanje in razvoj nevladnih organizacij (CNVOS) in Službe Vlade RS za lokalno samoupravo in regionalno politiko (SVLR) potekal že 10. Festival LUPA. S tradicionalnim nizom dogodkov CNVOS kot mreža slovenskih nevladnih organizacij vsako leto predstavi delo nevladnih organizacij v vsej njihovi raznovrstnosti ter tako izpostavlja njihovo vlogo pri zagotavljanju kakovostnega in dostojnega življenja. Festival je bil namenjen promociji slovenskega nevladnega sektorja ter osveščanju širše javnosti o vlogi in pomenu nevladnih organizacij. Slovensko etnološko društvo je s svojo stojnico v četrtek, 15. septembra 2011, sodelovalo na tako imenovanem Bazarju, t. j. celodnevem festivalnem dogodku. Na njem se je poleg SED s številnimi aktivnostmi in stojnicami predstavilo več kot 150 slovenskih nevladnih organizacij. Osrednji prostori dogajanja med 11. in 18. uro so bili Prešernov trg, Tromostovje, Čopova, Stritarjeva in Wolfova ulica.

Slovensko etnološko društvo je na festivalu sodelovalo prvič. Za mimoidoče in obiskovalce smo na stojnici pripravili različne promocijske materiale, s katerimi smo predstavili dejavnosti društva. Poleg izvodov naših publikacij *Glasnika SED* in Knjižnice *Glasnika SED* smo v ta namen pripravili manjše vizitke z osnovnimi informacijami o Slovenskem etnološkem društvu. Obiskovalci so lahko na stojnici izpolnili pristopno izjavo ali pa obrazec za dodelitev 0,5 odstotka dohodnine. Nekateri so se ustavili in pridobili nekaj ustnih informacij. Mnogi obiskovalci stojnice so priznali, da našega strokovnega društva ne poznajo, vendar so se zanimali za naše dejavnosti in tudi publikacije. Veseli smo bili tudi obiska naših članov.

Slovensko etnološko društvo je sodelovanje na omenjenem festivalu, ki se je izkazalo za pozitivno, izkoristilo izključno kot možnost predstavitve delovanja društva širši javnosti.

* Ana Beno, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., mlada raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1230 Domžale, Brejčeva 8, E-naslov: ana.beno@gmail.com

25. PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE

Volkmerjev dom kulture, Drstenik, 18. november 2011

Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkovih listin v sestavi Janez Bogataj (predsednik), Bojana Rogelj Škafar, Mojca Ravnik in Tanja Hohnc (članice) je v določenem roku, tj. do vključno 23. septembra 2011, prejela predloge za prejemnike in prejemnice Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine. Vsi predlogi so bili pravilno posredovani.

Po temeljiti analizi in diskusiji o predlaganih kandidatih in kandidatkah je Komisija dne 8. 11. 2011 soglasno sprejela odločitev, da predlaga podelitev ene Murkove nagrade, enega Murkovega priznanja, dveh Murkovih listin in ene svečane listine.

Komisija je na svoji redni seji sprejela sklep, da Murkovo nagrado za življenjsko delo prejme gimnazijski profesor Janez Dolenc za svoje dolgoletno zbiralno, strokovno in raziskovalno delo na področju slovstvene folkloristike in etnologije

Utemeljitev:

Janez Dolenc se je rodil 5. septembra 1926 v Četeni Ravni pod Starim Vrhom nad Poljansko dolino, na domačiji pri Tavčarju, od koder je izviral rod imenitnega slovenskega pisatelja Ivana Tavčarja. »Uka žeja« ga je po treh letih osnovnega šolanja v domačih Javorjeh že desetletnega »speljala« zdoma, najprej v Gorenjo vas in nato na gimnazijo v Kranj. Že kot 14-letni dijak je med počitnicami leta 1940 po pripovedovanju domačih zapisal osem povedk. Jeseni 1950 se je Janez Dolenc vpisal na ljubljansko univerzo. Poleg slovenščine mu ni bilo mogoče vpisati še etnologije, zato si je poiskal vso ustrezno literaturo in jo študiral sam. V tretjem semestru je za študentsko Prešernovo nagrado pripravil nalogo Pripovedno blago severnega poljanskega narečja; nagrado je dobil leta 1952. Poleti se je vključil v ekipo Borisa Orla, ki je tisto leto s sodelavci Slovenskega etnografskega muzeja raziskovala območje Šentjerneja na Dolenjskem. Leta 1956 je diplomiral na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani z nalogo o svojem tako rekoč rojaku Antonu Žaklju – Rodoljubu Ledinskem.

Po končanem študiju je bilo Janezu Dolencu obljubljen delovno mesto na Inštitutu za slovensko narodopisje pri SAZU, za svojega sodelavca sta si ga obetala Ivan Grafenauer in Milko Matičetov. Toda žal mu takratno predsedstvo SAZU službe ni odobrilo. Tako je jeseni leta 1957 Janez Dolenc postal profesor slovenščine na učiteljski in pozneje gimnaziji v Tolminu. Vendar pa svojega talenta ni pokopal. Njegova doslednost v zastavljeni smeri se vidi iz tega, da je za strokovni izpit leta 1961 napisal obsežno razpravo Pouk ljudskega slovstva na učiteljskišču.

Pedagoška zaposlitev mu res ni dopuščala v prvi vrsti raziskovalnega dela, je pa v tridesetih letih (1957–1987) privzgojil spoštljivo naklonjenost do slovstvene folklorne dediščine številnim generacijam učiteljev in učiteljic, dijakov in dijakinj tolminskega učiteljskišča in nato gimnazije. Dijaki so se že v prvem letniku

seznanili z metodologijo terenskega dela in pod profesorjevim mentorstvom zbirali slovstveno folkloro v svojem domačem okolju. Hkrati z zaposlitvijo v Tolminu je v desetletju 1979–1989 Dolenc kot višji predavatelj predaval metodiko slovenskega jezika in mladinsko književnost v enoti ljubljanske Pedagoške akademije v Novi Gorici.

Njegova bibliografija obsega krepko nad tristo strokovnih člankov in razprav, od katerih jih je z etnološko in s folkloristično tematiko ena tretjina, vsebujejo pa teme iz Poljanske doline (o pastirjevanju, košnji in drugih kmečkih opravilih, koparjenju), s Tolminskega (o šegah in vražah na Tolminskih Ravnah, božičnih navadah, novoletnih šegah in verovanju, bali, kresovanju, materialni kulturi v vasi Volče) in Goriškega (o kolinah, božično-novoletnem čoku, itn.), literarne članke (Pustotnik, Lojze Hafner, Julka Fortuna, Anica Gartner) in folkloristične članke z gradivom in s komentarji.

Poleg tega ne smemo prezreti Dolenčevega prispevka k raziskovanju tolminskega punta. Posebno pomembno je, da je v arhivu na Dunaju odkril koncept poročila cesarju Karlu z imeni 11 voditeljev tolminskega punta in načinu njihove usmrtitve 23. 4. 1714.

V preteklem desetletju je profesor Janez Dolenc v *Loških razgledih* postopno sistematično objavljaval studiozne razprave o življenju in delu svojega rojaka in davnega sosedu Gregorja Kreka, prvega profesorja slovanske filologije na Univerzi v Gradcu, ki se je poglobljeno ukvarjal z vprašanji slovstvene folklorne in slovanske mitologije.

Janez Dolenc je za znanstveno monografijo *Gregor Krek (1840–1905): Filologija in slovanstvo*, ki je izšla leta 2006, napisal obsežno poglavje o življenju in delu Gregorja Kreka. Na predlog Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU mu je občina Komen leta 2006 podelila Štrekljevo nagrado.

Leta 2010 je začel Inštitut za slovensko narodopisje postopno skenirati Dolenčev »tolminski dijaški arhiv«. 25 obsežnih map s skupno več tisoč enotami, predvsem slovstvenofolklornega gradiva – med njimi je največ pripovedništva in drobnih žanrov slovstvene folklorne, kot so molitvice, pregovori, zagovori, uganke, pesmi, ipd., med njimi pa so tudi pesmi in opisi šeg in življenja v preteklosti – je profesor uredil po zemljepisnem ključu. Večina zapisov je v narečju s pripadajočimi metapodatki. Gradivu, ki so ga leto za letom na terenu nabirali dijaki in se je v zbirko dotekalo med letoma 1957 in 1987, je sproti dodajal tudi svoje terensko gradivo in zapiske iz objav, ki se nanašajo na določeno lokalno okolje. Zato je ta zbirka gradiva sistematičen presekok časa, ki omogoča zasledovati življenje (in odmiranje) kulturne dediščine v določenem geografskem okolju (na Tolminskem) v določenem kronološkem obdobju tridesetih let. Dolenčev arhiv je zato neprecenljiva pridobitev Inštituta za slovensko narodopisje in s tem za slovensko slovstveno folkloristiko in etnologijo nasploh.

* Prof. dr. Janez Bogataj, 1000 Ljubljana, Kosovelova 15, E-naslov: janez.bogataj@telemach.net

Prof. Janez Dolenc, prejemnik Murkove nagrade za življensko delo.
Foto: Alenka Čas, Drstenik, 18. 11. 2011

Murkovo priznanje prejme mag. Marjetka Balkovec Debevec za razstavo »Kaj naj oblečem za v šolo?« v Slovenskem šolskem muzeju (od 23. 11. 2010 do 19. 9. 2011)

Utemeljitev:

Razstava o oblačilnem videzu učencev in učiteljev skozi čas z naslovom »Kaj naj oblečem za v šolo?«, ki jo je leta 2010 pripravila etnologinja, mag. Marjetka Balkovec Debevec s sodelavci Slovenskega etnografskega muzeja in z zunanjimi sodelavci, je pomemben dosežek muzejskega dela, saj združuje vse najpomembnejše elemente, za katere si muzej prizadeva.

Poleg tega, da je razstava strokovno utemeljeno pripravljena in se v njej prepletata etnološki in zgodovinski vidik, pomeni hiter odziv na zanimanje javnosti. Z vprašanji o oblačilnem videzu učencev in učiteljev skozi čas so se na muzej v zadnjih letih večkrat obračali novinarji in raziskovalci, bodisi za osnovnošolske, srednješolske, diplomske ali magistrske naloge.

Razstava je aktivno povezala muzejsko stroko s sodobnim šolstvom: sestavni del razstave so skupni projekti s Srednjo šolo za oblikovanje in fotografijo v Ljubljani in s Frizersko šolo Ljubljana, ki so nastali na pobudo avtorice razstave. Avtorica je k sodelovanju pri razstavi pritegnila tudi druge muzeje, društva in zasebne zbiralce. Ob razstavi je izšla zloženska s temeljnimi podatki o vsebini razstave, v pripravi pa je tudi samostojni razstavniki katalog. Ob tej priložnosti so pripravili posebno pedagoško dejavnost: novo podobo iz širšega muzejskega projekta »Učne ure naših babic in dedkov«.

K razstavi so pritegnili tudi srednješolce in študente, za katere so pripravili spremljevalni program »Moda ljubljanskih srednješolcev«. Kustosinja je v sodelovanju s študenti NTF, Oddelkom za tekstilstvo, in pod vodstvom mentorice, izr. prof. Almir Sadar izpeljala in predstavila zanimiv projekt, ki je prikazal sodobno modo ljubljanskih srednješolcev, ob okrogli mizi pa so se prepletala mnenja in izkušnje o oblačilni kulturi v šolstvu skozi čas.

Murkovi listini za leto 2010/11 prejmeta Primož Hieng za desetletno fotografsko dokumentiranje ter opisovanje pustnih šeg in navad v Sloveniji in v zamejstvu in Matija Murko za donacijo

Mag. Marjetka Balkovec Debevec, prejemnica Murkovega priznanja.
Foto: Alenka Čas, Drstenik, 18. 11. 2011

fotografskega gradiva z Murkovih raziskav srbske in hrvaške ljudske epike Slovenskemu etnografskemu muzeju v Ljubljani

Utemeljitev za Primoža Hienga:

Fotograf Primož Hieng je v desetih letih (2001–2011) spontano in z načrtnim fotografiranjem slovenskih pustnih mask in šeg zajel praktično vso slovensko pokrajino, delno tudi šege v zamejstvu. Tako je zabeležil praktično vse pustne dogodke, maske in like, ki jih je zares veliko. Že pokojni etnolog dr. Niko Kuret je v temeljnem delu o pustu z naslovom *Maske slovenskih pokrajin* zapisal, da je Slovenija v tem pogledu Evropa v malem. Tega načela se je Hieng striktno držal tudi pri fotografiranju pustnih mask, saj je želel pri raziskovanju tega področja poleg že znanih odkrivati tudi nove in neznane oziroma manj znane, pa zato nič manj privlačne maske in like.

Pri zbiranju in temeljitem terenskem delu mu je med drugim uspelo odkriti doslej skoraj neznane pustne skupine, ki ohranjajo pustno tradicijo na svojem ozkem območju. Tako je odkril skupino mask Podstenjski fehtarji iz Podstenja, maske v Grgarskih Ravnah nad Novo Gorico, Pregarske šjme iz Pregarij, Hujske šjme iz Huj v Brkinih in maske iz vasi Veliko Brdo pri Ilirski Bistrici, ki doslej v glavnem niso bile raziskane in fotografsko dokumentirane.

Z nabranim gradivom je že leta 2006 začel s serijo fotografskih razstav. Njegov arhiv s pustno tematiko obsega blizu 20.000 posnetkov. Hieng, ki svoje delo povezuje tudi z zavzetim novinarskim delom, in obratno, je opise pustnih dogodkov na podlagi dosegljivih virov, lastnih zapisov in opazovanj na terenu v letih 2001 do 2011 objavljaj v prilogi *Tedenska tribuna Slovenskih novic*. Tako je objavil več kot 50 celostranskih in dvostranskih reportaž.

Utemeljitev za Matijo Murka:

V oktobru 2010 so bili v Slovenskem etnografskem muzeju prijetno presenečeni nad odločitvijo lastnika in dediča fotografij, Matije Murka iz Vrhpolj pri Kamniku, da 1.098 objavljenih in neobjavljenih fotografskih dokumentov iz raziskave balkanske ljudske epike svojega deda, dr. Matije Murka, ki imajo tudi osebno noto in družinski pomen, podari Slovenskemu etnografskemu muzeju. Poleg tega to dejanje sovpada z letošnjo 150-letnico

Primož Hieng, eden od obeh prejemnikov Murkove listine.
Foto: Ivanka Počkar, Drstenik, 18. 11. 2011

rojstva dr. Matije Murka in je eno redkih pričevanj o njegovem strokovnem delu v rokah slovenskih ustanov.

Fotografije so povezane z raziskavo in poznejšo izdajo monografije *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike: Putovanja u godinama 1930–1932*, ki jo je leta 1952 izdala Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu. Sin Stanislav,¹ ki je darovalčev oče, je avtor večine fotografij, ki so objavljene v II. delu monografije. V arhivu JAZU naj bi se leta 1967 po pričevanju sina Vladimirja Murka nahajali tudi originalni negativni teh fotografij in iz njih razvite fotografije (Murko 1967: 183). To gradivo na bi se torej tam nahajalo še danes.

V primeru donacije Matije Murka gre za posamezne fotografije in fotografije, nalepljene na albumskih listih, ki so izjemen fotografski dokument življenja na Balkanu v začetku tridesetih let 20. stoletja. Vrednost jim povečujejo podatki, objavljeni v II. delu monografije, in podatki na zadnji strani fotografij, ki so v češčini. Matija Murko je namreč od leta 1920 pa vse do svoje smrti leta 1952 živel in delal v Pragi. Še zlasti dragoceni so komentarji k fotografijam v albumu, ki so bolj osebne narave in ki nam boljše slikajo razmere, kontekst in pomen njihovega nastanka.

Komisija je ob 150-letnici rojstva prof. dr. Matije Murka svečano listino podelila prof. dr. Irene Portis-Winner za izjemne in inovativne raziskovalne dosežke v slovenski vasi Žerovnica in pri slovenskih izseljencih v Združenih državah Amerike

Utemeljitev:

Prof. dr. Irene Portis-Winner, ki živi in dela v Cambridgu, MA, ZDA, je po diplomu iz političnih znanosti na Radcliffe College (MA) magistrirala iz antropologije na Columbia University (NC) in leta 1967 doktorirala. Poučevala je kulturno antropologijo na številnih univerzah v ZDA in Evropi (Nemčija, Velika Britanija, Češkoslovaška, Italija). V šestdesetih letih, ko je izbirala med različnimi polji, se je raziskovalno osredotočila na

Skupinska slika nagrajencev z organizatorji.
Foto: Ivanka Počkar, Drstenik, 18. 11. 2011

države Vzhodne Evrope (Čehoslovaška, Jugoslavija, Madžarska, Poljska, Sovjetska zveza) in v okviru univerzitetnega vzhodnoevropskega interdisciplinarnega programa (Brown University) leta 1962 začela raziskovati socialno-ekonomske in vedenjske spremembe v vasi Žerovnica. Leta 1971 je rezultate strnila v še neprevedeni knjigi *Slovenska vas Žerovnica*. To je bilo prvo temeljito delo tujega raziskovalca o slovenskem podeželju, v marsičem zgled tudi slovenskim raziskovalcem.

Raziskavo je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja nadaljevala med etnično skupnostjo Slovencev v Clevelandu (OH) in Hibbingu (MN), ki jo je končala leta 1955. V Žerovnico se je ponovno vrnila v letih 1992 in 1995 ter zbrano gradivo o vasi nadgradila in združila z ugotovitvami o etnični skupnosti Slovencev v ZDA. Tridesetletno raziskovalno delo o Slovencih na dveh kontinentih je prikazano v njeni drugi knjigi *Semiotika kmetstva v tranziciji* (2002, v slov. jeziku 2006). Med prvimi je odprla problem transnacionalnosti, ko je spregovorila o živem, neprekinjenem krogu komunikacije med Slovenci na tej in oni strani Atlantika.

Literatura

MURKO, Vladimir: Končna usoda literarne zapuščine Matije Murka, zlasti posnetkov srbskohrvatskih epičnih pesmi. *Slovenski etnograf* 20, 1967: 181–184.

¹ Od začetka je očeta na poti spremljal sin Vladimir, ki je posnel tudi nekaj fotografij in valjev iz leta 1930, vse druge pa je posnel Stanislav Murko, ki je nato zvesto do konca pomagal očetu pri delu na terenu.

Dr. Ingrid Slavec Gradišnik, slavnostna govornica.
Foto: Alenka Čas, Drstelja, 18. 11. 2011

Odkritje spominske plošče prof. dr. Matiji Murku.
Foto: Ivanka Počkar, Drstelja, 18. 11. 2011

MED DRSTELJO IN DESTERNIKOM: MATIJA MURKO (Drstelja, 10. 2. 1861 – 11. 2. 1952, Praga)

Moj rojstni dom je lesen, pobeljen z apnom, s stanovanjskimi in gospodarskimi deli pod slamnato streho. Spredaj je bila »hiša«, poleg nje predsoba »priklet« in kuhinja (kühnja), naprej »klet« s posteljami za sestre, s kadmi za zelje in za zalogo živeža, nadalje »klečanja« za različno orodje, hlev (štala), »gumno« in v pravem kotu prostor za vozove, gospodarsko orodje in listje za nasteljo v hlevu (listnjak). Stanovanjska soba, »hiša« s štirimi okni (dve na vzhod in dve na jug), je imela eno samo posteljo za očeta in mater; jaz in en brat sva spala na nizki postelji na kolesčkih, ki so jo čez noč potegnili izpod postelje; drugi brat je spal na klopi poleg peči ali na peči. Majhna kamrica (»štebl«, za katero ne znam navesti pravilne transkripcije, iz nem. Stübel) je bila prizidana k sobi šele pozneje za sinove študente. Za podzemeljsko »klet« pod predsobo sem po V. razredu gimnazije sam vozil ilovice iz nje. Takšna hiša sodi k tipu alpske hiše, kakor se je razširil od zgornje Nemčije tja do gozdnih krajev Črne gore, v Srbiji pa tja do meja Bolgarije. ... Fotografija pročelja moje rojstne hiše je v knjigi dr. Franka Wollmanna »Severozápadni Jugoslavij«.

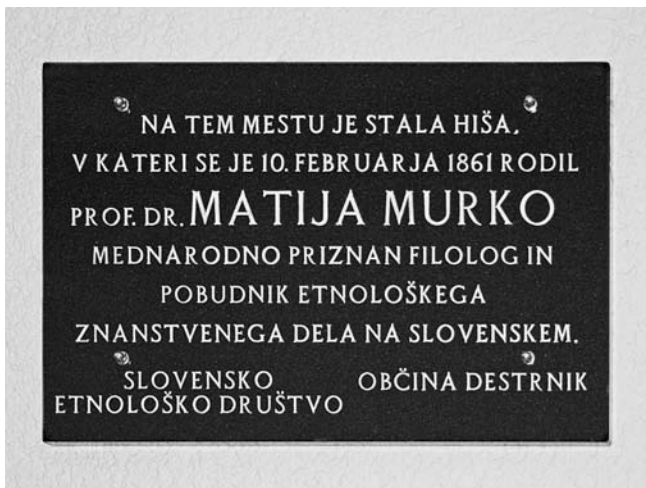
In tako naprej ... na naslednjih petih straneh *Spominov*: izvedenska etnografska skica spod peresa akademika Matije Murka, filologa – slavista in germanista, literarnega zgodovinarja, narodopisca, univerzitetnega profesorja na Dunaju, v Gradcu, Leipzigu in Pragi, urednika, predsednika Slovanskega inštituta v Pragi, zaslužnega profesorja praške in ljubljanske univerze, predhodnika nam domačih raziskovalcev Franceta Kotnika, Ivana Grafenauerja, Nika Kureta, Vilka Novaka, Milka Matičetovega, da jih omenim le nekaj.

Gibalo Murkovega pogleda na narodopisno vedo ni bilo romantiško navdušenje, da je ljudska kultura najpomembnejši temelj

narodove kulture, temveč dejstvo, da je njen vitalen del. Narodova kultura je vse, kar v narodu živi po izročilu, in vse, kar v narodovo življenje prinašajo vplivi od drugod, vključno s civilizacijskimi pridobitvami. Tako v Murkovem času kakor danes. Matija Murko je za eno bistvenih prvih narodovega življenja postavil znanje in zavest o njem – spoznanja o njem se morajo razvijati na vseh ravneh narodovega življenja. Znanje, ki naj doseže vsakega človeka, pa je prazno brez zgodovinske zavesti. Tudi pri Murku je glede izročilne kulture še odmeval nagib, da je treba rešiti, kar se še rešiti da; in to je naši vedi tako rekoč do danes kazalo smer pogledov predvsem v preteklost. Murku je bilo pomembno, da Slovenci – enakovredno drugim evropskim narodom – spoznajo kulturno izročilo, ne v nostalgicnem oziranju nazaj, temveč povzdignjeno na raven znanstvene obravnave in s pogledom v prihodnost.

Murkova znanstvena načela, pomembna za razvoj tukajšnje etnologije, zaradi česar ga navsezadnje častimo, so bila otrok druge polovice 19. stoletja: na eni strani skladna s filološkimi pozitivizmom in komparativizmom, na drugi pa s sočasnimi etnološkimi, tj. kritičnoevolucionističnimi in difuzionističnimi načeli ter primerjalnostjo na kulturnozgodovinski in kulturnogeografski ravni. Primerjalne raziskave kulturnozgodovinskih vprašanj so bile osredinjene na razkrivanje, spoznavanje in pojasnjevanje etničnih, prostorskih in časovnih določil izvira in razvoja posamičnih kulturnih sestavin in kulturnih kompleksov, značilnih za posamična kulturna območja oziroma tam živeče ljudi. Zlasti iz sočasne etnologije pa je Murko plodovito uporabil zahtevo, da se to znanje gradi od spodaj navzgor, čemur danes strokovno rečemo terensko raziskovanje, v katerem se prepletata raba izčrpnih tehnik dokumentiranja gradiva (opazovanje na terenu, risanje načrtov, fotografiranje, itn.) in primerjalno preučevanje drugih virov.

* Dr. Ingrid Slavec Gradišnik, višja znanstvena sodelavka, predstojnica Inštituta za slovensko narodopisje, ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: ingrid.slavec-gradišnik@zrc-sazu.si

Spominska plošča prof. dr. Matiji Murku.
Foto: Alenka Čas, Drstelja, 18. 11. 2011

Sam se je posvetil predvsem izbranim temam, ki so govorile o človekovi materialni kulturi in duhovnem obzorju. Ko je raziskoval hišno kulturo oziroma stavbarstvo pri Južnih Slovanih, je nakazal členitev slovenskega ozemlja na kulturna območja, v čemer je zametek kulturnoprostorskih raziskav po zgodovinsko-geografskih merilih. Zarisoval je, sodobno rečeno, kulturne pokrajine.

Leta 1909 je Matija Murko soustanovil filološko in kulturno-zgodovinsko revijo *Wörter und Sachen – Besede in reči*. Poimenovanje znanstvenega časopisa razkriva njegovo usmeritev: sodelavci revije so objavljali študije, v katerih so z jezikoslovnimi metodami pojasnjevali kulturno značilna poimenovanja in fenomenologijo materialnega sveta.

S pesemskim izročilom se je Murko ukvarjal ob predavanjih v Gradcu, nato od leta 1912, ko je prevzel vodenje Odbora za nabiranje slovenskih narodnih pesmi za slovenski del zbirke *Ljudska pesem v Avstriji*, najintenzivneje pa v letih 1909–32, ko je sam raziskoval na Balkanu (obj. v *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Putovanja u godinama 1930–32, 1951*): snemal je pevce in pripovedovalce, jih fotografiral in bogato dokumentiral okoliščine pripovedovanja in petja. Ta izkušnja je kanonizirala razločke med literarno-jezikoslovnim in etnološkim/folklorističnim raziskovanjem – tako v pogledu na gradivo, v pogledu metod in seveda tudi sklepov.

Velikega znanstvenika, s katerim se specialisti današnjih rodov težko primerjajo, so z nagradami in drugimi oblikami časti počastili v akademski skupnosti evropskih filologov.

Slovenski akademiki so ga kot dopisnega člana sprejeli medse leta 1940, dobra štiri desetletja pozneje so etnologi s poimenovanjem svoje stanovske nagrade po Matiji Murku priznali pomen, ki ga je od njegovih študentov naprej na novo zarisovala vsaka nova generacija etnologov in folkloristov. Pri tem so pogosto v senci njegovih »Naukov za Slovence« (1895/1896), ki so bili spodbuda za disciplino, ki ji danes rečemo etnologija, ostala njegova druga dela in premisleki, predvsem pa široko obzorje, značilno za evropske filologe in humaniste vsaj še v nekaj desetletjih preteklega stoletja. Murko je – tako kakor še marsikateri njegov sodobnik – spel takratno lokalno slovensko okolje z evropskim svetom ali, če želite, pripeljal ta svet k nam, ni pa na domača tla

Dr. Marko Terseglav, prejemnik Murkove nagrade 2010.
Foto: Alenka Čas, Drstenik, 18. 11. 2011

presajal tujih vzorov. Dobro je bil seznanjen z raziskavami zunajevropskih in evropskih kultur in dobro je poznal razmere na Slovenskem – tako v zvezi z raziskanostjo, gradivom, zbiralci in institucionalnimi možnostmi.

Uvodoma prebrani opis Drstelje se je morda manj poučenim zdel kuriozna, skoraj eksotična skica, etnologom so takšni opisi domači. K njim je spodbujal tudi Matija Murko sam. A bolj nas danes opominja, da Slovenija ni majhna, da ni majhnih in velikih krajev, da so majhni in veliki samo duhovi, da so slednji povsod in da ni razdalj – časovnih in prostorskih, ki jih pogumna noga ne bi mogla prehoditi. In pot je Matijo Murka s krajev »najlepših razgledov v vsej Sloveniji« vodila v mnogotere smeri. Na poteh in postankih med Slovenijo, Avstrijo, Nemčijo, Rusijo se je ob srečanjih z velikimi možmi tedanje znanosti – Miklošičem, Schmidtom, Heinzlom, Veselovskim, Millerjem, Nezelenovim, Morozovim, Krekom, idr. – izbrusil v erudita, da so mu prisluhnile generacije filologov, etnologov in folkloristov.

Ko presojamo pomen posameznikov, ne sodimo le o njihovem zgodovinskem pomenu, o njihovih naporih, ki so dogajanje usmerili ali preusmerili v kako plodovito nadaljevanje. Če se vprašam, kaj Matija Murko sporoča današnjemu času – in pri tem odmislim šopek akademskih podukov – se mi vsiljuje pravzaprav zelo preprosta misel: nenehno opozarjanje, kako je za kvalitetno, bogato, polno narodovo življenje pomembna čim širša in čim kakovostnejša izobrazba. Na njej temelji samozavest, potrpežljivo stkana iz domačih izkušenj, iskrene radovednosti, odprtosti in strpnosti do drugih, začinjena z dovoljšno mero svetovljanstva.

NAGOVOR LANSKOLETNEGA MURKOVEGA NAGRAJENCA

Volkmerjev dom kulture, Destrnik, 18. november 2011

Spoštovane nagrajenke in nagrajenci, drage kolegice in kolegi! Pred časom sem poslušal radijsko oddajo o predsodkih, v kateri so kot sogovorniki sodelovali zgodovinar, sociologinja in mislim da psihologinja, vsi modri, trezni in realistični govorniki. Iskali so odgovore na vprašanja, zakaj sploh predsodki in kako se z njimi spopasti. Ob tem se mi je ponovno porodilo vprašanje, zakaj k takim pogovorom nikoli niso povabljeni etnologi, saj bi prav ti imeli na to temo veliko povedati. In prišel mi je na misel še verz iz neke pesmi Matjaža Kocbeka, v katerem se sprašuje: »Kje ste etnologi?« Ja, kje pa smo? Smo se vdali v dolgoletno usojenost splošnega javnega mnenja, kaj da je to sploh etnologija in kaj ima ta sploh še povedati razen mogoče o pustu, o t. i. narodni noši ali o potici, za vse drugo, s predsodki vred pa naj bi bile kompetentne druge vede.

Govorniki v tej oddaji so se na začudenje moderatorja vsi strinjali, da predsodki so in bodo, a da jih je treba reflektirati, osvetliti, se o njih pogovarjati in jih tako odpravljati. In prav etnologija bi lahko tu imela bistveno vlogo, saj z osvetljevanjem in s poznavanjem različnih kultur, načinov življenja in mišljenja, s poznavanjem različnih praks, etničnih verskih in drugih značilnosti lahko največ pripomore k reflektiranju predsodkov. Tudi etnologija jih ne bo odpravila, ima pa največ odgovorov. Njeno širjenje vednosti o razlikah in specifikah drugih in drugačnih kultur in o vzrokih za te različnosti in pojasnjevanja in predstavljanja bi lahko naredilo več in pomagalo bolj kot vsi moralni nauki ali politične in politikantske fraze in kvazilevičarsko modrovanje.

Ja, politika npr. A na tako slovesen dan ne bi o njej. Le toliko, da se do sedaj nobena politika pri nas, nobena politična elita nikoli ni niti ovedla niti se zavedala morebitnega pomena in tudi pomoči, ki bi jo lahko dobili od etnologije. Tako v večjih stvareh, kot so nacionalni, etnični ali drugi konflikti, kot tudi pri manjših, »drobnih«, a življenjsko pomembnih stvareh. Slovenska etnologija je veliko stvari že razjasnila, a ni še bilo političnega modreca, ki bi znal njene razjasnitve in rezultate tudi uporabiti v svoje in obče dobro. To so stare stvari, a vedno aktualne, saj so aktualni tudi problemi.

Ne more pa teči beseda le o drugih in, bog ne daj, o zunanjih »sovražnikih«. Ne glede na to, kako nas (ne)vidi politika ali pa velik del družbe ali posamezniki, moramo migati sami, da bo naša prisotnost v družbi močnejša in bolj ozaveščena. To prisotnost vidim v čim večjem številu znanstvenih, strokovnih, poljudnih, razlagalnih in tudi polemičnih objav in odzivov. To velja tako za tiste kolegice in kolege, ki imajo to srečo, da delajo v raziskovalnih ustanovah in so zato podvrženi birokratskemu točkovanju, enako in še bolj velja za tiste, ki delate v muzejih, zavodih ali celo na delovnih mestih, kjer etnologije sploh ni. (Čeprav je etnologija povsod.) To velja tudi za tiste večince, kamor spadamo vsi, ki jih dušita birokracija in nevedna aroganca, ki nista sposobni videti dalj od danes in dalj od birokratskih »uspehov«. Prav etnologi, podvrženi takim ali malo drugačnim prilikam, najprej umolknejo kot strokovni pisci, čeprav bi kljub vsem te-

žavam morali ostati etnološko »pismeni« in ustvarjalni. Drugače sami pristajamo na status uradnikov, ne pa lucidnih družboslovcev, ki imajo o tej družbi in njej sami še veliko povedati. Le tako se bomo izkopal iz splošno veljavne floskule in mišljenja, da ostajajo le politična, ekonomska in tehnična ošabnost, ampak da ima etnologija kljub vsem zunanjim negacijam še veliko povedati in da bo veda sama vedno bolj potrebna zlasti v današnjem globalnem svetu, na kar nas opozarja tudi Unesco. Poleg tega moramo začeti razbijati mit, češ da v humanistiki in družboslovju sploh niso možna nova odkritja. Ta velika zmeta blokira vse, tako družbo kot celoto kot tudi vedo.

Včasih slišimo, da je slovenska etnologija preveč zaprta ali celo provincialna in bi se morala lotevati »zahtevnejših«, bolj »svetovljanskih« projektov. Zagotovo. In etnologija se jih tudi loteva. A najprej je naši družbi treba predstaviti etnološko raziskanega Slovenca, nato pa mu nastaviti ogledalo drugih in drugačnih kultur. Če bomo poznali sebe, šele takrat bo možna komparacija z drugimi, kakor je res tudi obratno, da ko bomo Slovenci spoznali druge in njihove specifičnosti, bomo vedeli za svojo specifikko in takrat začnejo odpadati predsodki o drugih in tudi o nas samih. In spet smo na začetku, da je prav etnologija lahko v veliko pomoč tistim, ki svojih predsodkov ne morejo in ne znajo reflektirati, ker so zaradi nepoznavanja samega sebe zafrustrirani in zapredsodkani pred drugimi in drugačnimi.

Za vse te prihodnje cilje v etnologiji pa je potrebno še nekaj – znanstveni dialog, ki se ga na žalost šele učimo in ga še nismo uresničili niti znotraj naših disciplin. Prav pri nas bo nujen poglobljen znanstveni dialog in ne osebne kvazipolemike, zbiten dialog med etnologijo in antropologijo, med zdaj sprtima sestrama. Za uspešen dialog pa je najprej treba znati poslušati, najprej razmisliti in dojeti misel drugega, ne pa predsodkarsko končati, še preden sogovornik pove misel do konca..

Spominjamo se 150-letnice rojstva velikega Matije Murka. Prav on, in dodal bi mu še Karla Štreklja, je zgovoren in ilustrativen primer pravega svetovljanstva, znanstvenosti etnologa in antropologa, ki se je v to razvil iz poznavanja slovenske specifikke, ki ga je vodila k poznavanju in spoštovanju drugih in drugačnih kultur. In oba sta bila tudi človeka dialoga, saj sta bila neobremenjena s predsodki.

Vesel sem Murkovih nagrad in nagrajencev, še posebej vesel zato, ker smo v stroki sami uspeli uvideti pomen posamičnih in skupnih etnoloških prizadevanj in smo se uspeli nanje odzvati in s tem nagrajencem kot vsej etnološki skupnosti dati spodbudo in priznanje za njihovo poslanstvo in vztrajanje, da delajo in ustvarjajo kljub navidezni ali dejanski brezbriznosti širšega okolja. In v tem okolju ustvarjate še presežke, kar pa je že junaštvo ali pa idealizem. In za vse to vam danes, dragi nagrajenci, čestitam in se skupaj s kolegicami in kolegi etnologi veselim z vami.

* Prof. dr. Marko Terseglav, prof. slov. in prim. knj., Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: marko.terseglav@zrc.sazu.si

JUŽNA AZIJA V RAZISKAVAH ETNOLOGIJE IN KULTURNE ANTROPOLOGIJE

Poziv za izvirne znanstvene prispevke:
Glasnik SED 52 | 1,2 2012

Južna Azija je bila v našem prostoru predmet raziskovanja predvsem v okviru širše neevropske etnologije, ki jo je pri nas začel razvijati prof. dr. Zmago Šmitek. Tako se je že od leta 1986 v knjigah *Klic daljnih svetov*, *Poti do obzorja* (1988), *Srečevanja z drugačnostjo* (1995) in v številnih člankih in prispevkih posvečal slovenskim predstavam o Indiji (Koromandiji), različnim misijonarjem in popotnikom po Aziji, itd. Zadnjo knjigo z nekaj prispevki na to temo je izdal letos v Kolkati (Calcutta) (*Southern Slavs and India Relations in Oral Tradition*).

Revija *Etnolog* je že leta 1993 (3 | 54) objavila blok o neevropskih kulturah in raziskovalcih tujih kultur, *Glasnik SED* pa je nazadnje izdal tematsko številko iz neevropske etnologije leta 2000 (40 | 1,2). Sodobnejšo tematsko številko o Indiji, ki je sledila obravnavi »Afrik« (2001) in Latinske Amerike (2005), je objavil *Časopis za kritiko znanosti* leta 2008 (234 | 36), leta 2009 pa je pri isti reviji sledil blok o »Evroorientalizmu« (235–236 | 37).

S tem grobim in nikakor ne popolnim orisom slovenske »neevropske« produkcije želimo spodbuditi znanstvene prispevke, ki naj se osredotočijo na predel sveta, s katerega specifičnim razvojem in prisotnostjo na globalnem odru bomo gotovo morali računati v bližnji prihodnosti. Južna Azija se nam tako kaže bodisi kot pojem nečesa oddaljenega in nevsakdanjega (Indija Koromandija) bodisi kot izkušnja izjemno heterogenega pa tudi konfliktnega družbenega prostora.

Ob vse večji internacionalizaciji pa tudi multidisciplinarnih podvigih naše vede tako želimo za naslednjo številko *Glasnika SED* zbrati prispevke, ki bi prinesli še en kratek vpogled v sodobne neevropske raziskave, tokrat na področju vse bolj aktualne »indologije«, ki pa naj tukaj ne zajema nujno zgolj države Indije in njene geografske soseščine. Ni torej tako pomembno, čeprav nadvse zaželeno, da se etnografsko znajdemo v sami Indiji ali njeni soseščini, temveč so tukaj lahko obdelani tudi njeni pojmovni, reprezentacijski, transnacionalni in drugi aspekti.

Sourednika tematskega bloka: doc. dr. Peter Simonič in dr. Boštjan Kravanja,
Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani.

Rok za oddajo povzetka (do 100 besed):

30. januar 2012

Rok za oddajo celotnega prispevka:

1. marec 2012

Besedila pošljite na elektronska naslova:

peter.simonc@guest.arnes.si in bostjan.kravanja@guest.arnes.si

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne antropologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila:

Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslov glavne urednice: tatjana.vokic@gmail.com, tipkopise s svojimi podatki pa na naslov Uredništva Glasnika SED, Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana.

Znanstveni in strokovni prispevki za rubriko Razglabljanja naj bodo dolgi od 30.000 do 45.000 znakov, poročila naj ne presegajo polovice avtorske pole, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov pa ne treh strani. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, z običajnim (enojnim) razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Znanstveni in strokovni prispevki naj vsebujejo **izvleček** (od pet do deset vrstic) in **povzetek** vsebine (cca pol strani) ter **ključne besede**. Na koncu prispevka pripišite svoje podatke (ime, priimek, izobrazba, strokovni oz. znanstveni naziv oz. poklic, službeni ali domači ter e-naslov).

Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov / del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani, (<http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija-21.11.2002.pdf>); tipologija se določi na podlagi predlogov avtorja, recenzenta in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Fotografij, skic in risb v elektronski obliki – skeniranih v formatu JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi – ne vstavite med besedilo, temveč jih pošljite ločeno; vsako od naštetih prilog opremito z naslednjimi podatki: naslov, avtor, kraj in datum nastanka oz. s podatki o njenem lastništvu. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih knjig in revij priložite pisno dovoljenje založnika.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in prevode povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC MED BESEDILOM:

(Priimek leto izida: stran)

Primer: (Hailbrainer 2003: 41)

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC V OPOMBAH:

Samostojne publikacije:

Ime Priimek, Naslov (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka; št.), strani.

Primer: Heimo Halbrainer, Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici (Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003; Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

Ime Priimek, Naslov. Ime publikacije št. (leto izida), strani.

Primer: Polona Bajda, Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnci na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* 44/1, (2004), 40–46.

Zborniki:

Ime Priimek, Naslov. V: Ime Priimek (ur.), Naslov (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka; št.), strani.

Primer: Martina Piko-Rustia, Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003; Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Filmografija:

Naslov, leto izdelave, avtor, format, trajanje.

Primer: Leto oračev, 2006, Naško Križnar, DVD, 38 min.

Arhivski viri:

Ime arhiva, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332 (Pismo 3. 8. 1788).

Elektronski viri:

Naslov članka, naslov spletne strani, datum.

Primer: Vabilo na posvet Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev, <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

NAVODILO ZA PISANJE SEZNAMA VIROV IN LITERATURE:

Na koncu prispevka v poglavju Viri in literatura po abecednem vrstnem redu napišite vse uporabljene vire in literaturo.

Samostojne publikacije:

PRIMEK, Ime: Naslov. Kraj izida: Založba, leto izida (Naslov zbirke; št.), strani.

Primer: HALBRAINER, Heimo: Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

PRIMEK, Ime: Naslov. Ime publikacije št., leto izida, strani.

Primer: BAJDA, Polona: Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnci na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* 44/1, 2004, 40–46.

Zborniki:

PRIMEK, Ime: Naslov. V: Ime Priimek (ur.), Naslov. Kraj izida: Založba, leto izida (Zbirka; št.), strani.

Primer: PIKO-RUSTIA, Martina: Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Več avtorjev ločite z vejicami, dva povežite s slovenskim in, pri več kot treh pa seznam končajte z idr. Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite, npr.: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Filmografija:

NASLOV. Producent, leto izdelave. Kraj(i) snemanja, leto snemanja. Scenarij; strokovno vodstvo; snemalec; montaža; glasba; komentar; režija. Format, trajanje, tip enote.

Primer: LETO ORAČEV. Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2006. Veliki in Mali Okič, Gruškovje, Videm pri Ptuj, Ljubljana in razni drugi kraji, 2005. Scenarij in strokovno vodstvo: Naško Križnar, Beno Vidovič; snemalci: Naško Križnar, Miha Peče, Marijan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj; asistent: Sašo Kuharič; montaža: Miha Peče; režija: Naško Križnar. Mini DVD, 38 min., etnografski film.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda, Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

Elektronski viri:

Naslov spletne strani, datum.

Primer: <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

Cena posameznega izvoda | Price per Copy: 5 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d., Mestna hranilnica

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

ULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>

RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)

<http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>

CAB Abstract <http://www.cabi.org>

Revijo subvencionirata Javna agencija za knjigo RS in Ministrstvo za kulturo RS. Prispevke svojih sodelavcev subvencionira tudi Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Book Agency and the Slovene Ministry of Culture. Articles of its contributors are also subsidized by the Faculty of Arts Scientific Institute. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Front Cover:

Fran Vesel: Lovca, datum in kraj posnetka neznana. Fotografijo hrani Oddelek za dokumentacijo Slovenskega etnografskega muzeja (inv. št. F0003613).

Fran Vesel: Hunters (location and date unknown). Photograph (inv. No. F0003613) is a part of the Slovene Ethnographic Museum Documentation Department photograph collection.

Izšlo | Published:

Trboje, december 2011

SLOVENSKO *Ĕ*tnološko DRUŠTVO
SLOVENE *Ĕ*thnological SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

